

BOGGOBIT

BECOMIP. THE WORLD
LEMONDE. DIE WELT. EL
MUNDO 全世界 IL MONDO
SWIAT. SVET. UNIVER
SUL. VILAC. SVET. SVAT
BOA K1K1J1 BVX D3LXHH
TOANTHEGHI विश्व
ρlc MUNIA. VERDEN. VARL
DEN ۛۛۛ ۛۛۛ MUNDO
MAALLA. OLOS O KOS
HOS. DE WERELD. DUNYA
ۛۛۛ ۛۛۛ ۛۛۛ ۛۛۛ

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ!

За вісім років існування нашого журналу ви мали змогу по-знайомитись на його сторінках з творами майже 500 авторів понад 60 літератур світу.

У «Всесвіті» ви прочитали вперше перекладені в нашій країні такі романи і повісті: Д. К'юсак «Літо в Берліні», А. Кроніна «Могла хрестоносця», Е. М. Ремарка «Чорний обеліск» та «Ніч у Ліссадоні», С. Лема «Зоряні щоденники», Ж. Сіменона «Брати Ріко», Дж. Голсуорсі «Лицар», В. Кеппена «Оранжевеє», У. Фолкнера «Старий», В. Мінача «Дзвони вістують день», Д. Стейнбека «Консервний ряд», Ч. Чапліна «Моя автобіографія», М. Дрюона «Падіння стовпів» та багато іншого.

У наступному році ще розшириться географія представлених на сторінках журналу літератур. Так, у нас будуть надруковані твори фінських і норвезьких письменників.

Вже у перших номерах 1966 року ви прочитаєте романи відомого англійського письменника Сомерсета Моєма «Лицедії», японця Оока Сехей «Вогні в полі» та чеського прозаїка Зденека Плугаржа «Успіх», крім того, протягом 1966 року редакція має намір надрукувати романи:

Дімфни К'юсак «Чорна блискавка» (Австралія), Жоржа Сіменона «Людина з собакою» (Франція), Юліана Кавалця «Танцюючий яструб» (Польща), Е. М. Ремарка «Полюби ближнього свого», Робера Мерля «Уїкенд на південному березі» (Франція), О. Воїновича «Кров — ще не все» (Югославія) та інші.

Як і раніше, в журналі друкуватимуться публіцистичні й критичні матеріали, багатоілюстровані репортажі тощо.

Ми радимо всім читачам завчасно потурбуватися про передплату на новий 1966 рік, бо в роздрібний продаж «Всесвіт» надходитиме в обмеженій кількості.

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ПОЕЗІЯ, ПРОЗА

ТАДЕУШ РУЖЕВИЧ. Поезії різних років.

3

ДЖАННІ РОДАРІ. Планета Новорічних Ялинок.

16

Оповідання для дітей віком від 6 до 90 років.

Джанні Родарі (нар. 1919 р.) — широко відомий італійський письменник, комуніст, автор багатьох збірок віршів та казок і серед них: «Пригоди Цибуліно» (1951); «Маленькі бродяги» (1953); «Якого кольору ремесла» (1960); «Казки, що розповідалися по телефону» (1962).

Твори Джанні Родарі з однаковим задоволенням читають і дорослі і діти. Недарма автор називає вміщений у цьому номері твір оповіданням для дітей віком від 6 до 90 років.

АЛЕКСАНДР САКСТОН. Ясна павутинка в темряві. Роман. 46

Александр Сакстон (нар. 1919 р.) — прогресивний американський письменник, автор романів: «Велике перехрестя» (1943) та «Велика Середньозахідна» (1948).

Вміщений в цьому номері твір «Ясна павутинка в темряві» (1958) дає широку картину життя американського суспільства періоду другої світової війни.

СТАТТІ, НАРИСИ

І. СЕРЕДЮК. Дружба двох митців.

40

Л. КОПИЛЕНКО. Монографія болгарського шевченкознавця.

43

РОМАН ВЛАХ. День у Ліссабоні.

98

ЮРІЙ КОЧУБЕЙ. Арабська література Іраку.

116

А. ТРИПІЛЬСЬКИЙ. Доробок енциклопедиста.

122

В. ГАККЕБУШ. Театр без завіси.

130

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ: Максим Рильський польською мовою. Наукові дослідження творчості Вільяма Шекспіра.

146

**«ВСЕСВІТ» ЗГАДУЄ,
«ВСЕСВІТ» НАГАДУЄ**

Б. БРОДСЬКИЙ. Романтичні ведуги.

106

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ

Формули совісті.

11

«Камрад мер».

14

Вовча голова у Зоденбергу.

97

ГЕРБЕРТ БЕРГЕР. На батьківщині Грамші.

104

«44-а поправка».

114

Над дахами Парижа.

137

Агент № 146.

139

ЄЖИ КНАБЕ. Дебра Дамос.

141

Весілля у Локонвілі.

144

НАШІ ІНТЕРВ'Ю

45

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ

125

ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ

151

ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ

159

У ВИДАВНИЦТВАХ РЕСПУБЛІКИ

160

КАЛЕИДОСКОП ВСЕСВІТУ

115, 124, 136, 138, 140, 143

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР **О. І. Полторацький**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. О. Білецький, Д. В. Затонський, К. А. Колосова, О. Є. Корнійчук, М. О. Лукаш, А. С. Малишко, Л. С. Первомайський, В. Ф. Скофенко, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник, Н. А. Халемський (відповідальний секретар), Т. К. Якимович.

Художній редактор **М. Я. Коваленко**

ПОЕЗІЇ РІЗНИХ РОКІВ

ТАДЕУШ РУЖЕВИЧ

Тадеуш Ружевич (нар. 1921 р.) — один з найвидатніших сучасних польських поетів. Друкуватися почав 1939 р. В роки гітлерівської окупації працював на фабриці, потім брав участь у партизанському русі. По війні закінчив факультет історії мистецтва в Краківському університеті.

Після 1947 р. вийшли такі поетичні збірки Ружевича: «Неспокій», «Червона рукавичка», «П'ять поем», «Час, що минає», «Вірші та образи», «Срібний колос», «Рівнина», «Усмішки», «Відверта поема», «Форми», «Розмова з князем», «Голос аноніма», «Зелена троянда», «Обличчя». Крім того, він — автор кількох п'єс і трьох збірок прозових творів.

Ружевич — лауреат кількох вітчизняних премій, а 1955 р. дістав першу нагороду й золоту медаль на Міжнародному мистецькому конкурсі.

Поезія Ружевича дуже своєрідна. Глибина й напруженість думки знаходить у нього доволі простий, лаконічний і навіть аскетичний вираз: поет уникає ліризму, патетики й надмірності у вислові, звичних поетичних образів. Пише він вільним віршем без рим, відмовляється від пунктуації.

На молодих польських поетів Ружевич має значний вплив — існує ціла група його послідовників. Його поезії перекладені багатьма мовами — англійською, німецькою, французькою, італійською, турецькою, румунською, угорською, російською, литовською, сербською, словенською, чеською, словацькою. На українську мову досі перекладалися тільки поодинокі його вірші. Нижче подається добірка поезій Ружевича, що дає уявлення про весь творчий шлях поета.

Із збірки «Неспокій» (1945—46)

РУЖА

Ружа це квітка
або вмерлої дівчини ймення

Ружу на теплу долоню можна покласти
або в чорну землю

Червона ружа волає
золотокоса мовчки померла

Витекла кров з блідої пелюстки
форми покинули сукню дівочу

Садівник дбайливо куц доглядає
зацілілий батько шаліє

П'ять років минуло як ти померла
квітка кохання, квітка без терна

Сьогодні ружа розквітла в садку
пам'ять живих і віра померла

ОЧИЩЕННЯ

Не соромтеся сліз
не соромтеся сліз молоді поети

Захоплюйтесь місяцем
ніччю місячною
чистим коханням і солов'їним співом

Не бійтесь підноситись в небо
прагніть до зір
порівнюйте з зорями очі

Зворушуйтесь проліском
оранжевим метеликом
сходом і заходом сонця

Сипте зерно лагідним голубам
спостерігайте з усміхом
квіти собак носорогів і паротяги

Сперечайтесь про ідеали
декламуйте оду до молодості
довіряйте незнамому перехожому

Наївні повірите в красу
зворушені повірите в людину

Не соромтеся сліз
не соромтеся сліз молоді поети

Переклав Леонід ЧЕРЕВАТЕНКО.

БУРШТИНОВА ПТАШКА

Осінь
бурштинова пташка
прозора
з гілки на гілку
переносить крапельку золота

Осінь
рубінова пташка
промінна
з гілки на гілку

переносить крапельку крові

Осінь
блакитна пташка
вмирає
з гілки на гілку
падає крапля дощу

Переклав Микола СИНГАІВСЬКИЙ.

Із збірки «Червона рукавичка» (1947—48)

КАШТАН

Найсмутніше це виїздити
з дому осіннім ранком
коли ніщо не віщує скорого
повернення

Каштан який перед хатою посадив
батько
росте на наших очах

а мати маленька
її можна носить на руках

на полиці стоять великі банки
в яких варення
немов богині з устами солодкими

зберегли смак
вічної молодості

військо в кутку шухляди вже
до кінця світу лишиться олив'яним

а бог всемогутній котрий підмішував
гіркоту до солодоців
висить на стіні безпорадний
і кепсько намальований

Дитинство мов затерте обличчя
на золотій монеті яка дзвенить
прозора

Переклав Леонід ЧЕРЕВАТЕНКО.

Із збірки «П'ять поем» (1948—49)

КІСКА

Коли вже всіх жінок з транспорту
постригли
четверо робітників мітлами
липовими мітлами
змітали волосся на купи

Під чистим склом
лежить штывне волосся задушених
у душогубках

в тому волоссі шпильки
та гребені кістяні

Не летється світло крізь нього
його не розчісує вітер
не торкають долоні
ані дощі ні уста

У велетенських скринях
сухі нуртуються зачіски
задушених
сіра кіска лежить

мишачий хвостик
зі стрічкою
за таку смикають в школі
пустуни-хлопчиська

Із збірки «Час, що минає» (1950)

ОЧИМА СТЕЖУ

Над будинком
де спливає моє життя

плинуть хмари
чорні вуркотливо перекочуються
над землею
а ясні минають

наче їх не було
Вростаю в життя
дедалі глибше та ширше
нетривалий стежу очима
за хмарами
ще глибше кохаю землю
людськими підошвами втопану

НЕ НАВАЖУЮСЬ

Спустошений
сміхом та словами
побитий
дрібними чуттями й речами
напівкоханням
напівзненавистю
там де треба кричати
розмовляю пошепки
Це мій голос
ламається в сухій гортані

як очеретина
Опадають з мене давні вірші
про нові не наважуюсь марити навіть
про нову поезію
яку
передчути можна
в щасливу хвилину

Переклав Віталій КОРОТИЧ.

В ТИШІ ТАК ДОРОГО КУПЛЕНІЙ

I

Сніг колував над чорним містом
лежить на териконах сонний білий птах
Тиша в нашому домі
в тиші сміється жінка
її сміх виповнює тишу

Короною золотого волосся виблискує
притискає до грудей руку
її сміх виповнює тишу
так дорого куплену

II

В Іспанії в Греції
в домах простого люду
мовчання мешкає
в убогих домах

мешкає смерть
Відійшов од них сміх

Бо люди які чекають
люди які вухом до землі прикипіли
люди які сплять з очима відкритими
не сміються
Люди які дихають під землею
мовчать

Надходить час

Рослини яких коріння і цвіт
розпускаються під землею
виженуться до сонця
В тиші так дорого купленій
чутно пісеньку в'язня
«Під косою трава лягає можна траву
випалити»

та хто спроможен весняній землі
наказати
Земле! Не можна тобі рослини родити
не носи на собі буйної трави»

III

В тиші так дорого купленій
в промисловому місті є цвинтар
Червоний маленький цвинтар
посеред чорного міста
нагробки з простих дощок
над кожним вартує зірка
В тиші так дорого купленій
чути сміх дітей котрі бігають
проминули цвинтар побігли далі
Чутно виразно кожне слово
і шепіт і подих
В тиші так дорого купленій

IV

Сніг колував над чорним містом
лежить на териконах сонний білий
птах

Тиша в нашому домі
в тиші сміється жінка
її сміх виповнює тишу
так дорого куплену

Короною золотого волосся виблискує
притиска до грудей руку Чую її голос
«Двоє сердець тепер б'ється в мені»

Чую голос її Чую сміх її
Щасливий сміх у цій тиші

Переклав Леонід ЧЕРЕВАТЕНКО.

Із збірки «Вірші та образи» (1951—52)

ПОЕТИКА

I

Пісня поета
чиста
якщо він служить
доброму ділу

Він обминає кладовища
слів і метафор
Канони і школи обходить
тривожить серця і речі
пише прості рядки

Без любові
розсипаються фрази
без любові наша пісня
неначе дзижчання комах
неначе яблуко з воску
неначе скрегіт заліза
неначе вигуки п'яниць
неначе мовчання речей

Пісня без любові
мертва
від неї народ одвернувся
байдужо й суворо

II

Я думав
слова невагомі як пух

лоскотні як шовк
круглі як дівочі коліна
безтурботні як щебет пташиний
я думав
вони слухняні
тільки поклич
і з'являються
і можна із них складати
образ багатозначний
що скарби в собі ховає

Були у мене
слова розлуки
слова ненависті
а потім
слова любові
а потім я побачив
на стінах в'язниць
надряпані
слова надії
І всі вони були
однозначні
серед них не зустрів я
ні епітетів ні алегорій
ні гіпербол ані метафор

Та була в них сила переконань
сила зростання
була в них творчості сила

ПЕРШЕ КОХАННЯ

I

Мені було шістнадцять
ішов я парком
я чолом припав до дерева
і плакав

Ніхто мене не скривдив
і в парку така була тиша
чому ж я заплакав

Ніхто про це не питав
нікому я не відповідав

Я біг додому
кричав
я голодний голодний
а був я закоханий

Я сміхом кімнату наповнив
ніхто не спитав
чом я сміюсь

Я бачив Марію
я бачив Марію

Бачу Марію

Іде вона в школу
в червоному плащику
з брошкою синьою

Іде в травневому сонці
в промінні дощу

проміниться в моїй пам'яті
наче крізь річку диму
яснішає
з року на рік
поки не зникне

II

Було мені вісімнадцять
Я біг через поле
в жовтому сьайві
вересневого сонця
коли літаки знизались
упав я

О гнітючий образ
механічного неба
я губами землі торкався

Було мені вісімнадцять
коли я вперше побачив
наготу Марії

Описати не зумію ніколи
її тривоги
останнього подиху
що захлинувся в легенях
не зможу описати тремтіння
плачу молодого життя
гарячки дівочого тіла
коли не любов до нього наблизилась
а смерть

Гарячий вихор зірвав з неї сукню
вона лежала в полі
роздягнена
в диму і в крові
мої опущені руки
руки що не торкались
живого тіла її
мої очі втуплені в небо

А вбивця тікав уже
срібний лиснучий
як голка що небо прошила
нереальний

Вона лежала роздягнута
вогнем і клекочучим вітром

лежала під надвечірнім
помаранчевим сонцем
на задимленім обрії в центрі
десь у полудні
першого дня війни
а ноги простягнуті
вздвовж безкінечних борозен
як мертві білі ягнята

III

Земле
мертва порожня

IV

Сльозо вісімнадцятилітнього
під небом
на землі
сльозо зронена в той день
крізь усі часи
крізь планети і зорі
сльозо що просвердлює землю і небо
що падає
на західні столиці
на вічне місто Рим
сльозо що летить
крізь темряву ночі

крізь блакитні взбережжя
крізь помаранчевий гай
сльозо що капле
на волосся закоханих
коли вони зливаються
як води незнаних річок

А вбивця тікав

срібний лиснющий
без імення обличчя серця

Та я розпізнав назавше
тих що його послали
вбити Марію

Переклав Микола СИНГАІВСЬКИЙ.

Із збірки «Срібний колос» (1954—55)

К О Х А Н Н Я

Нагі безборонні
притискаючи уста до уст
з розплющеними
широко очима

дослухаючись
ми пливли
морем
сліз і крові

В Д А Л О С Я

Янкові рік
ходить на чотирьох
одного дня
дивлюсь
аж він

твердо стоїть на ніжках
Ну думаю з полегкістю
знов удався цей фокус
старому нашому людству

Із збірки «Усміхи» (1945—56)

КОЛІР ОЧЕЙ І ПИТАННЯ

Чи в моєї коханої
сині очі
з переливами срібними
Ні

Чи в моєї любої
карі очі
з золотою іскрою
Ні

Чи в моєї коханої
чорні очі
без блиску
Ні

Моєї любої очі
падають на мене
як осінній
сірий дощ

Переклав Леонід ЧЕРЕВАТЕНКО.

Із збірки «Відверта поема» (1955—57)

ЗОЛОТІ ГОРИ

Я вперше
побачив гори
на двадцять шостім році
життя

Не сміявся
не кричав
ставши з ними віч-на-віч
розмовляв пошепки

Коли повернувся додому
хотів розповісти
мамі
як виглядають гори

Непроста була та розповідь
уночі
все виглядає інакше
і гори й слова

Мама мовчала
може заснула
зморена
Крізь хмари проріс місяць

золота гора
убогих

Переклав Віталій КОРОТИЧ.

Із збірки «Розмова з князем» (1960)

НАГРОБОК ЧАСІВ ОКУПАЦІЇ

Наші нагробки
двозначні
мають форму яру

наші нагробки
мають форму
сльози

наші нагробки
будував під землею
кріт

наші нагробки
мають форму диму
підносяться просто в небо

Переклав Леонід ЧЕРЕВАТЕНКО.

Із збірки «Зелена троянда» (1961)

П И С А В

Писав я
хвилину або годину
вечір ніч
мене огорнув гнів
дрижав я
або заніміло
сидів

побіч себе
сльізьми повнилися очі
я писав дуже довго
аж раптом помітив
що не маю в руці пера

Переклав Віталій КОРОТИЧ.

Із збірки «Обличчя» (1964)

* *
*

Серед стількох
дуже пильних робіт
забув я про те
що треба також
і вмирати

обов'язок цей
занедбував я легковажно

а може виконував
поверхово занадто

від завтра
все піде інакше

почну помирати старанно
мудро оптимістично
без марної трати часу

П Е Р Е К А З

Дивлюсь у вікно
у верховітті дерев
дощ
унизу під вікном
золотий люпин

переказую синові Гамлета
оповідаю про той привид
про щура за порт'єрою
про батька божевільної
поштивого балакуна

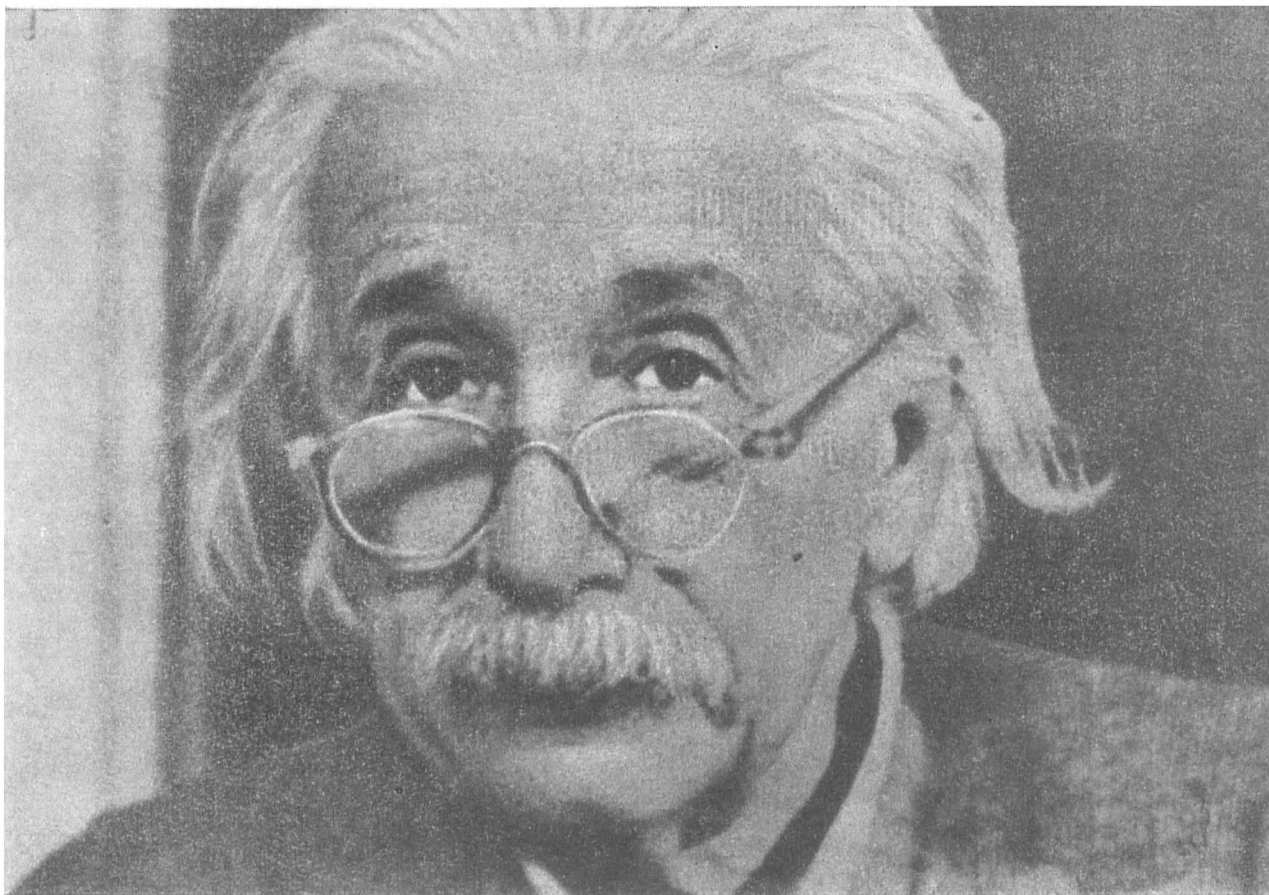
думаю про гладенькі як молоко
стегна королеви Матері
про таємницю
яку побачив
син що доходив літ
народжувалась і загинувала
в ньому любов
яку треба було отруїти
яку треба було відтяти
отже й тав він мечем наосліп
яку треба було відгризти
отже й гриз
яку треба було втопити
як сліпе щеня
отже невинну дівчину
він і прирік на загибель

додаю непевні відомості
про життя Шекспіра
3 липня 1962 року
ще одна людина у світі
дізналась
про існування англійського драматурга
іде дощ чути сміх
за стіною мишкує миша
серед лісів сивий мох
набрякає як потопельник
питання яке
собі ставив принц Датський
я обминув
занадто жорстокий і грубий це жарт
як на сучасну людину

Переклав Григорій КОЧУР

Один з останніх портретів великого вченого.

ФОРМУЛИ СОВІСТІ

Ілля Еренбург писав, що його вразили очі 67-річного Альберта Ейнштейна — очі мудреця й дитини. А Стефан Цвейг побачив у стомлено-мудрих і подіячому ясних ейнштейнівських очах той демонізм, ту спопеляючу пристрасть і одержимість, що їх письменник вважав незмінними рисами генія. Сам Ейнштейн говорив про себе, що волів би бути сторожем на маяку, аби мати максимальну можливість зосередитися на самоті в пошуках всеосяжних істин.

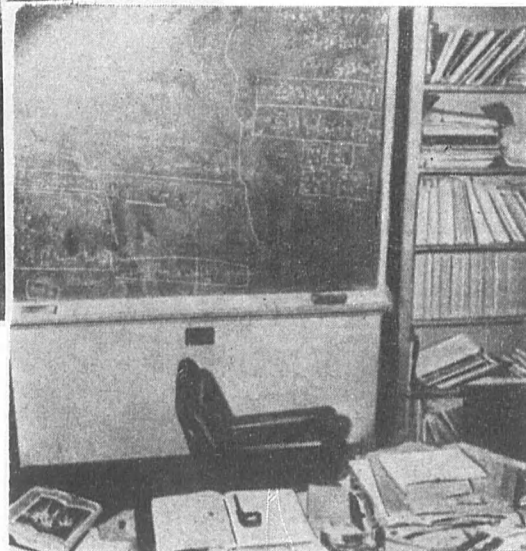
Альберт Ейнштейн у 17 років.

Будинок, в якому вчений жив у Принстоні.

Кабінет Ейнштейна у Принстоні (США). На дошці — останні виведені ним формули.

Але цей титан науки, який своїми гранично-короткими формулами теорії відносності зробив революційний переворот у фізиці, менш за все був жерцем «чистої науки», далеким від життя і людей. Його ненависть до фашистів, до паліїв війни була такою ж жагучою, як і його «демонічна» любов до наукових істин. У тридцятих роках Ейнштейн писав про «дивний контраст» між його дедалі зростаючим прагненням до самотності, до самоізоляції навіть від власної сім'ї для досягнення внутрішньої свободи — з одного боку, і дедалі зростаючою свідомістю особистого обов'язку активно боротися проти соціальних болячок — з другого боку. Протягом усього десятиріччя від хіросімської трагедії до самої своєї смерті цей провісник і основоположник атомної ери невтомно боровся проти імперіалістичних маніяків атомної бомби. Через чотири місяці після Хіросіми він заявив:

— Війну виграно, але мир ще не виграно!

Ейнштейн таврував презирством і ненавистю маккартістських горил, як раніше таврував гітлерівських людоджерів. У розпалі дикунського «полювання на відьом» у США він виступив на захист видатного фізика Оппенгеймера, якого шалено цькували за його боротьбу проти атомного казку, і картав катів, що стратили подружжя Розенберґів. Він писав у ті дні: «Вчений повинен битися проти тем-

Ейнштейн перед втечею з гітлерівської Німеччини.

них сил. Вільну і свідому людину можна вбити, але не можна зробити її рабом або сліпим знаряддям». Ейнштейн був щирим другом Радянського Союзу і пристрасно закликав до співробітництва США з СРСР на благо миру.

«Великий духовний самітник», як його іноді називали, однак ніколи не вдягався в тогу нейтральності науки, а вважав своїм обов'язком і обов'язком кожного вченого бути на передовій боротьби за мир і соціальний прогрес. На запитання одного шкільного вчителя, як йому слід поводитися перед горезвісною «комісією по розслідуванню антиамериканської діяльності», яка хоче зробити з нього дощика і всіляко погрожує, Ейнштейн відповів:

— Кожен, кого викликають у цю комісію, повинен бути готовим до тюрми, до того, щоб пожертвувати своїм власним благополуччям в інтересах країни. Ганьбою було б коритися цій інквізиції.

Таку ж готовність до самопожертви в ім'я гуманності і людської гідності, яку Ейнштейн вимагав від інших, він виявляв і сам з усією безкомпромісною послідовністю. Він виступав на захист усіх принижених і знедолених, незважаючи на люте сичання і погрози реакції. Ейнштейн писав, що трагедія американських негрів є для нього тяжкою мукою і що

він вважає і себе певною мірою винним у стражданнях негрівського народу.

Гітлерівські дикунки у п'яному чаду танцювали навколо вогнищ, де горіли безсмертні твори Ейнштейна. Змагаючись з фашистськими недолюдками, американські мракобіси також вимагали спалити книги Ейнштейна, а конгресмен Джон Ренкін закликав з трибуни конгресу США до розправи з великим ученим.

Але Ейнштейн до останнього подиху продовжував творити і будити совість людства. Деякі формули-відкриття він записав крейдою на дошці за кілька годин до смерті.

Історична хроніка розповідає, що коли римський легіонер заніс меч над Архімедом, який схилювався над накресленими на піску геометричними фігурами, той владно простягнув руку і суворо сказав:

«Не чіпай мої круги».

Власне життя важило для Архімеда менше, ніж доля його геометричних обчислень.

Нема сумніву, що коли б якийсь гітлерівський душогуб або маккартістський погромник вдерся до кабінету Ейнштейна і заніс над ним ніж, той твердо і владно сказав би йому:

— Не чіпай мої формули і мої звернення до совісті людства!

Два великих фізики — Ейнштейн і Роберт Оппенгеймер.

Сет — місто рибалок і докерів.

«КАМРАД МЕР»

Сет — невеличке рибальське місто і порт на півдні Франції. Посаду мера в цьому місці вже шість років займає комуніст, а всі депутати міського самоврядування — комуністи і соціалісти.

Французький журналіст Жан Пеллерен розповідає про будні Сета.

Моя перша розмова з жителем Сета відбулася в маленькому кафе. Кілька відвідувачів — за всіма ознаками робітники або рибалки, — дізнавшись про мету мого приїзду, сказали: — Отже, ти хочеш знати, чому Сет голосує за червоних? Щоб зрозуміти це, познайомся з нашим мером.

В мерії ми застали кількох відвідувачів — двох робітників, якогось поважного пана з портфелем, кількох жінок. І ось ми в кабінеті мера П'єра Аррана. Йому близько шістдесяти років, міцна постать, відчувається колишній робітник-металіст.

—... Вперше мене обрали мером одразу ж після війни, цю посаду я займав тоді понад два роки. Досвіду не було ніякого, а часи тоді були важкі. І сталося так, що під час виборів 1947 року жителі Сета віддали свої голоси правим партіям. Ті протрималися при владі цілих дванадцять років.

Мер Сета — комуніст П'єр Арран.

Сет за цей час все більш занепадав. У 1959 році терпінню громадян настав кінець і наслідки чергових виборів виявилися зовсім несподіваними — тридцять місць із тридцяти одного одержали комуністи.

Я знову став мером. Перед нами була безліч складних проблем, але ми їх успішно розв'язували. Останні вибори підтвердили, що єдиний фронт з соціалістами виправдав себе. Спільний комітет дії керував виборчою боротьбою, і тепер, після виборів, ми підтримуємо найтісніші зв'язки з соціалістами.

* * *

Хто хоче познайомитися з Сетом, повинен поговорити з рибалками в старій гавані, зустрітися з докерами і обов'язково відвідати ловців устриць. Завітаємо спочатку до них.

Устриці приваблюють своїм смаком знавців, численних ласунів, вони годують рибалок з їхніми родинами. Сьогодні дме несприятливий вітер, в такі дні лов припиняється. Тому ми маємо змогу поговорити з нашими новими знайомими.

— Так, років зо три тому в нашому житті дещо справді змінилося. Ми позбулися постійного страху — через кожну партію устриць мати справу з судом. Тут є

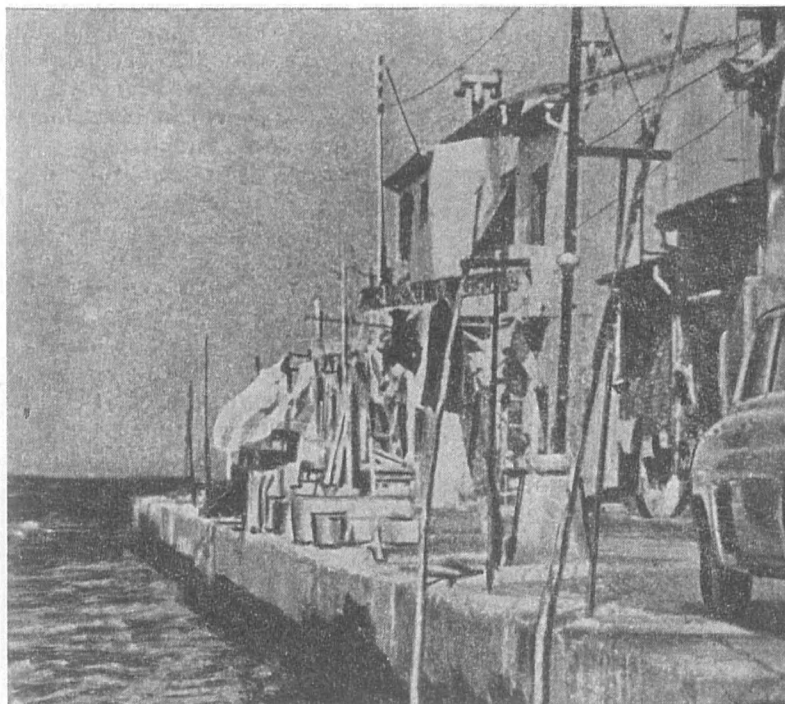
басейн, з'єднаний каналом з морем, дно його густо вкрите устрицями. Але ловити їх там було заборонено, бо вода в басейні була нечиста. А годуватися ж треба! Отож ми досить часто рибалили там. Уявляєш собі, це зовсім не така приємна річ стояти перед суддями. Допомога прийшла від мерії. Одного разу мер запропонував нам створити кооператив, обладнати очисну установку для устриць. Але звідки взяти грошей? Мерія допомогла! Не можу сказати, що заснування кооперативу відбувалося легко: адже, ми, рибалки, завжди були переконаними індивідуалістами,— такими зробило нас наше ремесло. Було багато суперечок, непорозумінь. Але тепер все це позаду. Об'єднавшись, ми виграли по всіх лініях — домоглися твердих цін, маємо власну збутову організацію, заробляємо краще.

Хто знайомий із становищем у французьких громадах, знає, які мізерні їхні фінансові можливості. Лише 15 процентів із суми податків, зібраних державою, залишаються громадам. Що зробили на ті гроші в Сеті? Відремонтували старі і збудували кілька нових мостів, покращили освітлення вулиць, обладнали в горах літні табори для дітей, створили спортивні майданчики для молоді. Чимало зроблено й для упорядкування квартирної плати.

Однак, цим не обмежуються турботи мера і його помічників — комуністів. Вони давно вже замис-

Тут збираються ловці устриць.

Старий рибалка, що віддав морю довгі роки свого життя.

лилися над тим, як би допомогти рибалкам, захистити їх від свавілля великих скупників риби. Ось що розповідає один з керівників рибальського кооперативу:

— Ми завжди живемо в страху за долю нашого улову. Нам треба якнайшвидше збувати рибу, щоб вона не зіпсувалася, адже в нас немає власного холодильника. Скупники риби використовують це в своїх інтересах. Іноді віддаєш добрий улов зовсім за безцінь. Тепер наш мер вирішив допомогти нам обладнати великий холодильник для зберігання устриць. Депутати мерії вже прийняли відповідну постанову. Тільки таким шляхом ми зможемо захиститися від скупників. Я гадаю, що наш мер стоїть на вірному шляху.

Так живе Сет, одне з численних міст Франції, де мерами комуністи, або де налагоджено спільні дії комуністів з соціалістами.

Оповідання для дітей віком від 6 до 90 років

Частина перша

КАПІТАНЕ, ЛЮДИНА В НЕБІ!

- Капітане, людина в небі!
- З якого боку?
- З боку хвоста, синьйоре!
- Дайте мерщій тринокуляр!

В ДУЖКАХ

Коли я вперше розповідав цю історію, один добродій на слові «тринокуляр» обурено перебив мене:

— Ви, юначе, щось плутаєте. Ви сказали «людина в небі»? Але ж навіть діти знають, що так не кажуть, кажуть «людина в морі». Це — по-перше. По-друге, хвіст буває у віслюків, але важко собі уявити, щоб капітан командував віслюком чи якимсь іншим чотириногим. І, нарешті, чи не пояснили б ви нам, що то таке «тринокуляр»? Може, це бінокль з горбом?

— Докторе, — сказав я. (То безперечно був доктор, про це свідчили його краватка і випрасувані брюки: в Римі громадяни, що одягаються таким чином, майже завжди мають право на це звання). Отже, я сказав: — Докторе, на вашому місці я б не поспішав критикувати направо й наліво.

— І з боку хвоста, — перебив він мене.

— Цей діалог, — вів я далі, не звертаючи уваги на провокаційне зауваження, — відбувався на борту зоряного корабля, в міжпланетному просторі. Навкруги в той момент не було ні людей, ні океанів, ні скель, а тільки небо, чорне-чорнісіньке, аж дивитись боляче. З наведеної розмови неважко зрозуміти, що вахтовий у світлі хвостових ліхтарів побачив потопуючого. А «потопуючий» за даних умов — це і є «людина в небі». Розкриємо ще одну таємницю: згаданий вище корабель з причин, про які буде сказано нижче, мав форму коня. Ну, а що кінь має хвіст, усім відомо. Інші небесні тіла, наприклад, комети, — теж хвостаті, отже, хвости мають цілковите право на існування в міжпланетному просторі. Тепер щодо «тринокуляра». Ви хочете знати, що це таке? Це вдосконалений бінокль з тре-

тім стволом, що дає вам змогу, не обертаючись, бачити те, що робиться у вас за спиною, інакше кажучи — з боку хвоста.

На мою думку — це надзвичайно корисний винахід. Наприклад, під час матчу з допомогою «тринокля» ви могли б уважно стежити за грою і водночас не випускати з поля зору фізіономії сусіди, що вболіває за іншу команду. Правда ж непогано?

Доктор пробурмотів собі під ніс щось малозрозуміле, поправив складку на брюках, потім згадав, що йому треба щось зробити і зник в темряві, не дослухавши кінця історії. Тим гірше для нього. На цьому відступ закінчується, закриємо дужки і повернемося до початку.

* * *

Капітан схопив тринокль, якийсь час дивився на потопуючого, що плавав у ясній смузі світла від хвостових фар, а потім сказав:

— Це не доросла людина, це хлопчик.

— Звісно, — зауважив стерновий, — ці хлопчачки завжди намагаються сидіти біля вікна, то й не дивно, що вони інколи випадають.

Капітан посміхнувся.

— Хлопчик — верхи на дерев'яному конику; не може бути, щоб він випав з корабля. Та не будемо гаяти часу. Запускайте магніт.

Не встиг капітан це промовити, як наказ його вже було виконано і вершник разом з коником тихенько стукнувся об череву зоряного корабля. Відчинився люк, і потопуючого підняли на борт.

Це був смаглявий хлопчик з чубчиком на лобі, одягнений у червону піжаму. Скоріше обурений, аніж здивований, він зіскочив із сидла, схрестив руки на грудях, обвів сердитим поглядом усіх членів екіпажу, які юрмилися навколо нього, і, навіть не привітавшись з присутніми, заговорив з помітним римським акцентом:

— Коли хочете знати, то кажу вам, що зовсім не вважаю себе вашим бранцем.

— Бранцем? — перепитав капітан, чухаючи підборіддя. — Не розумію.

— Якщо ви не розумієте, то можете собі уявити, як мало розумію я.

— Ти, наприклад, міг би сказати нам, як тебе звати.

— Мене звуть Марко Мілані. Даруйте, а вас?

Капітан знову почухав підборіддя; деякі члени екіпажу посміювалися і єхидно штовхали один одного ліктями.

— Та як тобі сказати... — промимрив капітан. — До кінця минулого тижня мене звали Паулус. Я носив це ім'я майже два

роки і воно мені страшенно набридло — хотілося його скинути, як брудну сорочку. От я й позбувся його. Але я ще не обрав собі ймення до смаку і на сьогодні мене поки що ніяк не звуть.

Марко, не розуміючи, глянув на нього.

— Гм... Глузуєте. Мабуть, ваше ім'я — воєнна таємниця. Ну що ж, оберігайте її. Я не маю наміру витягти її у вас. А хто тут капітан?

— До 21.00 — я, — відповів колишній Паулус. — Ми командуємо по черзі.

— Отже, ви всі капітани?

— О, ми — не тільки капітани. Ми — полковники і генерали, а дехто з нас навіть має звання великого констебля. Чини і звання нічого не варті.

— Де?

— На нашій планеті.

— Виходить, я вгадав: ви не із Землі.

Цього разу він оглянув їх уважніше, але не помітив в їхньому вигляді нічого особливого: вони не мали ні щупальців на лобі, ні рогів, ні очей на потилиці. Хто носив бороду, хто — вуса, ще інші були голі. Кожен мав по дві ноги і по дві руки, і на кожній руці — по п'ять пальців; ніс і вуха теж на місці. Всі були одягнені в піжами. Марко вирішив, що вони, мабуть, в момент його появи саме збиралися лягати, адже година була пізня.

— А як зветься ваша планета? — запитав він.

— «Планета», та й усе.

— Знову воєнна таємниця?

— Нічого схожого. Ви свою планету як називаєте? Просто Земля. І тільки іншим планетам даєте дивовижні назви — Марс, Меркурій і так далі.

— А як же ви називаєте Землю?

З'ЯВЛЯЮТЬСЯ АРХІПСИ

Капітан посміхнувся.

— Софонізба.

— Софонізба? Виходить я — софонізбіць? Оце здорово. Коли я розповім це в

Тестаччо, то навіть бичачі туші, що висять в холодильниках на бойні, і ті сміятимуться.

— А хто це «Тестаччо»? — поцікавився колишній Паулус.

— Ніхто. Воєнна таємниця, — відрізав ображений Марко. — Софонізба... Ну й нехай. Краще скажіть мені, як я тут опинився.

— Це ти мусив би нам розповісти, — заперечив капітан. — Ми просто витягли тебе магнітом, коли ти прогулювався Чумацьким Шляхом. Але твоя поява певним чином була передбачена. Ми дістали наказ патрулювати в цьому районі і, в разі появи потопаючих, витягати їх. Якщо нагорі віддали такий наказ, значить вони вже знали, що ти в дорозі.

— Щодо мене, то я з власної волі ніколи б з Рима не виїхав. Кілька хвилин тому я ще був у своїй кімнаті і навіть не думав кудись вирушати.

— Любий мій, вони там, нагорі, знають усе вздовж і впоперек, усе, що робиться звідси до Рима і назад.

— Назад? Сподіваюсь, — сказав Марко. — Що б там не було, але історія моя проста і навіть трохи дурна. А в усьому винен мій день народження. Треба вам знати, мені сьогодні минуло дев'ять років. Самі розумієте, коли дідусь подарував мені дерев'яного коника, я образився. Я одразу подумав: коли про це довідаються мої друзі, мені краще в Тестаччо й не показуватись. Між іншим, дідусь майже твердо обіцяв мені модель реактивного літака. І от будь ласка, маєте...

— Ну й що ж? Дерев'яний коник — це теж непогана штука.

— Звичайно, для малят, що ходять у ясла. Щоб ви знали! Словом, взяв я цю штуку, відніс у спальню і більше про неї цілий день навіть не згадував. Увечері, коли я роздягся і ладнався вже спати, то згадав про коня, і знову мене злість узяла. Дивлюсь — стоїть, мовчить, дурень. Ну погляньте на нього, будь ласка! Бачите, яку дурну фізіономію йому намалювали! «Ну, що я з ним робитиму? — думаю. — Як мені його спекатися?». А сам якимось машинально виліз йому на спину. І от не встиг я навіть ноги встромити в стремена, як у мене щось загуло у вухах, потемніло в очах. Перехопило дух. Я заплющив очі... А коли розплющив їх знову, то побачив, що лечу через вікно і піді мною з легким шурхотінням біжать вдалину дахи Рима.

— Чудесно, — весело озвався капітан, колишній Паулус.

— Дідька лисого чудесно. По-перше, собача холоднеча, а я — в самій піжамі. І потім спробуйте-но впоратися з дерев'яним конем... А втім, ви ж літаєте саме на коні... Я йому гукаю: «Повертайся назад!» А він —

ніс на Місяць і давай далі! Вогні міста залишилися десь далеко-далеко, падали чимраз нижче й нижче. Є така пісенька: «Аррі-ведерчі, Рома» — «До побачення, Рим!», але, запевняю вас, в цей момент мені було не до співів. У коня на морді залишався той самий дурний вираз, як і тоді, коли я його розпаковував: ті самі пусті очі, сухі, непорушні ніздрі, тирса у вухах. Нічого в ньому не було живого та й зараз нема: жодного квадратного сантиметра живої шкіри, жодної волосинки в намальованій гриві. Якщо постукати пальцями по череву, виходить такий звук, наче у барабана. Я одразу зрозумів, що мотора у нього в череві нема і пропелера під хвостом — теж. А він летить — і край. А як — невідомо. Та ще й як летить! Земля, по-вашому Софонізба, незабаром перетворилася на малесеньку блакитну тарілочку, диск, який чимраз зменшувався. Потім вона опинилася вже не внизу, під ногами, а у мене над головою: спершу мені здавалось, немовби я піднімаюсь, потім привидилося, що опускаюся, точніше, падаю в порожнечу, дедалі нижче й нижче, швидше й швидше. Софонізба стала цяточкою серед мільйонів інших цяточок. «Прощай, Софонізбо. Я пропав, — думав я, — загубився в міжпланетному просторі і навіть не можу повідомити своїх, де я».

— Зате ж яке видовище! Певно, непогане видовище, га? — запитав капітан.

— Я був занадто злий, щоб звертати на щось увагу. Уявіть себе на моєму місці, точніше, у моїй піжамі. Викрадений дерев'яним коником! Піднятий в небо чотириногим з пап'є-маше! Мій батько, помітивши, що я зник, напевне підняв на ноги все місто.

— То ще хтосьна, — втрутився капітан, — адже, коли я не помиляюсь, годинники в Римі в цю хвилину показують 23.40. Твої батьки вважають, що ти спиш собі в своєму ліжку.

— А вранці? Ну гаразд, не будемо про це зараз думати. А втім, оце майже і вся моя розповідь: раптом я побачив перед собою щось подібне до величезного коня, з сотнею освітлених вікон і сліпучо-яскраві ліхтарі на чотирьох копитах. І ви мене спіймали. Все.

Екіпаж зустрів кінець історії простодушним сміхом.

— Смійтеся, смійтеся, — пробурчав Марко. — Тільки одзезіть мене назад.

— Ми? — вигукнув капітан. — Любий хлопчику, ти помиляєшся. Щонайбільше за півгодини ти будеш на нашій планеті. Такий наказ.

Марко шукав потрібних слів, щоб висловити енергійний протест. Але тут з'явся страшний гармидер, немовби загавкало од-

разу сто тисяч лютих собак. Стіни міжпланетного коня затремтіли. Голос, що лунав з гучномовця, було ледве чути.

НАПАД

— Тривога номер один. Ми оточені!
Капітан, колишній Паулус, схопив Марка за руку.

— Іди в мою рубку. Мерщій.

— Дякувати богам, — додав капітан, коли вони лізли крутими сходами, — що напад відбувся до 21-ої години, отже я зможу помилуватися ним з капітанської рубки. Звідси, — і він розчинив невеликі двері, — усе видно. Адже ми — в голові коня. Поглянь.

Передня півкругла стіна рубки була зашклена: здавалося, ніби стоїш на веранді високогірного готелю.

З небесних глибин, кружляючи, прилітали зграї якихось страховищ і хвилями накидалися на коня, оглушливо виючи.

— Але ж вони гавкають, — сказав Марко зацікавлено. — Це собаки. Летючі собаки.

— Це архісобаки, архіпси, — уточнив капітан, колишній Паулус.

— Це що — зоряні кораблі, як ваш кінь? Ворожий флот?

НА ГОРИЗОНТІ — ПЛАНЕТА

Один з архіпсів наблизився до самісінької морди коня, немовби бажаючи подивитися, що робиться за вікнами. Здавалося, він гавкає і очима, і лапами, і черевом. Марко затулив вуха, але страхітливий гавкіт проймав усю його істоту так, що, здавалося, вібрували і тріщали всі кістки.

— Увага! — гукнув він.

Архісобака притиснувся мордою до скла і вищирив ікла, немовби намагаючись прокусити скло.

— Не бійся, — сказав капітан, — скло не можна розбити. Крім того, архіпси не їдять людського м'яса.

— То чого ж їм треба? Взяти нас у полон?

— Та що ти! Архісобака, який гавкає, не кусається, ти ж це сам знаєш. Але вони страшенно набридають — можуть усіх нас оглушити. І від них можна тільки тікати — інакше ніяк не врятуєшся. На щастя, наші

зоряні кораблі здатні розвивати значно більшу швидкість, ніж вони.

— Простіше було б повбивати їх, — зауважив Марко. — І таким чином спекатися їх раз і назавжди.

Капітан, колишній Паулус, якимось чудно глянув на нього.

— Повбивати їх? Не розумію. Що таке — повбивати?

— Ну, знищити, уколошкати, пристукнути. У вас немає смертоносного променя? Чи пістолетів? Невже, читаючи комікси, ви нічого не навчилися?

Капітан, колишній Паулус, енергійно почувхав підборіддя.

— Слухай-но, — сказав він, — ти помітив, що ми розуміємо твою мову і розмовляємо нею з допомогою ось цього електронного перекладача (і він показав Маркові щось схоже на гудзик, захований під коміром піжами). Та, мабуть, апарат не зовсім справний або ти вживаєш нові слова, які ще ним не зафіксовані. В усякому разі, я тебе зовсім не розумію.

Марко засміявся.

— Вибачте мій сміх, але слово **убивати** існує дуже давно, це — одне з найперших слів, візьміть хоча б біблію.

Та колишній Паулус вже не слухав його. Він віддав у мікрофон якийсь наказ, торкнув і пересунув важіль: за кілька секунд зоряний корабель набрав швидкість і помчав у безкрай морок, тікаючи від архіпсів і їхнього гавкоту.

В цю мить хтось постукав у двері рубки.

— Двадцять одна година, — сказав колишній Паулус, — іде другий капітан. Я з тобою прощаюся.

Зайшов високий чоловік із смутним обличчям.

— Ти хитрий. Позбавив мене такого видовища.

— Розклад є розклад, — відповів колишній Паулус, потираючи руки. — Іншим разом припаде тобі. Хлопчику, рекомендую тобі капітана Петруса.

Марко потиснув Петрусові руку, не спускаючи очей із зірки, набагато більшої за решту; вже кілька хвилин вона швидко наближалась до них. Не встиг Марко запитати, що то за така зірка, як вона вже перетворилася на зеленкувату таріль, потім «таріль» збільшилась — тепер вона вже нагадувала м'яч, а на поверхні її з'явилися тіні і обриси, схожі на континенти і моря.

«Скидається на те, що вона падає на нас», — подумав Марко. Та вголос своїх міркувань не висловив. Петрус був абсолютно спокійний, — отже, боятися не було чого. Більше того, він явно повеселішав, він весело потирав руки.

— Ось ми й дома, — сказав новий капітан. — Це Планета. Зараз повернемо вниз і побачимо її під ногами. Зробимо навколо неї кола два-три, щоб зменшити швидкість, і тільки через вісімнадцять хвилин, з твого дозволу, сядемо.

Усе сталося саме так, як сказав Петрус. Коли зоряний корабель зайшов в атмосферу планети, вгорі враз повиднішало. Вогні на борту, тепер уже непотрібні, погасили.

На годиннику капітана було 9.30 ранку, коли Марко, трохи спантеличений, ступив ногами, взутими в тапочки, на незнайому планету.

УСІ В ПІЖАМАХ

Виходячи з коня і побачивши своє зображення у дзеркалі, хлопчик спохватився, що він усе ще в піжамі, і трохи збентежився. Але й капітани — колишній Паулус, і Петрус, і всі члени екіпажу були в піжамах і, здавалося, зовсім не мали наміру переодягатися перед тим, як зійти на землю. Марко вирішив, що мода в цій країні інша, аніж у Римі. «Мабуть, тут надівають краватку, коли лягають спати» — подумав він. І, одразу забувши про свій одяг, озирнувся навкруги.

Зоряний корабель м'яко погойдувався на посадочному майданчику величезного аеродрому. Інші міжпланетні коні беззвучно прилітали і відлітали з різних кінців. Побачити ще щось Марко не встиг, бо в цей час до нього підійшов хлопчик, приблизно його ровесник, теж чорнявий, але в жовтій піжамі. Він ішов легким впевненим кроком господаря дому, який зустрічає гостей.

— Марку! — покликав він, коли між ними лишилося кілька кроків. — Привіт, Марку! Сподіваюсь, ти добре доїхав?

Хто це? Звідки він його знає? Хіба їх одна мати народила? Маркові довелося покликати на допомогу всю свою римську витримку, щоб не розкрити від подиву рота. Він вчасно зміркував: щоб не осоромити Тестаччо і все місто Рим, не слід виказувати ні найменшого подиву, і у відповідь на привітання пробурмотів щось нерозбірливе.

— Що ти сказав? — перепитав його хлопчик, усміхаючись.

— Що означає «добре доїхав» — пробурмотів Марко. — Я не мав жодного наміру кудись їхати. Мене привезли сюди проти моєї волі, і я рішуче протестую.

НОВИЙ ПРОВІДНИК

— Чуєш, що він каже? — засміявся капітан Петрус, весело ляснувши Марка по плечу.

— Привіт, колишній Паулусе, — вів далі

маленький незнайомець, звертаючись до другого капітана, — ну що, прибрали вже собі нове ім'я? Як мені вас називати тепер?

— Просто-таки не знаю. Покладу в капелюх десять записочок з різними іменами і витягну, яка випаде.

— Гаразд. А ми підемо, — сказав Петрус. — Передаю тобі врятованого з рук у руки, цілого і неушкодженого.

— Як-то? — запротестував Марко. — Тепер ви хочете якось здихатись мене! Тягли мене сюди з самісінької Землі, щоб передоручити цій дитині з дитячого садка!

— Що ж зробиш, — засміявся Петрус, — я виконую наказ. А тепер, з твого дозволу, попрощаємось.

— Але ж ви не покинете мене отак! Хто ж мене відвезе назад на Землю?

— Не турбуйся, — гукнув колишній Паулус, ідучи разом з іншими. — Ти матимеш чудову няньку.

Якщо за хвилину до цього Марко прикидався обуреним, то зараз він таки справді обурився так, що не міг навіть слова вимовити. Він востаннє глянув на членів екіпажу зоряного корабля і на обох капітанів, які покинули його, обернувся, глянув на міжпланетного коня, але побачив на його морді той самий дурний вираз, що й на морді свого злочасного дерев'яного коника. Нарешті, він знову зупинив свій погляд на хлопчикові у жовтій піжамі. Той відповів йому привітною усмішкою.

ПАЛАЦ ДЛЯ РУЙНУВАННЯ

— Як тебе звати? — спитав Марко.

— Маркус.

— Ти диви!

— На твою честь, мушу тобі сказати. До вчорашнього дня мене звали Юліус. Мені доручили тебе зустріти і супроводити. Я радий, що це доручення припало саме мені. І я дуже радий з тобою познайомитися.

— А я, — не витримав нарешті Марко, — такий радий, що набив би тобі пику. Чорт-зна-що: беруть тебе в полон, не вважаючи за потрібне пояснити, що й до чого, передоручають тебе якомусь молокососові, і привіт. Ні, я й справді тут що-небудь розіб'ю, я тут каменя на камені не залишу!

Маркус усміхнувся знову — немовби він довідався, що виграв сто тисяч на лотерейний квиток.

— Я знаю, що тобі треба. Ходімо зі мною.

І Маркус пішов, не обертаючись, а Марко попрямував за ним: стояти чи ходити — йому було тепер абсолютно однаково. Вони пере-

йшли весь посадочний майданчик, проштовхуючись крізь юрби людей, одягнених у піжами і домашні туфлі. Всі мали такий вигляд, немовби вийшли на терасу власного дому погрітися на сонечку. Першою будівлею, яку побачив Марко на новій планеті, було приміщення аеропорту. Він сподівався уздріти щось незвичайне, а побачив найзвичайнісіньку споруду з цегли і скла. Єдине, що впало йому в око, — це горщики на вікнах, схожі на ті, у яких ми в себе на Землі вирощуємо герань та інші квіти (їх назви чомусь неможливо запам'ятати). Але в тих горщиках росли не квіти, а мініатюрні різдвяні ялинки. Не просто маленькі деревця, а саме новорічні ялинки, прикрашені фестонами і штучним снігом, срібними зірками і різнобарвними лампочками.

«Учора був мій день народження, отже, 23 жовтня, — згадав Марко з подивом. — Невже вони так рано починають готуватися до різдвя?»

Обабіч бульвару, який вів, очевидно, до центру міста, тяглися нескінченні ряди ялинок, і на їхніх гілках перепліталися фестони і срібні гірлянди, сяяли зорі і лампочки, блискучі кульки — червоні, жовті, сині. Словом, ялинки були прикрашені, як на різдво.

— Вибач, — сказав Марко, — який сьогодні день?

— Різдво, — весело відгукнувся Маркус.

«Який я дурний, — подумав Марко, — я зовсім забув, що на цій планеті земний календар недійсний. У нас там 24 жовтня, а тут, мабуть, 25 грудня».

Тим часом Маркус підійшов до чогось такого, що скидалося на склад маленьких дерев'яних коників, вибрав одного з сідлом на двох і запропонував Маркові сідати.

— Годі жартувати, — заявив нащадок древніх римлян, який мав свої рахунки з дерев'яними кониками.

— Та чого це ти? Це — наші роботи, вони замінюють міський транспорт.

— Щось на зразок таксі, — пробурмотів Марко. — А де ж лічильник? Кому треба платити за проїзд?

Маркус, все ще посміхаючись, широко розплющив очі від подиву.

— Навіщо платити? Роботи — громадська власність. Кому треба, той ними й користується.

Дерев'яний кінь поїхав — без поштовхів і шуму, м'яко погойдуючись в теплому ласкавому повітрі. В цей момент Марко помітив щось таке, що мусив би зауважити вже давно. Як це так: тут різдво, а він в самій піжамі, і навіть не відморозив собі пальці? Мобілізувавши свої скромні знання географії, він пригадав, що на Землі теж є країни, де на різдво так само тепло, як в Італії в червні.

Та все-таки сумніви його не розвіялися доти, доки їх не витіснили нові враження.

— Магазины відчинені, — зауважив він.

— Вони завжди відчинені, — сказав Маркус.

— А на різдво?

Маркус не відповів.

«Ця планета мене страшенно дратує, — бурмотів у думці Марко, — дерев'яні коні замість таксі, магазини, відчинені на різдво. Нічого не второпаш до пуття».

Будинки обабіч бульвару були чистенькі, святкові. На кожній терасі, на кожному вікні — ялинка, оздоблена химерними прикрасами. Муніципалітет — якщо це була його робота — попрацював, певно, неабияк: краще прикрасити місто на різдво неможливо було б навіть на картині. Місто скидалося на рекламу гістечка «панеттоне». Але Маркові чудно було бачити всіх цих людей, що заходили й виходили з магазинів. Що ж маємо сьогодні — саме різдво, переддень свята чи, скажімо, 27 грудня? Адже відомо, що різдвяні прикраси виставляють у вітринах заздалегідь і тримають якийсь час ще й після свята, щоб приваблювати покупців.

ТУТ ЗАВЖДИ РІЗДВО

— Маркусе, — озвався Марко.

— Що?

— Учора який був день?

— Різдво, — відповів той одразу.

«Отже, — задоволено сказав собі Марко, — я вгадав. Магазины відчинені, значить сьогодні не різдво. Свято було вчора. Але з'ясуємо ще одне».

— Маркусе, а який завтра день?

— Різдво, Марку, я ж тобі вже сказав.

Хвилина мовчання.

— Але ж різдво було вчора?

— Вчора, сьогодні, завтра, завжди. У нас завжди різдво.

— Тю-ю... — свиснув Марко спересердя. — Я — трамвай, а мій дідусь — дощовий черв'як. Ви тут тільки те й робите, що розігруєте мене. Я тобі вже казав, що мені кортить затопити тобі в пику, і, мабуть, я таки зроблю це.

— Я тебе саме туди везу, потерпи ще трохи.

— Куди ти мене везеш?

— В Палац для руйнування.

Марко не знав, що відповісти. А втім, вони вже приїхали. На широкому майдані, прикрашеному величезними різдвяними ялинками, височіла монументальна будівля. Вздовж її фасаду аршинними літерами було написано: «Палац для руйнування», а над

дверима Марко прочитав: «Вхід вільний в будь-який час дня і ночі».

— Тобі пощастило, — сказав Маркус. — Палац відбудований лише два дні тому, отже, його тільки-тільки почали ламати. Через тиждень ти б побачив тут самі руїни.

Вони залишили дерев'яного коника біля тротуару, де вже стояв довгий ряд таких самих коней, і зайшли в палац.

Як пояснив Маркус, ідею створення цього палацу подав один славнозвісний астроботанік у минулому столітті. Цей світоч науки, який дав чудовий опис флори найдальших планет, все життя беззвізно просидів дома і мав неабияке почуття гумору.

Якось, помітивши, що його діти виявляють непереможну тенденцію трощити все, що бачать, астроботанік подарував їм замість звичайних іграшок кілька сот дешевих тарілок. Хлопчаків було двоє. Щоб з науковою методичністю розбити цю гору посуду, потрощити його буквально на дрізки, хлопчакам довелося працювати майже п'ять днів без спочину, зрання до смеркання. На кінець операції потяг до руйнування був задовольнений назавжди і ніколи до них не повертався. Батько написав про свій дослід у газетах і, оперуючи цифрами, довів, що ця невелика кількість посуду сто разів окупилася протягом наступних років — вже ніхто не ламав електроприладів, іграшок, меблів, засобів пересування, підлоги, вікон і т. д. «Чому ж, — запитував він, — не застосувати даний прийом у ширших масштабах? Адже ми не можемо з певністю твердити, що тільки діти відчують час від часу потяг до руйнування? Чи ж ми, дорослі, громадяни другого

сорту, що нас позбавляють права вільно тренувати свої м'язи тепер, коли вугілля, дрова, каміння й атоми розщеплюють машини?» І так далі.

Стаття була ґрунтовна і переконлива. Через п'ятнадцять днів Палац для руйнування стояв готовий: багатоповерхова будівля, напхана меблями; меблі в свою чергу були напхані всіляким посудом, а посуд більших розмірів — посудом дрібнішим. Все призначалося для трошіння і руйнування — тарілки, келихи, килими, меблі, двері, вікна. Руйнуванню підлягали також дах, черепиця і стіни від останнього до першого поверху.

Діти приходили в супроводі вчителів у певні дні; їм пропонувалося трощити все, що схочеться, і вони, звичайно, не примушували себе довго просити. Дорослі громадяни приходили в палац лише тоді, коли були не в гуморі і відчували потребу з кимсь полаятися, або ж коли на них навідала нудьга. Їм, природно, надавалися найміцніші частини: дах, стіни і, за бажанням, — навіть фундамент. Довбаючи фундамент, люди надривалися гіри за єгипетських рабів, що будували піраміди. Та зрешті решт, коли, втомившись і захекавшись, вони кидали роботу, то були веселі, як горобчики. А крім того, щонайменше десять років після цього не відчували бажання сваритися з будь-ким або жбурнути об підлогу тарілку під час сімейної сварки.

Економісти з цифрами в руках (розрахунки, проте, зробили електронні лічильні машини) довели, що цілковита руйнація палацу забезпечить стократку економію предметів домашнього вжитку і будівельних ма-

теріалів, а також піднесе на 28,51 процента рівень настрою громадян. Отже, витрати на палац цілком окупалися.

Збагнувши суть справи, Марко заходився «працювати». Він був дуже злий і, незважаючи на безсонну ніч, почував себе в добрій формі. Він почав ламати велику шафу, користуючись сокирою, молотком і велосипедним насосом: коли перед тобою таке цікаве завдання — робота йде добре.

Круг нього, у великих залах, розлягався регіт, лунали удари: мінімум п'ятсот дітей під наглядом вчителів і батьків руйнували багатий палац.

Години за дві Марко потрощив, крім шафи, вітальню і три спальні. Вийшовши з палацу, він майже примирився з собою і з Маркусом.

РУХОМІ ЛАВИ

На вулиці стояла заспокійлива тиша. Марко прислухався, але не почув нічого, крім м'яких, привітних голосів: люди розмовляли жваво і разом з тим лагідно. Дерев'яні коні — міський транспорт — линули безгучно, мов човни по воді: електричний кабель, що живив їх, був захований під бруком.

Плавню посувались, не переступаючи ногами, і пішоходи: в багатьох районах міста тротуари були особливі — досить лише ступити на них, і вони перевозили вас з одного кварталу в інший. На рухомих тротуарах стояло багато лав: на них сідали ті, кому далеко їхати, або ж діди з бабусями, які, очевидно, і на цій дивній планеті найбільше полюбляли сидіти на лавах.

«От коли б таку рухому лаву, та до того ще й безплатну, моєму дідусеві, — подумав нараз Марко. — А то ж він цілісніськими днями сидить на наших дурних лавах на одному місці. Яка б то була вітіха для римських пенсіонерів їздити собі від Колізею до Джаніколо, від парку ЕІК до Монте Маріо. Або ще на площу Пантеону отакий рухомий тротуар, який їздив би із своїми лавами цілу добу навколо «Ротонди» з її котами. Дідусь, мабуть, перейшов би туди жити. Бідний дідусь, що він там зараз робить?..»

Однак ця думка нагадала Маркові про те, що саме дідусь із своїм дерев'яним коником винні в тому, що він сам-один опинився десь на Чумацькому Шляху, а може, і ще далі, дуже далеко від Тестаччо і від усіх друзів. Злість, яка зовсім було зникла, знову розгорілася, мов вогнище, роздмухване свіжим вітерцем.

— Я хочу їсти, — сказав він, грубо перебиваючи пояснення Маркуса.

— Чудово. Я теж голодний. Зараз я одведу тебе в ресторан.

Вони стали на рухомий тротуар і безгучно поїхали повз магазини, в яких ішла жвава торгівля. Між іншим, усі ходили в піжамах. Здавалося, тут іншого одягу не носили зовсім.

«Звісно, піжама — зручна річ, а домашні туфлі напевне зручніші за черевики. Але ж ходити отак цілий день — це просто непристойно. А втім, то не моє діло. Хай собі ходять хоч у масках — мені що до того? Адже мені тут не вічно жити».

Марко весь час намагався думати погано про цю чудернацьку планету, на яку він потрапив, та йому це не завжди вдавалося. Наприклад, йому довелося визнати, що безплатні таксі і рухомі тротуари — чудовий винахід. А численні різдвяні ялинки мимоволі викликали у Марка добрий настрій. Нарешті, повітря було тепле, приємне і навіть пахуче.

«Схоже, що зараз весна і що ми в якомусь чарівному саду».

Насправді ж тротуар рухався поміж двома рядами будинків і святково прикрашених вітрин.

Раптом Марко зауважив ще одну дивинку: у вітринах не було скла. Може, це пояснюється м'яким кліматом? Але ж це небезпечно! Така спокуса для злодіїв! Немовби на підтвердження його думки якийсь синьйор в той момент, коли тротуар проїздив повз вітрину фруктового магазину, простяг руку, схопив велике гроно винограду і почав спокійнісінько його їсти. Ніхто не звернув на це жодної уваги.

Через якийсь час один поважний дідусь підвівся з лави і підійшов до краю тротуару, немовби наміряючись зійти, але не зійшов, а вступився вперед, немовби очікуючи на щось чи на когось. Коли тротуар рухався повз газетний кіоск, він простяг руку, вхопив товстий ілюстрований журнал, глянув на дату, аби переконатися, що не помилився, повернувся на лаву, начебив окуляри і, наче нічого не сталося, почав читати.

«Молодець, — подумав Марко, чимраз більше обурюючись, — не забув навіть подивитися на дату, щоб не взяти номер за минулий тиждень. Куди я потрапив? Це ж якась країна злодіїв! Адже Маркус теж усе бачив і нічого не каже».

Поки вони доїхали до ресторану, сталося щось іще гірше. Той самий дідусь, який украв журнал, підвівся знову (от ще непосидючий!), підійшов до Маркуса і, посміхаючись, попросив його:

— Молодий чоловіче, ви, певно, спритний. Мені потрібна сигара, і я боюся, що сам не зумію дістати її, не сходячи з тротуару. Чи не могли б ви це зробити в найближчій тю-

тютюній крамниці? Там на вітрині виставлено чудовий набір сигар, я вчора, коли проїжджав мимо, бачив.

— Охоче, — відповів Маркус.

Люди, що стояли навколо, посміхнулись.

— Глядіть лишень, — втрутився добродій, який, як вважав Марко, за кілька хвилин до цього вкрав гроно винограду, — беріть не дуже темну і не дуже світлу.

— Спасибі за пораду, — сказав Маркус, — ви добре зробили, що попередили мене, бо я зовсім не знаюся на сигарах.

І, кажучи це, він обернувся, — бо вітрина тютюнової крамниці була вже за кілька кроків, — нахилився і вхопив не одну, а дві сигари.

— Зате ви зможете вибрати собі до смаку, — вибачився Маркус.

— Я вам дуже, дуже вдячний, — сказав дідусь, вибрав собі сигару, другу поклав у кишеню і повернувся до своєї лави, на якій залишив украдений журнал.

Маркові аж дух перехопило. Якщо він потрапив в злодійську зграю, то, мабуть, краще поки що сидіти спокійно і удавати, немовби нічого не помічаєш. «Розповіді завжди встигну», — подумав він.

— Ми приїхали, — проголосив в цю мить Маркус.

Вони зішли з тротуару і зайшли в ресторан. Спершу Марко не помітив нічого такого, чим відрізнявся б цей ресторан від римських тратторій, навіть квіти стояли на вкритих білими скатертинами столах. Розвішані на стінах плакати закликали покуштувати місцеві страви.

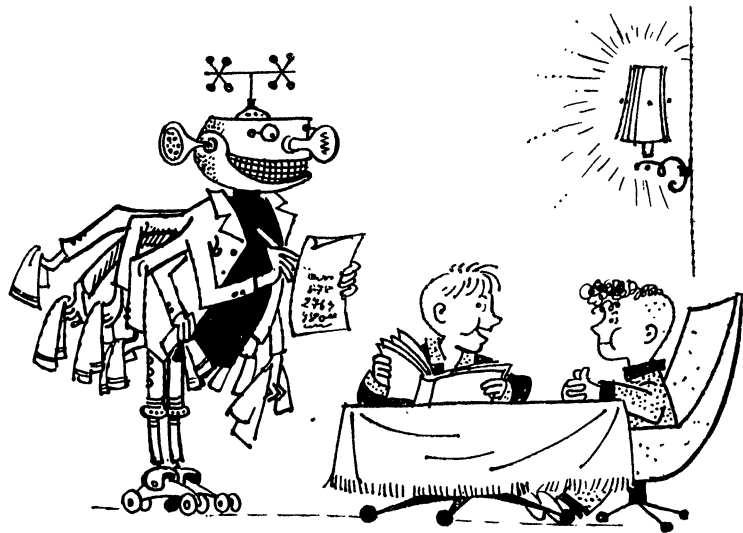
СУП ІЗ ЦЕГЛИ

«Сьогодні тріштекс на короткій шпичці».

«Скуштуйте до з курячої грудинки».

«Смажені кранчики (гарячі й холодні)».

На думку Марка, назви всіх цих страв аж ніяк не збуджували апетиту. Але, зазирнувши в меню, що являло собою досить-таки важкий фоліант — щось на зразок телефонної книги, він побачив, що далі ще гірше. Коли врахувати, що на кожній сторінці фігурувало триста назв, то в цьому меню, певно, перелічувалось не менш як триста тисяч різних страв. В кінці книги було залишено кілька чистих аркушів, на яких клієнти мали записувати власні кулінарні рецепти. Наприк-

лад, якийсь Піппус пропонував: «Візьміть дві шийки з пляшок, одну викиньте одразу ж, другу покладіть на три дні кип'ятити, потім додавайте через кожні три години п'ятдесят грамів смаженої тирси, ріжків равлика і варених виделок. Можна присмачити страву товченим вапном, дрібною галькою або тригранними цвяхами. Ця страва подається з гарніром із дрібно нарубаних велосипедних шин. Вона особливо смачна, якщо її трохи полити зеленим чорнилом для автоматичних ручок».

Марко подумав, що найкраще застосування для цієї страви — це викинути її в помийницю. Проте нічого не сказав, щоб не видатися провінціалом, який вперше у великому місті і роззявляє рота на кожну дрібницю.

Він сидів і перегортав меню, в думці відзначаючи найцікавіші страви:

«Ніжки від кривоногого столу».

«Дахове залізо по-циганському».

«Суп із фаршированої порожнистої цегли».

— А чим вона нафарширована? — запитав Марко свого усміненого проводиря. — Я б не хотів, щоб це була шкаралупа від каштанів або радіолампи: я не терплю їх, особливо ламп.

Маркус навіть оком не змигнув:

— Фарширована цегла — то страшенно смачно, — сказав він. — Але я охоче припускаю, що наше меню не на твій смак. Річ у тім, що ми звикли їсти все. Ми їмо залізо, вугілля, цемент, скло, дерево, легко перетравлюємо цвяхи, молотки, лещата і навіть телефонний дріт. На нашій планеті усе можна їсти.

— В такому разі дивно, що ваші міста стоять цілі. Як це ви досі не поїли своїх будинків з усіма дверима і вікнами?

— Але ж не можемо ми спати в тарілках і каструлях, а приймати друзів на блюді! — засміявся Маркус і додав: — Ну як, читання меню не зіпсувало тобі апетиту?

— Навпаки, розпалило. Більш того, скажу тобі таке: минулого тижня мама водила мене до лікаря: він сказав, що я трошки хирлявий і приписав мені пити залізо. І мені довелося пити мікстуру, від якої вирвало б навіть мишу під час облоги Єрусалима, коли, як відомо, зовсім не було чого їсти. Ну, а оскільки тут залізо їдять просто так, то я замовлю собі з нього добрячий біфштекс.

Підійшов офіціант. Це був робот з шістьма парами рук, просунутих у таку ж кількість рукавів білого піджака. В кожній руці він тримав по серветці. Робот уважно вислухав замовлення і побіг, щоб незабаром повернутися з дюжиною тарілок в руках.

М'ЯТНА ГРОЗА

Залізний біфштекс на шпичці був ніжний і ароматний, як шматок торта. Марко спорожнив тарілку за одну мить.

— Тобі треба було замовити не біфштекс, а куадріштекс, — зауважив Маркус, який смакував звичайну «каву з бляхою від персикового варення» (тобто з варенням, звареним із бляшанок, у яких колись зберігалися персики).

Марко забажав покуштувати також супу з цегли і відзначив, що начинка була приготована із стрижнів для шарикових ручок і тютюнового попелу.

Випивши по чарці лікеру, поданого їм роботом (Марко вирішив, що лікер має присмак апельсина, але Маркус пояснив, що це була суміш дощової води з старим автомобільним мастилом, яке зберігається в спеціальних бочках, виготовлених із залізничних шпал), хлопчики підвелися з-за столу і попрямували до виходу.

— А хто ж заплатить за все? — спитав Марко в дверях.

— Заплатить? — перепитав Маркус. — Знову це слово! Воно у нас не вживається.

— О, це я вже помітив, коли ти брав сигари для того дідуся, — посміхнувся наш софонізбієць. — Заходиш у ресторан, їси досхочу, витираєш рота серветкою, а робот...

— Дякую вам, приходьте ще! — сказав в цей момент робот-офіціант і вклонився ще поштивіше, ніж звичайно.

— Неодмінно, коли знову будемо в цих краях, — ввічливо відповів Маркус, потискаючи одну за одною усі його дванадцять рук.

Глядіть же, не забувайте мене, — сказав

робот. — Бо ж конкуренція! Бачите? — в ресторані майже порожньо.

— Прийдемо обов'язково, сьогодні ж увечері, — знову пообіцяв йому жалісливий Маркус.

Цього разу Марко й Маркус не скористалися рухомим тротуаром, а вирішили пройтися бічними вуличками — безлюдними, але прикрашеними так само святково, як і центральні. Сотні великих і маленьких різдвяних ялинок стояли навіть на дахах будинків.

Маркові весь час здавалося, немовби він гуляє поміж гіллям однієї величезної ялини: він часто зачіпав головою то срібний дзвіночок, то одну з тих безглузвих штуківин, які можна побачити тільки на новорічній ялинці і єдине призначення яких — тішити око.

— Мабуть, муніципалітетові далися в копійчину всі ці прикраси, — зауважив Марко.

— Муніципалітет нічого за них не платить. А втім, у нас взагалі немає грошей. Ці дерева ростуть самі. Ось поглянь.

Придивившись уважніше, Марко побачив, що лампочки, дзвіночки, різнобарвні кульки тощо ростуть на гілках, як фрукти.

— І що ж, вони цвітуть на різдво? — спитав він.

— Вони завжди цвітуть. Адже у нас завжди різдво, я ж тобі казав.

— Тоді ваша Планета — це Планета Новорічних Ялинок, — підсумував Марко. І раптом відчув щось подібне до заздрості: на його старій Землі подібні дерева, скільки люди живуть, не цвіли ніколи; цегла там не їстівна, і якщо вам хочеться піти в суботу увечері в тратторію, щоб з'їсти вами ж таки принесений з дому бутерброд, то ви муситимете платити навіть за папір, яким хазяїн накриває столи.

«А з якого боку Земля? Внизу чи вгорі?». Сповнене тонкими паощаю повітря ставало дедалі м'якшим і теплішим.

— Вам пощастило, — сказав Марко. — Мало того, що у вас завжди різдво, схоже на те, що у вас і вічна весна.

Маркус нахилився, провів по землі пальцями і дав їй понюхати Маркові: пил пахнув конвалією.

— Та це ж пудра! — вигукнув Марко.

Тим часом велику частину неба затягла червоняста хмарина.

— Ага, — зловтішно мовив Марко, — зараз над цією землею обітованною вибухне гроза!

Але коли хмара розверзлася, то з неї дощем посипалися мільярди кружечків барвистого конфетті. Вітер, що розносив їх в усі боки, пахнув анісом, наливкою і мандаринами.

ДОЩ З КОНФЕТТИ

— Ну, а тепер уже пахне цукерками, — зауважив Марко.

— Саме так, — підтвердив Маркус. — Машини, коливаючи повітря, утворюють хмари і водночас надають їм певного аромату. Коли-небудь, якщо ти схочеш, я поведу тебе на Станцію Ясної Погоди.

Конфетті тихо падало їм на голову, на одяг. Маркус спіймав кілька кружалець і поклав собі в рот. Марко, згадавши, що тут усе можна їсти, наслідував його приклад. Виявляється, це були справжнісінькі м'ятні цукерки! Досить відкрити рота — і вони самі падали на язик і танули. Хмара швидко пройшла. На землі тонким шаром лежало конфетті, повітря пахло ще більше. Сотні кружечків конфетті вкривали і гілля новорічних ялинок, пташки, весело цвірінькаючи, дзьобали їх.

Як на Марка, вся ця сцена була якась солоденька, а під кінець все це йому й зовсім перестало подобатись.

— Якась лялькова країна, — вихопилось у нього. — Незабаром у мене буде таке відчуття, ніби я ходжу по склу, і я весь час боятимуся розбити його.

А собі він вирішив: «Коли що, заскочу на хвилинку в Палац для руйнування і розіб'ю кілька шаф, щоб зігнати злість».

Хлопчики вийшли на майдан, оточений високими білими стінами. Точніше, не зовсім білими, бо подекуди, на різній відстані від землі, на сніжно-білому тлі стіни виднілися якісь малюнки і довгі написи, зроблені кольоровою крейдою. Неповдалі стояв дідусь і писав на стіні зеленою крейдою. З півдужини цікавих час від часу щось йому радили.

За кілька метрів від цієї групи якась дівчина, в свою чергу, щось писала, — мабуть листа, бо виписана аршинними літерами фраза починалася з слова «любий».

Марко і Маркус теж підійшли до дідуса і прочитали:

«Суворо забороняється намотувати на вус.

У кого хвіст із соломи, хай його відріже. Привіт тому, хто читає».

— Він пише оголошення. Це нікому не забороняється. Раніше геть усе місто було завішане оголошеннями, але зовсім іншими: забороняється робити це, забороняється робити те. А тепер невідомо — що забороняти, бо люди не роблять нічого поганого. Кому закортіло побачити оголошення, той пише його сам — усе, що йому забаганеться. Оці стіни спеціально для цього і призначені. Коли їх спишуть зовсім і більше не залишиться місця, їх знову білять.

В цю хвилину залунали оплески. Присутній один за одним підходили потиснути руку дідусеві — на знак подяки за його останній напис: «Солідна винагорода тому, хто скаже мені, скільки буде кіт плюс сержант».

Марка покорило і він підійшов до дівчини, яка писала синьою крейдою листа:

«Любий перехожий, якщо тобі сумно, то згадай мене: я сьогодні закохалася в доктора Філібертуса і щаслива за тебе теж. Меланія, закінчила математичний і хімічний факультети».

— Оце так викладач: пише на стінах! — посміхнувся Марко. — Уявляю, що виробляють її учні!

І, не довго думаючи, схопив чорну крейду і написав:

«Керівникам цієї Планети: молодці хлопці, в Римі б вас оштрафували. Коли ви мене відвезете додому? Марко,»

Люди на майдані зареготали, і Марко побачив, що натовп, який оточував старого, переключив свою увагу на нього.

— Чого це вони регочуть?

— Це через кому, — співчутливо пояснив Маркус. — Ти поставив після підпису кому.

— Подумаєш, як смішно, — пробурмотів Марко, відходячи.

ПЕРЕМОГА ЕТЕЛЬРЕДУСА

Марко й Маркус побачили великий галасливий натовп. На перехресті чотирьох вулиць стояв оркестр; музиканти тримали в руках інструменти і розмовляли між собою — можливо, чекаючи знаку диригента. Але Марко помітив, що загальна увага спрямована не на оркестр, а на скляну урну, повз яку проходили численні громадяни і кидали в неї якісь аркушки паперу.

— Зрозуміло, — сказав він, — вони голосують.

Маркус посміхнувся, але промовчав. Потім до урни підвели хлопчика із зав'язаними очима, він витягнув один аркушок і подав його своїм проводирям. Запала глибока тиша, і чийсь голос чітко вимовив ім'я:

— Етельредус Моріфреддус Парапелатус!

Пролунало гучне «ура!», оркестр заграв веселий марш, і з юрби, потискаючи направо і наліво руки присутнім, вийшов високий кремезний чоловік, розшарілий від задоволення. Робот-робітник дістав з мішка мармурову дошку, щось на ній написав, виліз на драбину і прикріпив дошки до стіни будинку.

«Проспект імені Етельредуса Моріфреддуса Парапелатуса», — прочитав Марко.

Поруч з Марком стояв якийсь старий; обличчя його виражало неприховане розчарування.

— Ось уже сім тижнів, як я беру участь у цій лотереї, і кожного разу — невдача. Мабуть, краще мені повернутись у провулок № 45: там моє ім'я балотується сто чотири тижні, рано чи пізно та пощастить.

Так Марко довідався, що на Планеті Новорічних Ялинок назви вулиць, провулків і майданів визначаються жеребкуванням. Щоб задовольнити якнайбільшу кількість бажаних, жеребки тягнуть кожного тижня.

Звичайно, хто не хоче, може не брати участі в цій процедурі, а ті, що тягнуть жеребки, роблять це не так з марнославства, як для розваги. Якби вони були жителями Землі, вони, на думку Марка, захоплювалися б лотереєю чи футбольним тоталізатором. Там принаймні можна сподіватися виграти кругленьку суму. Він спробував роз'яснити свою думку Маркусові, але заплутався і так і не зміг розтлумачити суть справи.

— Кругленьку суму? — спитав Маркус. — А що це таке? Що з нею роблять?

Марко роздратовано відповів:

— Ну, це вже мені набридло! Просто якісь дефективні.

І спересердя зафутбалив порожню бля-

шанку. Та ніякого задоволення не дістав: бляшанка була гумова.

Маркус пояснив, що, за розпорядженням муніципалітету, на вулицях валяється певна кількість таких бляшанок — на догоду хлопцям, яким дорогою до школи чи додому хочеться іноді загілити консервну бляшанку. Та оскільки вони гумові, то не шкодять ні ногам, ні черевикам.

Звечоріло. На ялинках спалахнули мільйони різнобарвних лампочок.

— А хіба вітрини не замикаються навіть на ніч? — запитав Марко.

— А нащо їх замикати? А що коли тобі знадобиться пара черевиків чи друкарська машинка? Або холодильник?

«Якщо крадуть вдень, то можна уявити, що робиться тут ночами», — подумав Марко. Та вголос він цього не сказав.

Марко втомився, і йому більше хотілося спати, ніж сперечатися. Дідусь, дерев'яний коник, мандрівка, дивовижне життя на Планеті — від усього того, що він побачив і відчув цього дня, у нього паморочилося в голові, немовби після каруселі. Він покірливо зійшов слідом за Маркусом на рухомий тротуар і одразу заснув.

Частина друга

ТАЄМНИЦЯ ДЕРЕВ'ЯНОГО КОНИКА

Прокинувшись, Марко виявив, що він сидить сам-один на ліжку у великій світлій кімнаті; у вухах у нього неприємно гуло.

— Знову ці архіпси, — уголос подумав він. Та він навіть не почув власного голосу: лютий гавкіт свідчив про те, що пси вже на даху будинку.

До речі, а що це за будинок? Марко не мав жодного уявлення про те, де він. Його стара червона піжама висіла на спинці стільця. Глянувши на себе, він побачив, що на ньому блакитна піжама. Значить, хтось заніс його в цю кімнату, переодягнув, поклав у ліжку, а він навіть нічого не відчув. Це його не дуже здивувало: скільки разів, розплющивши очі, він виявляв, що у вікно його кімнати на п'ятому поверсі густонаселеного будинку в Тестаччо зазирає сонце, хоч за хвилину до цього, — принаймні так йому здавалося, — він грав з дідусем у карти в кухні.

Ліжко було м'яке. В кімнаті чисто, затишно. На нічному столику стояв телефон: Марко простягнув руку і погладив трубку. Шкода, що нема кому подзвонити.

Архіпси ходили по даху, несамовито гавкаючи. Поки вони були тут, про сон нічого й думати.

— І чому вони не перестріляють цих звірюк з винищувачів або зенітних гармат? — пробурмотів Марко, взуваючи тапочки.

Він одчинив двері і опинився в іншій кімнаті, схожій на першу: там теж стояло незастелене ліжко. Можливо, тут спав Маркус, але його самого не було.

— Маркусе! — покликав Марко, визирнувши в коридор. На цьому поверсі інших кімнат більше не було. Дерев'яні сходи вели в зал, який простягався, очевидно, на весь перший поверх.

— Маркусе! — покликав знову Марко. Цього разу він свій голос почув, та йому ніхто не відповів.

РОБОТ ПЛЕТЕ

Марко спустився в зал, неуважно походив поміж крісел і канап, узяв з вази яблуко і підніс його до рота. В одну з стін був вправлений білий екран. А в кутку, внизу чорніла кнопка — явно для того, щоб викликати когось. Марко на неї натиснув — екран одразу ж освітвся. З'явилися повторні постаті архіпсів, які зграями пролітали над містом.

— Вже полетіли собі, — промовив хтось поруч.

Марко рвучко обернувся. На нього фосфоруючими очима дивився робот, одягнений в жовтий халат. Що він робив? Якби перед Марком був не робот, а бабуся, він сказав би, що вона плете. Помітивши, що Марко дивиться на його руки, робот добродушно пояснив:

— Оце плету собі звуконепроникний шолом. На той випадок, якщо знову налетять архіпси. А втім, сподіваюсь, це вже вони востаннє були тут.

— То навіщо ж ти плетеш це?

— Не можу сидіти без діла. Я — домашній робот, а в цьому домі у мене дуже мало роботи. А крім того, мені подобається що-небудь плести. Адже ви софонізбієць, правда ж? Пробачте за нескромність. Мені це сказав ваш друг. Ви так міцно спали, що нам довелося вас роздягнути і покласти в ліжко.

— А куди пішов Маркус?

— Не знаю. Ідучи, він сказав, що навряд чи повернеться, і наказав мені приготувати вам сніданок.

«Оце так! — подумав Марко. — З рук молокосога в руки робота. Мене перекидають, мов м'ячик».

Базикаючи з неприхованим задоволенням, робот і далі швидко працював спицями.

— Це — дім Маркуса? — поцікавився Марко.

— Ні, мій. Точніше, це тільки так кажуть, що мій. У мене таких будинків, мабуть, дюжина. Люди приїжджають, від'їжджають, і тільки я тут живу завжди. Я ці будинки обслуговую, отже, я маю всі підстави вважати їх своїми, правда ж?

«Напад архіпсів закінчився, — почувся в цю хвилину голос з телеекрана. — Наша передача триває. Слухайте концерт на каструлях і глечиках».

Марко крутонув вимикач, і в кімнаті знову запанувала тиша. Та її одразу ж порушив робот:

— Вам би не завадило ще трохи поспати, — сказав він. — Адже ви, мабуть, звикли спати вночі. Бо у нас, треба вам знати, кожен спить і гуляє коли йому заманеться.

— А коли ж на роботу? — спитав Марко.

— Коли схочеться, — відповів робот. — Люди працюють чи відпочивають — як їм забажається. Звичайно, роботів це не стосується. Ми для того й створені, щоб працювати, і працюємо вдень і вночі. Але це дає нам тільки радість.

— А як же люди заробляють на прожиток?

— Громадські ресторани відкриті цілу добу, — здивовано сказав робот.

— А хто ж готує їжу?

— Машини. Машини роблять усе. Вони тепер такі молодці, що навіть не потребують нагляду. Машини будують, шийуть взуття, забезпечують телебачення, миють посуд. Конкурують з нами, роботами... Послухайте мене, — повторив робот. — Лягайте та поспіть ще. Коли одразу не зможете заснути, наберіть сімнадцятий номер.

Хоч Маркові й не хотілося спати, та він, заінтригований порадою робота, повернувся в свою кімнату, набрав сімнадцятий номер і приклав трубку до вуха:

— «Жив собі якимось, — почув він, — один непримітний чоловічок. У нього був непримітний ніс, непримітний рот, непримітні одяг і взуття. Якимось він пішов непримітною дорогою, яка нікуди не вела...»

— Зрозуміло, — зауважив Марко. — Тим, хто не може заснути, вони розповідають казки.

«Зустрів він, — вів далі голос, — непримітну мишку, яка йшла полювати на дівки в сирі, і каже їй: «Ти kota не боїшся?» — «Ні, бо він побачити мене не може. Я — мишка непримітна, а щодо сирі, то мене в ньому цікавлять самі тільки дівки».

— Може й так, — підсумував Марко і повісив трубку, бо ця історія його анітро-

хи не цікавила. — Піду я, мабуть, прогуляюсь, — вирішив він.

Почувши, що Марко спускається сходами, робот визирнув з дверей кухні.

— Ви повернетесь ночувати сюди? — запитав він.

— Сам не знаю.

— Якщо обіцяєте повернутись, я залишу цю кімнату за вами. А втім, вільних кімнат всюди скільки завгодно.

Марко замислився.

НЕБЕЗПЕЧНІ ДОСЛІДИ

«Мабуть, краще мати постійну адресу, — вирішив Марко, — інакше в цій країні, де всі кудись зникають, змінюють прізвища і таке інше, врешті решт зникну і я. Стану непримітним чоловіком з непримітною головою і так далі».

Робот дав йому картку, на якій стояло: «Вулиця Софонізби, 57. 451».

— Вулиця Софонізби?

— На вашу честь, звичайно. Покажчик з новою назвою вулиці був вивішений через десять хвилин після того, як ви сюди прийшли.

Марко вийшов з дому.

Вночі на вулицях міста було так самолюдно, як удень. Повітря таке ж тепле й пахуче, вуличний рух іще безгучніший. Опинившись серед усіх цих людей без імені, блукаючи вулицями і майданами з тимчасовими назвами, на незнайомій планеті, покинутий навіть маленьким Маркусом, який супроводив його перед цим по місту, Марко засмутився.

«Що мені робити? Куди йти? Нащо мене тут тримають? Якщо мене сюди привезли, то чому не допитують, не охороняють, нічим не цікавляться?»

Він би охоче звернувся до когось, щоб зажадати пояснень. Та до кого? Ніяких поліцаїв чи якихось інших людей в уніформі, схожих на представників влади, він не зустрів. Він міг, звичайно, зупинити першоголіпшого перехожого, наприклад, он того, у смугастій піжамі, що стояв спиною до нього на рухомому тротуарі, і сказати: «Слухайте, не поясніть мені, що це зі мною діється?»

Але ж той засміється і, мабуть, скаже: «Не турбуйтеся» або ж просто попросить украсти для нього сигару.

Ця думка його розвеселила.

«А коли й собі спробувати що-небудь украсти? Просто так, подивитись, що з того вийде».

Хвилин з десять він вагався, потім простягнув руку і взяв з кіоска газету. Серце його шалено калатало, руки, здавалось, налилися свинцем і не хотіли слухатись: схопивши газету, Марко тут-таки випустив її.

— Прошу...

Якась дама підняла газету і, посміхаючись, простягла йому.

— Ні... — пробелькотів Марко. — Це не моя.

— Та що ви, я ж бачила, це ви впустили...

— Я... — і Марко зашарівся від збентеження... — Бачте... ви помиляєтесь...

Відчуваючи, як на лобі йому проступає холодний піт, він стрибнув з тротуару і прожогом вбіг у перший магазин, що трапився йому.

— Добрий день, — запобігливо привітав його робот, вклоняючись, як справжній продавець. — Чого ви бажаєте?

— Правду кажучи...

Марко озирнувся. В цьому магазині продавалися капелюхи.

— Я помилився, — пробурмотів він, — я гадав, тут іграшки...

— Дуже шкодую, синьйоре, — сказав робот з жалем. — Ми торгуємо тільки капелюхами. А чому б вам не взяти собі капелюха? Завжди може придатися, особливо коли треба здаля привітати друзів. Ось хоч би оцей солом'яний, із заднім дзеркалом і внутрішнім радіоприймачем. Ви ходите собі, слухаєте веселу музику, і хода стає ритмічнішою. Чи, може, вам більше подобається оцей, з маленьким роботом-масажистом, який чухатиме вам голову, коли ви над чимось замислитесь?

МАГАЗИН ІГРАШОК

Марко, зовсім збентежений, задкував до дверей. Але робот був запопадливий продавець і не хотів відпускати його з голими руками.

— Не ображайте мене, — просив він, — візьміть хоч би оцей циліндр. Ходитимете у ньому в театр.

— Мені потрібні іграшки, — уперто повторив Марко.

Робот докірливо глянув на нього.

— Другий магазин праворуч, — сказав він тремтячим від образи голосом і відійшов у глиб магазину. Коли Марко виходив, йому здалося, що хтось тихо схлипує.

Магазин іграшок сяяв дюжиною вітрин (звісно, теж незаскленних), що виходили на вулицю. Марко зупинився перед однією з них, удаючи, немовби роздивляється іграшки. Та з дверей одразу вийшов робот, обережно взяв його за руку і промовив:

— Заходьте, будь ласка, подивіться, який у нас великий вибір.

Марко не зміг протистояти такому наполегливому запрошенню.

— Я б хотів щось дешевеньке.

— Це неможливо! — засміявся робот. —

У нас усі товари найвищої якості. І ми не встигаємо продавати їх. Ось гляньте, магазин просто переповнений всякою всячиною. Та ще в підвалах...

— Але ж у мене немає грошей, — пробелькотів Марко.

— Ну то й що! — вигукнув ображений робот. — Ось вже п'ятдесят років, як ми все продаємо безплатно. Ось вже п'ятдесят років, як ми не беремо з своїх клієнтів ні копійки. Вибачте, одну хвилинку.

І він прожогом вибіг на вулицю. Виявляється, якийсь перехожий намагався з рухомого тротуару схопити велику заводну ляльку, та ніяк не міг дотягтися до неї. Робот узняв ляльку, наздогнав перехожого, подав йому її, вклонився і довго махав навздогін рукою, вигукуючи:

— Спасибі, спасибі! Приходьте ще! Буду радий вам прислужитися!

— Хто це? — спитав Марко. — Якась висока персона?

— Я його не знаю, — відповів робот. — Знаю тільки, що в нього короткі руки.

— Але ж він намагався вкрати ляльку, а ви йому допомогли! Якщо так робитимуть продавці, то хто ж дбатиме про інтереси фірми?..

Робот зареготав.

— Ви, мабуть, приїхали з села. А втім, тепер і в селі — такі ж магазини, як наш. А-а-а, розумію: ви той софонізбієць, про якого вчора ввечері говорили по радіо. Яка честь для мене, для нас, для всього підприємства! Дорогий і шановний гостю, ви звідси не підете доти, поки не заберете всього, що є на полицях.

— Та кажу ж вам, я не маю чим платити.

— Платити? Але всі купують безплатно, то

й ви нічого не мусите платити, тим більше, що ви приїхали здалеку. Ідіть і вибирайте!

Марко завагався.

— Та вибирайте ж! Чи подобається вам оцей дерев'яний коник?

— Е ні, красенько дякую. Досить з мене дерев'яних коників. Та коли ви так вже наповляєте, дайте мені отой електричний поїзд. І оту машину, схожу на кіноапарат... І дайте мені...

Робот, захоплено зойкаючи, бігав по магазину, хапав іграшки, на які показував Марко, і складав йому біля ніг.

— Ось моя адреса, — сказав, нарешті, Марко, показуючи роботів картку. — На вечір можете мені все прислати.

— Але ж візьміть що-небудь іще! Прошу вас, благаю! Візьміть ще оце... і це... і оце...

— Гарзд, купую все, — сказав Марко. — До побачення.

Робот вийшов разом з ним з магазину, допоміг стати на рухомий тротуар і поцілував йому руку.

— Ви зробили мене щасливим, — вигукнув він. — У нас так мало купують...

З годину Марко тільки те й робив, що ходив по магазинах і купував — розчервонілий від збудження. Він був ідеальний покупець. Він брав одразу по шість роялів, чим страшенно тішив продавців.

Він купив навіть пральну машину і холодильник, маючи намір подарувати їх своєму домашньому роботу. Адже не треба платити ні копійки! Нарешті, він зрозумів, чому вітрини магазинів, в тому числі і ювелірних, не мали скла, і чому ніхто не спинав перехожих, які хапали на ходу все, що їм треба.

— Але припустімо, — сказав Марко роботів — продавцві з магазину годинників,

який продав йому (безплатно!) чудовий хронометр, — припустімо, що я забажав сім таких годинників.

— І я вам їх дам. Навіть вісім.

— А коли я схочу взяти всі, що є в магазині?

— Будь ласка. Але що ви робитимете з ними? Щоб подивитись, котра година, досить одного годинника. При бажанні, ми можемо на одному з наших автоматичних заводів, які містяться під землею, за допомогою одного-єдиного верстата виробляти мільйон хронометрів на секунду. Ніхто не розбагатіє і не збідніє, якщо ви навіть завішаєте годинниками весь свій дім. Навіть якщо з'їдате дюжину годинників на сніданок. До речі, чи не хочете покуштувати?

Марко відмовився, але робот умовляв, і він підніс годинника до рота і надкусив ремінець.

— Дуже смачно, — погодився він, — нагадує полуницю.

Але найцікавіші магазини Марко знайшов далі від центру, на безлюдних вулицях. Це були низенькі і досить темні крамнички, яких багато у старовинних італійських містах. Покупці сюди заходили не часто. Скидалося, що на товари, які тут продавались, попиту не було.

Це визнав у розмові з Марком робот, який вийшов йому назустріч з невеличкої крамнички, над дверима якої висів гордий напис: «За одну мить ви можете стати королем».

— Сюди майже ніхто не зазирає, — сказав робот, сумовито похитуючи головою. — Хіба що забреде якийсь дідусь або молодий чоловік з провінції.

— А чим ви все-таки торгуєте?

— Титулами. Дворянськими титулами, військовими званнями, нагородами — тутешніми й іноземними усіх віків і народів. Хочете стати сержантом, великим князем, камергером, адміралом, імператором священної римсько-германської імперії? Я згадав цей титул, бо знаю, що ви — софонізбієць: я бачив ваше обличчя по телевізору. — Робот пошукав у шафі, витяг сувій пергаменту і гарячково почав його розкручувати: на обличчі його відбилася глибоке розчарування. — Я поквавився, — сказав він. — Титул імператора священної римської імперії продано минулого тижня. Зараз я пригадую: його купив інший софонізбієць.

Марко мало не впав з подиву.

— Що ви сказали?

— Так, так, інший житель Землі. Такий самий, як і ви. Може, на рік старший за вас. Цей титул дуже його цікавив. Він вийшов звідси з короною на голові, тримаючи під пахвою відповідні документи, що засвідчували його особу. Коли хочете, вам я можу

продати титул короля обох Сіцилій. Коли ж вас більше приваблюють військові звання, то гляньте сюди...

І робот показав Маркові чудовий золочений позумент.

— Купивши його, ви стаєте заступником командуючого і суперполковником космічного флоту планети Брікабрак, яка згоріла, луснула, як горішок, кілька тисяч років тому під час атомної війни.

Та Марко вже не слухав його. Звістка про те, що по Планеті Новорічних Ялинок ходить ще один житель Землі, страшенно його схвилювала. Треба було будь-що зараз же його розшукати, поговорити з ним, вирішити, що робити далі! Щоб спекатися робота, який торгував титулами, Марко вирішив купити в нього чин капітана — може, придасться йому на Землі.

«Повернуся в Рим, — подумав він, — і хай мені козиряє отой поліцай, що не дозволяє нам гратися на майдані Санта-Марія Лібератріче і мало не щотижня забирає у нас м'яча».

За капітанський чин не треба було платити, звичайно, ні копійки.

Марко вибрався з цих невеселих захаращених старим мотлохом вуличок, куди навіть світанок — похмурий і повільний — зазірав неохоче. Коли він знову опинився на проспекті, названому напередодні ім'ям Етельредуса Моріфреддуса Парापелатуса, був уже день, сяяло веселе сонце. Схвилюваний Марко уважно придивлявся до юрби. Який із сотень хлопчаків, що снували навколо самі і в товаристві дорослих, пішки і на дерев'яних кониках, був софонізбієць, незнайомцем із Землі, що опинився в такому ж, як і він, Марко, становищі? Як довідатись, хто він: італієць, росіянин чи англієць... А може, крім нього, є ще й інші? Скільки їх і якого вони віку? Нічого певного продавець титулів сказати не міг, він знав лише, що на планеті гостює не менш як десять жителів Землі. Але він не знав, як їх знайти. Може, є довідкове бюро, куди можна звернутись?

— Ні, але ви могли б звернутися в Палац неіснуючого уряду, — порадив робот. — Та я не пам'ятаю його адреси і, кажуть, там ніколи нікого не буває.

Це було вже щось, якась ниточка — правда, тоненька, мов павутиннячко. Вперше в присутності Марка зайшла мова про законну владу, хоч її існування й бралось під сумнів. Звідки починати розшуки? Усі варіанти, загалом, варті були один одного. Марко зайшов у «Магазин новинок» — назва його видалася йому багатообіцяючою. Там продавались надзвичайно цікаві речі — наприклад, марки з клеєм «на тисячу смаків»: для листівок — вишневі, для листів — смороди-

нові, для рекомендованих листів — ананасні. Марко зробив лише кілька покупок, але не втримався від спокуси і напхав повні кишені чудодійними машинками для гостріння олівців. Цей апаратик, завбільшки з наперсток, діяв за принципом, прямо протилежним звичайній машинці для загострювання олівців. Що робить така машинка — знає кожен, а цей апаратик робив прямо протилежне: коли від олівця залишається маленький огризочок, то досить покрутити апаратик кілька разів і олівець знову стає таким, як був, мов новенький, з гострим кінцем — сідай і малюй. Така штука в Тестаччо мала б, звичайно, грандіозний успіх.

Коли робот пояснював Маркові, як працює машинка для олівців, його перебив схвильований голос, що линув з гучномовця.

— Увага, увага! До нашої Планети наближається зграя архіпсів. Просимо затулити вуха, поки не буде дано відбій.

Марко обурився.

— Але якщо всі затулять собі вуха, то як же почути сигнал відбою? Чи, може, муніципалітет відряджатиме поліцаїв, щоб ті щипали людей, коли можна вже буде виймати з вух вату?

— Вибачте, — звернувся до Марка робот, зашарівшись до останнього коліщатка, — а ви можете запропонувати щось краще?

Покупці, які були свідками цієї розмови, з подиву забули затулити собі вуха, а тим часом вже чути було гавкіт потвор, що наближалися.

— Чорт забирай! — вигукнув Марко. — Невже ви не можете дати раду цим тварюкам? Це архіпси? То дайте їм архікісток, і за десять хвилин вони лизатимуть вам руки.

Присутні зойкнули від захвату.

— Архікістки! Він сказав: архікістки.

— Ну, звичайно, як це ми одразу не догадалися?

Робот схопив Марка за руку.

— Ходімо, швидше ходімо до директора магазину.

— Але ж я його не-знаю! Я сказав просто так...

— Ні, ні, прошу вас, ходімо зі мною. Ви придумали саме те, що треба. Ходімо!

Генеральний директор був у захваті, так само як і робот та покупці. Він схопив телефонну трубку, щоб негайно віддати наказ.

— Виробнича станція номер 45557? Припиніть роботу. Скоро ви одержите креслення архікістки з тим, щоб виготовити мільйон штук. Термінове замовлення першорядної ваги.

І він подав Маркові олівець.

— Намалюйте архікістку.

Марко охоче признався б, що досі малював тільки чортиків на парканах, та, щоб не осоромити Софонізбу, заходився працювати. Намалювавши щось таке, що трохи нагадувало кістку, вкрадену на бойні однією з бездомних собак Тестаччо, він сміливо показав свій малюнок. Інколи самовпевненість важливіша за будь-що інше. І справді, модель архікістки всі зустріли схвальними вигуками і оплесками.

«Але ж як мало вам треба», — подумав Марко, який ніколи б не наважився віднести такий малюнок до школи.

Та він залишив свої міркування при собі і слідом за всіма вийшов з магазину на великий майдан, де сотня роботів надзвичайно швидко споруджувала вже спеціальні площадки для запуску архікісток, сконструйованих буквально за якихось кілька секунд.

Чекати довелося недовго. Щойно в небі над містом з'явилися перші архіпси, люто гавкаючи та розганяючи барвисті хмари, з яких пішов дощ конфетті-цукерок, як з підземних заводів надійшла перша архікістка.

«Такої кістки, — подумав Марко, — вистачило б, щоб зробити щасливими усіх собак Рима, а може, і всієї Центральної Італії. Дуже вже апетитна».

І правда, за його малюнком виготовили щось страхотливе: костюмаху завбільшки з Колізей. Одне слово — архікістка.

Коли запущений роботами-артилеристами снаряд злетів над дахами і досяг висоти, на якій літали архіпси, в їхніх лавах на мить настало замішання, а потім вони перестали гавкати і ринули всією зграєю на здобич. Вони гризли архікістку і тихо повискували від насолоди.

ПАМ'ЯТНИК ІЗ СНІГУ

— Гризійте, гризійте, — в захваті вигукував директор магазину, — ми підготували вам сюрприз. — Ця кістка вічна, її вистачить для цілого виводка архіпсів, аж до сьомого коліна.

З космічного простору, виючи, налітали нові архіпси, та з Планети назустріч їм летіли нові партії архікісток, і одразу ж западала тиша. Деякі архіпси, щоб зручніше було їсти, сідали на дахи, інші — в міських садах, на тротуарах, і діти могли безбоязно смикати їх за хвіст — ті нічого не помічали.

Кількох сот архікісток виявилось цілком досить, щоб втихомирити щонайменше десять тисяч архіпсів. А коли архікістки запустили вище, архіпси й зовсім залишили місто і полетіли туди, звідки й прилетіли, гризучи і трощачи кістки, цмокаючи язиками і ма-

хаючи хвостами. Здавалось, вони зовсім забули, що їм треба гавкати.

Марка вітали як переможця.

— Пам'ятник! Пам'ятник йому! — гукали з натовпу ентузіасти.

— Мерщій у Зимовий сад! Усі в Зимовий сад вшановувати переможця!

Марко запитав, що вони там з ним робитимуть. Та його голос потонув в хорі радісних вигуків. Він філософськи примирився з своїм новим становищем і, сидючи на плечах своїх захоплених шанувальників, не торкаючись землі, перейшов весь квартал і наблизився до входу у віллу, оточену високим муром. На воротах було написано: «Зимовий сад», а поруч висіла табличка: «Вішалка ліворуч».

Трохи забігаючи наперед, подамо короткі відомості про Зимовий сад. На Планеті, як ми вже казали, стоїть вічна весна. Спеціальні машини, яких ми не будемо описувати і яких Марко, до того ж, ніколи не бачив, бо вони містяться під землею або на далеких космічних станціях, підтримують сталий клімат, регулюючи вітри, опади та інші атмосферні явища, згідно з штучно створеним календарем, у який природа не має права сунути свого носа. Весна, звичайно, найкраща пора року, але ж зима теж має свої переваги. А літо з його гарячими днями і яскравим сонцем, що вкриває золотавою смагою шкіру і робить ще привабливішим і приємнішим купання в морі? І, нарешті, є спокійні люди з урівноваженою вдачею, схильні віддаватися спогадам і роздумам, люди, яким конче потрібна осінь! Через це, а також через ряд інших міркувань в одному з районів Планети підтримується осіння погода. На більшій частині узбережжя цілий рік триває літо — без гроз, без хмарних днів. А в центрі міста є зимовий сад, де лежить пухнастий сніг з невеликими, вкритими кригою ставами для ковзання і з справжніми бурульками на деревах (які і тут є новорічними ялинками — як усюди).

Біля входу в Зимовий сад у великому приміщенні міститься «одягальня», де відвідувачі одержують пальта, шуби, теплі чоботи, галоші,

боти. Зайшовши в Зимовий сад, ви берете з вішалки те, що вам треба, на свій смак, а виходячи, — знову вішаєте. Інакше кажучи, «одягальня» — це щось протилежне нашій роздягальні.

Закутавшись у теплу білу шубу, взувши хутряні чоботи, Марко разом з усіма попрямував до невеликого пагорба, звідки з веселими вигуками з'їжджали на санчатах сотні дітей. З десятків добровольців великими лопатами почали згортати сніг, і з цього снігу вправні скульптори за кілька хвилин виліпили пам'ятник. Сніговий Марко одну ногу поставив на круп архіпса, а в піднесеній руці тримав архікістку. На постаменті одна з присутніх дам написала з допомогою губної помади:

МАРКОВІ СОФОНІЗБІЙЦЮ,
ПЕРЕМОЖЦЕВІ АРХІПСІВ,
ВИНАХІДНИКОВІ АРХІКІСТОК.

Тут оркестр, який взявся невідомо звідки, виконав урочистий гімн. Потім під грім оплесків юрба підняла і поставила Марка на

монумент поряд з його сніговою статуєю, після чого, жваво коментуючи подію, всі почали розходитися.

— Ти глянь, — здивувався Марко, — свято вже кінчилося.

Озирнувшись навколо, він констатував, що його пам'ятник не самотній: в цьому дивному пантеоні просто неба стояло ще з десяток таких самих непорушних і мовчазних статуй із снігу. Деякі вже почали танути. Одній бракувало носа, у другої стерся напис, а голова третьої статуї валялася на землі, і ніхто навіть не подумав поставити її на місце.

Марко вже почав був міркувати про те, яка то мінлива річ — слава, коли раптом хтось весело гукнув його. Марко побачив, що назустріч йому біжить Маркус.

— Як справи? — гукав хлопчик. — Я бачу, ти чудово справляєшся сам. Вже навіть пам'ятник заслужив! — І Маркус, націлившись, пожбурих сніжкою в сніговий пам'ятник Марка, просто межі очі.

— В мою статую! Ти що, не міг вибрати собі іншої?

— Та ж хлопчаків все одно обстрілюватимуть її. Краще вже, коли першу сніжку кине приятель.

Марко зійшов з п'єдесталу.

— Чому ти мене тоді покинув?

— Справи, — відповів Маркус, знизавши плечима.

НЕІСНУЮЧИЙ УРЯД

День, багатий на події, проминув непомітно. Марко і Маркус побували в ресторані і в Зоологічному саду, який Марко перейменував на «зоонелогічний», бо леви і тигри гуляли там на волі, крокодили плавали разом з лебедями і з маленькими дітьми в прозорій воді ставу. Нічого схожого на клітки не було взагалі.

Марко спробував був кілька разів з'ясувати причину раптового нічного зникнення Маркуса, але так і не дістав чіткої відповіді. Він запитав у нього про інших софонізбійців, що були в той час на Планеті, але й на цю тему Маркус не хотів говорити. Врешті решт настрій у Марка зіпсувався; він ставав чимдалі мовчазніший і похмуріший. Він так більше не міг. Рішучість розкрити таємницю цієї подорожі визрівала в ньому, мов овоч, якому ніщо не може перешкодити достигнути.

«Цієї ночі, — вирішив він, — я не заплющу очей».

Коли, повечерявши, вони повернулися в будиночок на вулиці Софонізби, Марко ледве глянув на гори пакунків, що їх надіслали різні магазини, де він вранці робив покупки. Він не слухав базікання домашнього робота, який бачив у телевізорі всі перипетії перемоги над архіпсами. Сказавши, що хоче спати, Марко пішов у свою кімнату, надів червону піжаму замість жовтої, ліг і погасив світло. Він залишив двері в суміжну кімнату прочиненими і через шпарку стежив за Маркусом, який лежав у ліжку й читав. Невдовзі він побачив, як Маркус позіхнув, закрив книгу і простягнув руку до вимикача. У темряві було чути, як він кілька разів перевернувся з боку на бік. Тоді Марко тихо встав з ліжка, підкрався до дверей, примостився на підлозі й почав прислухатися до вільного, спокійного дихання Маркуса, сповнений рішучості не допустити, щоб той його кинув ще раз.

Легкий стукіт дверей, що зачинилися, примусив його здригнутися. Він протер сонні очі: мабуть, він спав, та чи довго? Дихання Маркуса більше не було чути.

Марко вскочив в сусідню кімнату, ввімкнув світло, побачив порожнє ліжко і кинувся вниз сходами. Коли він вибіг на вулицю, Маркус був уже за сотню кроків від будинку.

«Цього разу ти від мене не втечеш», — зрадів Марко, стрибаючи в свою чергу на рухомий тротуар.

Переслідування привело його в ту частину міста, мабуть, найстарішу, якої він ще не знав. Подекуди серед стін з старого темного каменю світилися вітрини, над дахами там і тут височіли вежі, похмурий вигляд яких скрашували новорічні ялинки, обвішані гірляндами лампочок. Навіть весняному повітрю було немовби тісно в цьому лабіринті вузьких вулиць і тихих провулків. Стіни де-не-де були вкриті мохом, але коли на губи Маркові впала краплина з ринви, він відчув смак вишневої настоянки, хоча й та, як йому здалося, відгонила пліснявою.

Марко тулився попід стіною, щоб залишитись непоміченим. Маркус, проте, ні разу не озирнувся: чи то він не знав, що за ним стежать, чи то йому це було байдуже. Нарешті він зайшов у темний під'їзд якогось будинку. Марко підбіг і на погризеній часом мармуровій дошці прочитав: «Палац уряду», а внизу чиєюсь рукою, крейдою було написано: «неіснуючого». І нікого навколо — ні людини, ні сторожа. В напівтемному вестибюлі він побачив широкі сходи, звідки долинали кроки Маркуса — єдина ознака життя.

Маркове серце калатало, коли він мчав нагору; зачепивши щось ногою, він помітив чоловіка, що сидів на східцях.

— Обережніше, сто чортів йому! — пробурмотів той роздратовано.

— Вибачте, — прошепотів Марко, — вибачте, будь ласка!

— Та нічого, — відповів одразу ж полагідний голос. — І можеш звертатися до мене на «ти».

— Але ж я з вами незнайомий.

— Що ж, можу відрекомендуватися. Я — глава уряду. Знаєш, що я зараз роблю? Піду, мабуть, додому.

Марко не знав, що й думати про цього дивного чоловіка. Він не міг навіть роздивитися, молодий той чи старий, так було темно.

ПРЕМ'ЄР МАРКУС

— Я погодився йти на засідання, — говорив голос, — і раптом в моєму мозкові народилася чудова математична задача. Я забув про засідання і сів тут, щоб розв'язати її. Тут так тихо. У мене зникло будь-яке бажання йти на засідання. Хоч як жаль мені колег, але їм доведеться обрати іншого главу уряду. Я йду у відставку з математичних міркувань.

Посміюючись, він підвівся, струхнув з піжами пил, поплескав Марка по щоці і пішов униз сходами.

— Даруйте, — пробелькотів Марко, наслідившись, — якщо ви — глава уряду, то, певне, знаєте мою історію. Я — з Рима, міста на Землі, — вірніше, вибачте, на Софонізбі. Я б хотів знати...

— Авжеж, я пам'ятаю, твоє питання також стояло на порядку денному. Але ти не турбуйся, твоя справа теж буде вирішена. А у мене — своя. Ти вже пробач. Математика — то велика річ...

І зник.

Маркові не лишалося нічого іншого, як далі переслідувати свого друга. Чи не загубив він його? Від верхнього прольоту сходів починалася анфілада освітлених кімнат з великими картинами на стінах. Чи то музей, чи то — занедбаний палац. Хтозна, куди вели ці десятки зачинених дверей? Марко почав обережно відчиняти їх одні за одними.

Прочинивши треті двері, він ступив крок назад: в кімнаті навколо столу, що формою нагадував підкову, сиділо чоловік дванадцять і серед них — Маркус. Він щось говорив. Марко залишив двері прочиненими і наготувався слухати.

— Відкласти засідання ми не можемо, — говорив Маркус. — Якщо глава уряду не прийде, давайте признаємо іншого.

— Але ж це буде п'ятий за один місяць! — весело вимовив гучний голос. — Так далі тривати не може. Бажаючих посідати урядові пости стає дедалі менше. Візьмімо, наприклад, міністерство фінансів: ось уже два місяці, як ми не можемо знайти туди людини. Усі, кому б ми не пропонували, посилаються на справи. А самі, глянеш, — грають у шахи з роботами, конструюють машини або, чого доброго, ідуть розбивати стіни в Палаці для руйнування.

— Недарма народ каже, що ми — неіснуючий уряд, — почувся інший голос. — Та й справді, кому потрібен уряд, якщо все робиться само по собі.

— Але ж є питання, що потребують розгляду, — наполягав Маркус.

— Громадяни навчилися всі питання вирішувати самі і роблять це чудово.

— Згоден, — сказав Маркус, — але ж не можемо ми пустити на самоплив питання про софонізбійців.

— А чому б ні? А втім, чому б не взятися за це тобі? — спитав веселий голос, — а ми робитимемо свої справи. Більше того, коли вже зайшла про це мова, чому б тобі не очолити уряд? Ти молодий, маєш багату фантазію.

За столом залунали оплески.

— Ухвалено одностайно, — загукали в залі.

— Але ж я...

— Ніяких «я»: тебе обрали, отже, працюй.

— Гаразд, — твердо заявив Маркус. — Згоден. Та за однієї умови: сьогодні ж увечері питання про Марка мусить бути вирішено. Я змарнував усю минулу ніч і половину сьогоднішньої, намагаючись скликати засідання уряду, і коли вже ви зібралися, то давайте обговорювати, тим більше, що час не жде. На ранок питання має бути вирішено так чи інакше.

— Нащо так поспішати?

П'ЯТИЙ «Н» ВИСУВАЄ СВІЙ ПЛАН

— Поспішати треба, бо Марко залишив Софонізбу за софонізбійським календарем увечері 23 жовтня. Через кілька годин там настане 24-е, і всі помітять, що хлопчик зник, — якщо, звичайно, ми не відпустимо його додому зараз-таки.

У Марка від переляку аж живіт заболів. В залі якийсь час панувала тиша, потім хтось сказав, щоб Маркус починав доповідь.

— Синьйори, — заговорив Маркус, — ви знаєте, що софонізбійці останнім часом досягли неабияких успіхів в галузі астронавтики. Є всі підстави вважати, що через кілька десятиріч, мандруючи по Всесвіту, вони приземляться на нашої Планети. Як вони будуть настроєні? Чи прилетять вони як друзі, готові зав'язати з нами узи дружби і поважати нашу свободу, чи як завойовники, що надумали поневолити нас і захопити все те, що було нами створене для нашого добробуту. Ви знаєте краще за мене, що коли це питання обговорювалося в уряді (я тоді ще пішки під стіл ходив), то через лінощі або легковажність не було вжито ніяких заходів. Ми могли б відрядити на Землю своїх посланців, але не зробили цього, могли б зв'язатися з тамтешніми урядами, але наш неіснуючий уряд злякався, що тих надто багато. На щастя, не дрімали ми.

— Хто це «ми»? — озвався хтось сонно.

— Ага, то це ви стали міністром учора ввечері і ще не в курсі справи. Ми — це учні п'ятого класу, відділу «Н» 2345 школи. Не кажучи нікому й слова, ми склали свій план. Тоді неіснуючий уряд раптом заявив про своє існування і схотів взяти керівництво в свої руки. Коли так, будь ласка, беріть!

— Але ж про яке керівництво йде мова? Про яку справу? Поясніть ви мені, ради бога, — запротестував той самий сонний голос.

— Думка була чудова, — вигукнув веселий голос. — Наші молодці-школярі зміркували так: софонізбійці прийдуть сюди, припустимо, через двадцять років. Це значить, що ті, хто буде в цей час дослідниками, астронавтами, астрономами, фізиками, генералами, державними діячами тощо, на сьогодні вчаться в початковій школі так само, як і ми. Отже, з ким треба встановлювати контакти? Не з урядами, які недовговічні, а з п'ятим «Н» Токіо, з п'ятим «Н» римського Тестаччо, з п'ятим «Н» Канікатті і так далі. Ці чорти здорово знають географію Софонізби. А ми, наївні душі, обладнали наші школи лабораторіями, складними електронними роботами і тому подібним, от наші шибеники й почали виробляти міжпланетних дерев'яних коників, як дві краплини води схожих на тих коників з пап'є-маше, які є улюбленими іграшками і новорічними подарунками на Землі.

(«Ну, такими вже й улюбленими», — пробурмотів Марко, щоб не виходити з ролі римського буркотуна, хоч насправді він слухав, затамувавши подих, як в дитинстві слухають чарівну казку.)

— Ці коники, — вів далі Веселий Голос, — за допомогою спеціальних міжпланетних місій були таємно впроваджені в торговельну мережу Софонізби. І діти, що одержують

їх як подарунок, несподівано опиняються на нашій планеті, де стають, — в усякому разі хочеться так думати, — нашими друзями. Завершивши їхню космічну освіту, ми виряджаємо їх назад на Землю. Наші хлопчачки з п'ятого «Н» мають намір таким чином закласти підвалини миру в усьому Космосі. Вони присягаються, що через двадцять років їхній план вже дасть певні результати. Інакше кажучи, через двадцять років наші теперішні гості з Землі знатимуть наші порядки — вмітимуть користуватися рухомими тротуарами, зможуть їсти наші квадріштекси і купувати безплатно товари в наших магазинах. І, що найголовніше, — вони придуть до нас як друзі. В усякому разі, хочеться вірити, що це так буде.

— І цей так званий план міжпланетного виховання здійснюється? — спитав Сонний Голос.

— Очевидно, що так, — відповів Веселий Голос. — Софонізбійці час від часу у нас з'являються. Наші діти наглядають за ними, водять їх усюди, взагалі виховують...

— А потім їх відпускають?

— Звичайно.

— Одну хвилину, — втрутився Маркус, який у цій компанії виглядав найбільш серйозною і авторитетною людиною. — Ми його відпускаємо, якщо певні, що заручилися його дружбою. Інакше ми його затримуємо. Щоправда, таких випадків ще не було. А чи знаєте ви, скільки софонізбійців прибуває за місяць на нашу Планету? — Сто тисяч щонайменше.

— Ви занадто роздули торгівлю дерев'яними кониками на Софонізбі. Як вам відомо, там за них треба платити гроші, — зауважив Веселий Голос.

— Тепер треба вирішити, відпустимо ми Марка чи затримаємо як заложника. Я не можу сам брати на себе таку відповідальність.

— Але ж ти знаєш його краще за інших, — сказав хтось. — Іспит з архіпсами він витримав блискуче.

— Який іспит? — перепитав Сонний Голос. — Я вже вдруге чую цю розмову про архіпсів.

— Вам пощастило, якщо ви знаєте про них лише з слів інших, — відзначив Веселий Голос. — Ми піддали нашого маленького гостя незначному випробуванню, щоб подивитися, чи зможе він забути дієслово «вбивати».

— Даруйте, я не зрозумів.

— Це природно. «Убивати» — одне з тих старих слів, які зберігаються в Канцелярії після того, як викреслюються¹ з словників. Це такі слова, як «убивати», «ненавидіти», «війна» та подібні до них — усіх я вже не

¹ Невідтворена гра слів, що ґрунтується на подібності італійських слів канцелерія (канцелярія) і канцеларе — викреслювати.

пам'ятаю. Ми спеціально для рекомендованого нами софонізбійця Марка інсценізували напад архіпсів, і він реагував позитивно.

— Це вже двоохотий софонізбієць, який придумує архікістки, — зауважив один з міністрів.

(Марко, стоячи за дверима, почервонів. Але розсердитися при всьому бажанні не зміг і, на свій подив, виявив, що почервонів не так від злості, як від задоволення — через те, що успішно витримав іспит, якому його піддали без його відома).

МАРКО ТІКАЄ

— Марко — хлопчик добрий, — вів далі Маркус, — хоч він намагається замаскувати свої почуття іронією і може жартувати навіть на похоронах. Але це характерна риса усіх римлян, — принаймні так нас учили в школі. Вони приховують свою справжню вдачу під непривабливою оболонкою і, щоб узнати їх по-справжньому, треба вміти зазирнути глибше.

(Марко знову почервонів. Йому здалося, що ніколи він так не любив свій старий Рим, свій старий Тестаччо, простий римський люд, буркотливий і добросердий, як в цю хвилину. Коли б він міг, він тут-таки розцілував Маркуса, але на нього насили враз інші, не такі легковажні думки...)

— І все-таки, — сказав Маркус, — я не знаю напевне, чи зрозумів він справжній смисл цієї мандрівки? Якби він був на кілька років старший, може...

(«Ви тільки його послухайте, — пробурмотів Марко, — розмовляє так, немовби сам — дід з бородою. Подумаєш, став главою неіснуючого уряду і зазнався...»)

— Отже, якщо я правильно зрозумів, — почувся чийсь голос, — ти пропонуєш затримати його тут на кілька років. Яких років — наших чи земних?

Марко підстрибнув, немовби його вкусив скорпіон.

«Ні, любі друзі, вирішувати будете не ви самі...»

І, не дослухавши кінця дискусії, він стрімголов промчав через всю анфіладу кімнат і кинувся вниз сходами. В під'їзді він знову натрапив на колишнього прем'єр-міністра, який стояв на дверях, чухаючи потилицю.

— Ах, це ти, маленький софонізбійцю! Ти, здається, поспішаєш... А я і досі ще тут, в Палаці уряду. Через ці математичні задачі я забуваю, де я і що зі мною. Та зараз я вже таки справді йду додому.

Марко обминув його і помчав далі, важко дихаючи від хвилювання. Раз чи два він мало не заблудився в провулках старого кварта-

лу, та, нарешті, вийшов на головний проспект — тепер він знав, куди йому йти.

Поряд з рухомим тротуаром довгою низкою стояли дерев'яні коники — «таксі». Він сів на одного з них і безгучно полинув серединою вулиці, щоб їхати швидше. Обабіч нього мерехтіли дві суцільні стіни новорічних ялинок і святкових вітрин. Та Марко не мав часу ні на жалі, ні на роздуми.

Ось світла приземкувата будова аеропорту. Та найскладніше завдання Маркові довелося вирішувати лише тоді, коли він зупинив свого коника і ступив на землю.

«Що ж робити тепер?»

Пошукати, чи не відлітає який-небудь зоряний корабель в сонячну систему?

Та нараз він надумав. Підійшов до робота, який чистив копита зоряному коневі, і запитав:

— Пробач, чи не скажеш ти мені, де я можу знайти партію дерев'яних коників, призначених для Софонізби?

Робот здивовано глянув на нього.

— Ти, бува, не з п'ятого «Н»?

— Еге ж, і мені доручили одну важливу справу.

— На жаль, вантаж учора вже відправлено. Наступна партія буде готова тільки через тиждень...

— Авжеж, — квапливо підтвердив Марко, — я це знаю. Та я гадав, що... Я переплутав день... Який сьогодні день?

— Як завжди, різдво, — відповів збентежений робот. Запитання вдалося йому підозрілим. — Чи ти не захворів бува?

— Сказати правду, мені таки щось негаразд, — погодився Марко. — Коли тобі треба зробити щось важливе, то і близько не підходь до м'якого крісла. Я, мабуть, спав не менш як добу і все на світі переплутав.

Марко поквапливо пішов, а робот знову заходився працювати, похитуючи головою, у якій ці чудні слова, очевидно, викликали повне сум'яття.

Марко стишив ходу. Від самої думки про те, що доведеться чекати ще тиждень, — причому невідомо ще, чи пощастить йому сховатися в зоряному кораблі, який відлітає на Землю, — у нього підгиналися ноги.

В цей час з гучномовця аеропорту він почув своє ім'я.

— Марку! Марку! Марку! Софонізбійцю! Увага! Увага!

«Мене шукають! Куди сховатися? Що робити?»

Навкруги, скільки сягало око, тягся яскраво освітлений посадочний майданчик міжпланетного аеродрому. Величезні міжпланетні дерев'яні коні беззвучно приземлялися і вилітали у рейс. І в цій тиші знову невлабно зазвучав гучний голос:

— Марку! Марку! Увага! Софонізбійця Марка запрошують зайти до ангара № 45.

Оголошення було повторене ще кілька разів, потім гучномовець замовк. Охоплений відчаєм, уже ладний підкоритися, Марко попрямував до довгого ряду апаратів, що вишикувалися з одного боку аеропорту. Ось № 28, 35, а ось і 45-й. Страшно, в ньому зовсім темно, ворота наглухо замкнуті і якісь ворожі.

Ангари № 44 і 46, навпаки, були відчинені, і там заклопотано снували роботи-астронавти.

— Я, мабуть, переплутав номер, — пробурмотів Марко сам до себе, торкаючись ручки воріт. Він був певний, що ворота замкнені, та вони враз розчинилися. Марко наважився, зайшов у ангар і причинив за собою ворота.

«Сховаюсь тут, а там побачимо». І навпаки пішов у глиб ангара. Нараз рука його натрапила на щось гладеньке, темне... Пахло фарбою, звичайнісінькою земною фарбою! Він обмацав темний предмет, впізнав обриси видовженої голови, попущені поводи... Він міг би побитися об заклад, що це був його дерев'яний коник, той самий, якого дідусь подарував (краще б не дарував!) йому в день народження.

— Не може бути, — прошепотів Марко.

ПОВЕРНЕННЯ У ТЕСТАЧЧО

В цей момент спалахнуло світло, оркестр заграв гімн, залунали оплески і з гурту усміхнених людей вийшов Маркус... Авжеж, Маркус, власною персоною. А решта — то були, напевне, оті самі диваки міністри неіснуючого уряду. Маркус по-дружньому посміхався і простягав Маркові руку.

— Щасливої дороги! Ти будеш дома ще до світанку, і ніхто ні про що навіть не здогадається. Як бачиш, питання про твоє повернення вирішено позитивно.

Марко відчув, що від хвилювання у нього ось-ось зупиниться серце. Невже він зараз захлипає? Так воно й сталося: Марко плакав, обіймав і цілував Маркуса в обидві щоки, а Маркус усміхався і тиснув йому руку.

— Ти задоволений? Тобі сподобався наш маленький сюрприз? А як тобі наш оркестр? — і, звертаючись до членів неіснуючого уряду, додав:

— Як бачите, іспит він склав непогано.

— А хто це зможе підтвердити? — спитав якийсь поважний чоловік у халаті.

— Дивіться, він плаче. Він сам не знає, чому, і вважає, що це — з радощів, бо він

їде додому. Та причина зовсім інша. Він плаче тому, що в цю хвилину, розлучаючись з нами, зрозумів, що любить нас. Він зрозумів, що багато чого навчився у нас і що йому знадобиться якийсь досить тривалий час, щоб усе це осмислити. А ми здобули ще одного друга. Ну як, варта справа заходу? Рішення відпустити його додому — єдино правильне і справедливе.

Кажучи це, Маркус витяг дерев'яного коника з ангара на посадочний майданчик і тепер держав його за поводи, востаннє потискаючи руку маленькому софонізбійцю. Марко хотів був скочити в сідло, та нараз зупинився, підбіг до однієї з новорічних ялинок, відломив невеличку гілку разом з химерними плодами, що висіли на ній, і притиснув її до серця.

— Можна мені взяти її з собою? Я хочу посадити її на балконі мого дому в Тестаццо. Чи краще посадити її на майдані, а коли виросте ялинка, я зріжу з неї кілька гілок і посаджу їх на інших майданах. Обсаджу всю Землю новорічними ялинками...

— То ще невідомо, — посміхнувся один з міністрів, — чи приживуться там наші рослини.

Маркус теж виглядав зворушеним. Мабуть, він зараз вперше переконався, що софонізбієць може любити свою стару Софонізбу так, як він любить свою Планету.

— Земля згодом називатиметься інакше, — весело вигукнув Марко, сідаючи на коня. — Вона буде зватися Планетою Новорічних Ялинок, ось побачите!

* * *

Його розбудив мамин голос, яка ніжно й весело торсала його, примовляючи:

— Вставай, сонько, день народження минає. Настало завтра, треба йти до школи.

— Який сьогодні день? — спитав Марко, схоплюючись.

— Як-то — який? Учора було двадцять третє жовтня, отже, сьогодні двадцять четверте. Учора ж був твій день народження. Ти що, забув?

І мама кивнула у бік дідусевого подарунка — дерев'яного коника, який, здавалося, хитрувато поглядав у вікно.

Марко враз, наче чогось злякавшись, скочив з ліжка і підбіг до коника. Під правим вухом у нього темніла дірочка, немовби пробита кулею: це коника поцілів метеорит, коли вони пролітали в районі Сатурна.

Марко підбіг до ліжка, схопив одну тапочку, понюхав її.

— Що це ти робиш? Ти збожеволів! — засміялась мама.

Марко відчув, як закалатало його серце. Порох на тапочках пахнув конвалією: вона

була звідти. Значить, усе це було насправді і чудесну мандрівку він пережив не уві сні, а наяву.

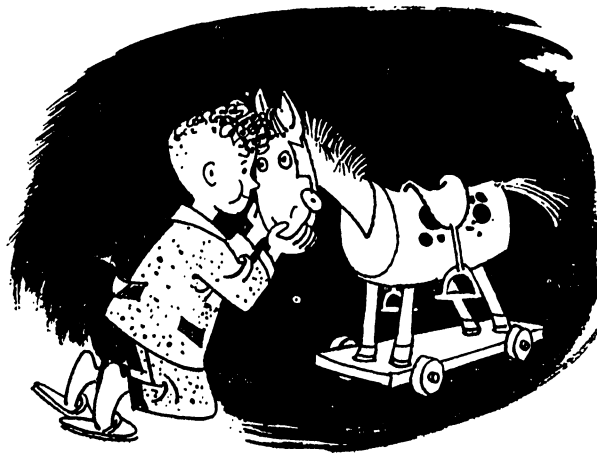
А гілка, де ж гілка, яку він одламав від новорічної ялинки в аеропорту? Та всі пошуки виявилися марними, гілки ніде не було. Може, її підхопив космічний вітер, поки дерев'яний коник мчав із швидкістю багатьох мільйонів кілометрів на секунду, щоб встигнути на Землю до схід сонця...

Жаль. Тепер буде важче перетворити Землю на планету новорічних ялинок, зробити

її гідною друзів, які чекають цього там, серед далеких сузір'їв. Важко, але ж не неможливо.

— Що ж, почнемо, — сказав Марко і заходився знімати піжаму, в одній з кишень якої він потім виявив пахуче зім'яте кружальце конфетті.

*З італійської переклали
Юлія ДОБРОВОЛЬСЬКА і Петро ІВАСЕНКО*

И. Брандт. Пастухи.

Культурні
зв'язки

ДРУЖБА ДВОХ МИТЦІВ

І. СЕРЕДЮК

Помітну сторінку в славний літопис дружби й братерства слов'янських народів, зокрема українського й польського, вписали відомий буковинський художник-баталіст, співець героїки минулого, громадський діяч і педагог Микола Іва-

сюк та ушавлений польський художник-баталіст Йозеф Брандт.

На жаль, життєвий і творчий шлях М. Івасюка, а також його мистецька спадщи-

на досі майже не досліджені нашим мистецтвознавством, а тому, щоб висвітлити сторінки дружби й творчих взаємин буковинського художника з Й. Брандтом, звернімось до маловідомої епістолярної спадщини М. Івасюка, його твор-

чості, спогадів друзів і учнів, нарешті, до єдиної його біографії, надрукованої свого часу в чернівецькій газеті «Буковина».

Народився Микола Івасюк 16 квітня 1865 р. у м. Заставна на Буковині, в родині селянина-столяра. По закінченні Чернівецької вищої реальної школи, професором рисунка й живопису в якій був Юстин Пігуляк, талановитий юнак вступає до Віденської Академії мистецтв. «Треба мати не лише талант, а й багато відваги, щоб піти дорогою, яку вибрав собі М. Івасюк, і не лише відваги, а ще й багато оптимізму», — писав О. Маковей, оглядаючи життєвий

і творчий шлях Івасюка в умовах Австро-Угорської імперії.

Долаючи матеріальні нестатки й шовінізм реакційно настроєної студентської заможної молоді, юнак ще більше проймається любов'ю до свого народу, захоплюється його історичною боротьбою, прагнучи в живописі оспівати найвідоміші її сторінки. Вже в класах Віденської Академії мистецтв народжується живописне полотно Івасюка «Козак з дівчиною біля криниці» й один з варіантів першого його твору на історичну тематику — «Богдан Хмельницький під Зборовом», — відгук на подію

1649 р., коли війська Богдана Хмельницького наголову розгромили добірну польську армію з самим королем Яном Казиміром на чолі.

Успішно закінчивши Віденську Академію мистецтв, Микола Івасюк вступає у 1890 р. до Мюнхенської Академії мистецтв. І знову — напівголодне існування, постійні нестатки, творчі роздуми, пошуки друзів-однодумців, з якими можна було б поділитися творчими мріями, розділити тугу й радість, свята й будні. Саме таку людину він знайшов в особі вже відомого тоді польського художника-баталіста, пристрасного любителя старовини, щирого поборника дружби українського й польського народів Йозефа Брандта, послідовника Яна Матейка і друга І. Ю. Репіна.

«Я люблю Брандта. Картини його дуже відомі нашій публіці. Він пише живі сцени. То в неосяжному степу запорожців, що «чвалають» навпростець по густій траві з бандурами на добрих конях, то конфедератів. У нього велика збірка дорогих, рідкісних історичних речей, костюмів, зброї, зброї всього роду, клейнодів і булав гетьманських. Він сам бадьорий поляк років п'ятдесяти, жвавий, веселий, розумний», — писав І. Ю. Репін.

Саме тоді М. Івасюк розпочав роботу над великою багатофігурною композицією «В'їзд Богдана Хмельницького до Києва». Знайомство з Й. Брандтом відразу переросло в щирю дружбу. До послуг буковинського юнака була багата колекція Й. Брандта, про яку згадує Репін, численні брандтівські зарисовки старовини, велика історична бібліотека. В листах до О. Барвінського та О. Маковея М. Івасюк з винятковою пошаною згадує польського

М. Івасюк. Богдан Хмельницький під Зборовом.

художника, розмови й зустрічі з ним.

В 1897 р. М. Івасюк успішно закінчив Мюнхенську Академію мистецтв і повернувся на Буковину.

У Чернівцях митець, кори-

стуючись новими матеріалами, зокрема натурними зарисовками, а також враховуючи поради Й. Брандта, і далі працював над полотном «В'їзд Богдана Хмельницького до Києва».

В 1900 р. у Чернівцях відкрилася перша персональна виставка творів художника, а в наступному році було організовано другу його виставку, на якій творчість Івасюка була представлена 50 історико-батьковими полотнами.

Як Й. Брандт та Ян Матейко, буковинський художник прагнув оспівати кращі сторінки історії свого народу, братерство й дружбу між слов'янськими народами і боротьбу проти спільних ворогів. Тому такі широкі полотна М. Івасюка, як «Богдан Хмельницький і Іван Богун під Берестечком», «Богдан Хмельницький і кримський хан під Кам'янцем - Подільським», «Зустріч Богдана Хмельницького з тілом сина Тимоша», «Олекса Довбуш» та інші були не тільки оспівуванням героїки минулого, а й неприхованим заклик до боротьби сучасників з соціальним і національним гнітом. На історію М. Івасюк завжди дивився очима сучасника. Його картини «Сільський страйк», «Бідна селянська хата», «Без хліба», «Жінка з дитиною під соняшниками» написані в дусі критичного реалізму. «Треба знати,— писала в одному з номерів чернівецька газета «Буковина»,— що маляр студіював не тільки народне життя, а й вложив у свої образи всю свою душу і почуття і тому вони викликають таке сильне враження».

Щирий друг О. Кобилянської, О. Маковей, І. Труша, Й. Брандта, наслідувач творчості кращих українських і російських художників, Микола Івасюк був виразником волелюбних прагнень свого народу, співцем братерства й дружби між народами.

м. Чернівці.

М. Івасюк. Козак з дівчиною біля криниці.

Монографія болгарського шевченкознавця

Влітку минулого року в Болгарії вийшла книжка, яка майже відразу здобула визнання широких кіл учених-славістів. Це — монографія професора Софійського університету Симеона Русакієва «Тарас Шевченко і болгарська література».

Написана до 150-річчя з дня народження великого Кобзаря, монографія дуже вчасно побачила світ, і професор Русакієв — член болгарської делегації на Міжнародному шевченківському форумі в Києві — мав приємну нагоду передати цю книжку президії форуму. Разом з повним «Кобзарем», блискуче перекладеним на болгарську мову Д. Методієвим і також випущеним у дні ювілею, праця С. Русакієва стала не тільки вагомим і цінним подарунком до цього свята світової культури, але й визначним внеском у філологічну науку, в прогресивне світове шевченкознавство.

Не зразу й не раптом приступив наш болгарський друг до цієї великої й складної теми, теми, що вимагає від дослідника неабиякої наукової сміливості й впевненості у своїх силах.

Однак, ні сміливості (не тільки наукової), ні досвіду С. Русакієву аж ніяк не бракувало.

За плечима в 55-річного професора — підпільні марксистські гуртки й тюремне ув'язнення, викладання болгарської і російської мови в сільській школі і концтабір, куди непокірного вчителя-комуніста кинув монархо-фашистський уряд Болгарії. Після визволення — викладання в гімназії. Нарешті — з 1948 року — робота в університеті, тому самому, звідки свого часу був виключений за політичну діяльність студент Русакієв. Він асистент кафедри болгарської мови і літератури, потім доцент, професор, заступник ректора, декан філологічного факультету. А зараз — і головний редактор журналу «Язык и литература». Професора-улюбленого лектора університетського студентства, організатора й вихователя групи молодих болгарських українців, — нагороджено золотим і срібним орденами Кирила і Мефодія. Це висока відзнака його невтомної діяльності на ниві рідної науки і культури. А діяльність ця вельми і вельми плідна. Перу С. Русакієва належить понад 400 наукових праць. І серед них такі фундаментальні дослідження, як «Маяковский і болгарська література», «П. Славейков і російська літерату-

ра», «Українська класична поезія», «Роль Шевченка в розвитку болгарської літератури» та інші. І, нарешті, остання цікава монографія «Платон Воронько» (1965).

Отак багаторічна робота в галузі дослідження російської і української літератури, в галузі міжнаціональних літературних взаємин впритул підвела вченого до однієї з найвизначніших його наукових праць — монографії «Тарас Шевченко і болгарська література».

І цілком природно, що саме цю монографію професор С. Русакієв представив до захисту на здобуття вченого ступеня доктора філологічних наук. А сам захист — і це теж закономірно — відбувся у Києві, в Інституті літератури імені Т. Шевченка АН УРСР.

Книга С. Русакієва складається з п'яти розділів. Перша невелика глава названа «Безсмертний співець свободи». Тут автор дає синтетичний нарис про поета, відтворює його творчий образ.

Власне ж наукове завдання розкривається у наступних чотирьох розділах: «Тарас Шевченко і болгарська література до Визволення», «Тарас Шевченко і болгарська література від 1878 до 1917 рр.», «Тарас Шевченко

і болгарська література від 1917 до 1944 рр.», «Тарас Шевченко і болгарська література від 1944 до 1964 рр.».

— Сприйняття Шевченка в Болгарії досліджується в трьох аспектах, — говорив дисертант. — Це, по-перше, вплив Шевченка на наших письменників, по-друге, літературне і суспільне значення перекладених на болгарську мову творів Шевченка і, по-третє, роль нашої критики, болгарського шевченкознавства в інтерпретації творчості поета, в його широкій популяризації у нашій країні. Ці три аспекти в кінцевому підсумку зводяться до однієї загальної тенденції: показати, яке значення мали твори великого поета у визвольній боротьбі нашого народу, в його вільному житті протягом останніх десятиріч, — показати, коли і як, за яких обставин Шевченкова традиція входить у наш літературний процес, як вона утверджується і розвивається, до яких творчих відкриттів веде вона ряд наших поетів.

Силу Шевченка дослідник пояснює глибокою народністю його творчості, його революційною ідейністю, геніальною простотою форми, його естетичними поглядами.

С. Русакієв докладно й аргументовано досліджує вплив творчості українського Кобзаря на таких болгарських поетів, як Райко Жинзифов, Любен Каравелов, Петко Славейков, В. Попович, Ц. Гинчев, П. Іванов, А. Пюскюлев. Він дослідив і роль Шевченка в творчій еволюції Івана Вазова та багатьох інших представників братньої слов'янської літератури. Вперше в шевченкознавстві, на підставі гли-

бокого аналізу й архівних розшуків, дослідник встановлює сліди впливу Шевченка на Цанко Церковського і Христо Д. Максимова-Мирчо.

Крок за кроком учений простежує невинне зростання популярності Шевченка, вдосконалення перекладів його творів, а головне — процес осмислення і трактування як поезій Кобзаря, так і його суспільного образу. Якщо, скажімо, навіть Іван Вазов не відкрив для себе Шевченка як революціонера й цінував у ньому тільки великого поета, то вже пролетарські письменники й критики — Георгій Бакалов, Тодор Павлов, Людмил Стоянов, Крум Кюлявков, Камен Зидаров, Марія Грубешлієва, Ангел Тодоров та інші вбачають у Шевченкові революційного демократа, підкреслюють, що він належить народові, а творчість його служить визвольній боротьбі. Інакше кажучи, Шевченко в їхній трактовці постає перед болгарським читачем на весь свій зріст — великим революціонером і геніальним художником.

Значний інтерес для українського читача становлять ті розділи монографії, де автор з принципових марксистських позицій дає відсіч спробам сфальсифікувати Шевченка — спробам, до яких вдавалися українські буржуазні націоналісти й російські білогвардійці, — емігранти в Болгарії.

Багато уваги приділяє дослідник розглядові й оцінці болгарського шевченкознавства та працям українських фахівців у цій галузі.

Виявляючи тонке розуміння української мови й особливостей поезики великого

співця, аналізує він нові переклади з Шевченка, дуже високо оцінюючи переклади Димитра Методієва.

Таким чином, своєю книжкою, яка поєднує в собі наукову глибину й точність з пристрасною та образною художнього твору, професор С. Русакієв доводить, що великий український поет грав виняткову роль у суспільному й літературному розвитку Болгарії, що його творчість спрямовувала болгарських поетів до життя народу, що, навчаючись у Шевченка, вони приходили до оригінальних художніх відкриттів, жанрового багатства й оригінальності. І своїм літературним впливом на болгарських поетів, і безпосереднім впливом своїх творів на громадську свідомість, стверджує дослідник, Шевченко завжди був з болгарським народом у його справедливій боротьбі.

В процесі прилюдного захисту дисертації працю болгарського вченого з усією вимогливістю проаналізували офіційні опоненти: лауреати Ленінської премії, члени-кореспонденти АН УРСР Є. П. Кирилук, Є. С. Шабліовський та професор Д. Ф. Марков (Москва). Відзначивши велику й сумлінну роботу, проведену дисертантом, її високу наукову, мистецьку й суспільну вартість, вони висловилися за присудження професору С. Русакієву вченого ступеня доктора філологічних наук.

Таємним голосуванням Вчена рада одностайно присудила болгарському вченому, професору Софійського університету С. Русакієву вчений ступінь доктора філологічних наук.

Л. КОПИЛЕНКО

Дімфна К'ЮСАК,
австралійська письменниця

КРІЗЬ ЗАВІСУ БРЕХНІ

Пригадую, як років п'ять тому, під час зустрічі з кореспондентом «Всесвіту», відома австралійська письменниця Дімфна К'юсак, що гостювала тоді в Радянському Союзі, перш за все поцікавилася, як звучить по-українському вітання «добрий день», і, довідавшись, що так само, як і по-російськи, — сказала:

— Це я запам'ятаю...

Тепер у Дімфни К'юсак вже нема потреби звертатися з подібним запитанням. І не лише тому, що пам'ять не зрадила її. Важливо інше: вшосте приїздить вона до нашої країни, чимало побачила в ній, багато про що довідалась, але, як і раніш, хоче знати ще більше.

Чимало довідалися за цей час про творчість Дімфни К'юсак і радянські люди. Вони з цікавістю познайомилися з виданими в СРСР її романами «Скажи смерті «ні»!», «Літо в Берліні» (див. «Всесвіт» № 10, 11 за 1961 р.), п'єсою «Тихоокеанський рай» тощо. В них на повну силу звучить голос талановитої письменниці-антифашистки, палкого борця за мир проти загрози нової війни. Цій генеральній темі Дімфна К'юсак залишається вірною й тепер.

— На все життя, — говорить вона.

Чи знайшли відображення в її творчості враження од поїздок по Радянському Союзу?

— Так, звичайно, — відповідає письменниця. — Інакше й бути не могло: загалом я проїхала по радянській землі близько 70 тисяч кілометрів, відвідала різноманітні райони країни, мала багато цікавих зустрічей. Наслідком цих поїздок була книга вражень і роздумів «Канікули серед росіян». Вона вийшла минулого року в Австралії та Англії.

Наша співрозмовниця розповідає, що книга ця мала велику пресу. В Англії, Шотландії, Ірландії її зустріли позитивно, австралійська преса — стримано. А реакційні газети Австралії накиннулися на письменницю із зливою всіляких нападків.

— У чому тільки мене не звинувачували! — згадує Дімфна К'юсак. — І в «рожевих окулярах», і в вигаданих зустрічах з радянськими людьми, і в вигаданих ситуаціях, і в великій кількості інших «прогрівів». А один негідник-рецензент, — знайшовся й такий, — знахабнівши, наслідився заявити, що мене підкупили в Радянському Союзі. Мабуть, книга моя влучила в ціль, коли реакціонери так заметушилися.

Зрозуміло, що реакція читачів на правдиву книгу письменниці була цілком протилежною. Потік чудових листів найкраще підтверджує це. Листи надходять з Англії, Ірландії, Шотландії і, звичайно, з самої Австралії. Читачі пишуть, що книга в значній мірі задовольняє їх великий інтерес до Радянської країни, доносить правду про неї крізь завісу брехні. Інтерес цей в самій Австралії виявився таким великим, що австралійське радіо надало письменниці мікрофон для розповіді про свої враження від СРСР.

«Канікули серед росіян» — книга публіцистична. Але Дімфна К'юсак перш за все белетрист. Минулого року в Австралії вийшов її новий роман «Чорна блискавка». Ми просимо нашу співрозмовницю, розповісти трохи про цей твір.

— Відповісти коротко на це питання важко, — відповідає вона. — В міру моїх сил я прагну до того, щоб всі мої твори були соціально загостреними, в цьому я вбачаю смисл і значення своєї творчості. «Чорна блискавка» — не виняток. У романі йдеться про расову дискримінацію в Австралії, піддається гострій критиці продажна преса, картається експлуатація жінок і багато інших вад соціального устрою сьогоденної Австралії. Викриваючи їх, я тим самим закликаю до боротьби за їх усунення.

— Як зустріла австралійська критика новий роман К'юсак?

Письменниця розповідає, що загалом позитивно. Але й тут не обійшлося, звичайно, без гострих випадів з боку реакційної преси. Очевидно, удар знову влучив в ціль.

Письменниця розповідає, що, незважаючи на вкрай несприятливі умови в Австралії, вона за останні роки виступала у себе на батьківщині з 40 лекціями про досягнення в країнах соціалізму, в яких вона, невтомна мандрівниця, пересувалася на власні очі. І ось що цікаво. За власним визнанням, письменниця віддає перевагу аудиторії далеко не прогресивній. В більшості це представники заможних верств населення.

— Парадокс? — усміхається Дімфна К'юсак. — Ні, все пояснюється дуже просто. Людей, настроєних прогресивно, переконувати не доводиться, вони знають, де правда. Інша справа, представники імущих класів. Вони невірно поінформовані брехливою пропагандою в пресі, по радіо, та відчують, що політика Австралії небезпечна, стурбовані загрозою нової війни, але не розуміють, звідки виникає ця загроза. Вони збентежені, кидаються на всі боки, намагаючись щось зрозуміти. Гадаю, що виступати перед такою аудиторією, відкривати людям очі на дійсний стан речей, викривати політику правлячих кіл Австралії, що йдуть на поводу в США і беруть участь в агресії проти В'єтнаму, — завдання першорядної важливості для кожного чесного письменника.

Наша бесіда наближається до кінця. Традиційне запитання: над чим працює зараз письменниця?

— Над новим романом. Тема його кількома словами така: розтлінний вплив на ліберальних австралійців нацистських злочинців, що, на жаль, знайшли пристановище в нашій країні. В Австралії ще багато погані. Викривати нацистських злочинців — це теж боротьба за мир, це тема, поза якою я не уявляю свого існування.

АЛЕКСАНДР САКСТОН

Малюнки А. Левича

ЯСНА ПІВНІНКА В ТЕМРІВІ

РОМАН

ЧАСТИНА ПЕРША

1 Навіть запах крейди та старих класних дощок був приємний для Джойс Аллен — він немовби вітав її. Всі школи мають однаковий специфічний запах, у кожній з них однакові рипучі сходи й лункі коридори. Звуки й запахи цього приміщення викликали в неї спогад про її останній день перебування у школі, коли вона сиділа на сцені разом з класними керівниками, а після промов виконала на роялі менует і етюд Шопена. Обидва твори вона зіграла вкрай погано, але зовсім не тому, що її лякала сцена. І хоч Джойс брала правильні ноти, музика чомусь була схожа на стукотіння друкарської машинки. Правда, більшість присутніх не помітила б різниці, якби вона грала навіть у рукавичках. Крім, хіба, її матері.

«Кімната 201, — прочитала Джойс Аллен, — другий поверх». Літні чоловіки швидко докурювали під дверима сигарети, і Джойс прослизнула повз них до залу, тьмяно освітленого голубуватими кулями-лампами, що звисали із стелі. На вікнах були спущені маскувальні штори. За кафедрою стояв викладач і гортав сторінки якоїсь книжки; на стільцях купками й поодиноці сиділи нечисленні слухачі. Джойс подумала, що вечірні заняття, мабуть, зовсім не такі, як вона собі уявляла, і вже не дуже раділа, що погодилася прийти сюди. Як завжди, вона сіла окремо від інших і швиденько приготувалася записувати урок: вийняла з сумочки авторучку, розгорнула зошит. Перед нею на стільці вместилися кольорова жінка; вона обернулася, і погляди їхні зустрілися; жінки привітно кивнули одна одній і всміхнулись.

Великими незграбними літерами викладач

написав на дошці назву теми — «ЗВАРЮВАЛЬНЕ УСТАТКУВАННЯ» — і з книжкою в руці заходився креслити схеми, натискаючи на крейду так, що вона голосно рипіла. Ось він помилився, стер усе ганчіркою і почав креслити наново. «Якби треба було тільки перемальовувати ці схеми і вивчати їх, це було б ще не так страшно», — подумала Джойс; навчання їй завжди давалося легко. Та вона вже бачила перед собою зварювальників, які, тримаючи в руках горілки, що спалахували, мов блакитні зірки, розгойдувались на тросах уздовж корпусів кораблів. Це її нітрохи не приваблювало. Але Сержант був дуже наполегливий і квапив її. Під час розмови з ним Джойс пам'ятала тільки про одне — що добре вчилася в середній школі і мріяла закінчити її. З голови не виходив день випуску, коли мати, схожа на маленьку пташку з очима-намистинками, які привітно сяяли серед ворожих білих облич, чекала її біля дверей. Тепер вона може написати, що знову ходить до школи.

Певна річ, мати, яка сама колись учителювала в Новому Орлеані, не дуже зрадіє, довідавшись, що її дочка вчиться на вечірніх курсах зварювальників. Перемальовуючи схему, Джойс засміялась у думці. Викладач швидко заповнив дошки схемами і технічними термінами; слухачі неспокійно совалялися на рипучих стільцях, чхали, сякались і квапливо записували; нарешті, дзвоник сповістив про кінець першого уроку.

— Перекур, — оголосив викладач. Це було перше слово, яке він вимовив за весь урок.

В коридорі Джойс побачила кольорову жінку, яка сиділа поперед неї на уроці. До них відразу ж підійшов високий темношкірий чоловік у чорному костюмі; на відміну від інших слухачів, він носив краватку. Потиснувши їм руки, він відрекомендувався:

— Священик Бізлі.

Жінка витягла сигарету. Священик чемно підніс їй сірника, але сам закурити відмовився. Вони стояли в переповненому коридорі, і жінка почала розповідати, що приїхала аж з Мемфіса, штат Теннесі, аби влаштуватися тут на роботу на верф'ях. Потім поговорили про те, на яку з верфей краще податися. Коли Джойс зауважила, що вона працює в бригаді прибиральників на новій верфі Сан-Мартін, Бізлі поцікавився, чи, бува, не Сержант прислав її сюди.

— Сержант? — перепитала Джойс і подумала, звідки священик може знати Сержанта. — Так, він. А ви теж працюєте на Сан-Мартіні?

— Ще ні, але сподіваюсь, що скоро працюватиму. — Джойс вловила в голосі священика ледь помітний акцент. — Чутка про Сержанта дійшла аж сюди, — пояснив він. —

Слава випереджає його. Він прислав тільки вас?

— Не знаю, — відповіла Джойс і подумала, що, мабуть, тільки її, бо зовсім не бачила знайомих облич. Хоч, можливо, Сержант розмовляв і з іншими, але вони не змогли прийти. Або побоялися.

— Звідки ви, міс?

— З Сігнел Спрінгса. Це в штаті Невада.

— Ніколи не чув цієї назви.

— О, її майже ніхто не чув. Це залізничне містечко неподалік від Рено.

— Кожен день дізнаєшся про щось нове! — вигукнув Бізлі й пропустив її поперед себе в двері, бо дзвоник знову кликав усіх до класу.

О дев'ятій, як тільки скінчились заняття, Джойс притьмом, щоб не зустрітися з новими знайомими, вибігла на вулицю і на розі сіла в тролейбус, що йшов у Філлмор. Вона розгорнула на колінах зошит і почала вивчати перемальовані схеми. Генератор. Затискувач. Електрод. «Зараз треба повернутись до Гендерсонів, — переконувала Джойс себе, — вони, певно, чекають на мене. Якщо я кудись поїду, то вранці почуватиму себе вкрай стомленою». «Після важкого дня треба повертатися додому, моя люба», — передражнила вона в думці місіс Гендерсон, материну подругу дитинства.

Джойс справді почувала себе вкрай стомленою, та від цього важко вилікуватися тим, що лягатимеш спати о дев'ятій годині. Вона стомлюється не від роботи. День на верфі здається їй не таким важким, як отой галас і безладдя, що панують у кафе готелю Сігнел Спрінгс. Цікаво, чи Сержант відчуває те ж саме, що й вона? Потім Джойс здивовано запитала себе, чому вона не зачекала своїх двох нових знайомих хоча б для того, щоб сказати їм «на добраніч», але так і не знайшла відповіді. Джойс зовсім не розуміла, чому вона так квапилася. На неї немовби щось найшло, нерви її були напружені до краю, як струни фортепіано. Діставшись до Філлмор-стріт, вона, замість іти до будинку, де мешкали Гендерсони, подалась у протилежний бік.

Не раз, повечерявши з Гендерсонами, вона запрошувала їх у кіно, хоч і знала, що старі відмовляться. Їй не хотілося спати, а кіно все ж таки трохи відволікало її увагу від власних думок. Та найчастіше вона гуляла по багатолюдній увечері Філлмор-стріт. Тут Джойс забувала майже про все на світі й уявляла собі, що попереду на неї хтось чекає — байдуже, чоловік чи жінка, молодий чи літній, але хтось такий, кого вона знає і хто знає її, чекає десь на розі, в кафе або в будинку. Ідучи, вона розмовляла з цими уявними людьми, розповідала, що вже близько року живе в Сан-Франціско. Чого

вона тут шукає? Чи довго ще тут пробуде? Чи не час уже покинути все і повернутись додому у Сігнел Спрінгс? А може, там уже немає її дому? Вогні, тіні, потік облич, що пливе назустріч, — усе таке ж незрозуміле, як і завжди, і Джойс, непомітно для самої себе, повертає назад, до Гендерсонів, у яких вона мешкає й харчується.

2

З-за шпичастих гір визирнуло яскраво-червоне сонце. Пустелю залило яскраве проміння, посріблило солончаки, заграло на металевих дахах пакгаузів біля залізниці.

Мов діаманти, засяяли розбиті пляшки і консервні банки в засохлій грязюці під парканом.

Джойс Аллен прокинулася, як це часто з нею траплялося, з дивним відчуттям, ніби вона — це не вона, а хтось інший, а вона сама (якщо така взагалі існує) дивиться на себе збоку, і місіс Гендерсон кличе: «Вставай, Джойс! Містер Гендерсон уже вийшов з ванної!» За вікном сірий туман. Хто б міг подумати, сидячи в кімнаті, що вже ранок?

Вона пам'ятала, як сонячне проміння за-свічувало вдома веселку над чайником, з якого йшла пара, а полум'я керованого ставало непомітним, наче в ньому кінчився гас. Скосивши очі, вона бачила маленький язичок — це було все, що сонце залишало від полум'я. І завжди, коли вона завзято чистила над кухонною раковиною зуби, на стіні під керованом кумедно метушилася її тінь; Джойс голосно сміялася.

Одного разу батько сказав: «Тихше, дочко, бо розбудиш маму». «Це було тоді, коли ми снідали з ним удвох», — подумала Джойс і згадала, як уперше зварила батькові на сніданок кукурудзяної каші. Батько посипав кашу цукром, налив консервованого молока і обережно покуштував. Потім сплеснув руками, закотив очі угору, і на його обличчі розцвіла така усмішка, наче він зазнав якогось райського блаженства.

— З тебе буде чудовий кухар, дочко!

— Що, я вже готую так само добре, як і ти, тату?

— Оцього я ще не знаю.

— Кашу я можу зварити не гірше від тебе.

— Схоже на те, що можеш. А як біфштекс? З ним ти зумієш упоратися?

— Біфштекс? А як ти його готуєш, тату?

— О, з ним треба дуже довго морочитися.

— Тобі часто доводилося готувати біфштекси, коли ти працював у вагоні-ресторані?

— Авжеж. Мало не щовечора.

— Розкажи, як ти його готуєш.

— Насамперед треба купити шматок м'яса й попросити м'ясника перекрутити його

на м'ясорубці. Потім береш фарш у руки, робиш маленькі пиріжечки, солиш їх, при-
трушуєш перцем та сухою гірчицею...

— Та це ж звичайнісінький шніцель, та-
ту! — вигукнула вона.

Тролейбуси з гуркотом завертали за ріг
Філлмор-стріт; Джойс знову поринула в
спогади.

Відтоді, як вони з батьком востаннє сніда-
ли разом, минуло десять років. Правда, іно-
ді їй здається, що часу сплигло набагато
більше, а іноді всього якийсь тиждень. Одно-
го разу після сніданку вони посперечалися
за її нові черевики. Вставши з-за столу, бать-
ко натяг поверх робочої спецівки чорний
піджак. Джойс подріботіла слідом за ним
стежкою між жовто-зелених осик. Нараз він
зупинився і з суворою виглядом обернувся
до неї.

— Мама каже, що ти не хочеш їздити до
школи автобусом. Чого ти її не слухаєш-
ся? — спитав він.

— Я люблю ходити пішки, тату. А чому не
можна ходити пішки?

— Тому, що ти вже зовсім стоптала нові
черевики. Ану покажи, я гляну на них, —
звелів він.

Схопившись за батька, вона постояла
спершу на правій нозі, потім на лівій, поки
він оглядав черевики.

— Зовсім стоптані. І тобі не соромно,
Джойс? Тобі вже майже десять років! Щоб
сьогодні мені їхала автобусом, чуєш?

Джойс насупилася і кивнула головою.

— Тобі що, не подобаються діти в авто-
бусі?

Вона стояла, втупивши очі в землю. Бать-
ко якусь хвилину уважно дивився на неї, по-
тім витяг із кишені спецівки свого золотого
годинника.

— Ну, ходімо вже, бо спізнимось.

Взявшись за руки, вони хутко пішли вниз
дорогою, що спускалася з кручі і далі бігла
пустирем. Біля залізничного переїзду бать-
ко знову глянув на годинника.

— Ще чотири хвилини, — мовив він.

Вони зупинились. Джойс пильно вдивля-
лась туди, де сходилися і зникали колії. Рап-
том з-за виступу гори вигулькнув поїзд, про-
жектор на паровозі виблискував, як срібний
долар, з труби підіймався дим, схожий на
клоччя брудної бавовни. Ось поїзд уже зов-
сім близько, стукотять колеса, під ногами
двигить земля — і паровоз, огорнений хма-
рами своєї пари, промчав повз них, затулив-
ши на мить небо.

Джойс упіймала погляд машиніста в за-
хисних окулярах, який вихилився з вікна буд-
ки. Прогуркотіли багажні вагони, потім по-
котились пасажирські, і Джойс помітила,
що поїзд почав уповільнювати швидкість.
Між вагонами першого й другого класів був

вагон-ресторан, і вона побачила у вікнах білі
обличчя. У відчинених дверях кухні стояв
велетен кухар, його руки і обличчя здава-
лися аж надто чорними на тлі білого накро-
хмаленого фартуха. Він сміявся і махав ру-
кою, щось вигукуючи, та гуркіт коліс заглу-
шав його голос. Спальні вагони покотилися
ще повільніше; з площадки заднього вагона
схилився залізничник у формі з блискучими
гудзиками. Джойс і батько помахали йому,
але він не звертав на них уваги і, примру-
живши очі, пильно вдивлявся вперед. Коли
поїзд пройшов, у повітрі ще довго висів гу-
стий дим.

— А куди іде цей поїзд? — запитала
Джойс.

— До Солт-Лейк-Сіті, Омахи, Чікаго. Туди
ж, куди вчора і позавчора, — сміючись, від-
повів батько. — А прийшов він з Сан-Фран-
ціско. Один і той же поїзд в один і той же
час іде в одні й ті ж пункти. Ну, будь здоро-
ва, Джойс. Вертайся додому і збирайся до
школи.

Він поцілував її в лоб і попрямував
уздовж колії слідом за поїздом до станції.
Джойс знала, що відтоді, як батько перестав
працювати у вагон-ресторані, він влашту-
вався прибиральником у станційному рес-
торані.

Джойс лежала ще якусь хвилину, на-
тягнувши ковдру на вухо, щоб не чути гур-
коту трамваїв по Філлмор-стріт та голосу
місис Гендерсон, яка нетерпляче гукала:

— Вставай, Джойс! Містер Гендерсон вже
одягнувся! Я зараз варитиму яйця!

Її мати, яка працювала ночами на кухні в
хазяїна, у цей час була іще в ліжку. Худор-
лява, сива, вона сиділа в постелі, знявши
окуляри без оправы й відклавши газету, яку
любила читати вранці.

«Ти наділа чисту блузку?» — питала іноді
мати. «Аякже, звичайно». «А як почував се-
бе вранці тато? Добре?» «А хіба він хоч ко-
ли-небудь почував себе добре?» «Стань
отам, щоб я побачила твої черевики». Вона,
Джойс, протискалась між шифоньеркою і
спинкою ліжка й ставала так, щоб матері
видно було її ноги.

Мати несхвально хитала головою.

— Візьми крему та як слід почисть їх,
Джойс.

— Добре, мамо. А можна мені зараз тро-
хи пограти?

— Грай, але спершу почисть свої нові че-
ревики. І щоб сьогодні обов'язково їхала
автобусом, як інші діти, чуєш, Джойс?

Діставши з-під раковини баночку крему
для взуття, вона замазала всі подряпини на
шкірі черевиків і доти терла їх, поки вони не
заблищали, мов дверцята автомобіля. Задо-
волена, Джойс стала на освітлений сонцем
квадрат підлоги й почала крутитися на всі

боки, милуючись сонячними зайчиками на вигляднених черевиках. Потім підсунула стільця до старенького піаніно й старанно почала повторювати різні вправи. Щоразу, взявши неправильну ноту, вона зупинялась, чекаючи звичного материного вигукну:

— Помилилась, Джойс, почни спочатку.

Прорепетирувавши вправи, Джойс прогала гами. Тоді вона вже грала їх, не заглядаючи в ноти й зовсім про них не думаючи, — пальці її самі бігали по клавішах. Вона згадала поїзд з його схожим на срібний долар прожектором, те, як він з гуркотом рушає зі станції й мчить горами та пустелями у всі ті місця, де свого часу побував її батько. Пальці Джойс бігали по клавішах, відтворюючи на басах гуркотіння коліс у горах, а на дискантах — пронизливий свисток.

— Джойс, Джойс! Це вже зайве!

— Добре, мамо!

Вона опустила кришку піаніно. Треба йти до школи. Знову грати вона зможе тільки ввечері, коли мати піде на роботу й дома залишиться сам батько. Схопивши портфель, Джойс вибігла надвір. Високо в безхмарному небі сяяло сонце, круглі тіні від осик лежали майже під самими деревами. Вітру не було. Джойс вийшла на дорогу, повітря, наче живе срібло, тремтіло над кущиками шавлії. Плями солончаків удалині здавалися озерцями, в яких відбивалася небсна блакить, та Джойс добре знала, що ніяких озер там немає.

Дійшовши до залізничної колії, Джойс зупинилась і затулила долонею очі. Стежка, якою вона йшла, перетинала колію і вела до шосе поміж резервуарами та складами з яскраво пофарбованими дахами. На розі вулиці стояли двоє з шести білих дітей, які звичайно сідали тут на автобус.

Джойс глянула на свої вичищені черевики і обережно пострибала спершу на одній нозі, потім на другій. Відтак покрутила портфелем, наче літак пропелером, скорчила глузливу гримасу, показала дітям «носа» і подалася вздовж колії, вибравши найкоротший шлях повз товарні склади. Вона й досі пам'ятає, що стрибала по шпалах дуже обережно: боялася знову пообдирати черевики. «Втім, батько дбав зовсім не про черевики», — подумала Джойс, нашвидку ковтаючи сніданок і спускаючись сходами слідом за містером Гендерсоном.

3 В тумані бовваніли кораблі. Тільки іноді, коли крізь нього пробивалося бліде сонячне проміння, Джойс бачила контури щогл та труб, але за мить туман густішав і, підхоплений легким подихом вітру, знову огортав їх, і все знову щезало. Видно було тільки двоє козел та маленького тесляра в

солом'яному брилі. Туман був холодний і задушливий. Здавалось, у ньому зовсім немає повітря — сама тільки волога, гіркий дим зварювальних апаратів, що спалахували вздовж бортів суден, та ще якийсь солоний запах разом із смородом гнилі. Вряди-годи чутно пахло горілою сосною. Це був єдиний приємний запах, і Джойс весь час намагалася вловити його.

— Ану, штовхніть її!

Голос у тесляра був сердитий, і Джойс зрозуміла, що він, мабуть, уже гукав її, та вона не чула. Тесляр схопив за кінець одну з дошок, вона взялася за другий, і вони покладали її на козли. Потім Джойс допомогла йому накласти шаблон на іншу дошку, і він заходився розмічати. Вона нічого не розуміла в тому, що він робить. Їй навіть здавалось, що вона тут взагалі нічого не тямить. В тумані несамовито дзвеніло, брязкало, ревло й гуло. Величезні предмети, яких Джойс не могла розгледіти, з гуркотом пропливали високо над її головою. Весь час снували люди — одні несли якісь інструменти, дехто жував бутерброд, інші котили тачки, кудись бігли або просто тинялись туди-сюди.

Джойс, якій нічого було робити, підбирала цурпалки та стружки. Отож коли до теслярських козел під'їхав грузовик з дошками, вона полегшено зітхнула і почала допомагати жінкам, які скидали дошки через спущений задній борт машини. Жінки складали дошки штабелем, і тесляр, оглядаючи кожну дошку, скаржився на їхню погану якість.

Поклавши на штабель свій кінець дошки, Джойс підвела очі й побачила Сержанта, котрий наближався до них якоюсь дивною, дерев'яною ходою. Його справжнє ім'я було Брукс — і ніхто, мабуть, не знав, чому його називають Сержант, подекуди, що раніше він служив в армії. Жінки сказали Джойс, що він підірвався на одному з островів у Тихому океані і спину йому скріпили срібним дротом.

Джойс швидко відступила до грузовика, сподіваючись, що Сержант пройде, не помітивши її. Але він гукнув:

— Це ви, міс Аллен?

Злякано глянувши на бригадира, вона кивнула головою і всміхнулася.

— Ну як, вас записали на курси чи ні? — спитав він.

— Так, записали, містер Брукс.

— І довго їх треба відвідувати?

— Кажуть, що шість тижнів.

Це розпитування почало дратувати Джойс; таке ж відчуття охопило її й під час першої їхньої розмови; вона мало не розсердилася за це на нього. Тоді він питав: «Як вас звати?», «Скільки вам років?».

«Звідки приїхали?» Але в тому, як він поведився і як про нього говорили інші жінки, було щось таке, що не дозволяло їй відвернутись од нього.

— Агов, сестричко, може, ми все-таки сьогодні будемо розвантажувати грузовик? — почула вона роздратований окрик тесляра.

— Біжу, — відповіла Джойс і додала, звертаючись до містера Брукса: — Вибачте, я...

Але він узяв її за руку й глянув на тесляра.

— Чого б тобі не поговорити з нею іншим разом, Брукс? — запитав той. — Мені потрібні дошки. Я не можу чекати.

Почувши це, вся бригада разом з бригадиром та водієм насторожилась.

— Ніхто не забороняє тобі самому скинути кілька дощок, — відповів Брукс.

Тесляр знизав плечима й заклопотано відійшов до штабеля.

— Як пройшло перше заняття? Вам сподобалось? — Сержант пильно дивився їй у вічі. Джойс розуміла, що саме він має на увазі, й відповідала:

— Так, усе гаразд.

— Скільки там кольорових?

— Крім мене, ще двоє.

Він кивнув головою і спитав серйозним тоном:

— А ви не кинете, міс Джойс?

— Ні, не кину, якщо тільки зможу. Я... мені ще ніколи не доводилось робити щось подібне, — відповіла вона й пояснила: — Всі ті значки, які там малюють на дошці, вивчити неважко, але я не знаю, чи...

— Ви подумали про те, скільки заробляють зварювальники? Долар і двадцять центів за годину. А подивіться на декого з тих, хто тут працює, та вони й носа втерти як слід не вміють. У вас середня освіта, і тривожитись вам нема чого. — І Брукс, злегка стиснувши їй лікоть, повернувся й пішов до стапелів.

Джойс, носячи дошки, раз по раз зиркала на кораблі, осяяні вогнями зварки, і здригалась від якогось недоброго передчуття. Проте її опанувала також гордість від того, що Сержант не забув про неї. Її думки весь час перепліталися, страх змінювався рожевими мріями, вона складала плани на майбутнє.

Довгі пообідні години, коли вона, чекаючи вечірніх занять, замітала тирсу й прибирала обрізки дощок, минули майже непомітно. Обмірковуючи Сержантові слова, вона зрозуміла, що ці вечірні курси відкривають перед нею можливості, про які вона ніколи навіть не думала. Якщо зварювальник справді заробляє так багато, як казав Сержант, — а він це повинен знати, бо теж буде кораб-

лі, — в неї буде стільки грошей, що вона зможе надсилати матері, і самій їй теж вистачить. Можна буде підшукати кімнату — чому б і ні? — де вона сама собі готуватиме їсти й де можна буде поставити власні речі.

У місті, мабуть, повно шкіл, і коли вона закінчить ці курси, зможе піти на другі, треті. Вона може навчитись багато чого. Вечорами вона зможе закінчити навіть коледж. Або знову брати уроки гри на фортепіано. Адже набагато краще й приємніше ходити до школи, проводити вечори за книжками, ніж самотньо сидіти в кіно чи блукати темними вулицями. Джойс уявляла собі своє майбутнє: можливо, на курсах зварювання вона зустрине друга, їй хотілось, щоб це був кольоровий, такого ж, як і вона, віку; відвідування одних і тих же занять, вивчення одного й того самого матеріалу допомогло б їм краще познайомитись одне з одним. Якщо такого друга вона не зустрине на цих курсах, то зустрине на інших, де вона вчитиметься потім. Молодь десь обов'язково буде. І Джойс уперше зраділа, що приїхала до Сан-Франціско.

О пів на п'яту пролунав гудок, випустивши з елінгів та стапелів людську лавину, яка котила до воріт. Джойс наздогнала містера Гендерсона вже за огорожею. Під'їхав автобус, і обоє продерлись на заднє сидіння. Автобус, наче бочка оселедцями, був набитий робітниками в пропахлій димом, нафтою та потом одежі.

Джойс дивилася у вікно. Її раптом охопило нездоланне прагнення пограти на піаніно. Відтоді, як вона поїхала з дому, таке бажання з'явилося у неї вперше. Пограти просто для себе, як вона грала на старенькому піаніно, що стояло у них на кухні. Воно й зараз стоїть там і чекає на неї. В Джойс буквально горіли пальці від бажання доторкнутись до клавішів, і вона навіть подумала, чи немає в якій-небудь закуточній на Філлмор-стріт піаніно: можливо, їй дозволили б заходити туди після того, як закусточна зачиниться й нікого, крім прибиральника, там не буде. Зійшовши з автобуса, Джойс почала прислухатися до завивання піанол. Можливо, в кого-небудь поблизу є старе піаніно, на якому нікому грати. Але вона знала, що постукувати до когось у неї не вистачить сміливості.

4

Зупинивши свій пікап, Том О'Ріген побачив, що Саллі Каллела стоїть на східцях школи поруч якогось високого на зріст негра. Він подав сигнал і помахав рукою. Негр глянув у його бік. Том помітив, що негр худорлявий і чорний, як піковий туз. Саллі лише махнула рукою і не припиняла розмови. Проте Том бачив, що говорить вона не до

негра, а до дівчини, теж кольорової, яка, очевидно, прийшла з цим негром. «Боже, невже вона гадає, що я чекатиму на неї цілу ніч?» — обурився він і просигналив знову. Саллі підбігла до машини. Він відчинив дверці, та вона, сміючись, одвернулася до негра й дівчини на сходах і приставила до лоба пальця, удаючи, ніби стріляється з розпачу.

— Том, невже ти не можеш хоч хвилинку почекати, поки я докінчу розмову? — вигукнула вона. — Куди ми так поспішаємо?

Том оглянувся на всі боки і, не побачивши поблизу поліцейської машини, розвернувся посеред Ван Несс Авеню й поїхав назад до мосту.

— Хто цей засмаглий ірландець? — спитав він.

Вона обернулася і пильно глянула на Тома.

— Це твій останній?

— Мені це не подобається, — відповіла вона.

— Що тобі не подобається? Різкі повороти? — Але тут же подумав, що може пожалкувати за цими словами, й сказав: — Я просто пожартував, Саллі, не треба так ображатись. Зрештою я такий же ірландець, як і той негр, — ти мене сама весь час так називаєш. Ну як, зробили вже з тебе зварювальницю чи ні?

Саллі мовчки знизала плечима. Вони проїхали всю Мішен-стріт, перш ніж вона знову заговорила.

— Ну, годі, не гнівайся, — попрохав він.

— Сьогодні ми вже зварювали, якщо тобі цікаво.

— Це вже успіх!

— На першому поверсі є майстерня, — сказала Саллі, — з верстатами і всім потрібним. Я зварювала стик. Ти, мабуть, не знаєш, що це таке!

— А може, вгадаю?

— Овва, який розумник знайшовся!

Том засміявся й звернувся до мосту.

— Я читав у газеті, ніби від наміру вдатись до послуг жінок-зварювальниць відмовились. Надто ризиковано.

— Ха-ха-ха! — засміялася Саллі у відповідь.

— На верфі Сан-Мартін на роботу не взяли жодної зварювальниці.

— В цьому нема нічого дивного — просто ще не встигли. Але в Мерін-шипі жінок-зварювальниць працює багато.

— Звідки ти це знаєш?

— Ходила й довідалася.

По дорозі до Іст-бей Том помітив поліцейського, що рушив від краю тротуару. Поліцейський їхав слідом за ним аж до міської лінії Сан-Мартіна, а Том О'Ріген мчав майже

на граничній швидкості. На шосе, що вело до верфей, він знову розбалакався.

— Твій батько казав, що кидає роботу в профспілці, — мовив він, — і цієї весни повертається до Соу-Крік. Як ти гадаєш, він справді повернеться?

— Гадаю, що повернеться. Їм з мамою тут ніколи особливо не подобалося.

— Ти теж поїдеш із ними?

— Ні.

— Ладен закластися, ти їм цього ще не казала. І зрештою поїдеш із ними.

— Клянусь, що ні. Я залишусь тут і працюватиму на верфі.

«Можливо, ти так і зробиш, — подумав Том. — А де ж буду в цей час я? Найімовірніше, на якомусь кориті посеред Тихого океану».

— Вранці ти повернешся додому автобусом, — сказав він. — У мене побачення.

— У тебе? О восьмій ранку?

— З моїм військовим квитком, — додав він.

— Мгм, — мовила вона й тут же запитала:

— Щось трапилось, Том?

Йому лестив її серйозний тон.

— Думаю, нічого особливого. Але раз на місяць я повинен ходити відмічатись, поки працюю на верфі. Минулого місяця я забув це зробити. Їм, мабуть, дуже кортить дати мені прочухана.

Машина вїхала на стоянку й зупинилась під дротяною огорожею верфі. Внизу, біля води, височіли незакінчені будинки, схожі на руїни. Пара, що здіймалася над копрами, якими забивали палі, дим над тліючими купами сміття, червона заграва вогнів і голу-бувато-димчасте сяйво електричних ліхтарів — від усього цього складалося враження, ніби місто зазнало жахливої катастрофи.

«Наче після нальоту бомбардувальників», — подумав Том і сказав:

— Я дав згоду, щоб мене взяли на службу. Набридло вже вештатись.

Саллі мовчала.

— Клянусь, твій батько не буде дуже задоволений з того, що повернеться до Соу-Крік. Я, наприклад, ту лісопильню не забуду до кінця свого життя.

— Але ж він страшенно впертий, — мовила Саллі.

— Теслярство не набагато краще, — Том запропонував їй сигарету і запалив сірника. — Тут мені вже все остогидло. Що б я не робив — чи стукаю молотком, чи орудую пілкою, — всередині у мене все наче горить. Іноді мені хочеться кинути інструменти й піти, куди очі світять. Коли-небудь я так і зроблю, і не тому, що в мене не виходить з роботою...

— Я знаю, що ти маєш на увазі, Томе, — сказала Саллі.

Але вона, певно, нічого не знала. Том припустив, що їй набридло працювати офіціанткою в закусочній, набридли люди, що товчуться там кожен вечір, але думав, що звачування їй теж швидко набридне, навіть якщо вона й закінчить коли-небудь ті курси. Саллі із ним завжди була весела, жартувала і, мабуть, не розуміла, що він хоче їй щось сказати. Для неї зустрічі з ним — тільки захоплююча гра, вона ніколи не буває сама. Цікаво, чи поводить вона так само й з іншими? Скажеш що-небудь, не обмірковуючи як слід, і вона висміє тебе. Тома це лякало.

— Мама передала тобі шматок пирога, — мовила Саллі, розкриваючи сумку. — Він трохи пом'явся.

— Дякую.

— Просила переказати, що чекає тебе завтра на вечерю.

— Добре, — відповів він і, дивлячись перед собою у вітрове скло, провадив далі: — Я досить довго блукав по світу, Саллі. Так само, як і всі інші, кого я знав у Соу-Крік — мій батько, швагер, твій батько, — кого не згадай, усі вони замолоду пройшли цей самий шлях. А чого вони досягли? Водять грузовики, працюють на лісопильнях, на залізницях — і не тому, що вони хотіли цього, а тому, що іншого виходу не було. І я страшенно не хочу, щоб зі мною теж так сталося.

Саллі подала йому пиріг, загорнений у пергаментний папір.

«Вона зробила це навмисне, — подумав Том, — вона вважає своїм обов'язком спиняти мене щоразу, коли я намагаюся заговорити про щось важливе для нас обох. Клятий пиріг! Треба було викинути його у вікно!»

— Мені здається, це добре, коли людина хоче багато. Я теж хочу багато. — І, трохи помовчавши, Саллі додала: — Я думаю, що ти досягнеш усього, чого тільки захочеш.

Він здивовано глянув на неї. Що вона хоче цим сказати?

— Усього? — перепитав він таким тоном, що слово це прозвучало досить двозначно.

— Майже всього.

— Цього мені замало.

Насправді він так зовсім не думав, добре усвідомлюючи, що грається словами. Гра в піжмурки відновилась, і цього разу з його ініціативи. Він мовчки розгорнув пиріг, і вони вдвох почали його їсти.

— Ми ще встигнемо випити кави, — запропонував Том. — Ходімо до закусочної.

— Ходімо, якщо хочеш.

Але замість того, щоб вийти з машини, він швидко нахилився і поцілував її. Вона торкнулася його губ кінчиком язика, залишивши присмак шоколадного крему. Том ударився

ліктем об кермо. Він міцно пригорнув її до себе і не відпускав доти, поки на автомобільну стоянку не почали з'їжджати машини. Звільнившись, нарешті, з його обіймів, Саллі відчинила дверцята і вистрибнула з машини. До початку зміни часу залишилось небагато, і, побравшись за руки, вони пішли уздовж дротяної огорожі до прохідної.

У дні, коли відбувалися профспілкові збори, Тома завжди запрошували на обід до Каллели, — туди він і без запрошення охоче ходив, — і, пообідавши, вони разом із старим їхали на збори. Цього разу він довго затримався на призовному пункті й, лігши спати тільки опівдні, проспав; майже смеркло, коли він під'їхав до заднього ганку будинку, в якому мешкали Каллели, і піднявся чорним ходом на другий поверх.

— Я вже гадала, що ти не приїдеш! — вигукнула Ліз, дружина Каллели. — Вечеряти будеш?

— Авжеж, я голодний, як вовк. Саллі вже встала? Де Каллела?

— У ванній. Том прийшов! — гукнула вона. — Ти б розбудив Саллі, бо вона проспить до півночі.

Том вийшов у тісну прихожу і тихенько постукав у двері спальні. За дверима стояла тиша. Тоді він заторгав ручку й голосно крикнув:

— Саллі, вставай!

У відповідь почулося позіхання.

— Мати каже, що вилле на тебе відро води, якщо ти за хвилину не прийдеш вечеряти.

— Зараз, зараз.

— Ти справді встаєш? Чи, може, стягти тебе з ліжка?

— Ой ні! — закричала вона. — Я вже встаю.

Том повернувся до кухні. Ліз насипала в тарілки, Каллела сидів уже за столом. Це був кремезний лісоруб — фінн з червоним обличчям і щіткою короткого білого волосся на голові.

— Тягни її сюди, Томе, поки вона знову не заснула! — крикнув він, наливаючи в чашки кави з величезного емальованого чайника. — Як ти дивишся на те, щоб узяти сьогодні твій пікап? Бензину вистачить?

— Вистачить, — відповів Том.

— Швидше, швидше, — квапив Каллела дружину, — ми повечеряємо удвох із Томом, якщо більш ніхто не хоче!

Дружина Каллели поставила перед чоловіком тарілку картоплі з м'ясом, і він заходився жваво наминати, потім насипала Томові й сіла за стіл ближче до плити. Це була жінка з худорлявим обличчям і срібною короною волосся на потилиці. «Чоловік її слу-

хається», — подумав Том. У всіх чомусь складалося враження, що вона кмітливіша за свого чоловіка, і коли її очі зустрічалися з очима Тома, він щоразу читав у них прихильність до себе.

— Сьогодні висуватимуть кандидатів, Томе, — сказав Каллела.

Том кивнув головою, потім спитав:

— Ви не передумали?

— Звичайно, ні, голубе. Нехай хтось інший займається профспілковими справами. А ми з старою повернемося до рідного міста.

— Ти впертий, як слон, — зауважив Том. — Не забуваєш нічого.

— Не засвоюю нічого нового й нічого не забуваю. Я такий! — Каллела лягнув рукою по столу і вибухнув реготом. — Ти один із тих, Томе, хто може стати секретарем профспілки. З тебе вийшов би непоганий секретар, хлопче. — Колючі сині очі старого пильно дивилися на Тома. — Ти давно в профспілці?

— О, вже місяців із п'ять.

— Ех, якби ти був з'явився тут хоча б на рік раніше, я дуже легко зробив би тебе уповноваженим.

— Призовна комісія має інші плани.

— Тебе що, тривожать? Саллі! — крикнув він. — Чи будеш з нами вечеряти, чи ні?

— Викликали сьогодні вранці й лаяли. Кажуть, як тільки закінчиться будівництво, візьмуть мене в армію, або флот, хай їм чорт! Вибачте на слові, — додав він, відчувши, що почервонів.

— Слова тут не мають ніякого значення, — заспокоїла його Ліз.

— Ти можеш найнятися на роботу в Річмонді й одержати ще одну відстрочку, — порадив Каллела.

— Не хочу я більше ніяких відстрочок. Залишу свою роботу тобі, Каллела. Тобі корисно буде знову трохи попрацювати. Можу запрягтися, що ти й цвяха вже як слід забити не зумієш.

Калелла усміхнувся й кивнув головою.

— Тобі ще налити? — спитав він. — Що на третє, Ліз? Саллі! Ти що, збираєшся проспати все життя? — закричав він.

— Чого ти кричиш?

Саллі, в халаті й пантофлях, вийшла, на решті, до кухні, пов'язуючи голову шарфом, щоб сховати бігуді.

— На тебе скоро вже сусіди будуть скаржитись.

— Що за манера виходити в такому вигляді, коли у нас гість!

— Гість? Це Том гість? — Вона усміхнулась Томові. — Привіт!

— Привіт.

— Хочеш, пограємо ввечері в бейсбол?

— Сьогодні профспілкові збори.

— А, збори, — промовила Саллі і, повер-

нувшись до батька, спитала: — Ну, ти вже умовив Тома піти працювати в профспілку?

Калелла похитав головою.

— Батько вважає, що ти якнайшвидше повинен здихатися свого ірландського акценту, — сказала Саллі. — Тоді з тобою рахуватимуться там, на зборах. «Звичайно, браття, — голосно мовила вона, — найважливіше для нас — це добре оцінити ситуацію». На жаль, я не можу сказати ці слова з усіма нюансами, бо для шведської фінки це не легко. Але в закусо́чній мені весь час доводиться чути цих дразливих теслярів, і скоро я сама зможу піти працювати в профспілку. Ти знаєш, мамо, — сівши до столу, сказала Саллі, й поглянула на матір, — минулого вечора Том пив у нас каву, і якийсь хлопець, по-моєму, член профспілки, підсів до нього. — Вона з зусиллям проковтнула шматок м'яса. — І я сказала, коли проходила повз нього з тацею, розумієш, мамо, сказала: «Пр-ринести вам іще чашечку кави, сер-р, чи чашку чаю?» Ох, коли б ти побачила в цю хвилину Томове обличчя! Я думала... я думала, він перестрибне через стойку! — Відкинувшись на спинку стільця, Саллі затулила руками обличчя і дзвінко засміялася. Шарф сповз у неї з голови, відкривши бігуді; кілька пасом рудого волосся спало їй на лоба.

Том, який досі сидів мовчки, раптом зареготав. Каллела й Ліз теж реготали. А Саллі, вискочивши з-за столу, злегка вклонилася йому.

— Ти що, не можеш досидіти до кінця вечері? — незадоволено спитав Каллела.

— Пробачте, сер-р, але у мене сьогодні побачення, я їду грати в бейсбол.

Це знову розсмішило Ліз. Том перехопив її погляд і зрозумів: вона знає, що він сердиться на Саллі, яка йде грати в бейсбол без нього. Ліз прибрала тарілки і поставила на стіл пиріг. Саллі повернулася за кілька хвилин уже в светрі й довгих штанах, її руде волосся було зібране у вузол на потилиці. Вона схопила шматок пирога і почала жувати його.

— Ти б поверталася додому раніше, — сказала мати, — щоб хоч трохи поспати перед роботою.

— Добре, мамо.

— Може, Том привезе тебе. Він все одно повезе батька після зборів.

Том промовчав. З вулиці долинув автомобільний гудок.

— О, це вони! — вигукнула Саллі і, махнувши Томові на прощання, вибігла з недоїденим шматком пирога.

«Поїхала з Ендермесом», — подумав Том. Грати в бейсбол з Ендермесом, який має тепленьке місце на військово-морському складі й пересидить там до кінця війни. Тре-

ба було б поїхати з нею. Може, він і поганенький бейсболіст, але в чомусь іншому він може позмагатися з Ендермесом. Та замість цього Том повезе старого Каллелу на профспілкові збори. Він рвучко встав з-за столу.

— Ідемо?

— Хіба вже час? — Каллела глянув на будильник, що стояв на каміні. — Я ще не випив кави.

— Еге ж, ти ще не спорожнив до дна чайник, — кивнула дружина.

— Гаразд, їдмо, бо пропустимо читання протоколів. Чого доброго, вони ще виженуть тебе.

Поки Каллела надягав двобортний блакитний піджак, у якому він ходив на профспілкові збори, Том попрощався з Ліз і подякував їй за вечерю. Вона провела його на чорний хід.

— Дівчата в такі літа ще не дуже розбираються в хлопцях, — сказала вона. — Згодом вони майже всі розумнішають.

Том знизав плечима, ніби йому це зовсім байдуже; але, спускаючись сходами вниз, він зрозумів, що обдурити Ліз йому не вдалося.

5 Повертаючись з наради виконавчого комітету Сан-Мартінського відділення Спілки суднобудівників, Уолтер Стоун побачив, що деревообробники на першому поверсі тільки-но закінчили збори. У вестибюлі він помітив їхнього уповноваженого Каллелу й пригадав, що чув, ніби Каллела збирається повернутись до Соу-Крік, тож треба принаймні попрощатися з ним. Але Каллела стояв біля стойки буфета в гомінкому колі робітників. Більшу частину дня Уолтер Стоун провів у суді й на нараді суднобудівників і тому нічого зараз так не бажав, як кількох хвилин спокою і самотності. Він зупинився внизу, не знаючи, що йому робити.

— Хелло, містер Стоун! — озвалося раптом позаду.

Він обернувся і побачив незнайомого юнака в шкіряній куртці й сорочці з відкритим коміром.

— Ви пам'ятаєте мене, містере Стоун?

Уолтер усміхнувся і похитав головою. Але тут же згадав: це був один із тих хлопців, які працювали на лісопильні в Соу-Крік. Це ж його головний свідок!

— Том О'Ріген! — вигукнув він, тиснувши Томові руку. — Я часто згадував вас, але впізнав не відразу. Ви дуже змінилися за ці три роки.

— А ви ні, містере Стоун.

— В моєму віці змінюються не дуже по-

мітно. І що ж ви тепер робите? Працюєте тут, у Сан-Мартіні?

— Так, на будівництві верфі.

— Мабуть, теслярем? А лісопильню що, покинули?

— Ви вгадали, хай їй грець.

Уолтер зареготав.

— Що ж з вами було після процесу? — спитав він. — Ви повернулися потім на лісопильню?

— Навіть не пробував. Гадаю, що дехто з хлопців повернувся. Але я звідти поїхав геть.

— І де ж ви були?

— В Сіетлі й Чікаго. Багато мандрував.

— Отже, побачили трохи світу. Тепер пригаду, ви про це говорили.

— О, я справді роздивився на багато речей. Мабуть, що в наступні кілька років побачу ще більше.

— Ви, здається, неодружені?

— Ще ні, і це добре. Мене за кілька місяців покличуть на військову службу. Певно, у флот.

— Мій син нещодавно теж пішов туди, — сказав Уолтер, згадавши, що перше, про що він подумав, побачивши Тома О'Рігена, був син. — А ваші батьки де? — спитав він. — Все ще там?

— Так, вони в Сан-Дієго.

— Ну що ж, Томе, — мовив Уолтер, зважуючи в руці свій портфель і дивуючись у думці з відчуття, ніби він лицемірить перед ним, хоч насправді каже цілком щиро, — мені було дуже приємно знову побачити вас. Хвилину тому я бачив Каллелу й подумав, що треба було з ним привітатися. Я бачу його не так то вже й часто.

— Авжеж, що треба було, — погодився з ним Том, і Уолтер зрозумів, що той шукає приводу якнайшвидше закінчити розмову. — Ходімо, містер Стоун. Мені треба будь-що витягти звідси Каллелу, бо я хочу перед роботою відвезти його додому. Я сьогодні на нічній зміні, — повідомив він, пробиваючись крізь натовп біля більярда до стойки бара, де, розмахуючи пляшкою з недопитим пивом, про щось розводився Каллела.

— Годі вже, Каллела, — урвав його О'Ріген. — Краще почасть цього чоловіка пивом, поки він не посадив тебе під замок.

Каллела обернувся, і обличчя його засяяло. Він схопив Уолтера за руку й притяг до себе.

— Це найспритніший адвокат у всій нашій спілці, — голосно сказав Каллела. — Він врятував мене з соукрікської тюрми. А для цього, хай йому всячина, треба бути спритним хлопцем.

— А ти в чомусь був завинив, Каллела? — спитав хтось.

— Дулю з маком! — вигукнув він, і всі вибихнули реготом.

— Можу запевнити вас, джентльмени, — сказав Уолтер, коли регіт утих, — що він був невинний, як ягня. Це кожному було зрозуміло. Вся його провина полягала в тому, що він організував профспілку.

— Принаймні спробував організувати, — виправив його Каллела. — Можна почастивати вас пивом, Стоун? Це найміцніший з усіх напоїв, які тут є. Може, дістанете дозвіл продавати тут щось міцніше, га? Ну, за все краще, — підняв він пляшку. — Практикуєте, як і раніше?

Але перш, ніж Уолтер устиг щось відповісти, Каллела знову заговорив своїм гучним голосом:

— Я частенько бачу в газетах ваші портрети, Стоун. Мабуть, усі профспілкові шахраї Західного узбережжя вже вдавалися до вас по допомогу.

Знову озвався сміх, і Уолтер, ковтнувши із своєї пляшки, відповів на нього жалюгідною посмішкою. Він розумів, що Каллела вирішив трохи покепкувати з нього привселюдно, тим паче, що він сам якоюсь мірою напросився на це. Навіщо було приходити сюди в дорогому костюмі й зі шкіряним портфелем? Проте адвокат є адвокат, а для кожної професії є своє традиційне вбрання. Там, нагорі, засумнівалися б у його здібностях, якби він з'явився в такому піджаці, як, наприклад, у Каллели. А Каллела перший підозріливо глянув би на тесляра, котрий прийшов би найматись на роботу в спецвіці. Йому раптом спало на думку, що Каллела, можливо, щиро зворушений його увагою й ірже, мов кінь, бо не знає, як йому поводитись. І Каллела одразу ж ще більше сподобався Уолтерові.

— Я чув, ви повертаєтесь до Соу-Крік, — сказав він.

Каллела кивнув головою.

— З мене вже досить міського життя, Стоун. Ми із старою хочемо повернутись туди, де можна підстрелити собі на обід щось із дичини просто з кухонного вікна.

— А там що, треба брати з собою рушницю, коли йдеш, приміром, у сарай, га, Каллела? — спитав один із присутніх.

— Вони цілу зиму не ходять до сарая, бо він за річкою, — зауважив інший.

— Що ж, хлопці! — крикнув Каллела, вдаючи, що образився. — Можете сміятись, скільки хочете, але коли вишикуєтесь у чергу із своїми продуктовими картками по фунт м'яса, ви згадаєте, що я консервую ведмежатину й оленину. Дідько з вами, регочіть, хоч лусніть! — стихивши голос, він обернувся до Уолтера й додав: — Там усе нагадує наші рідні краї, а ми із старою дуже хотіли б туди повернутися. Справи у великих

містах ми залишимо хлопцям, таким, як Том. — Уолтер побачив, що Том розгубився і почервонів. — Цими днями він стане профспілковим уповноваженим. Чи, може, ти хочеш бігати з портфелем адвоката, га, Томе?

Том О'Ріген злегка штовхнув Каллелу в бік.

— Ради бога, мені о дванадцятій треба на роботу. Ідеш зі мною, чи підеш пішки? — долинув до Уолтера його голос.

— Вже запізнюєшся, Томе? Чорт! Мабуть, краще їдь сам. Мене підкине хтось інший. Ви машиною, Стоун? Мені з вами якраз по дорозі.

— От і добре, — відповів Уолтер.

Тримаючи Каллелу за лікоть, він потиснув О'Рігену руку, здивований шанобливим і роздратованим тоном, яким той звернувся до Каллели. Коли Том пішов, Каллела шепнув Стоунові на вухо:

— Він хороший хлопець. Свій. Стара намагається підчепити його на гачок, але наша Саллі, здається, не дуже цього хоче. Норовиста, як молода лошиця. — Він зареготав так голосно, що Уолтер різко відсахнувся. — Ну, гаразд, не буду вас більше затримувати, Стоун, вам ще далеко їхати.

Каллела кинув на стойку паперовий долар і взяв здачу.

— Ви все ще мешкаєте в цьому місті, так? — запитав він і, схопивши Уолтера за руку, почав пробиватись до дверей.

Уолтер, який раз по раз зиркав на годинника над сигаретним кіоском, підрахував, що до виходу вони йшли майже тридцять хвилин. Каллела обов'язково хотів сказати що-небудь кожному, хто потрапив йому на очі. «Дай трохи відпочити пляшці, Хенх», — радив він одному і, штовхнувши ліктем іншого, казав: «Пильнуй за майстром, Келехен... Як справи з ратушею, Гуз? Твоя стара вже на ногах, Джорджіо?»

Нарешті, вони дісталися на вулицю й сіли в Уолтерів автомобіль. Проїхавши перехрестя авеню Сан-Мартін і звернувши на захід, до затоки, Уолтер спитав:

— А ви знайдете там роботу, Каллела?

— Як тільки почалася війна, там відкрили силу нових заводів. Гадаю, мене з радістю візьмуть на один із них.

— Але ж раніше вам це ніяк не вдавалося!

— Ні, хай йому чорт! Коли в місті тільки дві компанії, вони можуть скористатися чорними списками й чіплятись до людини, як реп'яхи до собачого хвоста.

— А спілка не могла б вам допомогти? — спитав Уолтер. — Адже вони уклали між собою угоду.

— Спілка? — перепитав Каллела. — Уповноважений з об'єднаних профспілок розпустив її. Потім він знову створив її, але з під-

ставними особами на керівних посадах. Ці особи й вирішують, кого заносити до чорних списків, і вибивають у нас ґрунт з-під ніг. Можливо, я не повинен був цього вам розповідати, Стоун.

— Я не видам вас, Каллела.

— Все одно вони зроблять усе можливе, аби не дати мені в профспілці ніякої роботи. Але це їм навряд чи вдасться.

— І тому ви вирішили повернутися в Соу-Крік? — зацікавлено спитав Уолтер.

— Мені треба там про дещо довідатись,

Стоун, — засміявся Каллела. — Та все це, звичайно, балачки. Я вже немолодий, і мені не пасує звертати з обраної дороги чи необережно поводитись. Якщо вони дадуть мені спокій, я їх теж не чіпатиму. — Помовчавши якусь хвилину, він додав: — Я жив там з двадцятого року й нікому не дозволю проганяти себе!.. Ну, я вже майже вдома. Зупиніть он на тому розі.

— Може, підвезти вас до самого будинку?

— Ні, ні, це зовсім близько.

Уолтер підрулив до тротуару й зупинив машину.

— Ви знаєте, ваша справа — перша профспілкова справа, за яку я взявся, — сказав він Каллелі. — Тому я вважаю, що ви й інші зробили з мене профспілкового адвоката.

— Дякувати нам за це, мабуть, не варто.

— Навпаки. Для мене був дуже важливий той процес в Соу-Крік. Завдяки йому я порвав з людиною, з котрою працював багато років, і вступив у нову фірму, яка спеціалізується на профспілкових справах. А мій син нещодавно одружився з дочкою мого першого компаньйона, — додав він, сміючись. — Отже, як бачите, так собі не минає ніщо. Але я був дуже радий, що змінив сферу діяльності. Справді-бо. І я вам за це вдячний.

— Це я повинен бути вдячний вам за те, що ви врятували мене з в'язниці, — відповів Каллела.

— Тоді я був ще недосвідчений новачок у таких справах. Тільки згодом я зрозумів, як мало знав про те, чим вирішив займатись.

— Думаю, що якби ви знали більше, то просто не поїхали б туди.

Уолтер хотів уже щось відповісти на ці слова, але, очевидно, в них ховалося щось значно більше, ніж здавалося на перший погляд, і він сказав:

— Раз я взявся за цю справу, то повинен був поїхати. — Він подав Каллелі руку. — Я радий, що ви повертаєтесь у Соу-Крік. Бажаю вам успіху.

Вони потиснули один одному руку, і Каллела вийшов з машини.

— Скажіть О'Рігену, нехай приходить після війни до мене, якщо його зацікавить юриспруденція! — гукнув йому вслід Уолтер. — Мені дуже хотілося б, аби дехто з простих молодих робітників здобув юридичну освіту.

Від нього не сховалося, що Каллела, перш ніж схвально кивнути головою, підозріливо глянув на нього.

— Гаразд. Я скажу йому, Стоун, обов'язково скажу.

Залишившись сам, Уолтер замислився над останніми словами Каллели. «Думаю, що якби ви знали більше, то просто не поїхали б туди». Дивна людина цей Каллела. Один з запеклих радикалів, він, як і більшість із них, ненавидить об'єднане керівництво своєї спілки, мов сатану. «Можливо, це небезпідставно», — визнав Стоун. Люди типу Каллели, якщо їм дати волю, рознесуть ущент будь-яку спілку. Вони анархічні, заперечують усякий стримуючий фактор, тим часом як сама природа такої великої й складної організації, як сучасна профспілка, та-

кого фактора вимагає. Каллела загалом чесна людина, але те, що він мав на увазі, неправда. Уолтер визнати себе в цьому винним не може. Він багато чого навчився згодом, але ніколи не шкодував, що взявся за справу в Соу-Крік і порвав з Річардсом, своїм попереднім компаньйоном, хоч для дружини й сина це був тяжкий удар. Він не знав, що хлопець був уже заручений з донькою Річардса. Та як би там не було, все це вже позаду, і син тепер живе своїм розумом.

— Усе йде як слід, — промовив він напівголосно, старанно підбираючи слова, ніби стояв перед присяжними. Річ, звичайно, не в тому, що він заробляє чимало, хоч нарікати тут немає особливих підстав, — о, він ще може одягатись так, як і інші повірені з вулиці Монтгомері, — а в тому, що він займається діяльністю, яка здається йому корисною і вартою поваги.

Хіба цього мало? Чого людині ще треба? Але в такому разі, чому випадкова фраза Каллели раптом примусила його захищати свою професію? Поміркувавши над цим питанням, він зрозумів, що Каллела і цей Том О'Ріген, який тоді зачарував оточений суд своїм ледь помітним ірландським акцентом і явною рішучістю домогтися свого, назавжди ввійшли в його життя на одному з поворотних пунктів. То був справді поворотний пункт, і, проїжджаючи безлюдним містом, він згадав ту хвилину, коли чоловіків випустили на волю і до них, ридаючи, припали їхні жінки. Смерклося, з лісопилни несли горілою тирсою, а його оточили на східцях суду, плескали по плечах, тиснули руки, ніби це він урятував їх. Таку хвилину забути майже неможливо.

6

З будинку профспілки Том заїхав по Саллі, щоб відвезти її на верф. Однак Саллі ще не повернулася. Ліз сиділа біля кухонного столу й штопала шкарпетки.

— Сідай, випий кави, — запросила вона його.

— Не можу, я вже й так запізнююсь.

— Зачекай ще хоч трошки, Томе. Вона зараз прийде. Їх поїхала ціла компанія.

— Більше чекати я не можу, — сказав Том. — Нехай компанія і відвезе її. — Він грюкнув дверима й швидко побіг сходами вниз. Йому здалося, що з кухні до нього долинув сміх Ліз. Вже скоро північ, а Саллі досі немає! Том спіткнувся на площадці обдитячий самокат, що валявся в кутку біля відер із сміттям, і ногою скинув його вниз; відтак швидко збіг слідом за ним і, звернувши в темну вузьку вулицю перед яскраво

освітленим будинком, зупинився. Тут Ліз його не побачить, навіть коли вийде на площадку. «Хай сміється собі, якщо їй смішно», — подумав він, спершись на крило пікапа; вийняв сигарету і намацав у кишені сірники. Але замість того, щоб припалити, він раптом роздушив сигарету між пальцями; тютюн посипався на землю.

— Чорти б її вхопили, — промовив Том сам до себе. — Поїхала з цілою компанією. Поїхала грати у бейсбол з дівчатами та хлопцями. Біс із нею, коли так!

Уздовж вулиці ріс бур'ян, сягаючи людині до пояса. Том схопився за одне із стебел і сіпонував його, щоб вирвати з корінням, але стебло висковзнуло з долоні, залишивши в ній повно гострих колючок. Біль, наче спалах світла, увірвався в темряву його гніву і тієї ж миті на протилежному кінці вулиці блиснули автомобільні фари. Том випростався і весь напружився. За хвилину долинуло гурчання автомобільного мотора, потім голоси й сміх, серце Тома шалено закалатало. Тулячись до стіни, він трохи пройшов уперед і визирнув на вулицю.

Перед багатоквартирним будинком зупинився форд останньої моделі. На задньому сидінні, обнявшись, сиділа якась парочка, а на передньому — авто стояло під літарем і верх у нього був опущений — Том побачив руде волосся Саллі й біляву, коротку чуприну Джорджа Ендермеса з військово-морських складів. «Мабуть, зупинилися десь біля Бейшора й душили одне одного в обіймах, скільки хотіли», — подумав він. Ендермес витер сірника, Саллі, сміючись, щось говорила, потім нахилилася до нього припалити. «Ну, поцілуй її! Якого біса я хвилююся: він же робив це, мабуть, стільки разів, що й не злічиш. Поцілуй її надобраніч, сучий сину, і я так дам тобі під зад, що ти полетиш аж до бульвару Сан-Мартін». Очікуючи, що буде далі, Том поволі заспокоївся. Він тільки переступав з ноги на ногу та стискав і розтискав кулаки.

Але Саллі й Ендермес не поцілувалися. Саллі вийшла з машини й побігла до будинку. Машина стояла на місці. «Чекає, щоб відвезти її на верф», — подумав Том. І раптом, згадавши, що він уже теж запізнюється, кинувся до свого пікапа й кулею промчав на ньому до сусідньої вулиці. На автомобільній стоянці біля верфі вільні місця залишилися аж із самісінького краю. Том поспішав уже до прохідної, коли під'їхав форд Ендермеса, і з нього вийшла Саллі.

Вона побачила його і махнула рукою, щоб він почекав. Але Том, не зупиняючись, пройшов через турнікет. Лавина робітників пронесла його повз будівлі, гори лісоматеріалів та ряди вантажних вагонів до риштування стапелів. Нарешті його наздогнала Саллі. З

її уривчастого дихання він зрозумів, що дівчина бігла. Вони мовчки пішли поруч.

— Мама сказала, що ти заїжджав по мене, — сказала вона, трохи відсапавшись.

— Заїжджав. Як ти провела вечір?

— З задоволенням пограла у бейсбол, — відповіла вона. — Вибила сто вісімдесят очок. Для мене це дуже добре.

— Отже, в тебе все гаразд, так?

— Ти, бачу, чимось незадоволений, — мовила Саллі.

Том низав плечима. Він відчував на собі її пильний погляд, але мовчав. Саллі теж мовчала. Так вони дійшли до закуської. Том рушив убік, але дівчина схопила його за руку й повернула до себе.

— Що з тобою, Томе?

— Зі мною? Нічого. Все гаразд.

— Ти гніваєшся на мене за те, що я поїхала з Джорджем Ендермесом?

— Звідки ти це взяла? Нітрохи. Гуляй з ким хочеш. Мені однаково.

— Не думай, будь ласка, що я твоя власність, якщо приходила до тебе на побачення! — вигукнула дівчина.

— Я цього зовсім не думаю, — сказав Том, — але й не збираюсь чекати своєї черги, як останній собака у тічці.

Саллі витріщила на нього очі, наче не відразу збагнула, що він сказав. Потім мовчки накинута на нього з кулаками. Від першого удару Том захистився ліктем, але другий влучив йому в щок і мало не звалив з ніг. Том відчув у роті присмак крові, похитнувся, але тут же випростався і стрибнув уперед, готовий убити Саллі. Та вона ту ж мить прослизнула в задні двері закуської й хряпнула ними в нього перед носом. Том ще якусь хвилину торсав ручку, та раптом пролунав гудок. Том рвучко повернувся і побіг до стапеля. Його бригада вже підіймалася драбинами нагору. Том швидко надяг комбінезон, витяг із шафи свою скриньку з інструментами й кинувся слідом за ними.

Коли о четвертій годині ранку Том зайшов до закуської, біля каси товкся цілий гурт чоловіків, які брали паперові тарілочки й накладали собі їжу; офіціантки метушилися між холодильником і кофеваркою.

Біля стойки не було майже нікого. Том сів, і Саллі, пробігаючи повз нього, показала йому синець на суглобі руки.

— Дівчата думають, що мене вкусив собака, — мовила вона.

Том нічого не відповів, і Саллі зупинилася, дивлячись на нього.

— Чашку кави й що-небудь закусити? — спитала вона.

— Тобі пощастило, що ти встигла вскочити у двері.

— Це тобі пощастило, що в мене під рукою не було пляшки з-під молока або ножа. Я б тебе вбила.

Вона поставила перед ним чашку кави й побігла до каси, щебечучи:

— Що для вас, Джеку? Три пиріжки, чотири пончики, три чашки кави, дві з вершками й цукром...

— Всі три з цукром, — урвав її відвідувач.

— Е ні, Джеку. Хові ніколи не п'є каву з цукром.

— Хові цієї ночі не працює, серденько. Принеси, будь ласка, також шматок кокосового торта.

— А торт для кого, Джеку?

— Не має значення.

— Краще візьміть що-небудь інше, бо від торта людина повніє. А ви і так уже товстенький, Джеку.

— Я? Товстенький? — здивувався худорлявий чоловік років п'ятдесяти-п'ятдесяти п'яти.

— Ви, мабуть, неохоче займаєтесь гімнастикою, — вела далі дівчина. — Коли ви запросите мене покататись на роликів ковзанах?

В залі вибухнув регіт, і Джек, відкинувшись на спинку стільця, поплескав себе по запалому животу.

— Товстенький, каже! Ви чули отаке? Неохоче займаюсь гімнастикою!

— Головне, щоб цього не почула твоя жінка, — зауважив хтось із присутніх.

— Моли бога, Джеку, щоб твоя жінка не побачила, як ти катаєшся на ковзанах з якоюсь кралею, бо матимеш халепу.

— Ну, добре, добре, годі вже глузувати з мене. Виймай гроші й плати за цю гидоту, або я віднесу її назад.

Посміхаючись, Джек усе ще квоктав, як курка в гнізді.

— Як ти посмів мені таке сказати? — прошепотіла Саллі Томові. — Хто ти зрештою такий?

— Я не тямив себе з люті, — відповів той.

— Ти розгнівався на мене? Я дозволила собі щось таке, що тебе роздратувало?

— Ти цілувала його так само, як і мене учора ввечері?

— А тобі що до цього?

Том злякано подивився на неї й зустрівся з пильним поглядом її зеленувато-сірих очей.

— Коли це тебе вже так цікавить, то можу сказати, — озвалася дівчина. — Ні, не цілувала, я ніколи й нікого не цілувала так, як тебе. А ти?

— Я теж ні, — відповів він.

Саллі пішла до каси. Том побачив, що вона вибиває чек Джекові, і ковзнув очима по її дівочій шиї, по руках, укритих ластовинням, по зеленій сукні, які мосять офіціантки,

й фартусі. Дівчина була невисокого зросту і досить повненька. «Фігура майже як у її батька», — подумав Том. У Соу-Крік він ні разу не звернув на неї уваги. Але це було три роки тому. Відтоді вона змінилася. «Чи ж не сумно такій дівчині лягати самій у ліжку?» — спитав він себе в думці. Його півгодинна перерва вже закінчувалася, коли Саллі знову підійшла до нього. Спершись ліктями на стойку, дівчина сказала:

— Ніяк не дочекаюсь, коли, нарешті, піду працювати зварювальницею. Остобісіло вже посміхатись усім, хто приходить сюди.

Саллі стояла, втупивши у нього нерухомий погляд.

— Відвезти тебе додому, чи, може, ти вже з кимось домовилася про це?

— Якщо ти поїдеш у мій бік, то я сяду з тобою.

— Слухай, Саллі. Мені це теж уже набридло. Може, ти кинеш ці дитячі витівки?

— Що ти маєш на увазі?

— Ти хочеш бути зі мною чи з Ендермесом? Чи, може, хочеш, щоб я скрутив йому в'язи?

— Що ти, Томе! Звідки ти взяв, що мені потрібен саме хтось із вас двох?

Том розтулив рота, але відповісти щось так і не спромігся.

— Ну, я їду, — мовив він і, повернувшись, пішов до дверей.

Однак уранці, віднісши свої інструменти й спецодяг до інструментальні, Том підійшов до закусоної й побачив, що Саллі чекає його. Вони мовчки побрели до прохідної повз робітників денної зміни. Вийшовши за турнікет, Саллі сказала:

— Я хочу в суботу поїхати в Сан-Хосе провідати свою подругу Неллі.

Том мовчав, і вона додала:

— Ми вчилися разом у середній школі. Ти не хотів би поїхати зі мною?

— А навіщо мені ця твоя Неллі?

— Що?

Том обернувся, щоб побачити вираз її обличчя: Саллі напружено роздивлялася щось по той бік вулиці. Та за хвилину очі її якось нерішуче глянули на нього. Том схопив її за руки, і Саллі розсміялась.

— Ти з першого ж погляду закохаєшся в Неллі! — вигукнула вона, пританцьовуючи біля Тома.

7

Мрії Джойс Аллен здійснювалися так рідко, що зараз, коли одне з її бажань, здавалось, от-от стане реальністю, вона боялася знову розчаруватися. Всі неприємності, які траплялися з нею вдень, здавалися їй якимись дивним і хаотичним сном. Джойс неначе пливла крізь брязкіт металу, крізь га-

лас, що стояв навколо протягом усього робочого дня. Після роботи вона викупалась у Гендерсонів, причесалася й надягла сукню, яку не надівала відколи закінчила школу. Піднявши штору, Джойс побачила за вікном туман, що низько навис над землею і дрібними краплинами осідав на чорний тротуар. Вона витягла з шафи плащ і шарф і, поклавши їх на ліжко, заходилася розглядати себе в дзеркалі.

Цю сукню мати пошила їй для гри на сцені (коли Джойс сиділа на сцені, в неї було таке відчуття, ніби вона дивилася вниз із високої галереї), а не для випускного балу. Хто захотів би з нею танцювати?

— Ти прекрасна піаністка, Джойс, — сказав їй містер Меллорі, викладач алгебри.

Міс Бенвуд, викладачка англійської мови, охоче погодилася з ним: — О, ти грала просто чудово. Тобі так личить ця нова сукня, Джойс!

Дивлячись на себе в дзеркало, Джойс усміхнулася і сказала:

— Мені приємно, що вона вам сподобалась.

Ще тільки початок сьомої. Чому вона зібралася так рано? Адже раніше, ніж о пів на сьому, Чарлі все одно не прийде. А може, він сказав, що прийде о шостій? Ні, вона добре пам'ятає, що пообіцяв прийти о пів на сьому. До того ж, він може ще запізнитися, таке теж часто трапляється.

Крутячись перед дзеркалом, Джойс підняла поділ сукні. Шкода, що батько не бачив церемонії випуску! Він так радів би, що вона закінчила середню школу. Йому було б приємно, що вона сидить на сцені поруч директора й класного керівника. І про Сан-Франціско йому теж було б приємно дізнатись. Якби ж вона могла про це йому розповісти! Якби ж вона була знала, що приїде сюди і зможе розповісти йому про це одного з тих днів, коли він чекав її повернення зі школи, лежачи під дверима на ковдрі, освітлений скупим зимовим сонцем.

— Мені дуже шкода, що ми змушені сидіти у цьому задрипаному Сігнел Спрінгсі, — сказав він їй одного разу. — Було б краще, якби ти росла в своєму середовищі. Мабуть, тобі від цього нелегко, дочко.

— О, в нас усе буде гаразд, татку, — відповіла вона з притиском на слові «нас».

Він усміхнувся їй, потім промовив:

— Справи в мене підуть добре. Вони завжди йшли добре. В тебе теж усе буде гаразд. Але часи стануть тяжкими. На мою думку, вони вже почали ускладнюватися.

Джойс запротестувала, а батько засміявся і пересунувся разом з ковдрою на сонячне світло, що тікало від нього.

— Мені так хотілося б, щоб ми жили там, де багато молоді, щоб ти кожен вечір танцювала, розважалася, — сказав він. — Ну, та

нічого не вдієш, у цій дірі це неможливо. Зате ти здобула пристойну освіту, на мою думку, кращу навіть, ніж твоя мати, а твоя мати вчителька. — Батько замовк і, витягши годинника, почав розглядати його з усіх боків. Потім знову заговорив: — Правда, освіта важить нині не так то й багато. Крім неї, потрібно й ще дещо. Як тільки ти закінчиш школу, тобі доведеться виїхати звідси.

Джойс хотіла крикнути: «А де будеш ти? Хіба ми поїдемо не разом?» — Але промовчала й тільки злякано дивилась на батька. Він тим часом провадив далі:

— Як тільки закінчиш школу, любя, зважай, що ти вже доросла й що настав час їхати звідси.

— Куди, тату? — прошепотіла вона. — Куди я повинна їхати?

— Куди завгодно. До Сан-Франціско, Денвера, Чікаго. До будь-якого міста, куди йде поїзд, любя.

Джойс пам'ятала кожне батькове слово. Подумавши, що батькові було б приємно, якби він дізнався, що вона приїхала сюди, Джойс усміхнулася, сіла на ліжко й склала на колінах руки.

О пів на сьому пролунав дзвінок. Місіс Гендерсон пішла відчиняти. Потім на східцях почувлися кроки, а ще за мить хтось постукав у двері. Джойс ніяк не могла пригадати ім'я цього чоловіка, хоч ще хвилину тому воно крутилося в неї на язичі.

— Містер... Містер...

— Геммон! — вигукнув він, тиснувши Гендерсонам руки. — Чарлі Геммон. — Обернувшись до Джойс, він здивовано глянув на неї: — О, та ви, бачу, справжня красуня! Мені просто ніяково за свій вигляд.

— Ви ж самі знаєте, що дівчата люблять гарно одягатися, — зауважив містер Гендерсон.

— Ну, я це теж люблю, — відповів Чарлі Геммон. — Сьогодні я надяг свій найкращий костюм, але поруч такої сукні він все одно має посередній вигляд. Ну що, підємо?

Джойс побігла до спальні по пальто. Крізь прочинені двері вона чула, що містер Гендерсон зробив Геммону справжній допит, наче Джойс його рідна донька, а не квартирантка.

— Ви працюєте на верфі, містер Геммон?

— Ні, сер. Я моряк. Ви будете кораблі, а я на них плаваю.

Джойс подумала, що справжнім моряком назвати його не можна, бо в флоті він служить тільки під час війни. Преподобний Бізлі на курсах зварювання сказав їй, що Чарлі художник, і вона дуже здивувалася, почув-

ши це. І все ж таки краще, що Чарлі сказав Гендерсонам, ніби він моряк.

— Моряк... Гм, моряк... І ви познайомилися з Джойс на вечірніх курсах?

— Ні. Я туди не ходжу. Я ні разу не встиг би приготувати домашнього завдання, бо опинився б далеко в морі. — Чарлі Геммон вибухнув сміхом, тим самим сміхом, який так розсмішив Джойс, коли вона вперше почувала його. — Ні, це мій друг, преподобний Бізлі, одвідує ці курси. Він і познайомив мене з міс Аллен. «Міс Аллен, — спитав я, — ви вільні в суботу ввечері?» Так усе й почалося, містер Гендерсон. А ось і Джойс! Ну, ви вже готові? — Він помахав Гендерсонам рукою і злегка уклонився їм: — До побачення. Мені було дуже приємно познайомитися з вами.

Джойс ішла попереду, а він на крок позаду, бо сходи були надто вузькі, щоб можна було йти поряд. Біля тротуару стояв автомобіль з засвіченими фарами.

— Я позичив на цей вечір ролл-ройс, — пояснив Чарлі.

Вони проїхали кілька кварталів по Філлмор-стріт, потім звернули в бічну вулицю й зупинилися. Вилізши з машини, Чарлі натиснув одну з численних кнопок на парадних дверях. Двері клацнули, відчинилися, і він під руку повів Джойс сходами нагору; перекинувшись через перила, нагорі їх чекав преподобний Бізлі в чорному костюмі. Міс Бізлі допомогла Джойс зняти плащ і захоплено вигукнула:

— Яка у вас чудова сукня! Такої в жодній крамниці не купиш.

Джойс сказала, що цю сукню їй пошила мати на випускний вечір. Міс Бізлі розповіла, що в неї дві дочки й одна з них піде восени до школи. Потім міс Бізлі повела гостю до кімнати, й вони посідали на дивані. Господар налив у склянки вина.

— Ну, як ти себе відчуваєш, Чарлі? — спитав він.

— Краще, ніж будь-коли до цього.

— Справді?

— Їй-богу.

Камін, у якому замість дров горів газ, освітлював Джойс жовтогарячим, наче неоновим рекламою, полум'ям. Чарлі із склянкою в руці походжав по кімнаті.

— І довго ти пробудеш на березі?

— Думаю, тижнів ще два-три. Поки не скомандують назад.

— До того часу, — сказав Бізлі, — міс Аллен і я повинні стати досвідченими кораблебудівниками, здатними спорудити корабель за твоїм проектом.

Чарлі сів біля Джойс і поклав руку на спинку дивана. Джойс відчула, що рука його торкається її волосся, і трохи відсунулась.

— Бачите оту картину над каміном? — спитав він.

Джойс глянула на картину: в доку стояв корабель, на задньому плані видніли нафто-сховище й невисокі горби.

— Це учбовий корабель «Петролеа», — пояснив Чарлі, — новітня лайба, на якій я познайомився з преподобним Бізлі. Спускаюся в камбуз і бачу — він смажить пончики на недільний сніданок...

— Так, це справжній ранній Геммон, — зауважив Бізлі. — Ми нею дуже пишаємось.

— О, це дійсно рідкісна річ, гідна колекціонування, — погодився з ним Чарлі. — Коли ви всі розбагатієте за неї. Але слухайте далі; заходжу і бачу: преподобний власною персоною стоїть і смажить на смальці пончики! Ой, людоньки! А чим же ми заморимо черв'ячка сьогодні?

— Не знаю. Юні дами щось там готують.

— Слава богу, ми врятовані! Ви знаєте, як його називали на «Петролеа»? «Бізлі — Тяжкі Часи», «Вест-Індійський Грабіжник Шлунків», ось як.

Преподобний Бізлі не витримав і засміявся, затуливши обличчя долонями.

— Міс Аллен, — промовив він, — дозвольте мені сказати на свій захист, що кожного кока моряки називають грабіжником шлунків. Це професійне прізвисько. Я готував їсти з того, що мені давали, і робив усе можливе, аби страви були якнайсмачніші. Сумління моє чисте.

— Вся команда захворіла на рахіт, зате сумління в преподобного чисте. Дозволь запитати тебе, чому ти покинув своє тепле місце в церкві й подався на верф?

Бізлі налив Чарлі й собі вина і, підсунувши до столу стільця, сів.

— По-перше, друже, невеличке уточнення: місце в церкві було нітрохи не тепле. Щотижня я виголошував мінімум півдюжини проповідей. Удень навідував парафіян. Збирав гроші для людей, щоб вивезти їхні родини з Техаса й Луїзіани. Шукав їм роботу. Дбав про житло для них, водив до лікарів, адвокатів. — Бізлі махнув рукою, ніби відганяв від себе те, що допіру сказав. — Я всього-на-всього помічник пастора, Чарлі, а моя дружина Дженет прасує штани у хімчистці, — додав він.

— Я знаю про це. Визнаю свою помилку.

— Чому ти ідеш у плавання, Чарлі? У тебе ж було запалення легенів. Чого ти так поспішаєш на корабель?

— Це вже не моя воля. Я міг перейти в піхоту, якби до цього трохи довше тинявся по суходолу.

— Ну, це що кому подобається, — зауважив Бізлі. — Кінець кінцем ти моряк, а моряки зараз потрібні. В армію і флот кожен піде з охотою, аби тільки його взяли. Чому

це так? Чому міс Аллен приїхала з Невади, щоб працювати тут на верф'ях? Чому люди їдуть сюди з усієї країни? Що, тут краще платять, і вони хочуть утекти з Півдня? Певною мірою це так. Але тут також треба не забувати про розум, про серце, які керують людьми. А розум і серце людині підказують, що й наші кораблі служать свободі. Свободі в Німеччині, у Франції, в Китаї, в Японії. Ми за свободу, адже так?

— Я за свободу в Техасі, — сказав Чарлі.

— Безумовно. Але кордони Техасу, кажуть, можуть розсунутися аж до Рейну. Всевишній знає, навіщо він послав нам це випробування. Отже, немає ніякої потреби сидіти цілісні дні в церкві, коли наші люди працюють на верф'ях.

Чарлі трохи помовчав, потім сказав:

— Не погодитися з цим я не можу. І вірю, ваш шов не швидко розійдеться.

— Сподіваюсь. З божою поміччю. Як ви гадаєте, міс Аллен?

Джойс не зовсім зрозуміла, жартує він чи каже серйозно, але Чарлі, штовхнувши її злегка ліктем, значуще мовив:

— Нехай господь благословить шви, які ми зварюємо.

— Ви, здається, працюєте в Сан-Мартіні? — спитав Бізлі. — Авжеж, ви сказали мені про це кілька днів тому. А як ся має мій друг, містер Брукс? Як ся має Сержант?

— В Сержанта, мабуть, усе гаразд. Я не бачила його вже кілька днів.

— Ви вступили до профспілки?

— Та ходила до якоїсь із її організацій, — відповіла вона. — У Сан-Мартіні, разом з містером Гендерсоном. Заплатили аж по три долари.

— Це, мабуть, Спілка чорноробів. Але є ще одна, куди можна вступити, поки ми не стали зварювальниками — профспілка суднобудівельників. Думаю, містер Брукс ще скаже вам про неї, він, здається, з усіма там добре знайомий... А може, ми скоро всі будемо сусідами, хто зна! — вигукнув він. — Ми з Женет та нашими юними дамами хочемо переїхати до Сан-Мартіна, якщо я дістану роботу на верфі, коли закінчу курси зварювальників. І я маю намір відкрити в Сан-Мартіні церкву. Тим паче, що нашим людям там немає куди піти помолитися.

— Ось і мої подружечки! — раптом вигукнув Чарлі.

До кімнати увійшли дочки Бізлі й сказали, що вечеря готова. Чарлі сховавши їх обох, поцілував, і сестрички, заверещавши від захоплення, повисли в нього на руках. Чарлі пішов з ними до кухні.

— Іноді преподобний меле дурниці, — сказав після вечері Чарлі Джойс, коли вони попрощалися з родиною Бізлі й спускалися сходами на вулицю. — Я знаю його давно.

Так, дуже давно. Ми разом плавали на «Петролеа», це було, здається, років вісім тому. Недавно цей корабель продали у Сан-Франциско на брухт. Я пішов на громадські роботи, а преподобний... Вам не холодно? — спитав він.

— Ні.

Коли вони сіли в машину, Чарлі поправив на Джойс пальто, щоб їй було тепліше.

— Тоді була дуже тяжка зима, — розповідав він далі. — Найнятися на корабель було майже неможливо: на кожне місце полювало по п'ятнадцять-двадцять чоловік. Я працював на розбиранні старої трамвайної колії, а Бізлі прийняв сан священика. Здається, якась громада дала йому парафію. Я зовсім не хочу сказати, ніби голод змусив його прийняти цей сан, ні, він скрізь возив із собою біблію. Але, як би там не було, тієї зими він вступив до духовної школи, здається, десь у Південній Кароліні.

Автомобіль котився по Філлмор-стріт, проминаючи багатолюдні, яскраво освітлені перехрестя.

— Я багато думав про преподобного Бізлі, — вів Чарлі далі. — Як тільки його не називали! Грабіжник шлунків! Але він умів на все відповісти. Йому властива ота відома британська дотепність. І сила волі. Він справді вірить у те, в чому переконаний, і не боїться про це сказати... Кляте червоне світло! Ви не збиралися сьогодні ні на яку вечірку, Джойс? — уперше назвав він дівчину на ім'я.

— Куди ми їдемо, Чарлі? — спитала та.

— Куди їдемо? Хіба я вам не казав? Який я став неуважний і все від тієї склянки вина, якою нас почастував преподобний! Запросити дівчину й не сказати їй куди! Треба було раніше нагадати мені, щоб я поведився як слід. Так от, ми їдемо до одного хлопця, на ім'я Джо Бейрейшіа. Це колишній мій шкільний учитель. Потім я зустрів його на громадських роботах. О, тоді там працювали кращі люди, хоч дехто нині й не хоче у цьому признаватися. Та Джо не такий. Сьогодні він запросив мене на маленьку вечірку...

Сидячи поруч із Чарлі, Джойс відчула раптом дотик його коліна, коли він дав газ і відпустив гальма. Чарлі говорив, вона мовчки слухала й помічала, що з нею коїться те, чого вона найдужче боялася: вона почала все більше замикатися в собі й дивитися на себе ніби здаля. Якою дурною вона йому здається, коли весь час сидить отак, не промовивши і слова. Шкода, що вони не залишились у Бізлі. Їй було дуже добре сидіти там на дивані, біля дружини Бізлі. А в машині, на самоті з Чарлі, вона почувала себе вкрай нещасною. І це почуття не розвіється весь вечір. О, вона так мріяла про цей вечір

і ось тепер сидить, мов заморожена, неспроможна повернути навіть голову і глянути на Чарлі. Художник! А що, як доведеться танцювати? Вона ж не вміє, бо ніколи ні з ким не танцювала, хіба з батьком, а він танцював так, як двадцять років тому. Та й відтоді минуло вже п'ять років. Треба б сказати, що вона не вміє танцювати. «Ви могли сказати мені це раніше», — дорікне він їй. Ні, він, мабуть, промовчить, але думатиме про це весь вечір.

Джойс дивилася на фасади будинків, що пропливали повз машину, на дивні сумні будинки Сан-Франціско з високими ганками, еркерами та маленькими наріжними вежами. Густий туман змінився мжичкою, і здавалося, ніби місто плаче. У дівчини склалося враження, що в цих будинках мешкають літні й сумні люди. Джойс шкодувала, що поїхала сюди з Чарлі.

Автомобіль виїхав на прибережну бруківку, — за лінією доків замаячили щогли кораблів, — і знову завернув до міста, то спускаючись нагору, то спускаючись униз вузькими вуличками, а Чарлі, скрикуючи з удавано перебільшеним переляком, жартував з гальм позиченого ролл-ройса. Коли він загальмував, авто різко кинуло вбік, і Джойс подумала, що воно перекинеться. Але все обійшлося добре. Вони вийшли з машини, майже навіпацки пройшли якимсь тунелем і опинилися біля сходів; у міру того, як Джойс піднімалася нагору, дедалі виразніше чулися музика, сміх. Вона вже хотіла була попроситися, щоб Чарлі одвіз її додому.

— Ви що, трохи боїтеся, Джойс? — спитав Чарлі.

Вона похитала головою, але він цього не бачив, бо не сподівався на відповідь.

— Я теж іноді боюся, — сказав він.

Це здалося їй дуже смішним, і вона зареготала. Та Чарлі сказав правду: він справді був якийсь несміливий, чогось наче боявся, і саме за це він їй одразу сподобався.

— Майже всіх, хто там зараз веселиться, я знаю вже давно. Тому мені нема чого їх боятись. А ви — мій давній друг, отож і вам не треба нічого боятись, так чи ні?

— Так, — погодилась Джойс.

— От і добре, — сказав Чарлі, взяв її за руку, і вони обоє пішли сходами нагору.

8

Том тричі за короткий проміжок часу бігав до чоловічого туалету. Він уже побоювався, чи не сталося що-небудь з його нирками.

Щоразу він оглядав себе в дзеркалі, пригладжував волосся і поправляв галстук. Годинник на стіні показував дев'ятнадцять хвилин на десяту, коли із Сан-Мартіна

прибув автобус. Том швидко вибіг за ворота, злякавшись, що Саллі, може, набридло чекати і вона пішла. З автобуса почали виходити пасажери, але Саллі серед них не було. Низка людей довшала, автобус наполовину спорожнів, але Саллі все не було, очевидно, вона передумала. «Гаразд, — вирішив Том, — дочекаюсь ще одного автобуса і на цьому поставлю крапку, більше в закусочній вона мене не побачить. Може, підчепити яке-небудь дівча тут, у Сан-Хосе?..» — Том раптом підвів очі й побачив за десять кроків від себе Саллі Каллела.

Вона була в літньому зеленому платті, з пишним білим комірцем і з чемоданчиком у руці. Коли очі їхні зустрілись, веснянкувате обличчя Саллі залив рум'янець; Том також відчув, що почервонів до кінчиків вух. Взявши в неї чемоданчик, він пішов поруч; дівчина просунула руку під його лікоть.

— Привіт, Томе, — сказала вона.

— Я боявся, що ти вже не приїдеш, — промовив він.

— Чому?

— Не знаю. Гадав, ти передумала.

Вона стиснула йому пальці. Вони сіли в пікап, і Том поїхав через місто, за Сан-Хосе, до океану.

— Куди ми їдемо, Томе? — спитала Саллі.

— Не знаю. А куди б ти хотіла поїхати?

— Куди завгодно, аби тільки з тобою, любий.

— Ні, я хочу сказати...

— Куди я збиралася? В мене десь є адреса Неллі, але я не знаю, де вона.

— А що, коли з дому їй подзвонять, або ще щось?

— Не подзвонять. Мама знає.

— Знає? Ти їй щось сказала?

— Нічого я їй не казала. Але, гадаю, вона знає.

— А батько? — спитав Том.

— Він не знає.

— Мені б дуже не хотілося, щоб він розшукав мене.

— Ти боїшся його?

— Боюся, хай йому біс. Він може однією рукою підняти такого хлопця, як я, і стукнувши його з другим, розтрити обом голови.

— А я не боюся, — відказала Саллі, — і захищу тебе.

Обоє засміялись. Том невіддивно дивився на неї, аж поки машина не з'їхала на обочину; тоді він знову перевів погляд на шосе. Але йому хотілося, щоб розмова не припинялася, бо, як тільки вони замовкли, тиша важким каменем навалилася на нього.

Саллі сказала, що вкрала в матері сковорідку і сховала її в чемоданчик, загорнувши газетою, щоб не забруднити білизну.

— Навіщо нам сковорідка? — спитав Том.

— Щоб можна було підсмажити щось на вечерю, — відказала Саллі і, вийнявши з сумочки папірця, почала складати список, що треба купити: хлібину, чверть фунта масла. — Том, ти їстимеш біфштекси? — спитала вона. — Я прихопила кілька шматків м'яса, купимо цибулі, солі, помідорів, півдюжини пляшок пива. — Якусь мить вона замислено дивилась на нього. — Ти взяв з собою піжаму?

Це запитання захопило його зненацька.

— Ні, — відповів Том так само серйозно, як вона спитала. — Не взяв. — І відчув, що червоніє.

Саллі голосно зареготала.

Пікап насилу перевалив через гірський хребет. Вдалині блиснула синя гладінь океану, залитого сонячним світлом і повитого легким туманом. Спустившись довгим схилом у глибоку вузьку ущелину, машина виїхала на дорогу, яка зміїлася вздовж берега поміж стрімкими скелями. На роздоріжжі стояла сільська крамниця. Том і Саллі купили все, що Саллі занотувала, і поїхали поміж скель туди, де за голими пасовиськами й городами з капустою починалися піщані дюни. В кінці городів стояла дощана будівля з перехнябленим ганком і башточками в готичному стилі. На фасаді виднівся напис: «Готель Боденсі».

— Може, зупинимось? — запропонував Том. — Пляж, здається, поряд.

— Давай, — погодилася Саллі.

На ганку готелю в кріслах-качалках гойдалися кілька підстаркуватих дам. Коли Том вийшов з машини, втупились у нього очима, відклавши журнали й плетиво, причому, щоб краще роздивитись його, одні начепили окуляри, а інші, навпаки, зняли їх.

— Іди сам, — тихо сказала Саллі. — Я чекаю тут.

Том під пильними поглядами дам пройшов до вестибюля, який після яскравого сонячного світла здався йому темним, наче льох. Зупинившись навпроти жінки за конторкою, він, кліпаючи очима, спитав:

— У вас є кімната?

— Вам на одну особу чи на дві?

— На дві, — голосно відповів він. «Очевидно, вона про все здогадується, інакше не питала б». — Для мене й моєї дружини. — «Ну й що, як здогадується? Таких сюди, мабуть, приїжджає багато».

Жінка почала гортати реєстраційну книгу.

— З ванною? — спитала вона.

— Звичайно.

— Вам двоє ліжок чи одне двоспальне?

— Як це?

— Яку вам кімнату, з двома ліжками чи одним двоспальним?

— А-а. Байдуже. З двоспальним, якщо є, — відповів Том.

Жінка підсунула йому картку й ручку, і він написав: «Містер і місіс О'Ріген, з Лос-Анжелоса».

— Хочете подивитись кімнату, містер О'Ріген?

— Авжеж. Зараз я покличу... свою дружину. Вона чекає надворі.

Том вийшов на ганок, і окуляри дам, виблискуючи проти світла, повернулися в його бік. Саллі ніде не було. Перелякано озирнувшись на всі боки, Том побачив, що вона сидить біля однієї з піщаних дюн, і швидко попрямував до неї.

— Ці плетухи так витріщились на мене, що я не витерпіла й пішла геть, — прошепотіла вона. — Ну, є кімната чи ні?

— Звичайно, є. Ходімо подивимось.

Обоє знову, цього разу вдвох, пройшли крізь стрій на ганку. Жінка провела їх сходами й довгим коридором до великої горішньої кімнати з сірим килимом і ліжком під ватяною, пошитою з барвистих клаптиків матерії, ковдрою. За вікном виднілись піщані дюни, а ще далі — високі хвилі бурхливого океану, які виблискували в сонячному промінні.

— Як тут гарно! — вигукнула Саллі. — Кімната просто чудова!

Жінка, поклавши ключі на шифон'єр, пішла, причинивши за собою двері. Саллі все ще стояла біля вікна. Том, іще раз кинувши погляд на лінію берега, дивився тепер тільки на Саллі, відчуючи, в котрій уже раз сьогодні, збентеженість. Раптом Саллі повернулася до нього і закинула руки йому на шию.

— Це чудове місце, Томе, — шепнула вона йому на вухо. — Нам буде тут дуже весело! — І, нахилившись до другого вуха, додала: — Я кохаю тебе, Томе! — Потім міцно поцілувала його в губи.

Том відповів на її поцілунок. Саллі, підбавши ноги, повисла в нього на шиї всією своєю вагою, він похитнувся і схопився за спинку ліжка. Саллі звільнилась з його обіймів.

— Час іти купатися, — мовила вона. — Я зараз переодягнуся.

Відкривши чемоданчик, вона вийняла чорну залізну сковорідку, загорнену в газету, потім купальник. Тримавши його за бретельки, Саллі удавано сором'язливо зробила перед Томом легкий реверанс, потім зайшла до ванної й зачинила за собою двері. За якусь хвилину вона з'явилася в широких спортивних штанах і блузці, з-під якої виглядав купальник. Висипавши все з Томового брезентового саквояжа в одну з шухляд шифон'єра, вони поклали туди продукти та сковорідку. Проходячи вестибюлем, Том, ніби давній знайомий, кивнув жінці за конторкою. У відповідь на недобррозичливі погляди дам на

ганку Саллі подивилась на них так гордовито, що Том зрозумів: вони її більше не бен-тежать.

Стежка поміж дюнами вивела їх на пляж. Де-не-де на піску лежали пляжники, кілька чоловік хлюпосталось у воді. Кинувши свої речі, Том і Саллі проминули останню групу пляжників і побігли купатися. Вони хлюпалися й ганялися одне за одним, пірнаючи під воду, але океан був надто холодний, щоб можна було довго купатись. Накресливши на піску квадрати, вони заходилися грати в класи. Потім стрибали в довжину і робили стойки на руках. Розмовляли дуже мало, та й то тільки про дрібниці: як називати окремі класи, що краще — засмажити цибулю разом з біфштексом чи покрити її сиром. Том більше не відчував ніяковості. В їхніх стосунках щось змінилося; він весь час ловив на собі погляд Саллі, серйозний і пильний. На пляжі він не доторкався до неї, а вона до нього, хоч йому страшенно кортіло; лише один раз, коли вони пливли аж за лінією прибою, він обняв дівчину і відчув, що серце його прискорено забилося.

На заході висіло величезне оранжеве сонце.

«Про що думає зараз Саллі?» — не переставав себе запитувати Том. Чому вона погодилася поїхати з ним сюди? Може, вона сподівається, що він запропонує їй вийти за нього заміж і чекає, коли він про це заговорить? Чого вона приїхала сюди — заради розваги? Якщо це так, то вона б так само легко могла приїхати сюди минулого місяця з Ендермесом, а наступного місяця іще з кимось, кого він навіть не знає. А чом би й ні? Тома вразила думка про те, що він дуже мало її знає.

Пляж уже майже зовсім спорожнів, лише кілька чоловік походжало понад водою, і за ними тяглися довгі тіні. Океан і небо стали сріблясто-сірими. Том і Саллі блукали біля підніжжя дюн і збирали плавник. Вибравши яму, Том розпалив у ній багаття і спостерігав, як у середині великого жовтогогарячого полум'я спалахують і намагаються наздогнати один одного маленькі зелені язички. Саллі витягла сковороду, біфштекс і цибулю. Том заходився намащувати маслом булочки. Незабаром запахло смаженим м'ясом з цибулею, і Том відчув, що він голодний як вовк: не їв з самісінького ранку.

З-за дюн вплив круглий, мов тарілка, місяць. Похолодніло, але пісок у западині зберігав ще денне тепло. Том уже не підкладав дров у вогонь, і багаття почало пригасати. Обое мовчали. Том подумав, що за кілька хвилин їм треба повертатися до готелю й лягати в двоспальне ліжко. Стриманість, яку вони нав'язували собі цілий день, вида-лась йому безглуздою на цьому залитому

місячним світлом пляжі. Том нахилився до Саллі, і губи їхні зустрілись, руки обняли одне одного. «Вона готова на все. Навіть тут, на пляжі, Саллі не зупинятиме його», — подумав Том.

Раптом хтось пронизливо закричав.

Вони відсахнулись одне від одного, і Саллі похапцем поправила на собі костюм.

— Містер Ендрюс! — гукав хтось... — Містер... Містер... Ендрюс!..

На гребені дюн Том побачив у місячному сяйві чийось постать, схожу на горбатого карлика в занадто великому капелюсі.

— Містер Ендрюс! — долинуло знову, і згори раптом посунувся пісок. За кілька ярдів від Тома й Саллі лавина зупинилась, і вони побачили перед собою маленького бойскаута вже без капелюха. Хлопчик голосно плавав. Саллі обтрусилася з нього пісок, знайшла й наділа на голову капелюх. Хусточкою, яку хлопець витяг з однієї із численних кишень своєї форми, вона витерла йому очі й носа. Поступово хлопчик угамувався. Том бачив, що Саллі, обмацуючи його, чи не зламав він, бува, собі щось, ледве стримується, аби не розреготатись.

— Як же це сталося, що ти впав? — спитала вона.

— Я... я шукаю... містера Ендрюса...

— Це твій батько?

— Ні... командир... скаутів.

— Він знає, що ти тут, на пляжі? — спитала Саллі.

— Я... я заблукав.

Вгорі пролунав свист. З усіх боків хтось продирався крізь кущі, що росли на дюнах, почувлися численні голоси.

— На пляжі його немає, містер Ендрюс.

— Ви ще не знайшли його?

— Послухайте, містер Ендрюс, а може, він утонув?

Обличчя хлопчика засяяло. Він вирвався від Саллі й поліз угору.

— Гей, хлопці, ось він! — долинуло до Саллі й Тома.

— Ти що, Стюпе, хіба так можна?

— Який же з тебе скаут, коли ти заблукав, га, Стюпе?

— Облиш його, Роджерсе. У таку ніч це може статися з кожним. Надалі, хлопці, будемо робити перекличку, щоб перевірити, чи ніхто не загубився.

Том і Саллі засипали піском багаття, зібрали свої речі й рушили до готелю. Проходячи пляжем, вони побачили рій маленьких постатей, які розгортали пісок, стелили ковдри, метушилися, і серед них, розмахуючи руками, швидко бігала якась висока постать: «Вирівняй пісок під ковдрою, Роксбері... Ні, ні, не тут, Луфкіне, тут ми бу-

демо спати... Черні, лягай униз ногами, а не головою...»

З-за піщаних горбів виринув фасад готелю Боденсі. Світилося лише кілька вікон, на ганку жевріла гірлянда електричних лампочок. Том і Саллі подумали, що вже зовсім пізно, але, піднявшись сходами, побачили, що дами все ще сидять у своїх качалках, читають і плетуть під хмарами метеликів, що кружляли навколо лампочок. Мов по команді, всі дами раптом облишили своє заняття і спрямували погляди на Тома й Саллі.

— Бойскауті й старі дами, — прошепотіла Саллі.

Зайшовши до вестибюля, вона голосно засміялася і, вцепившись за руку Тома, реготала весь час, поки вони піднімалися сходами. Та як тільки вони увійшли до своєї кімнати, Саллі прибрала заклопотаного вигляду. Ретельно, ніби прожили разом щонайменше десяток років, обоє почали готуватись до сну. Це видалося Томові найбільш незвичною річчю за весь сьогоднішній день. Він стояв над умивальником у ванній і чистив зуби так, як чистив їх щовечора вдома, уявляючи собі ту ніч, яку він незабаром проведе з Саллі Каллела. Проте Том ніколи не уявляв собі, що він чиститиме зуби, коли ця ніч, нарешті, настане, а Саллі чекатиме своєї черги зайти до ванної.

Том відчинив двері в спальню. Саллі сиділа на ліжку й читала книгу. Від раптового почуття гордості за неї на очі йому набігли сльози. Він швидко відвернувся, щоб приховати їх, і вдав, ніби шукає щось на шифоньєрі; за хвилину він почув, що Саллі встала і вийшла до ванної.

Погасивши світло, Том спостерігав, як темрява кімнати повільно рідшає від місячного світла. Підвівшись на лікті, він побачив за вікном візерунок дюн, срібний трикутник океану і почав прислухатися до звуків, що впліталися в нічну тишу, — до шуму вітру, до гуркоту прибою. Він чув навіть далекі голоси бойскаутів, що стали табором серед дюн. Саллі підняла маленького хлопчика, мов старша сестра, намагалася його заспокоїти, проте прискала від сміху. Вона сиділа тут, на ліжку, і читала, але це було не так, як він уявляв собі, а так, як це роблять усі дівчата. Коли вони повернуться до Сан-Франціско, подумав Том, треба буде купити перстень і попросити Саллі, щоб вона носила його. Як обручку? Добре, вони заручаться, якщо вона цього хоче — він може купити їй обручку негайно. Том спробував уявити собі її пальці, але не зміг.

Саллі поволі роздягалась, залита місячним сяйвом, знімала з себе вогкий купальник. Вони більше не могли терпіти, і те, чого

обоє так бажали, виявилось дещо не таким, як вони сподівались. Потім, обнявшись, Том і Саллі заснули.

Прокинувся Том з відчуттям панічного страху. Йому приснилося, що він знову працює на лісопильні і що сьогодні на конвеєрі вбило старого шведа; він навіть почув свист товарного поїзда, який на світанку одійшов від складів дерева в Соу-Крік. Нарешті він виринув із сну на поверхню свідомості, сів у ліжку і, почувши легкий шум прибою, побачив за вікном сіре світло світанку. Згадавши все, що сталося учора ввечері, він жадібно простяг до Саллі руки і побачив, що її молочно-біле веснянкувате плече виткнулося з-під ковдри, а волосся розсипалось по подушці.

Коли він доторкнувся до неї, Саллі скрикнула й прокинулась. Але відразу зрозуміла, де вона, і всміхнулася йому, а він, ніби здалека, наближався до неї, розуміючи однак, що нічого не може зробити, аби вона хоч на хвилинку стала часткою його істоти.

— Ти вийдеш за мене заміж? — прошепотів він. — Вийдеш, Саллі? До мого від'їзду?

В її очах промайнула розгубленість.

— Це так несподівано, містер О'Ріген, — промоявила вона. Потім кивнула головою і, простягнувши до Тома руки, пригорнула його до себе.

ЧАСТИНА ДРУГА

9

Лишивши свого компаньйона в конторі, Уолтер Стоун разом з Гарнетом вийшли на ріг Каліфорнія-стріт. Їх оточила галаслива юрба хлопчаків-газетярів, які продавали екстрений випуск газети.

— Янкі потопили японський флот!

— Велика Тихоокеанська битва!

Гарнет відсторонив хлопчаків.

— Ми зробимо з тих негідників котлету. Японці не зможуть устояти проти американської економічної могутності.

— Вам по дорозі зі мною чи не зовсім? — спитав Уолтер.

— Ні, ні. Я затримав вас, я і підвезу до літака, якщо ви не заперечуєте.

Уолтер Стоун подумав, що Гарнет наполягатиме, аби відвезти його в аеропорт, і вже хотів якось відмовитись. «Це така людина, що завжди робить усе по-своєму, бо йому просто приємно нав'язувати комусь свою волю», — подумав він і спіймав себе на тому, що починає вже боятися Гарнета. Поки вони стояли на розі, Стоун розглядав його могутні плечі, широкі груди й великий живіт, затягнуті в двобортний піджак, і квадратне обличчя з ретельно виголеними щокими. Думка про те, що він відчуває до Гарнета фізичний страх, розсердила Уолтера. Гарнет дедалі менше подобався йому, але разом з тим він не міг не признатися, що поважає його, навіть трохи заздирить.

Витягши сигари, Гарнет запропонував Уолтеру, але той відмовився. Гарнет відкусив кінчик своєї сигари, витер сірника і пустив хмарку диму.

Уолтер знав, що він часто викликає в людях почуття страху до себе, і свідомо користувався цим, хоч і зневажав тих, хто ловився на його гачок, бо це був тільки трюк, який легко можна було розгадати, манера поводитись, що виробилася у нього в тому середовищі, в якому він перебував. Ця манера правила йому за броню, що захищала його від прямого контакту з іншими людьми і була своєрідною професійною якістю.

Навіть цей тип Гарнет тримався від нього на певній відстані, й Уолтера це тишило. Він не хотів з ним мати нічого спільного.

Гарнет був для нього, наче бик на пасовиську, — сильна й дурна тварина. Але це була неправда, Гарнет зовсім не був дурний. Те, що він сьогодні так швидко зорієнтувався в ситуації, яка склалася, свідчило про його гострий, кмітливий розум. Ні, він зовсім був не дурний, скоріше йому, Стоуну, людині, яка вже вкрай обюрократилася, така поведінка здавалася еквівалентом дурості. Перед ним була людина, єдиним принципом якої були її власна воля й бажання. Чи можна було вважати це ознакою дурості? Стоун пригадав портрет одного з своїх прадідів, присадкуватого, лисого чоловіка, який приїхав у Нью-Хемпшир, щоб заснувати біля Бостона чинбарню. Він, певно, був схожий на Гарнета.

В цю хвилину до них під'їхав і зупинився чорний крайслер. Робітник з гаража зняв з багажника свій триколісний велосипед з мотором і, завішавши його, помчав униз по Каліфорнія-стріт. Гарнет сів за кермо, Уолтер — поруч з ним.

— Отже, на вашу думку, ви нафарширували мене порадами?

— Мені здається, що ви були як слід підготовлені, щоб прийняти їх.

— Ціную вашу допомогу, Стоун. Я заплатив кільком адвокатам неймовірно гонорари, але користі мені це не принесло ніякої. Звідки відходить ваш автобус, із Сан-Франсиско?

— Ні.

Отже, їм не доведеться сперечатись з приводу поїздки в аеропорт. Стоун полегшено зітхнув.

— Якої ви думки про цю машину? — спитав Гарнет.

— Чудова. Зовсім новенька, так?

— Місяць, як купив, і вам теж раджу купити собі негайно нову машину. Сам я починав з паккарда — сорок один. Повірте мені, цей автомобіль переважає паккарда буквально у всьому.

Уолтеру кортіло дізнатися, чи не почуває себе профспілковий діяч трохи ніяково, роз'їжджаючи в такому шикарному автомобілі — чорна лакована шкіра, блискучі хромовані частини, білі шини. Але він добре бачив, що ніяковість Гарнета не сковує зовсім. Він радів своїй машині, як хлопчик радіє новому велосипеду.

За Каліфорнія-стріт звернули угору, ліворуч, ще раз ліворуч, і, нарешті, вдалині стало видно Юніон Сквер.

— Я проїжджаю за рік тридцять п'ять — сорок тисяч миль, — сказав Гарнет. — Принаймні проїжджав, поки не запровадили норм витрачання бензину. Я люблю тільки найкраще. Це стосується і юридичних консультацій, Стоун.

Уолтер навіть знаку не подав, що зрозумів комплімент.

— Не було ще такого місяця, Стоун, щоб мені не доводилося їхати до Сакраменто. Або до Вашингтона. То в зв'язку з новим законом про страхування від нещасного випадку, то з нагоди поправки до трудового законодавства штату, то на засідання Комітету врегулювання стосунків між робітниками й промисловцями, то ще казна-куди. А там, скажу я вам, сидять такі пройди-світи, яких і світ не бачив, — вони майже всі досвідчені адвокати. Але їм не так легко вдається заплутати мене, хоч я й закінчив усього шість класів. — У байдужо-серйозному тоні Гарнета бриніли нотки гордості. — У мене взагалі немає ніякої освіти, Стоун. Я пішов прибиральником на завод, коли мені сповнилося тринадцять років. А нині я можу декого з адвокатів, що вчилися по тридцять років, застромити за пояс. Для цього мені треба взяти справу в руки і в усьому як слід розібратись, — він відірвав пальці від керма і стиснув їх у кулаки. — Я міг би взяти ті закони, котрі ви вивчали напам'ять, і за день-півтора самотужки розібратися в них. Я б знайшов у них все, що

мені потрібно. Тільки у мене немає для цього часу. Слухання справ у суді для мене річ другорядна, Стоун. Я повинен би це робити, але мені немає коли, розумієте? За останній рік Спілка суднобудівників зросла тут утричі, що ви на це скажете, Стоун? Так, це моє дітище. Лос-Анжелос, Сан-Франциско, Сіетл. А завтра з Вашингтона мені може прийти виклик на сесію окружного суду. То де ж я візьму, скажіть, будь ласка, час на вивчення доповнень до трудового кодексу штату Каліфорнія?

Уолтер співчутливо похитав головою.

— Ось чому варто найняти адвоката, хай навіть він візьме скажені гроші. Я не від того, щоб платити, коли є за що. Ви б здивувалися, Стоун, коли б дізнались, яким тільки адвокатам не платили, хоч мало хто з них був вартий витрачених грошей. «Можливо, так, містер Гарнет, а, можливо, й ні», — передражнив Гарнет. — Можливо, можливо! Яка користь із цього «можливо»? Слухай не слухай їх, все одно нічого не второпаш.

— Чимало питань юриспруденції надто складні, і їх не так легко викласти в дохідливій формі, — зауважив Уолтер.

— Не знаю! Від адвоката я вимагаю тільки одного: він має виділити у справі основне і зрозуміло викласти його, щоб я сам не витрачав на це час і докопувався до істини. Це все, чого я вимагаю від адвоката... Ну, ось ми й приїхали, Стоун. Я ціную вашу допомогу. Мені подобається мати справу з вами і з Центрі. Вітайте від мене місіс Стоун.

Уолтер вийшов з машини біля готелю і почекав, поки автомобіль заверне за ріг.

«Цікава людина цей Гарнет, — подумав він, — зовсім не такий, як я уявляв собі профспілкових діячів до того, поки не познайомився з деяким із них». Тоді робітничий рух був для нього звичайною справою, а робітничі лідери — або учасниками боротьби за цю справу, або людьми, що повинні боротися за неї.

Все це, можливо, й так. Але Гарнет — не борець. Він дуже нагадує характери Ренесансу—Макіавеллі або Бенвенуто Челліні. Якби Гарнет сів писати свою біографію, — він, Стоун, анітрохи не здивувався б, дізнавшись про це, — читач побачив би слово «я» щонайменше двадцять разів на кожній сторінці, як у Челліні, і книжка складалася б із хвастощів своєю відвагою, силою та винахідливістю. І здебільшого це була б правда.

Стоун радів, що здихався Гарнета хоч на якийсь час. Цікаво, що робили б Гарнет і Каллела, коли б вони зустрілися? Обидва такі владні, самовпевнені, енергійні. І вод-

ночас цілком протилежні. Важко навіть уявити Каллелу в новісінькому крайслері, а Гарнета в Соу-Крік на лісопильці. Гарнет, який замолоду працював, явно докладає всіх зусиль до того, щоб про це ніхто не забув. В цьому й полягає його внесок у справу. Цілком ясно також те, що він зовсім не має наміру повертатись до свого колишнього стану. На вершині Олімпу він надто легко заручився підтримкою.

Стоун замислився над контрастом між цими двома людськими типами: один — з епохи Ренесансу, другий — нащадок залізнобокого Кромвеля: вони часто несумісні. І десь посередині між цими двома полюсами, майже однаковою мірою неприйнятний для жодного з них, — він сам, людина, не схожа ні на того, ні на того.

З-за рогу виїхав автобус, і Стоун став у чергу. Гарнет, хоч і любить похизуватись, проте, робить діло. Завтра в Сакраменто він з усією енергією кине́ться в бій за те, чим він, Стоун, займається день у день, рік у рік. А результат? Кілька доларів, кілька днів дозвілля, можливо, кілька зайвих років життя для кількох тисяч робітників, їхніх дружин та дітей. Який би там Гарнет не був, він поїхав у Сакраменто тільки задля цього.

Автобус, рухаючись у густому потоці машин, повільно наближався до аеропорту.

На аеровокзалі було повно жінок з дітьми та офіцерів, котрі вимахували літерами, які давали їм право на проїзд у першу чергу. Всі відчайдушно штовхалися, намагаючись сісти на найближчий літак до Чікаго чи Вашингтона. «Сцена з нескінченної серії тилових фарсів, — подумав Стоун. — Як оголошувані мером повітряні тривоги з нестерпним виттям сирен. Або як раптові затемнення, коли на вулицях гасне світло й нещасні перехожі ламають собі ноги, тим часом як угорі на будинках рекламні написи видно за сотні миль. А вранці представники армії й флоту серйозно запевняють газети, що вночі справді над містом з'явилися невідомі літаки».

Ворота відчинилися, і Стоун відійшов убік, пропускаючи натовп пасажирів на прямий рейс до Чікаго. На щастя, місцеві повітряні лінії Невади були не дуже завантажені. Посадку на літак, яким мав летіти Уолтер, оголосили вчасно. І йому здалося, що гранітне безладдя Сьєрри захвилювалось під ним одразу ж, тільки-но вони виринули з сутінків, що спустились над затокою. Як би там не було, за лаштунками фарсу криються досить серйозні речі. Кораблі торпедують біля самісіньких берегів. І Стоун, згадавши про свого сина, несподі-

вано для самого себе зрадів, що той безпечно влаштувався у Вашингтоні й дістав патент на чин лейтенанта. Щодо Каллели, то він навряд чи відчує таке задоволення: його зять, молодий хлопець, повинен провести свій медовий місяць у таборі для новобранців. «Не завадило б коли-небудь розважити Каллелу розповіддю про свою військову кар'єру, — подумав Стоун. — Це неодмінно розбудило б у ньому анархіста. Вичепурений молодий лейтенант вештається по монмартрських кафе, жодного разу не побувавши в окопах. Йому дуже пощастило; він запізнився у Белью Вуд і залишився в Парижі тільки для того, щоб провчитись півроку в Сорбонні.

Отже, все знову на своєму місці, колесо зробило повний оберт. Чим буде цей оберт — початком чи кінцем? І для кого? Але хіба це має якесь значення? Я альфа і омега, початок і кінець».

Літак круто пішов на посадку. Внизу шаховою дошкою засяяли різноколірні вогні. Літак пірнув униз, підстрибнув, пробіг по землі й зупинився на зльотній доріжці аеропорту.

Дружина приїхала в машині зустрічати його. Сільвія була, як завжди, гарна й врівноважена; цілуючи її, він відчув знайомі пахощі парфумів та сухого мартіні. Проминувши місто, вони проїхали кілька миль по західному шосе до залізничної станції Сігнел Спрінгс, залишили позаду лінію горбів, й опинились біля готелю-ранчо, що стояв над долиною. Старий швейцар зашкандибав їм назустріч і взяв портфель Уолтера. Внутрішнім подвір'ям з фонтаном та пальмами, що оточували освітлений знизу плавальний басейн, вони пройшли до свого котеджу.

— Ти голодний? — спитала Сільвія. — Їстимеш зараз чи пізніше?

— У літаку я з'їв сендвіч. Можу почекати.

Вона сіла на бильце софи, очікувально дивлячись на нього. «Наче питає: чого ще хазяїн хоче від мене? — подумав він. — Я порушую заведений порядок її життя, відриваю її від гри — і від бару».

— Я, мабуть, піду поплавати, — сказав він. — Ти прийдеш?

— Навряд, Уолтере.

Він дістав із стінної шафи свої плавки, і Сільвія запропонувала:

— Поплавай і приєднуйся до мене, гаразд?

— Гаразд. Джон приїде завтра?

— Авжеж, обов'язково приїде. Минулого тижня він двічі дзвонив, хоче точно знати, що ти будеш тут. А сьогодні вранці заїхав і лишив записку. Вона на письмовому столі. Там і лист від Венделя та Керол. — Коли Уолтер повернувся до письмового

столу, Сільвія спитала: — То ти скоро прийдеш?

— Так. Я не забарюсь.

На бланку місцевого історико-геологічного музею Джон олівцем надряпав записку: «Завтра хочу піднятися у Топазову ущелину. Заїду за вами о 6.30. Їсти візьму».

Уолтер посміхнувся, взяв зі столу листа від сина, але читати не став, а відклав, подумавши, що прочитає потім. Коли він прийшов, у басейні ніхто не плавав, нікого не було видно. Вода, підсвічена знизу, була така спокійна, наче жоден плавець ніколи не хвилював її поверхні. З далекого кінця подвір'я, де був бар і стояли картярські столи, долинала музика і голоси. Він пірнув, проплив від одного краю басейну до другого, під водою розплющив очі — в підсвіченій воді вирували бульбашки повітря. «Наче в склянці теплого шампанського», — подумав він.

Коли Уолтер вийшов з води, ніч огорнула його приємною прохолодою. Він пішов назад до котеджу, зупинившись на мить, щоб крізь розрив у живоplotі подивитись на пустелю. Місяць не світив, але ніч не була темна: пісок немовби тьмяно світився. Зовсім поруч височіли глиняні горби, насуваючись на освітлений оазис ранчо, а на сході під небом і зорями пустелі здіймалися вершини гір. «Десь там, мабуть, і Джоннова ущелина, — подумав Уолтер.

Джон приїде точно о шостій тридцять і буде невдоволений, якщо він не чекатиме на нього вже готовий. Потім вони у Джоновому грузовику з'їдуть з шосе і якимсь путівцем дістануться до місця, де грузовик не зможе просуватись далі. Тоді вони підуть пішки, і старий Джон відбиватиме своїм геологічним молотком зі стінок каньйону породи, шукаючи залишки предметів індійського побуту, сліди давніх копалин. Він належить до тих небагатьох людей, — подумав Уолтер, — які неначе підписали з життям, навіть зі старістю, більш-менш вигідну угоду». Джон справді знав дороги пустелі так само добре, як Уолтер — лабіринти своїх юридичних книжок, і любив пустелю так, як Уолтер ніколи не любив юриспруденцію. І так само, як до цього чоловіка перейшло щось від величності пустелі, щось від злобної дріб'язковості закону перейшло до тих, хто весь свій час запроваджував його в життя. Можливо, кінець кінцем, що близькість з природою — це єдине, чого повинна прагнути людина.

Він сам завжди захоплювався красою Уелден Понду з його буйним листям, зображенням Торо, і тільки в останні кілька років пустеля якось заволоділа ним і Сільвією, подумав він, заволоділа, але по-різному. Зовсім по-різному. Правда, в основі була одна

причина: на них однаково впливала іронія, глузливий тон, квітка, що розцвітала на годину після дощу в щілині на камені, який бачив ще льодовиковий період. Або цей оазис тут, цей штучний квітучий куток з пальмами, басейном із смарагдовою водою, музикою, вогнями, сміхом, притулений на якусь коротку мить край споконвічного незмінного пустельного схилу. Але за цим ховалася ще глибша іронія, послідовність у значеннях, бо пустинний схил сам по собі був рухливим потоком і ніс гори до солоні рівнини з швидкістю в кілька дюймів на сторіччя. Гори, рівнини, глиняні горби, — все це було хвилями океану, такого ж неспокійного, як Тихий. Коли Торо був в Уелден Понді, думав Уолтер, перші криті фургони переповзали солоні рівнини. Ці ж самі рівнини. Переправлялися через це сіре озеро, на яке він зараз дивиться згори.

Щулячись від холоду, він накинув на плечі рушник і зайшов у котедж. Став під душ, поголився, одягнувся.

Потім Уолтер пішов до головного будинку, де на терасі танцювало кілька пар. Але більшість пожителів залишалася в приміщенні, юрмлячись біля рулетки та столів для покеру. Там він і знайшов Сільвію.

— Сьогодні мені щастить, — сказала вона. — У мене ще є дванадцять доларів.

— Час кидати.

Сільвія кивнула на купку фішок.

— Коли кінчатся, кину. А якщо й виграю, то половину залишу. Це моя система. Хочеш, зіграємо разом?

— Це можна. Але спершу я трохи прогуляюсь.

Стоун заплатив за віскі і побрів із склянкою в руці поміж столів, спостерігаючи гру та гравців. Він бачив, що за деякими столами з рук у руки переходили дуже солідні суми, але гравці були спокійні і поводитись пристойно. Тут, на відміну від залів Рено, де завжди стояв гармидер, вдавали, що азартні ігри просто засіб згаяти час, антракт у житті світського товариства. Проте багато хто з цих людей просиджував тут по дванадцять годин поспіль, підводячись з-за столу тільки для того, щоб купити собі сендвіч або щось випити. Він побачив і свою дружину, захоплену тим, що відбувалось на столі: вона зробила свої ставки і тепер чекала, на якій цифрі зупиниться кістяна кулька. Сільвія виграла, розділила фішки на дві частини, одну відклала і знову зробила ставку.

Цікаво, скільки вона випила цього вечора. Уолтер знав, що вона ходить до гральної кімнати тільки після обіду. Її «система» полягала в тому, що вона визначала межу своїм програшам; за два тижні перебування тут сума набігла чимала, але не надто велика. «Що я ще можу робити, щоб витратити

менше грошей? — запитувала вона його. — Якщо я навіть поїду в театр до Сан-Франціско, то хіба це менше коштуватиме?» Грала вона так, як і пила: меж не переходила, щоб не псувати собі задоволення. Вона нагадувала людину, що заради гострих відчуттів ходить по карнизу високої будівлі. Але чому? — вибухнув він у думці. — Чому, хай йому чорт! Чи просто тому, що колись давно він наполіг на від'їзді з Нью-Йорка? Чи через невідале паломництво в Голлівуд, де вона безуспішно спробувала танцювати на сцені? Чи тому, що народилася дитина, якої вона ніколи не хотіла? Чи все це вже було в першому погляді, в першому слові, якими вони обмінялись?

Він перейшов кімнату, сів поруч неї і купив на кілька доларів фішок, яких йому вистачило на три кони.

— Ну, що ж, — бадьоро промовила Сільвія, — на сьогодні досить. На добраніч. Чарлі, — звернулася вона до круп'є.

На терасі офіціанти накривали столи, готуючи вечерю.

Коли вони повернулися до котеджу, Уолтер помітив на бюро лист від Венделя й Керол, який він забув прочитати раніше. Він перебіг його очима. Після тривалих пошуків вони знайшли гарненьку квартиру в Арлінгтоні, писала Керол, і зараз вже можуть переїхати з готелю, що буде для них обох великим полегшенням. Венделю дуже подобається його робота, а сама вона працює для «Голосу Америки». Вони щойно одержали шикарного листа від батька (очевидно, її батька) з важливими новинами. Батько хоче, щоб Вендель вступив до фірми. Зрозуміло, після війни, і Вендель вважає, що це шанс, який не трапляється двічі. «Венделя, — писала вона, — дуже турбує те, як поставиться до цього його батько...»

Турбує? Чому ж тоді він не напише й не спитає?

Уолтер дочитав листа і поклав його назад на бюро. Сільвія, яка читала, лежачи в ліжку, спитала:

— Ну, то що ж про це думає батько?

— Він теж вважає, що такі шанси не трапляються двічі.

— Ах, Уолтере, — вигукнула вона, — ти неможливий. Ти, як світлофор, що весь час горить одним і тим самим світлом. Ти надто суворо повісився з Венделем, ти навмисне вибрав саме той момент, коли він оголосив про свої заручини з Керол, щоб порвати з Річардсом і...

— Я не вибирав момент, — відповів Уолтер. — І якби я чекав довше, було б ще гірше.

— Я рада, що він має намір стати Річардсовим компаньйоном.

Уолтер, обережно підшукуючи слова, зауважив:

— Я чекав, що Річардс зробить таку пропозицію. Це таки добра нагода для молодії людини. Те, що я розійшовся з Річардсом, аж ніяк не означає, що Вендель не мусить приймати пропозицію. Я певний, що справи в нього підуть добре.

Сільвія якось дивно глянула на нього.

— Ти зараз почуваш себе щасливішим, чи не так? — спитала вона. — Я хочу сказати, щасливішим відтоді, як ти зробив цю заміну. Вдала заміна, як на тебе, правда ж?

— На мою думку, вдала, — відповів він, дійнятий її запитанням. «Якби я зробив цю заміну раніше, — подумав він, — було б значно краще для нас, усіх трьох». Сидячи в ногах свого ліжка, він почав розповідати їй про те, що його найбільше турбувало: і про закон, і про Гарнета, який їде в Сакраменто протестувати проти нього. Вона неохоче, з силуваною посмішкою повернулася до нього і закрила книжку.

Він вимкнув світло і ліг.

10

У ті вечори, коли на курсах зв'язувачів були заняття, Чарлі Геммон чекав на Джойс біля під'їзду. Вони часто заходили з преподобним Бізлі та вчителькою з Мемфіса випити кави. Іноді до них приєднувалася біла дівчина, яка під час занять працювала за одним з Джойс верстатом. Вона недавно вийшла заміж і якось похвалилася їм обручкою та перснем з крихітним діамантом. Але та обручка — справжнісінький обман, бо чоловік купив її вже після того, як вони одружилися, пошепки повідомила вона одного разу Джойс і додала почервонівши, що вчасно зробити цього він просто не встиг. Зараз його взяли служити у флот. І хоч здавалось, що Саллі ставиться до цього досить спокійно, Джойс не знала, жаліти її чи заздрити їй. Сидячи за столиком в кафе-закусочній і розмовляючи з Саллі, Джойс бачила, як та часто позирає на свою руку, ніби бажаючи впевнитись, що перстень і обручка ще в неї на пальцях.

Випивши кави з пончиком, всі розходились хто куди. Преподобний Бізлі — на верф, учителька — в Окленд, біла дівчина — в Сан-Мартін, а Джойс з Чарлі сідали в трамвай і їхали на Філлмор-стріт.

У всі інші вечори Чарлі приходив до Гендерсонів о пів на шосту, ледве даючи Джойс час на те, щоб прийняти ванну й одягнутись. Йому лишалося пробути на березі тільки тиждень-другий, казав він, отже, шкода втрачати бодай один день. Джойс знала, що він захворів на запалення легенів під час рейсу до Аляски і що після чотирьох тижнів лікування в госпіталі йому дозволили відпо-

чити перед тим, як знову йти в море. Вона турбувалася, чи не забагато для нього гуляти щовечора, як вони це робили. Але він запевнив її, що веселий настрій — то найкращі ліки, а так весело йому вже давно не було. А щодо відпочинку, то хіба він не може спати цілий день, поки вона працює?

Вона знала, що після відпустки Чарлі повинен з'явитись до госпіталю на медичний огляд, після чого, як він їй сказав, мине ще шість-сім днів, поки його призначать на корабель.

— Отже, пропоную зустрічатись щовечора, поки я не вийду в море. Що ви на це скажете?

— Я мушу заглянути в свій розклад, — відповіла Джойс. Вона витягла з сумочки маленький блокнотик, погортала його, тримаючи так, щоб Чарлі не бачив чистих сторінок, і похитала головою. — Боюсь, що буду зайнята.

— А чи не могли б ви на цей час все відкласти?

— Я спробую, — сказала вона.

Іноді вони вечеряли в ресторані в районі Філлмор, іноді йшли до італійського кафе в Норт Бічі. Чарлі, здавалось, знав майже всіх, хто там бував; до них часто приєднувались Джо Бейрейшіа, вчитель малювання з дружиною, і тоді вечірки в них виходили особливо веселі, всі багато сміялись і співали. В кафе було піаніно — не піаніно-автомат, а справжнє піаніно, як у Сігнел Спрінгсі, тільки ще гірше. Після того, як подружжя Бейрейшіа дізналося від Чарлі, що Джойс вміє грати, вони весь час просили її акомпанувати, а самі співали балади, спірічуелс, гімни та всілякі народні пісні — їх Джо Бейрейшіа знав безліч.

Джойс була в захваті від цих вечорів. Але найулюбленішим їхнім місцем був китайський ресторан неподалік від Стоктон-стріт. Химерний колорит китайського кварталу зачарував її. Вони з Чарлі розглядали вітрини магазинів, іноді купували віяло або пакунок паперових квітів і відсилали матері в Сігнел Спрінгс. Коли смеркало, вони йшли до свого ресторанчика. Круті сходи вели вниз. Офіціант зустрічав їх поклонами та посмішками і ніколи не питав, чого молоді люди хочуть, а вони ніколи нічого йому не замовляли; він просто запитував, скільки вони бажають витратити за вечір: «Один дол-лар? Півтора дол-лара?» — і починав носити дерев'яні тарілочки з їжею. Поївши, вони довго сиділи у кабіні за бамбуковою завісою, розмовляли і пили чай, тримаючись під столом за руки. Час від часу офіціант заходив у кабінку і зважував у руці чайник — чи не треба доливати.

Досі Джойс нікому про себе багато не розповідала. Вона знала, що Чарлі розуміє,

як їй хочеться це зробити, але була надто боязка, щоб наважитись на це без підходування, і він розпитував її, поки вона не розповіла йому про Сігнел Спрінгс, про дім, у якому вона жила, про школу, про батька й матір. Чарлі ж зовсім не треба було підштовхувати, коли зав'язувалась розмова. Він казав, що з нього ніколи не вийде художника, бо самого тільки бажання замало. Але Джойс не слухала його, бо ще раніше він встиг переконати її, що після війни стане художником. Він сказав це жартома, та вона була певна, що він вірить у це, і теж вірила.

Минуло лише три тижні, як вона познайомилася з Чарлі, але їй здавалось, що вона знає його все життя. Вдень на верфі або вночі, лежачи в ліжку, вона бачила десятки картин з його життя так виразно, наче все це відбувалось з нею самою. Ось він бігає босий на фермі в Техасі, проповзає в пілющі під огорожею з колючого дроту, гасєє по бур'янах, і з-під його ніг з пронизливим криком кидаються врозтіч курчата. Вона бачила жовто-сірі, брудні, повиті димом міста, куди заходили танкери з техаською нафтою, — Чарлі чистить в камбузі каструлі. Ось корабель проходить між великими нафтоховищами, повертає, Чарлі визирає в ілюмінатор і бачить океан, блакитне коло далекого обрису, хвилі, що б'ються об скло.

Так вона крок за кроком йшла слідом за ним його шляхом, який привів Чарлі із закуреної ферми в Техасі до дверей Школи робітничих професій, де вона вперше зустріла його.

Джойс немовби знову дивилася на Сан-Франціско, тепер уже його очима. Це місто вона вперше побачила з палуби оклендського парому того самого дня, коли приїхала поїздом з Сігнел Спрінгса. Місто постало перед нею осяяне сонцем, прекрасне, як музика. Але Чарлі приїхав у Сан-Франціско ранком зимового дня, коли на Ембракадеро, простягнувшись на два квартали, стояли черги безробітних, а дощові хмари пливли так низько, що морських чайок не було видно, коли вони сідали на ліхтарні стовпи. Йому схотілось якнайшвидше покинути це місто, розповідав він Джойс. Але влаштуватися на корабель йому не вдавалось. Він працював на громадських роботах для безробітних, а ввечері ходив до середньої школи. Там і познайомився з кількома хлопцями з художньої школи, організованої управлінням промислово-будівельних робіт громадського призначення, і вирішив, що й він буде художником.

— Отак узяв і вирішив! — вигукнув він. — Я подумав тоді, що це простий і надійний спосіб заробити на прожиття, — і обоє розсміялись, нахилившись над столом і стукнувшись лобами. У Джойс було таке враження,

ніби все, що він їй розповідає про себе, перетворюється на малюнки, немовби він взагалі думає і розмовляє не словами, а яскравими барвами сонячного світла, і слухати його було все одно, що розвішувати галерею малюнків. Він бачив світ у картинах, так само як вона іноді чула чи відчувала їх у музиці.

— Так це чудово! — вигукнув Чарлі, коли вона розповіла йому про свої відчуття. — Кінець кінцем я, певно, природжений художник.

У тій художній школі він і зустрів Джо Бейрейшіа. Пізніше, коли Джо поїхав учителювати в Каліфорнійський художній коледж, він став студентом. У класі живопису, розповідав він їй, вчитись було дуже легко, він одержував стипендію, трохи підробляв. Так було доти, поки не почалась війна, і він знову став моряком.

А після війни? Хто ж знає, що буде після війни? Ясно тільки одне: навряд чи можна буде заробити на прожиття самим малюванням. Іноді йому хочеться вивчитись і одержати диплом учителя, а буває, він посилає школу під три чорти: він знайде щось інше, він згоден на будь-яку роботу, аби прохарчуватись.

Джойс бачила, що Чарлі усміхається до неї через стіл. Знову наливши в чашки чаю, він узяв паличками рисове печиво, але на півдорозі до рота впустив його, і воно впало просто в чашку з чаєм.

— От поцілив! — вигукнув він, виловлюючи пальцями розкисле печиво. — А може, підшукати собі яку-небудь дівчину з вигідною професією, наприклад, монтажницю або зварницю, що заробляла б на двох, як ви думаєте?

Серед тижня Чарлі повідомив Джойс, що купив на п'ятницю квитки на вечірній симфонічний концерт. Повернувшись у п'ятницю з роботи, Джойс знову наділа своє випускне плаття. Вони пообідали в Норт-Бічі з подружжям Бейрейшіа і пішли разом з ними до оперного театру. Їхні місця були аж на найвищому ярусі, вони доїхали ліфтом до кінця, а потім ще піднімалися вгору східцями. Чарлі і Джо Бейрейшіа жартували, що з слабким серцем так високо сидіти небезпечно, а Джойс не могла вимовити й слова — вона напружено дивилася униз, в яскраво освітлену безодню з рядами порожніх стільців. Там стояла лише арфа та круглі літаври. Нарешті, вервечкою вийшли музиканти. Джойс провела їх поглядом, коли вони неквапливо йшли до своїх місць, перелічила, скільки яких інструментів, прислухалась, як вони настраюють скрипки, перевіряють звучання труб, видобувають злякані крики з віолончелей. Коли аудиторія відкашлялась і в залі на-

стала тиша, на підвищенні зайняв своє місце диригент. Повернувшись обличчям до рядів блискучих лисин і білих манішок, він повільно підняв руки. Невже він наважиться і дасть знак починати, подумала вона, і в цю мить враз злетіли і впали смички скрипок.

Джойс обплутало і владно потягло за собою павутиння звуків. Химерні візерунки, мережива, тіні від листя в місячну ніч... Вона слухала, затамувавши віддих і заплющивши очі. О боже, думала вона, о боже, невже ти міг створити таке! Мереживо світиться в темряві, серце співає, мов струна скрипки. Але ні, ні, стривайте, з-під срібних візерунків, з шелесту листя підіймається гучна пісня, і Джойс глибоко зітхає, ніби вдихає в себе звуки, музика підхоплює її і кидає вгору, наче клаптик піни з гребеня хвилі, наче розірвану хмаринку в порожньому небі.

Але навіть тоді, коли її крутили вихори, коли Джойс переставала бути сама собою, вона відчувала, що ця музика належить їй. Їй здавалось, ніби це вона сама грає, а не хтось, вона, своїми власними пальцями, грає лише для самої себе, бо тільки вона може почути її, цю музику, далеку й чарівну, за розбитою клавіатурою старого піаніно. Як могла вона подумати, що кинула все це? Ні, ні, нічого не можна кинути, ніщо не губиться і не забувається. Кожний минулий день залишається з нею назавжди, радісно подумала Джойс, хоч вона й попрощалась там, на спокійній платформі Сігнел Спрінгса, хоч і помахала з вікна рукою, а потім вибігла в тамбур і махала рукою вже звідти, поки поїзд повільно проминав будиночки та задні двори міста. Вікно в дверях вагона було відчинене, Джойс висунулася з нього, відчуваючи на обличчі вологий дотик паровозної пари, а за вікном пропливали лісосклади та добре знайомі їй пакагузи із блискучими дахами, які вона так добре знала. За ними лежали пустельні рівнини і гори. О, це була весна! Над сірими пісками коливався зеленкуватий серпанок, разом з паровозним димом до неї долинав медово-солодкий аромат пустелі.

Ніщо не гине безслідно. Джойс побачила осики на протилежному порослому колючим чагарником схилі — там стоїть їхній дім. Побачила відбитки автомобільних шин, що перетинали в різних напрямках рівнину. Поїзд мчить дедалі швидше, назустріч їй летять телеграфні стовпи, на одному з них табличка: «Стережись поїзда», ось поворот вузької дороги, що підбігла до насипу. Переїзд, рівчак, купа гравію, місце, де вони з батьком так часто чекали поїзда. Він більше ніколи не стоятиме там, ні, він стоятиме — незримий буде стояти і дивитись на свій годинник! До побачення, до побачення! Все закрило пасмо горбів, вона вже нічого не бачила, ві-

тер бив їй в обличчя. Сміючись і плачучи, вона відхилилась назад, по її щоках котились сльози.

Почався фінал. Високо, ще вище — і враз низькі ноти. Тиша... Спалахує світло, партер, гальорка аплодують, диригент вклоняється ще і ще.

Чарлі Геммон глянув на Джойс. Уривчасто дихаючи, ніби після швидкого бігу, вона вся подалась уперед, на щоках сліди від сліз. Але зараз вона сміялась, аплодувала, намагаючись опанувати себе.

— Я ще ніколи не була на симфонічному концерті, — шепнула Джойс Чарлі.

З подружжям Бейрейшіа вони повернулися до тієї студії, куди Чарлі привіз її на вечірку того вечора, коли вперше зайхав за нею додому. Сьогодні тут були тільки Джо з дружиною і ще одна пара, яка приєдналась до них після концерту. Чарлі одразу захопився розмовою про живопис, а Джойс, сидючи поруч з ним, дивилась на вогонь в каміні. Час від часу вона поглядала через плече у вікно, за яким плавав густий туман. В тем'яно освітленому приміщенні було затишно. Чудова кімната, подумала вона. Голоси ніби віддалились, вона немовби впала в забуття, її знову підхопили хвилі музики, яку вона чула на концерті.

Потім їй спало на думку, що, мабуть, уже страшенно пізно. Гендерсони напевно гніватимуться. Треба б піти в кухню глянути на годинник й сказати Чарлі, що час додому. І коли Джойс уже нахилилась до Чарлі, уявляючи, як він заперечуватиме, торкаючись її плеча, вона спитала саму себе: чому я повинна це робити? Вона випросталась, засміялась і простягла склянку, щоб їй знову налили вина з отого важкого глека. Розчервонилий, з наїжаченими вусами, Джо Бейрейшіа своїм оперним баритоном почав наспівувати уривки пісень, і Джойс підвелася й підійшла до піаніно.

Пізніше Джо Бейрейшіа приніс купу малюнків, привезених Чарлі з останнього плавання. Це були ескізи олівцем. На одному з малюнків людина, розгойдуючись на кінці линви, фарбує трубу корабля; а ось, на іншому, двоє щось роблять із гарматою; молоді моряки за шаховою дошкою біля поручнів; офіціант в дверях із великою тачею в руках. Поки вони переглядали малюнки, Бейрейшіа наполягав:

— Ти повинен малювати, Чарлі.

— Як же я можу малювати на кораблі, чоловіче добрий?

— Однак усе це ти намалював на кораблі!

— Ескіз я можу зробити за кілька хвилин, для цього мені потрібні лише папір, олівець і оті хлопці — їм страшенно подобається дивитись, як малюють. — Він говорив, і

перед Джойс поставала картина: люди, яких вона оце бачила на малюнках, юрмляться навколо Чарлі, вазирають через його плече і впізнають у тих лініях самих себе. — Але ж мені ніколи малювати на кораблі, — відповів Чарлі. — Ти ж знаєш, що там навіть поставити мольберт нема де.

— Ти був на березі щонайменше місяць. Чому ти не довершив що-небудь з оцього?

— Після останнього плавання я мав багато інших турбот.

Чарлі заходився збирати свої малюнки, і Джойс помітила, що всі посміхаються, поглядаючи на неї. Вона тримала стос малюнків, поки Чарлі обв'язував його мотузкою, а коли місіс Бейрейшіа пішла в кухню зварити кави чи засмажити яечню, Джойс, підвівшись, щоб допомогти їй, побачила у вікно, що вже світає. Це помітив і Чарлі. Він удав, ніби з жахом дивиться на годинник — тобто на те місце, де мав бути годинник, якби він взагалі у Чарлі був. Вони вийшли на дах за студією подивитись на сіре світло, що падало на стіни будинків унизу біля води; освітлення таке м'яке, і так тихо, подумала вона,

а це казкове місто ніби потонуло в тумані. І як ото мені пощастило знайти все це, дивувалась вона. «О, куди завгодно, куди тільки завезе тебе поїзд, голубонько, куди завгодно». Він поцілував її, і Джойс відповіла палким поцілунком. Ні, це не сон, твердила вона в думці, це вже не сон! Це дійсність, це Чарлі, Чарлі, я кохаю його. І вона пригорнулася до нього, підставляючи свої губи.

Вони спустилися униз і сіли в трамвай, що йшов до Авеню Колумба. Задовго до того, як вони приїхали на Філлмор-стріт, зовсім розвиднілося. Джойс відчинила парадні двері своїм ключем, і Чарлі провів її до сходів.

— Вони сердитимуться? — спитав він.

— Нехай, мені однаково.

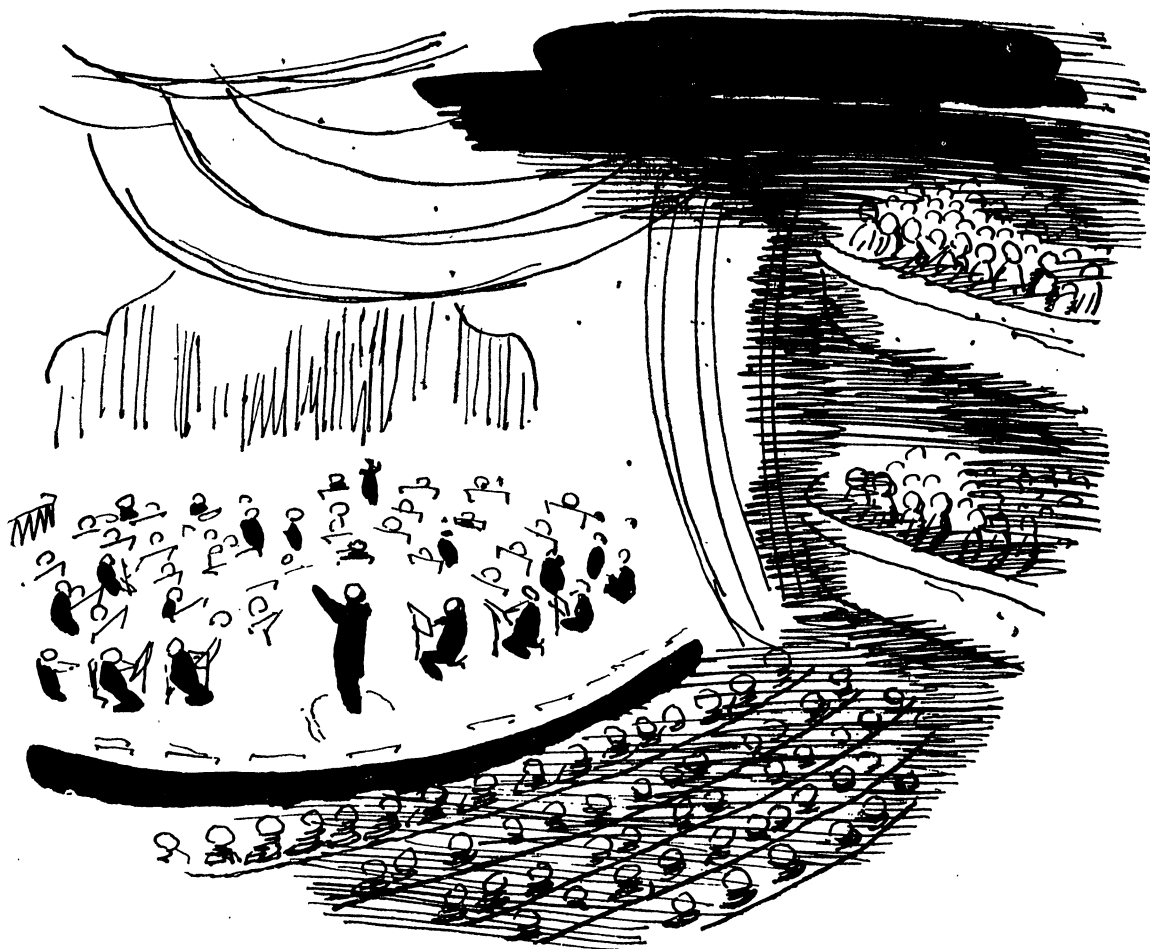
— Хочеш, я піднімусь і щось їм скажу?

Вона похитала головою.

— Вони, мабуть, ще сплять.

— Я зачекаю тут кілька хвилин, — заявив він. — Якщо вони виженуть тебе, ти підеш жити до мене.

Вона засміялась, бо знала, що він живе в гуртожитку молодіжної християнської асоціації. Вони ще раз поцілувались, і Джойс

побігла сходами вгору. Навшпиньках перейшовши кухню і вітальню, вона вже взялась за ручку дверей своєї кімнати, як місіс Гендерсон перелякано скрикнула:

— Це ти, Джойс?

— Я, мем.

Мовчання.

— Я тільки що прокинулась і ходила напиться, місіс Гендерсон. — О, вона ніколи не повірить цьому! Джойс швиденько причинила за собою двері. Кинувшись у ліжко, вона заховала обличчя в подушку, щоб не було чути, як вона сміється.

11

Заключне заняття на курсах зварників проходило, як звичайно, внизу, в підвальної майстерні, але цього вечора працювали мало. Інструктор переходив від верстата до верстата, жартував, розпитував, куди хто піде працювати, і попереджав, щоб стереглися пасток, розрахованих на простаків, коли складатимуть іспит. Йому не подобається, коли слухачі повертаються до нього слухати його курс повторно: це погано позначається на репутації викладача. Побажавши їм успіхів, він відпустив усіх на півгодини раніше. Вони довго спаковували маски, комбінезони, захисні окуляри та рукавиці, по кілька разів прощалися один з одним в майстерні і ще раз на ганку школи.

Там чекав Чарлі.

Разом з преподобним Бізлі та білою дівчиною, яку звали Саллі О'Ріген, вони зайшли в кафетерій випити кави.

— Сьогодні я востаннє чергую в закусочній вночі, — сказала Саллі О'Ріген. — Сподіваюсь, ніколи в житті я до цього не повернусь, якщо складу завтра цей клятий іспит. Я просто з ніг падаю, коли кінчаю роботу вранці. Підемо разом? — спитала вона.

Джойс сказала, що їй треба ще піти на роботу і відпроситись на завтра в бригадира, а преподобний пояснив, що хоче уладнати справу з квартирою, бо хоче перевезти родину в селище Сан-Мартін ще до того, як стане до роботи на верфі. Джойс помітила: він певний, що складе іспит. Але вона відчувала полегшення, зрозумівши, що Саллі О'Ріген зовсім не така впевнена в своїх силах, — це якось заспокоювало. Проте їй не хотілося їти складати іспит разом із Саллі. Вона знала, що зробить усе краще, коли буде сама.

Саллі О'Ріген сказала їм, що вона щойно одержала від свого чоловіка першого листа, в якому той пише, що його призначено в охоронний резерв, але вона точно не знає, що це таке. Чарлі пояснив, що він буде гармашем на торговельному судні.

— Та я, мабуть, через кілька днів його надожено, місіс О'Ріген, — вигукнув він. — Який він з себе?

— Не дуже високий, з темним кучерявим волоссям, — сказала Саллі і прошепотіла до Джойс: — Хочеться скласти завтра іспит, щоб написати йому, що я вже зварниця. Я певна, це зіб'є з нього пиху!

Весело сміючись, вони розійшлися на трамвайній зупинці.

Джойс і Чарлі поїхали до Гендерсонів. Обнявшись, вони трохи посиділи на нижній сходинці. Чарлі пішов рано — щоб вона встигла добре виспатись перед іспитом, пояснив він. Та тільки-но Джойс вимкнула світло і лягла в ліжко, її відразу ж охопив неспокій, і вона подумала, що їй було б краще, якби

вона довше побула з ним. В якомусь тяжкому напівсні Джойс цілу ніч зварювала довжелезні шви. Електрод не хотів плавитись, дуга була не досить гаряча, апарат відмовлявся працювати як слід. Метал відвалювався грудочками, як захололо масло, замість того, щоб розтікатись, як належало. Коли, нарешті до неї підійшов екзаменатор, дві пластини сталі, які вона мала зварити, розпалися під власною вагою. До світанку вона встигла повторити цей процес чотири чи п'ять тисяч разів. Вранці Джойс почувала себе вкрай знесиленою і була впевнена, що провалиться. Але вона склала іспит і ще до обіду повернулася у свою прибиральницьку бригаду з посвідченням зварниці в сумочці. Всі жінки щиро раділи з її успіху, поздоровив навіть похмурий тесляр у брилі. А після роботи містер Гендерсон повіз її на Фолсом-стріт у Сан-Франціско, де містилася Профспілка суднобудівників та зварників.

Біля дверей, на яких висіла табличка з написом: «Тут зварникам видаються призначення на роботу», вона стала в чергу. Проте якийсь чоловік, що стояв біля дверей, підійшов до неї, поплескав її по плечу і знаками запросив піднятися на другий поверх. Там Джойс побачила ще одне віконце і чергу з самих кольорових. За віконцем сидів білий. Люди, підходячи до нього, давали йому гроші. Мабуть, членські внески, подумала Джойс. Коли підійшла її черга, вона простягла своє посвідчення про закінчення курсів зварників, розкрила гаманець.

— Жінки-зварниці нам зараз непотрібні, — сказав їй чоловік за віконцем. — Можеш стати на чергу, якщо хочеш. Список уже довжелезний. — Він простягнув їй аркуш паперу. — Ми повідомимо тебе листівкою, коли щось буде. Тільки не знаю, коли. Якщо ти підеш до Спілки чорноробів, тобі одразу ж дадуть роботу.

Джойс похитала головою і пішла сходами вниз, до машини, де її чекав містер Гендерсон.

— Це мені не подобається, — заявив він.

О шостій прийшов Чарлі. Дізнавшись про все, він підняв руки вгору і вигукнув:

— Боже милий, ну й підлота! — і потяг її до винного магазину на розі, де був телефон-автомат. Знайшовши в довіднику телефон Саллі О'Ріген, вони подзвонили їй і підняли з ліжка. Спілка видала їй призначення на роботу, повідомила Саллі, і вона починає працювати сьогодні ж, у нічну зміну.

— Нам краще поїхати до Бізлі, — сказав Чарлі.

Коли вони приїхали, преподобний Бізлі теж спав, але дружина розбудила його, і він вийшов до них із спальні в солом'яних капцях і в халаті, що ледве сягав колін, з короткими рукавами. Поки Чарлі розповідав, що

трапилось, Бізлі сидів і тер очі кулаками, а Джойс повторювала, звертаючись до Джет: «Ох, нам не слід було його будити!»

— Я знав, що таке може трапитись, — зауважив преподобний Бізлі, — так, знав. Нічого, що ви мене розбудили, мені все одно час вечеряти, — заспокоїв він Джойс. — Ти ото питав, Чарлі, чому я кидаю своє тепле кубельце, як ти його називав, і йду на верф, пам'ятаєш?

Чарлі ствердно кивнув головою.

— Вип'ємо кави? — запропонував преподобний. — Таке трапляється щодня на всіх верф'ях по всьому Західному узбережжю. Наші люди працюють чорноробами, прибиральниками тощо, і ніхто проти цього не заперечує. Але тільки-но ми набуваємо якоїсь кваліфікації і пробуємо вступити до профспілки кваліфікованих робітників, нам чинять перешкоди. Якби ви чи я, міс Аллен, були білими, верф сама б нас учила та ще й платила б за те, що ми вчимося. Ми не білі, тож повинні відвідувати курси тоді, коли нам треба відпочити після роботи. А потім профспілка нам каже, що зварники непотрібні. Тим часом верфі вміщують в газетах оголошення, запрошуючи на роботу. Вчіться самотужки. На роботу приймають усіх чоловіків і жінок, на яких профспілка дасть дозвіл. А ми знаємо це. Вчіться самотужки, — повторив він. — Може, ми й захочемо. Так, я певен, що захочемо.

Його дружина принесла чашки з кавою, преподобний Бізлі пустив по колу згущене молоко і цукор, потім налив у свою чашку стільки молока, що кава мало не полилась через вінця. Розмовляючи, він підніс чашку до рота, і Джойс дивувалась, як це він не розливає на стіл.

— ...Місцеве відділення Національної Ліги боротьби за поліпшення становища негрів, членом якого я є, — казав він, — якось спробувало організувати комітет, куди мали увійти робітники з верфі, можливо, кілька адвокатів, з тим, щоб знайти спосіб захистити наших людей. Ми маємо намір зібрати підписи під петицією тут-таки, на верф'ях і передати в Комітет з питань найму та звільнення при канцелярії президента Рузвельта. Але все це — довге діло. Такий захід не дасть вам роботи за кваліфікацією, міс Аллен. Не дасть ні сьогодні, ні завтра.

Він замовк і, ковтнув кави — відразу півчашки.

— А наш друг містер Брукс? — спитав він. — Сержант? Він уже знає про це?

Джойс заперечливо похитала головою.

— Містер Брукс опинився в курйозному становищі, — вів далі Бізлі. — Керівники профспілки для білих призначили його головою допоміжної секції — так вони називають секцію спілки, до якої приймають ко-

льорових робітників. Але ніяких зборів цієї секції, на яких би містера Брукса затвердили головою та обрали б інших керівників, не було. Кілька місяців тому я мав з містером Бруксом тривалу розмову. Їздив у Сан-Мартін, щоб побачитись з ним. Кольорові дуже його поважають. «Містер Брукс, — сказав я йому, — чи варто нашим людям вступати до цієї допоміжної секції?» І він відповів, що керівники білої профспілки не мають права не пускати нас на верфі. «Без нас не зможуть будувати кораблі, — сказав він. — Коли нас буде багато, ми зробимо цю допоміжну секцію такою, щоб вона нас влаштуувала». Я зауважив на це, що наші люди сплачують внески білим працівникам профспілки, але самі не є членами профспілки. Ми члени допоміжної секції, яка навіть не збиралась на збори. Містер Брукс дуже розсердився. Цікаво, чи він не сліпе знаряддя в їхніх руках?

— Сліпе знаряддя! — вигукнув Чарлі. — В Техасі ми, було, називали таких людей дядечками Томами. Коли-небудь ще виявиться, що він одержує подвійну платню від компанії чи від профспілки, або від тої й тої разом.

Преподобний Бізлі з сумнівом похитав головою.

— Ні, такого не може бути, Чарлі. Кольорові в Сан-Мартіні дуже поважають його. Він багато для них робить. «Містер Брукс, — сказав я йому, — хотілось би знати, чи зможете ви коли-небудь провести в цій допоміжній секції вибори?» А він тоді як закричить на мене, я, мовляв, дурень, і взагалі нічого священникові сунути свого носа в справу верфі, де люди працюють, щоб заробити собі на хліб...

Почувши це, Чарлі зареготав.

— Розумієте, він поцілував мене у найдошкульніше місце, — сказав преподобний, усміхнувшись до Джойс і зсутив плечі. — Люди, здається, думають, що священники можуть жити, не ївши. Або гадають, що господь у якийсь чудесний спосіб постачає їм манну небесну. Ну, так я боюсь, що ми поки що допомогти вам не можемо: не в такому ми становищі. Але я раджу: йдіть до містера Брукса, він вам друг. Розкажіть усе йому — я, звичайно, не скажу йому, що ви були в мене. Побачимо, що значить його слово для тих білих керівників спілки. Якщо він не допоможе, звернемось до нашої Ліги боротьби. Але в цьому разі тяганина буде дуже довга. Кольорові приходять у Лігу кожного дня — з Сан-Мартіна, з Окленда, з Берклі, Річмонда, Аламеди, Мерін-шипа — і всі з такими ж історіями. Точнісінько з такими ж.

Якийсь час, поки преподобний Бізлі не допив кави і не поставив чашки, вони сиділи

мовчки. Вранці, сказав Чарлі, як тільки вона прийде на верф, нехай попросить містера Гендерсона знайти Сержанта. Джойс погодилася з цим, і преподобний, вставши з стільця, вибачився і сказав, що йому треба йти одягатись.

Дружина Бізлі наполягала, щоб вони лишились вечеряти, але Чарлі вклонився, поцілував їй руку, і вони знов вийшли на вулицю. Джойс вигукнула:

— О, Чарлі, я так шкодую, що встряла в це. Всі матимуть стільки неприємностей. А вони не так вже мені й треба. Зовсім ні. Чарлі взяв її під лікоть.

— Але іншим людям не байдуже до твоєї долі, і їх багато, таких людей, Джойс. Та й мені не байдуже, — додав він. — Пригадуєш, що я тобі казав? Я ж стільки років шукаю молоду дівчину, яка мала б високооплачувану професію. Ну, ходімо вечеряти.

Вони поїхали трамваем до китайської частини міста, в свій ресторан, а звіди пішли в кіно, — щоб вона забула про неприємності, — зауважив Чарлі. Коли вони поверталися після кіно додому, Чарлі сказав:

— Люба, сьогодні ти склала іспит на зварницю. Але не відстав від тебе і я. Теж витримав іспит.

— У лікаря, Чарлі? Ти був у лікаря? Що він тобі сказав? Усе гаразд? — спитала вона.

— Здоровий, як віл. І тому пробуду тут не більше десяти днів. — Він рвучко обернувся до неї і глянув їй в обличчя:

— Джойс, я хочу, щоб ми побрались.

Вона давно знала, що він скаже це. Давно знала, проте, розгубившись, дивилась на нього і не могла промовити й слова. Нарешті, прошепотіла:

— Я... я не знаю, Чарлі. Не знаю, що тобі сказати...

Вираз його обличчя змінився. Очі потемніли від розчарування.

«О, не треба було говорити так», — подумала вона. Але нічого іншого вона зараз не могла сказати. Її розум бився в тенетах сором'язливості і нерішучості. На шляху до одруження стільки перешкод! Перш ніж дати згоду, обов'язково треба познайомити його з мамою, а як бути з Гендерсонами, як з роботою? І вона так мало його знає...

— Ми поговоримо про це завтра, Чарлі. Будь ласка, дай мені час подумати до завтра...

— Гаразд, — погодився він.

Розхвилювавшись, Джойс думала про те, що він зараз переживає. «Вона весь час дурила мене, — ось, мабуть, що він думає. — Весь час водила мене за носа, а за-

раз викручується, жде, щоб я пішов у плавання».

«Ох, та скажи ж йому, що це неправда!» — підганяла себе Джойс. Але вона не знаходила потрібних слів, і всю дорогу до будинку Гендерсонів вони йшли мовчки. В парадному, зупинившись біля сходів, Чарлі сказав:

— Мабуть, мені не слід було так поспішати. Зовсім не обов'язково вирішувати все це сьогодні. Я знову скажу це тобі, коли повернусь. Проситиму, поки ти не погодишся.

— Я дуже цього чекатиму, Чарлі! І тоді скажу «так», але зараз я не можу... просто не можу відповісти тобі.

Він поцілував її на прощання, двері за ним зачинились, а Джойс лишилась стояти внизу біля сходів у тьмяному світлі, що пробивалося з вулиці крізь скляну панель. У відчаї дівчина заломила руки, скрикнувши, припала до стіни, потім вибігла на вулицю.

З винного магазину на розі, де був телефон-автомат, вона подзвонила в гуртожиток Асоціації християнської молоді. Чарлі ще не повернувся. А що, коли його не буде всю ніч? Куди він пішов? Де вона тепер знайде його? У продавця, що стояв за прилавком і, усміхаючись, стежив за нею, вона наміняла пригорщу п'ятицентових монет і знов подзвонила. Чарлі все ще не було. Думки обсіли її. Як можна одружитися з ним, не знаючи його як слід? Не зваживши всього? І рішення, яке вона майже прийняла, повисло в повітрі і розтануло. Джойс вийшла з магазину і повернулась додому.

Рано вранці Сержант прийшов до неї сам. Він повів її у комітет профспілки до секретаря. Секретар був у сірому габардиновому костюмі, сірому фетровому капелюсі й темно-червоних блискучих черевиках. Його довгасте овальне обличчя не змінило свого виразу, коли він слухав сердиту мову Брукса. Потім секретар сказав:

— Спокійніше, Брукс. Цього ранку ви вже двічі накричали на мене. Людина помилилась, оце й усе. Жінок-зварниць приходить до нас набагато більше, ніж ми можемо влаштувати. — Глянувши на Джойс, він спитав: — Ви сказали інспектору, що працюєте на верфі?

— Ні.. здається, ні.

— Це й було причиною, Брукс. Людям, які працюють на верфі, віддається перевага. Якби інспектор знав, що вона працює тут, він би дав їй призначення ще вчора.

Написавши щось на смужці паперу, він сказав Джойс, щоб після роботи вона передала цю записку у відділ кадрів, і пові-

домив, що вона протягом двадцяти одного дня мусить сплатити вступний внесок у профспілку — двадцять п'ять доларів, після чого її місячний внесок становитиме три долари.

Вони вже вийшли з комітету і йшли назад до верфі, коли Джойс згадала, як вона і Чарлі напередодні ввечері дзвонили до Саллі О'Ріген; та сказала, що її одразу ж взяли на роботу — зварницею. Саллі взагалі не працювала на верфі, вона служила офіціанткою в закусочній. Джойс хотіла розповісти про це Сержанту, але той був такий мовчазний і похмурий, що вона тільки подякувала йому за допомогу і приєдналась до своєї бригади, яка розчищала дорогу від дощок.

12

Рано-вранці миль за двісті від Ірландії корабель Тома був торпедований. Перед цим вночі на судні щось сталося з машиною і швидкість корабля, який повертався з Англії, різко зменшилась. Світанок застав його далеко позаду каравану, що ледь мрів на обрії. І поки до корабля поверталися сторожовики, його застукав якийсь німецький підводний човен. Перша торпеда відрубала стерно і гвинт, друга влучила в машинне відділення, — з труби пароплава високо в небо злетіла хмара вогню і пари. Корабель тонув аж півгодини. Чітко, мов за сигналом тренувальної тривоги, спустили на воду рятувальні човни, і всі, крім тих, хто стояв на вахті в машинному відділенні, покинули корабель. Човни м'яко гойдалися на зелених хвилях, крізь туман світило сонце, а сторожовики кружляли по морю і скидали глибинні бомби. Кінець кінцем вони повернулись, щоб зняти людей з рятувальних човнів.

Команда зійшла на берег у Ліверпулі, звідки вибула три дні тому. «Наче пересадка на залізничній станції», — думав Том. Цілий тиждень після того, як їх висадили на берег, він не міг спати. Задрімавши, одразу ж прокидався і рвучко зіскакував з ліжка: йому вчувалась команда: «Залишити корабель». Не висипаючись уночі, він удень ходив напівсонний. Опинившись у поїзді, весь час дрімав і нічого не побачив — лише кілька клаптиків зелених полів, поділених живоплотами на клітини, ніби шахова дошка, та прокурене купе, заповнене моряками, які спали або грали в карти.

Їх висадили з поїзда в містечку Іммінгхем. Напівзруйноване, воно лежало серед яскраво-зелених ланів. Звідти автобус привіз їх у доки, і вони піднялись на борт но-

вого корабля, щоб їхати додому. Всі жартували, казали, що тремтять від жаху знову, ступаючи на палубу корабля, але всім хотілося додому, і вони вгадували, коли ж, нарешті, відпливуть у Штати. Їх розподілили по вахтах, хоч їм не було чого робити, і матроси, спершись на поруччя перекидного містка, подовгу дивились, як з люків піднімають на стропах ящики із військовим спорядженням.

У вільний од вахти час вони сідали в трамваї червоного кольору і їхали в Іммінгхем.

Там теж нічого було робити. Хіба що випити у військового клубі чаю із здобними булочками або теплого пива в пивних. Іноді в містечко з зенітних батарей, що стояли на болотах, приходили дівчата у військовій формі з блискучими металевими гудзиками. Ці дівчата викликали в Тома спогади про Саллі, і він підраховував, скільки місяців її не бачив, і питав себе, скільки часу мине, поки побачить її знову. Том виймав з кишені останнього листа, одержаного перед відплиттям, — коли корабель був торпедований, лист лежав у нього в бумажнику, — і знову й знову перерачитав його.

«...Я таки склала іспит, стала зварницею і тепер працюю на верфі в нічній зміні, як і раніше. Охоче розпрощалася із стойкою. Справи йдуть непогано. Десятник каже, що через кілька тижнів я вже працюватиму самостійно. Том, ти навіть не уявляєш собі, як багато на верфі людей. Минулого тижня урочисто спустили на воду наше п'ятнадцяте судно. Понаїхали адмірали з Вашингтона, голлівудські кінозірки — всі хочуть вкласти гроші у воєнні позики. Коли ти поїхав, наша маленька квартирка видалася мені такою порожньою, що я попросила одну дівчину, з якою познайомилася на курсах, переїхати жити до мене. За квартиру ми тепер платимо нарівні. О Томе, мені так бракує тебе, аж часом здається, ніби мене хтось побив...»

Він посміхнувся, прочитавши це, і всередині в нього все завмерло. Проте минуло три дні, перш ніж він написав відповідь.

Коли Том, нарешті, відчув, що йому хочеться написати Саллі, то він пішов у військовий клуб, узяв собі чашку чаю і сховався в маленькій темній читальні. Але виявилось, що написати він може не так уже й багато. Де він був і що сталося з кораблем — писати заборонено. Отже — з ним усе гаразд, він почуває себе чудово. Зараз п'є чай і думає про неї. Його справи йдуть добре, сподівається, що і в неї теж.

Він писав великими літерами, щоб заповнити хоч сторінку. Заклеїв листа, сунув його в задню кишеню вузьких штанів і ніби зав-

мер за письмовим столом, не знаючи, що робити далі.

Що зараз робить Саллі? Кілька хвилин на сьому. Саллі, певно, вже прокинулася, іде в кухню вечеряти, наливає собі чашку кави. Але ж ні, у Сан-Франціско зараз, звичайно, не шоста година, і Саллі більше не живе із своїми батьками. Каллела, мабуть, вже в Соу-Крік. У Сан-Франціско зараз перша година ночі, навіть більше. Вона щойно почала зміну. А що Саллі каже хлопцям, які жартують з нею? Чи носить вона перстеня з маленьким діамантом та золоту обручку? Так, то було не дуже розважливо, так поспішити з одруженням. Він, мабуть, просто збожеволів того ранку в готелі «Боденсі». Адже вона не наполягала на одруженні. Він сам умовив її і в понеділок вранці потяг у Монтерей до бюро реєстрації шлюбів й сам надіслав Ліз і Каллелі телеграму: «ОДРУЖИЛИСЯ ПРИЇДЕМО П'ЯТНИЦЮ».

Можна ж було обмежитися заручинами? А що, коли після його повернення виявиться, що вони вже не люблять одне одного? Адже цілком можливо, що через кілька років вона буде така самісінька, як усі інші жінки — весь час надокучатиме, як його мати батькові, не даючи ні хвилини спокою: їй хотілося жити в іншому кінці міста, хотілося, щоб уся сім'я ходила з нею щонеділі до церкви — треба ж похизуватись перед сусідками; хотілося бути в дружніх стосунках з людьми, які знати її не бажали, хотілося, щоб чоловік був банківським службовцем, а не шофером. А його сестра! Не встигла вийти заміж, ще почала тягти жили з нещасного чоловіка. То чому Саллі буде іншою?

Навіщо приховувати від себе усе це? Адже він і гадки не мав одружуватись. Чи знала вона це? Ні, не знала, подумав він. А Ліз знала майже все, від неї нічого не приховаєш. Вона, очевидно, знала, що вони мають намір разом провести уїкенд, вона, можливо, вважала, що для них краще кохатись так, не зв'язуючи себе. У Ліз, думав він, здорового глузду на десятьох. Та й у Саллі, як виявилось, теж його досить. Вона була холодна і спокійна, ніби проводила так уїкенд разів десять. Можливо, цілком можливо. Але наступного дня...

Наступного дня вони просто збожеволіли. Він не знає чому. Мабуть, через війну, через те, що він мав незабаром поїхати, і таке інше. Після уїкенду їхні відносини стали зовсім не такими, як до того. Після ночі в готелі «Боденсі» та подорожі до Монтерею вони ніби помінялися місцями. Тепер не він прагнув ласк, тепер він їй давав чи не давав. Він дав їй трохи любові. Але що він зробив такого, щоб Саллі ста-

ла зовсім іншою? Проте причина була не в ньому, а в тому, яка, за її уявленнями, мала бути любов. Як пісня «Закохуйся в кохання». Вона сама так сказала йому. Отже, вони найняли квартиру в одному з нових будинків у селищі Сан-Мартін і негайно переїхали. Вона сама пофарбувала кухню, бігала по магазинах, купуючи простирала, ковдри, занавіски, каструлі, тарілки. Тепер вона була не холодна, а гаряча, як вогонь. «Я вважала, що дівчина може стримувати себе, поки вона не буде готова закохатись», — сказала вона йому. — Тільки це не зовсім так. Воно просто приходить і перевертає все на світі...» Отже, вона не більше від нього розраховувала на одруження. З нею не треба було йти на компроміс. Ступивши у воду, вона лізла далі з головою.

З ним було зовсім не так. Ще не встигли побудувати на верфі корабель, як він уже поривався вирушити в дорогу. Що б не чекало його в майбутньому, він ні від чого не тікатиме. Йому вже здавалося, що за все життя він ні разу не побував у такому місці, яке б з радістю не покинув.

«Обоє ви надто молоді, щоб одружуватись», — сказала Ліз. А вона ж, мабуть, знала, що каже. Він наче зараз бачить, як вона сидить і в'яже йому вовняні шкарпетки, щоб він надівав їх у важкі гумові чоботи, коли ставав на вахту. А де вони зараз? На дні Атлантичного океану разом з усіма іншими пожитками. Треба написати, щоб надіслала ще одну пару.

Чай прохолов, булочку давно з'їдено, а він усе ще сидів за столом у читальні, згадуючи вечерю, яку Ліз приготувала напередодні його від'їзду. На ростбіф, мабуть, пішла двомісячна пайка м'яса. А Каллела поставив на стіл пляшку спирту ретифікату — де він тільки його дістав? «Налийте, будь ласка, ще трохи». В пляшці нічого не лишилось. Учотирьох вони швидко дали раду тому спирту. Каллела, трохи напідпитку, все розпитував, що робитиме Том після війни. Це лише маскування, думав Том: теревенити про блискучі плани на майбутнє, аби забути, що після війни для декого вже не існуватиме ніяких планів. Проте він бачив, що людина, навіть така, як Каллела, змінює свої погляди, коли стає тестем. Він умовляв Тома повернутися назад до Соу-Крік:

— Ми наведемо там лад, і наше відділення спілки буде найкращим в усьому штаті, хлопче, — умовляв він.

— О, ні. Не думайте, що я морочитиму своїй дружині голову і вмовлятиму її повернутись туди, — сміючись відказав Том. Саллі мовчала, тримаючи в руці склянку. Ліз, підвівши голову від плетіння, глянула на нього через стіл.

— А тому адвокату ти страшенно сподо-

бався, — сказав Каллела, знову закидаючи гачок. — Він переказував, щоб ти прийшов до нього, якщо зацікавишся юриспруденцією. Добрий адвокат може зробити багато для робітничого руху, Томе.

— Скільки ж це забере часу? Років п'ять-шість?

— Ну, ти ще зовсім молодий.

— Щоб і я став лисий, як ви, коли минуть оті роки?

Старий нічого не відповів. Цей Каллела міцний горішок, пре в той Соук-Крік, наче слон. Такого профспілкового уповноваженого тепер довго шукатимуть.

— Ви про мене не турбуйтеся, — промовив Том. — Я сам подбаю про себе.

Каллела, сердито глянувши на нього, розлив по чарках спирт; Ліз подала йому шкарпетки, і він зняв черевики, щоб приміряти їх. Саллі сказала, що вже пізно. Вони попрощалися з старими за руку, Том поцілував Ліз, і вони, як завжди, спустилися чорним ходом до старенького пікапа, що стояв у провулку. Вона, мабуть, розіб'є його вщент, подумав він, ганяючи вгору і вниз по тих горбах.

Від Каллели вони поїхали до себе в Сан-Мартін. Дощу не було, але висів густий туман, схожий на мжичку. Вуличні ліхтарі тонули в тумані, згори збігали мокрі блискучі дахи маленьких будиночків, у протоці ревли сирени пароплавів.

Він закупив сигарету і сів біля кухонного вікна. Саллі, очевидно, вирішила будь-що бути веселою, навіть якби це загрожувало її життю. Увімкнувши радіо, вона примусила його трохи потанцювати з нею.

— Куди б тебе не послали, Томмі, я приїду і буду з тобою.

— Мене, напевне, пошлють на есмінець, що плаває посеред Тихого океану.

— А може, війна скоро закінчиться?

В спальні тієї останньої ночі він намагався бути з нею особливо уважним — чому, він точно не знав. Він бачив, що на очах у неї бринять сльози, розумів, як їй боляче розлучатись з ним і яких зусиль їй коштує приховати від нього своє горе. А в нього було навпаки: він намагався здаватись сумнішим, ніж був насправді. Йому було жаль Саллі і трохи смішно, а вимоги, які вона ставила, дратували. Водночас йому було соромно перед самим собою, наче він грає крапленими картами, а вона щиро вірить йому.

Тієї останньої ночі, коли вони повернулися додому від її батьків, Том знав, що в душі вона плаче, докладаючи величезних зусиль, аби здаватись веселою, тим часом як він сам думав не про неї, а про те нове, що його чекає. Він вимовляв її ім'я, вона — його, вони стискали одне одного в

обіймах, а над чорними толевими дахами селища Сан-Мартін плів туман, цокав будильник і наближався ранок.

Боже мій, а що, коли вона зараз лубиться з ким-небудь так, як з ним? Ну, хоч би з Ендермесом! У того тепленьке місце на військовому складі, над ним не висить загроза потонути в якій-небудь іржавій лайбі від торпеди! На мить перед Томовими очима постала картина: в місячному світлі Саллі знімає з себе ще мокрий купальник, і гаряча хвиля жаги прокотилася по його тілу, викликала солодко-томливі спогади.

Він з такою силою провів кулаками по краю дошки стола, що на суглобах проступила кров.

13 В окремому кабінеті ресторану на Уолтера Стоуна чекали його компаньйон Говард Центрі і Маккей — останній і запросив їх на цей сніданок. Минула перша година дня, ресторан спорожнів, лише де-не-де за столиками сиділи за чаркою віскі нечисленні відвідувачі, яким, очевидно, нічого було робити. Офіціанти м'яко ступали по килимах, чути було тихий гомін — точилися ділові розмови, — іноді лунав сміх, мелодійно подзвонювали шматочки льоду в бокалах. Уолтер замовив собі хересу, а Центрі і Маккей — віскі.

— Дуже приємно знову побачити вас, Уолтере, — привітав його Маккей і заходився розпитувати, як здоров'я Уолтера і здоров'я місіс Стоун, чи вона знову проводить літо в Сігнел Спрінгсі і як справи молодого Венделя Стоуна. Уолтер коротко відповів. Його дружина почуває себе добре, він також. Ні, вона не в Сігнел Спрінгсі, вона з друзями відпочиває в горах Сан Джасінто. І, глянувши на Центрі, підняв свій бокал. Але той, постукуючи кінцем сигарети по срібній запальничці, здавалось, не звертав уваги на цей обмін люб'язностями. Досить було одного-єдиного погляду, щоб переконатись, що Маккей здоровий, як бик, а щодо його дружини, то Уолтер не був певен, що вона в нього є, а тому не вважав за потрібне вдавати, ніби дуже занепокоєний станом її здоров'я.

Можливо, вона теж у профілакторії, подумав він. Маккею, звичайно, личило б мати дружину, бо колись він був сенатором штату від одного з округів Сентрел Веллі, а зараз обіймав якусь високу державну посаду. Він повинен знати, де Сільвія, думав Уолтер, такі люди знають усе. Принаймні, Річардс міг написати йому про це. Смакуючи вино, Уолтер чекав, коли Маккей перестане просторікувати і перейде до діла. Ініціатор цього сніданку — Маккей; Цент-

рі, як він встиг сказати Уолтеру, лише посередник.

Старший офіціант прошепотів на вухо Маккею: «Ваш стіл готовий, сер». Вони встали і пішли до обідньої зали.

За супом Маккей і далі вів балачки про всякі дрібниці: трудове законодавство зараз перспективна галузь, до нього треба ставитись із належною пошаною; сам він має багатообіцяючі контакти як з Конгресом виробничих профспілок, так і з державними профспілками, і тоді, коли був у Сенаті, і зараз як член контрольної ради; він завжди підтримував дружні стосунки з керівниками профспілок, чудовими й патріотично настроєними людьми.

— Минулого тижня мені довелося побувати в Сакраменто, — повідомив він, — там я зустрів одного вашого клієнта і доброго друга. Я приїжджав до губернатора, щоб обговорити одне питання, а коли виходив з його резиденції, зустрів Гарнета з профспілки суднобудівників. Він про вас обох надзвичайно високої думки. О, я знаю Гарнета вже п'ятнадцять років, це поважна і чесна людина...

Уолтер посміхнувся: співрозмовник вручав йому свої рекомендації.

— А ось і меню. Що замовимо? Хочете устриць? — спитав він.

— Устриці сьогодні дуже добрі, сер, — зауважив офіціант.

— Вже який час, Уолтере, — заговорив Маккей, коли офіціант прийняв замовлення і пішов, — я шукаю нагоди поговорити з вами... — Він зробив паузу, поклавши руки долонями на стіл: — Про вашого сина.

«Ось воно, — подумав Уолтер. — Не тільки Центрі посередник. Маккей — теж посередник. Уповноважений Річардса, Венделевого тестя».

— Я кілька разів мав приємність бачити вашого сина Венделя в товаристві чарівної місіс Річардс — тепер, очевидно, місіс Стоун. Тобто молодшої місіс Стоун. Ви, звичайно, з ним знайомі, Центрі?

— Я бачив його лише раз, — промовив Центрі.

— Надзвичайно здібний юнак, — заявив Маккей, і Уолтер побачив, як він розпалюється і підвищує голос, ніби виголошує промову з трибуни на засіданні сенату. На них почали поглядати з-за сусідніх столиків. — Його юридична освіта, початок професійної діяльності, швидке просування на військовій службі — все це, взяте разом, характеризує його з найкращого боку. — Він помовчав, поки офіціант подавав нову страву; потім, уже тихіше, заговорив знову: — Я завжди, так, завжди, був прихильником Франкліна Рузвельта і двічі голосував за нього, хоч, мушу признатись, остан-

нього разу цього не зробив. Час, джентльмени, не зважає ані на людей, ані на партії. Я певен, що принаймні на декому з нас лежить обов'язок кинути погляд у майбутнє, в післявоєнний період. Можливо, недалекий той час, коли виборці шукатимуть нову категорію людей, які їх представлятимуть. Здібних, честолюбних, з високими воєнними заслугами, добре освічених молодих людей, які б стали біля керма влади. Розумієте, — сказав він, звертаючись по черзі до Чентрі і до Уолтера, — набуті звички спонукають мене дивитись на всяку ситуацію з точки зору політика з практичними поглядами.

— Державного діяча, — зауважив Уолтер.

Екс-сенатор штату відповів йому професійною посмішкою на рожевому з широким підборіддям обличчі, приховавши за цією посмішкою крайнє роздратування. Остання репліка Уолтера, очевидно, була для нього, мов гострий ніж. Уолтер не навмисне вколів співрозмовника, але він розумів, що стосунки між ним і такими людьми, як Маккей, складаються незалежно від його намірів і що його слова дошкульні для них просто тому, що вони почувають себе перед ним беззахисними, не догадуючись, який беззахисний він сам.

— Перебуваючи на рівні комісії штату по нагляду за спиртовою промисловістю, я вважаю, що термін «політик з практичними поглядами» більш доречний. Проте я вдячний вам за ваше визначення. Так би мовити, дроворуб і водонос, — промовив Маккей, наголошуючи на кожному слові, щоб зробити свій сарказм зрозумілішим, — він обробляє виноградник, щоб політичний діяч міг робити своє діло у Вашингтоні. — Він замовк, очікуючи, поки його зауваження дійде за призначенням, і Уолтер зрозумів: Маккей хоче зіграти на його батьківських почуттях, на його честолюбстві. Він засміявся і побачив, як почервонів Маккей, а Чентрі кинув йому швидкий застережливий погляд.

Кілька хвилин вони їли мовчки. «Батьківські почуття, честолюбство», — подумав Стоун. Колиш воно в нього було. Та чи потрібне воно зараз Венделю, цьому втіленню усіх чеснот, котрий будь-що досягне мети, яку перед собою поставив? Уолтер наче знову побачив його в комфортабельній кімнаті, яку син займав у Кембріджі перед закінченням юридичного факультету; він стояв у чорній мантиї перед каміном, а квадратна шапочка лежала на камінній дошці. Тоді Вендель, з правильними рисами серйозного обличчя, був якийсь особливо близький. А що було б, якби син коли-небудь зірвався і виклав усе, що було в нього на думці? Якби крикнув: «Це те, чого слід було че-

кати! Саме цього я повинен був сподіватись від тебе! Я змарнував стільки років, намагаючись якось приборкати тебе, намагаючись примусити людей вважати мене тим, ким я є насправді. Невже ти гадаєш, що я не бачу, як перешіптуються, витріщаючись на мене, люди: авжеж, це Вендель, він такий хороший хлопець, а мати в нього алко-голічка, лікується, знаєте, в профілакторії, батько, черствий обмежений педант, так закоханий у свою власну персону, що не вітається. Авжеж, мені слід було цього чекати! Я давно знав, що тільки-но я вирвусь уперед, ти обов'язково що-небудь зробиш, аби не допустити цього! Ти...»

Вендель, звичайно, ніколи не скаже того, що в нього на думці, — ніякий Стоун не зробить так. Серйозний, трохи ніби зніяковілий, він, як завжди, стоятиме на своєму: «Ми з Керол все обмірковували і вважаємо, що це чудова нагода...» І хіба він не матиме рації? Хіба не він сам прокладав собі шлях з самого початку? Що інше міг він іще зробити, як не вхопитися за можливість, яку надав йому Річардс?

По паузі Маккей промовив:

— Я щиро переконаний, що Франкліна Рузвельта згадуватимуть як одного з найвидатніших людей нашого часу. Проте хотілося б знати, чи не допущено певних надмірностей під запоною загального процвітання, що могло б викликати тривогу людей ліберальних переконань. Згадати хоча б закон про відшкодування збитків або те, в якій спосіб було примушено мовчати Верховний суд.

Уолтер нічого не відповів, і Маккей відразу ж повів далі:

— На мою думку, спокуси існують навіть для адміністраторів, що мають найкращі наміри — я зразу ж мушу сказати, що вважаю Франкліна Рузвельта і освіченим і саме з такими намірами. Спокуса полягає в тому, що легше управляти з допомогою наказів. А в такому разі кінцеві наслідки можуть виявитись шкідливішими, ніж погана від народження здоров'я. Я, наприклад, весь час думаю... Випити каву зараз чи потім? Можна й зараз, мені здається, ми завжди готові її пити, — кинув він офіціанту. — Ну, так от, коли я минулого тижня розмовляв з Гарнетом, то весь час запитував себе, чи не мучить сумління відповідальних профспілкових керівників: адже уряд втручається в переговори з підприємствами і в укладання колективних угод. Що ви на це скажете? А останні постанови Президентського комітету забезпечення справедливого найму — хіба поганий приклад? Ви вважаєте їх юридично правильними, Уолтере?

— Я не вивчав їх, — відповів Уолтер.

— Але ви, звичайно, згодні з їхнім загальним напрямом?

— Згоден.

— Я так і думав, — схвалив Уолтера Маккей. — Ми всі хочемо однакових прав і можливостей для кожного громадянина — це наріжний камінь нашої системи. — Він знов саяв посмішкою.

— Але мені хотілося б знати, еге ж, знати, чи не стане цей на перший погляд дрібний випадок небезпечним прецедентом? Небезпечним з точки зору робітників, якщо мати на увазі право бути членом профспілки? Уряд заявляє профспілці: «Вашими членами мають бути такі й такі люди». Я чув, ніби Комітет з питань найму та звільнення довідався, що такі рішення суду діють в деяких галузях промисловості на Сході. Як відомо, я не профспілковий діяч і не знаю, чи підтримує такі рішення федеральний суд. Тому я питаю...»

Уолтер знов перехопив напружений, застережливий погляд Центрі.

— Все це дуже гіпотетично, — сказав Центрі. — Я не вивчав статей закону, що мають до цього відношення. І Уолтер теж. Навряд чи ми зможемо відповісти на ваше запитання.

— Звичайно ж ні! — захоплено вигукнув Маккей. — Але я бачу, що відхилився від теми. Я прийшов поговорити з вами про Конгрес, а не про Президентський комітет. І я буду говорити прямо. — Відсунувши тарілку, він сперся ліктями на стіл і нахилився вперед. — Я пропоную висунути кандидатуру молодого Венделя Стоуна в конгрес від Сан-Франціско. Не на наступних виборах, зрозуміло. З його боку було б нерозумно залишити військову службу так рано, навіть якби це й можна було зробити. Через одні вибори, можливо. Що ви на це скажете?

— Чому ви питаєте мене? — відказав Уолтер. — Питайте Венделя.

— Я буду з вами абсолютно відвертий. Я ще ні з ким, крім вас, про це не розмовляв. Крім вас і Говарда. Та ще Річардса. Річардс, як ви знаєте, мій давній друг.

— Так, знаю.

— Ми з Річардсом сподівалися, що саме ви зробите цю пропозицію своєму синові. Офіціант, прибравши на столі, знову налив їм кави. Уолтер заперечливо похитав головою.

— Я не державний і не політичний діяч. Я не можу ввести кого-небудь до Конгресу. Якщо ви або Річардс можете це зробити, то й робіть самі.

Він думав, що Маккей знову почервоніє й розсердиться, але замість цього він радісно вигукнув:

— Ви сказали мені саме те, Уолтере, що

я сказав Річардсові. Ну, так от, Річардс наступного місяця їде на схід і, мабуть, матиме нагоду поговорити про все у Вашингтоні з Венделем. Отже, ви не заперечуєте?

— Чому я маю заперечувати? І яке це має значення, якби я навіть заперечував? Ви ж не мою кандидатуру висуваєте.

— Ні, ми з вами для цього надто старі. Хіба що ось Говард може спробувати. Він ще молодий. — Весело сміючись, він узяв рахунок, вийняв з бумажника кілька бананот і поклав їх на стіл. Потім вони разом вийшли з ресторану, і Маккей гукнув таксі. — Вас підвезти? Ні? — Сівши в машину, він помахав їм капелюхом і гукнув: — Ми з вами ще поговоримо про все це. Вітайте місіс Стоун і місіс Центрі.

— Ви знали, про що буде мова? — спитав Уолтер, коли вони з Центрі поверталися до своєї контори.

— Ні, не знав, — відповів Центрі. — Він хотів, щоб я запросив вас поспідати, але я не знав, що у нього на думці.

Заперечення прозвучало надто гаряче.

— Зараз у них тут немає кого висунути, — сказав Уолтер.

Центрі засміявся.

— Маккей дивиться в майбутнє. Він уже виношує плани на сорок шостий рік. Якщо ваш син погодиться, вони доб'ються, що весь виборчий округ голосуватиме за нього.

— Ви, Говард, здається, знаєте значно більше, ніж сказали мені.

— Всі мої знання підказані мені звичайним здоровим глуздом.

— Розумію. Пробачте за запитання. Якби ви були на моєму місці, ви б пристали на пропозицію Маккея?

— Я не відрізаю би собі всіх шляхів.

— Це підказує вам здоровий глузд?

— Саме так.

У ліфті, піднімаючись у контору, Центрі сказав:

— Трошки здорового глузду — це ніколи й нікому не вадило.

— Ви захворієте від свого сарказму, Говарде. Чому б вам не сказати, що у вас на думці?

— Я думаю, — сердито вигукнув Центрі, — що коли вам хочеться зробити Маккея своїм ворогом, то це ваша власна справа. Але чому ви ще даєте йому в руки кийка, щоб він відлупцював нас обох, — цього я не розумію.

— А я не розумію, про що ви говорите.

— Ет, киньте ви! Він спитав, якої ви думки про Комітет з питань найму для того, щоб самому висловити її Гарнетові. А ви досить люб'язно все йому сказали.

— Сказав? Яке це має значення? Я й сам можу викласти свою думку Гарнетові. А ви?

Двері ліфта відчинились, вони опинились перед віконцем свого секретаря, і Центрі, не відповівши, пішов коридором. Сидячи в своєму кабінеті за столом, Уолтер якийсь час не звертав уваги на сигнал секретаря про те, що на нього чекає клієнт. Його охопило неприємне почуття, — так іноді бувало з ним під час мандрівок у горах, — ніби він повертається на те місце, яке нещодавно покинув, гадаючи, що йде в протилежному напрямку.

Те, що Маккея прислав Річардс, не викликало сумнівів. Вони хотіли втягти його в свою аферу, — він не розумів, навіщо їм це потрібно, оскільки нічим не міг допомогти Венделю пройти в Конгрес, а коли б і міг, то не зробив би цього. Якщо хлопець перемаже на виборах власними силами, — це одне, але заздалегідь організовувати йому це в спілці за підтримкою такого політичного лихваря, як Маккей, — зовсім інше. Проте Центрі, з яким, на його думку, він був у цілковитій згоді, чомусь вважає його страшенно наївним. То це наївність чи реалізм? Нараз він завагався: а чи правильно він повівся? Цей сумнів болем озвався в його душі. «О, нам даровано від бога трохи сил, — подумав він і змінив наступний рядок: — Щоб інші бачили нас такими, якими ми робимо себе в їхніх очах».

Інші, а не ті кілька чоловік, які знають його наскрізь. Він вважав, що його син Вендель ненавидить його, хоч ніколи в житті цього не скаже. І Сільвія теж ненавидить його, вона принаймні не приховує своїх почуттів. Тепер уже ні. «Ти хотів занапастити нас обох! — істерично кричала вона останньої ночі перед тим, як згодилась поїхати в профілакторій. — І ти занапастив мене, Уолтере. Але Венделя ти не занапастив!» Він сидів біля неї, спустошений, наче порожня пляшка. Зараз вона горнеться до сина, шукаючи собі спільників проти нього. Та він пам'ятає той спалах жалю до себе, яким вона зустріла перше втручання дитини в її життя.

«О, він не хотів їх занапастити, — думав Уолтер, — він нікого й ніколи не хотів занапастити». Проте в ньому засів сумнів: вони вважали призвідцем лиха не його намагання чи наміри, а його самого. Може, вони й мають рацію. Річ не в тому, що він кинув прибуткову й респектабельну фірму, аби ввійти в іншу, менш прибуткову і набагато менш респектабельну, хоч Сільвія й ухилилась сама за це. Ні, тут було щось значно важливіше. Що б він не робив, йому ніколи не вдавалось зацікавити дружину. Кожний із них ішов у житті своїм шляхом. Усі її думки зосереджені навколо далеких років, проведених у замкнутому колі; з тих днів запам'яталася лише краса осінніх ве-

чорів їхньої молодості у втраченому на-завжди Нью-Йорку. І спогади ці крають серце. Знайомі Сільвії вважали її сподівання на блискуче майбутнє небезпідставними. Вона така молода, така талановита, казали її друзі, і він сам серед інших палко прагнув її взаємності. Він умовив її поїхати до Сан-Франциско, де мав намір заснувати нову фірму разом з другом по коледжу, з Річардсом. Але якби навіть вони залишилися в Нью-Йорку, то хіба результат був би інший? Таланти, які жили в її спогадах, давно вже зникли. І вона постаріла — це трапилося б з нею навіть у Нью-Йорку.

Він гірко пошкодував, що не зміг знайти собі дружини, яка б додавала йому сил, а не розросталася раковою пухлиною на тому, що їх забирало. Хіба це було надто велике бажання? Але ж вас ніхто не силював, ви самі обрали одне одного, зауважив йому внутрішній голос; те, чим була вона і чим був ти, визначило цей вибір і визначило те, що трапилось згодом. Але тоді не було вибору, слово само по собі в той час не мало ще для нього ніякого значення. Їх звела лотерея випадковості, кулька з слонов'ячої кістки на колесі рулетки, сліпа, безглузда, безжалісна доля.

Знову пролунав телефонний дзвоник.

Знявши трубку, він сказав:

— Так, чую, можете присилати його зараз...

14

— Зварнице! Гей, зварнице!

Джойс змотувала свій кабель, щоб спуститись слідом за Сержантом у корпус корабля, коли її зупинив майстер.

— Ти працюєш з Бруксом?

Вона кивнула.

— На кілька хвилин потрібен зварник. Іди он туди, допоможи Кімболу прикріпити переділку. Бруксу ти зараз непотрібна.

Не чекаючи відповіді, майстер пішов, а Джойс подумала: ой ні, за мить я буду йому потрібна, ще й дуже. Проте вона ввімкнула свій апарат у верхній трансформатор і пішла в палубні надбудови, пробираючись серед плутанини шлангів, труб, дротів та кабелів. Чоловік в сталевій касці, що косо нависла над його обличчям, визирнув з дверей і поманив її рукою, ніби чекав, що вона кинеється до нього бігти. А може, й побігла б, подумала вона, побігла б, спотикаючись, падаючи, розсипаючи електроди по всій палубі й схоплюючись під загальний регіт, якби почала працювати зварницею тільки сьогодні. Вона бачила, що чоловік відкриває рота й щось кричить їй, але не чула ні слова через гуркіт клепальних молотків у вузькому

проході. Чоловік тицьнув їй у руку в'язку залізних кутиків і показав на ряд крейдянних позначок на стелі.

Джойс ледве вилізла на риштування. Поправивши захисні окуляри, вона спустила на обличчя щиток з димчастим склом. Потім, вибравши електрод, вставила його в затискач, притулила кутик до сталевій стелі над головою і торкнулась електродом металу. Блакитні іскри і спалах. Перед очима Джойс саянула полонена зірка, шматочок сонця; блискуча крапля рідкого металу сповзла на місці з'єднання, і наступної миті два шматки сталі сплавилися в один. Знову сталося чудо, в яке Джойс ніколи не могла повірити до кінця. Так, пересуваючись по риштуванню, вона приварювала кутики до крейдянних позначок.

Коли вона закінчила, її місце зайняв обрубник з пневматичним молотком. Він зрізав краї сталевих листів, що нависли над проходом. Мабуть, хтось помилився, здогадалась Джойс, і тому майстер і монтажник так поспішають. Вона стояла й чекала, щоб хто-небудь з них сказав їй, що робити далі. Але вони, здавалось, забули про неї, стоячи біля перёдільки і забиваючи клини між перёдількою та кутиками, які вона приварила до стелі. У них був страшенно заклопотаний вигляд, і вона подумала, що так можна простояти до кінця зміни. Від гуркоту боліли вуха, повітря стало задущим від газу. Джойс смикнула майстра за руку, показуючи в кінець проходу.

Він одмахнувся від неї. Джойс пішла назад на палубу. Надворі почався дощ. Перед нею лежала блискуча й мокра головна палуба, в світлі прожекторів срібними нитками пролітали дощові краплини і, розбиваючись об палубу, вибухали крихітними фонтанчиками. Її робота на верфі головним чином полягає в тому, щоб навчитись чекати, подумала вона. Це каже і Сержант, але сам він не дуже вміє чекати і, мабуть, зараз страшенно лютий. Лютий на неї. Їй часто хотілось працювати з ким-небудь іншим, а не з Сержантом; десятник, мабуть, поставив їх разом задля жарту, бо вона була в зміні першою кольоровою жінкою-зварницею, і всі знали, як Сержант добивався, щоб профспілка дала їй роботу. Він був похмурий і небалакучий чоловік, цей Сержант; іноді вони працювали поруч половину зміни, не обмінявшись жодним словом. Проте Джойс розуміла, що ні в якого іншого монтажника вона не навчилась би захищати себе. Якби Сержант був на палубі, коли майстер відіслав її допомогти Кімболу, він би її не пустив, і майстрові довелося б шукати іншого зварника. «Коли вже ви станете хоч трохи впертішою, міс Аллен?» — питав він. Його впертості вистачило б на двох.

Джойс подумала, що треба було б спуститися вниз і сказати Сержанту, що трапилось. Але навіть це робити, він і без неї все знатиме. А коли спуститься, то неодмінно виявиться, що вона вкрай потрібна тут. Можна дві години тинятися без діла, а відійдеш на п'ять хвилин, як тебе вже шукають по всьому кораблю.

Джойс знизала плечима. Якщо так брати все до серця, то, як сказав Сержант, до ранку можна здохнути. Вона спустилася з палубної надбудови, обійшла головний люк і перехилилась через поруччя, розглядаючи верф згори. Знявши каску і захисні окуляри, Джойс підставила обличчя під дощ: вода була солоня. Найбільше подобалась їй верф уночі. Вдень вона здається холодною і неприємною, але вночі, подумала Джойс, нагадує місто з чарівної казки. Сяють вікна вгорі, ніби в палаці, віддалік у темряві — димчасте марево над відкритими цехами, а ще далі — незліченні вогні різних споруд, складів і під'їзних шляхів; вогні під час дощу розпливаються і мерехтять.

Зараз, дивлячись просто вздовж борту корабля, Джойс далеко внизу, де залізнична колія підбігала до стапелів, побачила відблиск рейок і дві маленькі постаті в блискучих касках, що квалливо одійшли від корпусу корабля й зникли в темряві. Який корабель високий! Наче дивись з верхівки високої башти. Чарлі розповідав, що хвили іноді перекочуються через головну палубу, коли корабель дуже навантажений. То як може така величезна споруда плисти під водою? Адже вона неодмінно потоне, якщо хвилі піднімаються так високо. А люди в камбузах, машинному відділенні, кубриках, проходах, наче бджоли в стільниках. Джойс здригнулась, уявивши собі, як корабель опускається дедалі глибше в чорну воду.

Чарлі писав, що його корабель знов стоїть у порту. Джойс хотілося вірити, що вони розвантажуватимуться трохи довше, ніж передбачалось, і саме цієї ночі судно все ще стоятиме в гавані. Тоді б вона не турбувалась про нього. Якщо ж корабель розвантажився швидко, то вони, мабуть, вже в морі і йдуть з району воєнних дій додому. На якусь хвилину Джойс навіть дозволила собі подумати, що корабель саме зараз підходить до мосту, йде через бухту «Золоті Ворота». Може, коли вона прийде додому, то знайде записку від Саллі, що був Чарлі...

Джойс спинила себе, примусивши думати про інше. Коли думаєш про Чарлі, стає ще тяжче. А він приїде наступного місяця або через шість тижнів. Вона почекає.

— Гей, зварнице! Куди вона повіялась?

Підійшов монтажник, що розшукував її.

— Якого біса ти кинула роботу? — гаркнув він.

— Я сказала майстрові, куди йду, — відповіла Джойс. Вона побачила, що він знову відкрив рота, і закричала сама: — Не кричіть на мене або шукайте собі когось іншого! Не я помилилася з тією переділкою! — Монтажник закрив рота, аж зуби клацнули, повернувся й пішов на палубу; Джойс подумала: «Як би там не було, а я не злякалася його», — і пішла за ним.

Вона знову видерлась на риштування і побачила, що переділку зсунуто клинами з старого місця приблизно на дюйм убік. Почавши з кутка, вона просуvalась уперед, приварюючи переділку через кожних кілька футів. Унизу під нею ще двоє чоловіків зварювали сталеві листи покриття палуби. Дим став ще густіший. Джойс було жарко, вона задихалась під своєю важкою каскою, з кінчика носа капав піт, і від цього ніс нестерпно свербів. Переділка, здавалось, тяглася на кілька миль; коли Джойс дійшла, нарешті, до кінця і зіслзла на палубу, вона мало не нашттовхнулась на Сержанта.

— Ось де ви, — сказав він.

— Майстер наказав мені залишитись тут, містер Брукс.

— Виходить я, двоє трубопроводників та електрик маємо стояти без діла, згорнувши руки? Ану йдіть сюди. Ви закінчили шов?

— Але ж, мабуть, я їм ще потрібна.

— Ні, ви їм уже непотрібні, міс Аллен. Я щойно переговорив з майстром.

Джойс засміялась. Ні майстра, ні монтажника не було видно; вона змотала провід і вимкнула його. Сержант почепив моток собі на плече, і вони почали спускатися крізь головний люк.

Далеко внизу на вигнутому днищі судна Джойс бачила сузір'я вогнів, спалахи електрозварки, людей, що метушилися, мов жуки. Вони з Сержантом переходили з однієї висячої платформи на іншу. Вони спустились на дно величезного лункого черева корабля, де стояв страшний гармидер; платформи, що звисали на тросах з головної палуби, хитались під вагою їхніх тіл. Джойс згадала, як мало не вмерла від страху, коли вперше спустилася з Сержантом у трюм. Зараз це вже не так лякало її, майже зовсім не лякало.

Була перша година ночі, коли Джойс вийшла з автобуса в селищі Сан-Мартін. Дощ полив ще дужче. Вона підняла комір пальта і заспішила додому. Проминула квартал житлових будинків з магазинами в центрі і почала підніматись угору між рядами маленьких будиночків. Як завжди, вона думала про лист від Чарлі і навіть зазирнула в поштову скриньку, хоч знала, що Саллі О'Ріген уже вийняла все, що там могло бути.

Скринька була порожня. Джойс стояла під дощем, намагаючись в сумочці ключ від

дверей. З-під будинку вискочив кіт, нявкнув, потерся об її ногу і сердито почав дряпатись у двері. Ввімкнувши світло, Джойс побачила на кухонному столі листа і жадібно схопила його. Але лист був від матері, а не від Чарлі, і вона поклала його назад на стіл, щоб прочитати вранці. Вона повісила мокрий плащ, поставила на плиту чайник з водою і пішла у ванну. Викупавшись під душем, вона напилася чаю з хлібом і трохи почитала, щоб відігнати сумні думки.

Потім вона приготувала сніданок для Саллі. Кіт згорнувся клубочком на своєму звичному місці під батареєю водяного опалення. Джойс погладила його, і коли він голосно замуркотів, засміялась і вимкнула світло.

Вона лежала, підгорнувши під себе ковдру. За стінами будинку свистів вітер, по даху лопотів дощ. Тепер у темряві Джойс дозволила своїм думкам, які цілий день тримала під контролем, помандрувати куди їм заманеться — на ті кілька хвилин, що лишилися, поки її втомлене тіло порине в сон. Який жаль, думала Джойс, що вона не вийшла за Чарлі заміж, який жаль, що вони не провели той останній тиждень разом, як чоловік і жінка! Може, вона й справді помилилась? Ні, ні, коли він повернеться і вони знов побачать одне одного, вони переконаються, що не помилились у своїх почуттях. Чекати вже недовго. Джойс рахувала дні й ночі, відколи він поїхав, розпитувала дружин моряків, скільки звичайно триває таке плавання, і була переконана, що Чарлі вже повертається назад.

З кухні почувся дзенькіт тарілок. Мабуть, на стіл заліз кіт, подумала вона, але була надто сонна, щоб встати. Вона була в кабіні китайського ресторану... напівпорожні чашки... і вона тягнеться, тягнеться до нього...

Джо Бейрейшіа, який вчив Чарлі малювати, порекомендував Джойс учительку музики, і вона домовилась брати уроки. Ці заняття не мали нічого спільного з тими уроками, які Джойс брала в Сігнел Спрінгсі. Її нова вчителька, жінка років тридцяти п'яти, у минулому сама виступала в концертах і була вимогливим викладачем. «У вас не чистий удар», — заявила вчителька і призначила Джойс цілу низку вправ, щоб її кисть стала гнучкішою. Вдома у Джойс піаніно не було, а тому попервах вправи виконувались не дуже успішно. Та після того, як Бізлі переїхали до Сан-Мартіна і преподобний відкрив свою церкву в залізничному пакгаузі на околиці, Джойс пообіцяла йому грати на недільних відправах і допомагати хору репетирувати. За це вона одержала ключ від приміщення і тепер могла користуватись інструментом, скільки хотіла.

Тими ранками, коли Джойс їздила на уроки до Сан-Франціско, Саллі, яка працювала

на верфі в нічній зміні, звичайно чекала, поки вона прокинеться, замість того, щоб лягати спати, повернувшись з роботи о дев'ятій годині. Вони разом снідали, розмовляючи про те, як легше зварювати той чи інший шов, обмінювались враженнями про різних десятників, майстрів та монтажників, з якими доводилось працювати. Джойс розповідала про свої музичні заняття, Саллі — про те, що говорили на профспілкових зборах. Джойс звикла до товариства Саллі і нетерпляче чекала таких ранків. Вона ловила себе на тому, що думає про Саллі О'Ріген скоріше як про подругу, ніж як про людину, з котрою випадково опинилась на одній квартирі. Перейшовши до Саллі від Гендерсонів, Джойс мала намір пожити з нею, поки не знайде собі помешкання. Але тепер їй здавалось безглуздим наймати іншу квартиру, адже вони обидві самотні. Саллі переконала Джойс, щоб вона залишилась, і вони платили за квартиру вдвох. Джойс кінець кінцем погодилась, хоч їй було якось дивно жити разом з білою жінкою. Але й це, як усе нове, що траплялося з нею, вона незабаром почала сприймати, як щось цілком нормальне. Район, де вони жили, був мішаний, в будинках з обох боків вулиці жили родини білих і негрів, і всі, здавалось, почували себе непогано.

Бізлі мешкали неподалік. Преподобний, як і Саллі, працював у нічній зміні, а його дружина Дженет знайшла тимчасову роботу в швейній майстерні. Після першої ж зустрічі Джойс з дружиною преподобного, їхні взаємини склалися так, ніби вони були ровесницями, дарма, що дочка Дженет уже вчилася в школі. Але Джойс бачила, що іноді Дженет ставиться до неї, як до своїх дочок. Завжди розпитувала про Чарлі, а коли йшла з дочками за покупками або в кіно, то посилала одну до Джойс спитати, чи не хоче і вона піти з ними.

Бізлі весь поринув у роботу в Лізі боротьби за поліпшення становища негрів. Він пояснив Джойс, що Комітет з питань найму при канцелярії президента Рузвельта запланував, нарешті, заслухати в Портленді питання про расову дискримінацію на верф'ях Західного узбережжя, тож Ліга намагається скликати конференцію представників з усіх верфей, аби зібрати матеріал і подати його на розгляд Комітету. Він хотів би поговорити про це з Сержантом, сказав він Джойс, і якось уночі перед закінченням зміни прийшов туди, де вони працювали.

Джойс була зайнята — збирала інструменти і змотувала провід. Однак вона почувала, як Сержант голосно заявив, що він особисто про Лігу боротьби за поліпшення становища негрів поганій думки: все це почали білі, щоб трохи поліпшити становище кольоро-

вих, тому він не хоче, щоб від його імені вони робили все, що їм заманеться.

— Хтось повинен почати, — відповів преподобний. — Гадаю, ви все-таки могли б прийти.

— Кажеш, о восьмій годині вечора? В цей час я працюю. — Джойс понесла моток провідів на головну палубу для зварника, що заступатиме зміну. Коли вона повернулась, Сержант говорив: — ...Я не хочу мати нічого спільного з тим, що спрямоване на підривної діяльності Допоміжного відділення профспілки, ви це знаєте. Я намагався залучити наших людей до участі в його роботі. А ви, здається, робите щось цілком протилежне.

— Я ще не зовсім точно знаю, що мені слід робити, містере Брукс.

— Але ви саме зараз намагаєтесь пояснити, що повинен робити я. А я дещо бачив і дещо тямлю. Всі ці священики і адвокати, яких ви згуртовуєте в якийсь комітет, не дадуть нам ніякої користі. Вони не працюють на верфі. Вони розмовляють — оце й усе. Але як тільки ми збираємось разом, вони називають це Допоміжним відділенням. Та хай називають, як хочуть, це не має ніякого значення.

— І зборів у цій Допоміжній профспілці ні разу не було, містере Брукс.

— Скоро будуть. Уже визначено, коли. В перший вівторок грудня. Ви прийдете?

— Неодмінно.

Сержант натягнув куртку.

— Я не хочу учити вас, що вам слід робити, містере Брукс. Я намагаюся зрозуміти, що повинен робити я. Наші люди приходять на верф, але тут їх не навчають спеціальностей, їм не допомагають. Немає ані кольорових майстрів, ані кольорових десятників. Кольорові зварники все своє життя сидять на другорядній роботі, а білі — на тій, що краще оплачується. Спілка повинна захищати нас, але не захищає. Президент Рузвельт каже, що треба покласти край дискримінації, містере Брукс. А тим більше у воєнній промисловості. Я питаю, хіба ми не маємо права бути членами профспілки? Ні, не Допоміжного відділення, а справжньої спілки? Чи ми не такі, як інші?

— У нас ніколи не буде більшості. Вони завжди забалотують наші пропозиції.

— Але ми взагалі не маємо права голосу. Ми сплачуємо гроші, внески, але не голосуємо. Нехай умови найму будуть поширені і на нас і нехай нам так само зараховується трудовий стаж.

— О, чорт! — вигукнув Сержант. — Вони ганяють нас як солоних зайців, коли їм тільки заманеться; хай у них буде своя організація, а в нас своя! Тільки так ми зможемо чогось досягти. А потім підемо просто до

хазяїв. «Ви досі знали лише профспілку для білих, — скажемо їм, — а тепер вам доведеться зважати й на нас».

Пролунав гудок. Сержант, підхопивши свої обідні судки, пішов до трапу.

— На мою думку, ви в Допоміжному відділенні наче секретар, — сказав преподобний Бізлі.

Сержант зупинився. Він поставив судки, випростався і застиг на місці, опустивши руки. Джойс завмерла від жаху, але чоловіки стояли непорушно. Нарешті, Сержант промовив:

— Ви побоялись би сказати мені це, якби не були священиком.

Ледь чутно, майже пошепки, преподобний відповів:

— Ви самі довели мене до цього, Брукс. Пробачте за те, що я вам сказав.

Знову взявши судки, Сержант почав спускатися по трапу. Бізлі поклав руку на плече Джойс, і дівчина побачила, що усмішка з його обличчя зникла.

— Чого тільки не скажеш, коли втрапиш самовладання, — промовив він і додав згодом: — Цей містер Брукс, наче вовк, нікому не вірить. Наші люди такі затуркані й пригноблені, Джойс, що іноді їм жити не хочеться і вони нікому не вірять.

Він одвернувся, скрушно похитавши головою.

Джойс побігла по сходинках униз і влилась у людський потік, що котився з-під високого носа корабля. У неї всередині ще все тремтіло від пережитого під час цієї сутички страху: вона якимсь чином опинилась між тими двома чоловіками і відчула, як кожен з них чекає, що вона стане на його бік. Але Джойс просто не зрозуміла їхньої суперечки. Їй здавалося неминучим, що спілка, керована білими, запроваджуватиме обмеження для негрів. Весь її попередній досвід підказував їй це. Що ж до Допоміжної спілки, то вона заплатила вступний внесок, одержала членського квитка і раз на місяць їздила в Сан-Франціско платити внески, бо десятник попередив, що виженуть з роботи, коли вона заборгує.

Все, чого Джойс хотіла від спілки, — щоб їй дали спокій. І раптом вона подумала, що взагалі хоче лише одного — щоб її не чіпали. Це та ще Чарлі і гра на піаніно — ото й усе, що цікавить її на цьому світі. Більш нічого. Якимсь чином між Чарлі і грою на піаніно було щось спільне, наче це одне й те саме, — Чарлі підводив її до музики, а музика вела до Чарлі. Вдаряючи по клавішах у церкві, вона грала про Чарлі, для Чарлі, і з Чарлі. І вночі, їдучи автобусом з роботи, видираючись нагору до свого будиночка, лежачи в ліжку, вона думала тільки про Чарлі,

і в її уяві оживав вечір, який вони провели в концерті, срібні звуки самотніх труб, що сяяли, мов зірка в темряві, і співали: Чарлі... Чарлі.

Навколо неї миготіли обличчя білих монетажників, білих десятників, майстрів, профспілкових уповноважених, лютого працівника з правління профспілки, який узяв у неї гроші. Обличчя погрожували, кричали, жували... Ці люди були її ворогами. Їй хотілося, щоб вони її не бачили. Хай беруть три долари на місяць, але не чіпають її, не вимагають нічого іншого...

І їй знову стало страшно від думки, що завтра вранці вона побачить Сержанта.

15

З об'єднаного резерву конвойних військ у Нью-Йорку Тома відрядили до штату Вірджинія, в місто Норфолк. З вокзалу в переповненому портовими вантажниками, робітниками з верфі, солдатами й матросами трамваї він поїхав у доки. На одному з великих перехресть жінка-вагоновод побігла до вуличного лотка по молоко та бутерброд з гарячою сосискою і зупинила весь рух. Не звертаючи ніякої уваги на автомобільні гудки з усіх чотирьох боків, на регіт і вигуки пасажирів, вона, жуючи бутерброд, спокійнісінько повернулася у вагон, і вони поїхали далі.

Тільки це й запам'яталося Томові з усього баченого у Норфолці. Згодом, повертаючись у думках до свого першого знайомства з «Ендрю Роджерсом», в команду якого Тома включили того ж таки дня, він згадував лише отой трамвай та жінку-вагоновода з бутербродом. Корабель відплив увечері, пройшов гирлом річки Чесепік і приєднався до великого каравана, що прямував на схід.

На світанку щогли й труби кораблів, що обережно просуvalись уперед по мертвому зибу, простяглися аж до обрію. З сигнального поста на містку Том вивчав караван. Даватимуть, певне, не більш, як сім вузлів, отже, перехід триватиме днів вісімнадцять, не менше. Погляд його випадково спинився на флагмані, старезному британському тральщику, що сунувся попереду в тій самій колоні. Що десять-п'ятнадцять хвилин флагман, мов новорічна ялинка, розквітав різними кольорними прапорцями, а решта кораблів каравана негайно ж повторювала сигнали.

Том прокричав останній сигнал, його помічник вихопив з ящика прапорці і підняв їх угору, а лейтенант похапцем погортав сторінки коду і прочитав семафор капітанові торговельного судна. Правда, було цілком

очевидно, що капітан не помічає ані лейтенанта, ані сигналів — нічого.

— Ніби я нічого цього не знаю, — пробурмотів він і велично відійшов, пахкаючи люлькою. Лейтенант повторив семафор другому помічникові, який вислухав його з таким виглядом, наче йому було дуже цікаво.

— Дякую, лейтенанте, — мовив помічник і глянув на Тома, показавши жовті від тютюну зуби. Том подумав, що ситуація справді досить кумедна, але він добре знав, що сміятися на містку не зовсім безпечно. Напередодні ввечері, ще до того, як корабель вийшов у море, він під час вечери спитав, хто такий був Ендрю Роджерс, чиїм ім'ям названо корабель. Але ніхто цього не знав. Та ніхто й не хотів знати. А коли Том спитав, що це за корабель, усі зареготали. «Слухай-но, Семафоре, — сказали йому, — відтоді, як його спустили на воду, він весь час хитається. (Сміх). А коли вітер зустрічний, то доводиться кидати якорі, щоб його не погнало назад. Біля мису Гаттераса він мало не переломився навпіл (сміх), і зараз упоперек всього корпусу поставлено для міцності льотки й залізні бруси, зрозумів, Семафоре?» Том потягнувся до хлібниці — взяти хліб, і побачив там з півдюжини здоровенних тарганів, які саме вечеряли. Витрусивши їх, Том спитав, коли на «Ендрю Роджерсі» востаннє робили дезинфекцію, і за столом знову зареготали.

— За три останні місяці дезинфекцію робили двічі, — відповів хлопець-китаєць, що прислужував у їдальні. — Передушили всіх котів і собак, а таргани залишилися. — Ці слова викликали новий вибух реготу, і хлопець, у цілковитому захваті від успіху свого дотепу, заходився оповідати, як таргани потрапили на борт разом із вантажем кубинського цукру. Цукру давно вже нема, а таргани, здається, залишилися назавжди.

Як тільки розвиднілось, Том перехилився через поручні містка, шукаючи поглядом кріплення, про яке йому розповідали напередодні. Вони були там, товсті й мокрі, і ліниво занурювались у мерехтливий зиб, від чого вода біля бортів закипала бульбашками. Дивлячись на них, Том почав сміятись, сам не знаючи з чого, — чи то з жінки-вагоновода та її бутерброда, чи то з величезних тарганів у хлібниці, чи то з наміру переплисти океан на восьми тисячах тонн боєприпасів, навантажених на ненадійний корабель.

Берегова лінія зникла за обрієм. «Ендрю Роджерс» зайняв у колоні кораблів своє постійне місце. З флагмана надходили одноманітні команди, взяті із статуту. Капітан спустився вниз, а лейтенант (він казав Томові, що рік тому був директором школи в Уїлінгу, в Західній Вірджинії) залишився на містку і терпляче гортав код, намагаючись

зрозуміти інструкції флагмана. Другий помічник, скинувши верхній одяг, сидів навпочіпки біля зенітної гармати на правому борту, час від часу позираючи на Тома і беззвучно сміючись. Просто над ними артилеристи розбирали і знов складали тридюймову зенітну гармату; внизу неквапливо, мов хвора, пульсувала машина. Години і дні минали в нескінченній круговерті вахт, і кожна вахта була така сама, як і попередня, і кожний день був схожий на вчорашній і завтрашній.

Щоранку Том прокидався від міцних штурханів свого напарника:

— Четверта година, Семафоре! Ану, давай вилазь з-під ковдри. Вилазь!

Він натягав на себе робу і хлюпав в обличчя холодною водою. У проході хапливо наливав кружку жакливої чорної кави, що всю ніч стояла в бачку, і піднімався на місток. Якщо ніч випадала місячна, то на палубі було видніше, ніж унизу. Зате коли ніч була темна, — а це бувало часто — то, вийшовши з-за маскувальної завіси в кінці проходу, Том наче наштовхувався на глуху стіну. Він зупинявся, мов паралізований, і чекав, поки на трохи рідшій темряві океану почнуть вирізнятись обриси рятувальних шлюпок та вентиляторів.

Вийшовши на місток, Том гукав до помічника капітана, що він, мовляв, уже тут, і той відповідав: «О'кей, Семафоре». Після цього разом з артилеристом, який обслуговував гармату з правого борту, перевіряв по селектору пости. Потім обидва сідали і слухали рипіння штурвального колеса, коли стерновий повертав корабель на потрібний курс, до гудіння вітру в оснастці, до кроків помічника, який ходив на містку, до роботи машини. Час на вахті спливав повільно, нарешті, небо на південному сході починало яснішати, а на обрії знову з'являвся ліс щогл і труб.

З купи книжок у паперових обкладинках, звалених у стінній шафі в коридорчику, Том брав лише вестерни та детективи і врешті дочитався до того, що його почало нудити від самого їх вигляду. Якось, риючи у цій шафі, він під купою вестернів натрапив на старий «Курс іспанської мови для початківців» і заходився вивчати іспанську мову. Колісь це, можливо, придасться, адже після війни він, може, поїде до Мексики або влаштується на якомусь будівництві в Південній Америці. До того ж, і вахта швидше минає. Він записував слова на клаптиках паперу, які можна було непомітно сховати в руці, і заучував їх, удаючи, ніби лагодить селекторний телефон чи порядкує в ящику з прапорцями.

Він встановив собі щоденну норму — що треба вивчити, іноді заходив до молодшого

радиста, щоб попрактикуватися в азбуці Морзе. Той, хто знає радіо, може сміливо дивитись у майбутнє, запевняв радист, а вивчити азбуку Морзе Томові легко: адже це майже те саме, що й світлосигнальний апарат, тільки сигнали сприймаються на слух. Проте Том збагнув, що радіо — не його покликання. Вібрування навушників викликало в нього таке відчуття, ніби по тілу повзають блощиці. Повторивши кілька груп сигналів, щоб довести самому собі, що він може їх вивчити, якщо хочє, Том знімав навушники й чекав, поки молодший радист звільниться. Тоді в них починалася розмова.

Якось уранці на капітанському містку другий помічник спитав Тома:

— Що то у вас за штуки, Семафоре? — Помічник підійшов ззаду й зазірнув Томові через плече, перш ніж Том встиг сховати папірця з іспанськими словами. — Ти що, й досі товчеш ці сигнали, як отой наш дурень лейтенант?

— Я вивчаю іспанську мову, — відповів Том. — Мушу щось робити, бо інакше збожеволію.

— Іспанську мову?

— Еге ж. А що в цьому поганого?

— Нічого, звичайно, — відповів другий помічник. — Юнацьке завзяття. Честолубство. Приємно це бачити. А навіщо тобі, власне, іспанська мова?

— Ми можемо піти в Південну Америку.

— Щоб дістатись до своєї бухти в Південній Америці, знати іспанську мову непотрібно, Семафоре.

— Для цього взагалі не треба знати ніякої мови.

— Так. Цілком справедливо. — Другий помічник перейшов на лівий бік містка, щоб визначити відстань до найближчого корабля. Невдовзі він повернувся.

— Що ви робили до війни, Семафоре?

— Був теслярем. А ви?

— Як той казав: і швець, і жнець, і на дуду грець, — помічник помовчав і спитав: — Ти не заперечуватимеш, щоб я вивчав іспанську мову разом з тобою? Я завжди був прихильником самоосвіти.

Коли прийшла зміна, Том приніс підручник іспанської мови і дав другому помічникові. Відтоді вони щоранку хвилин по п'ятнадцять-двадцять питали один в одного іспанські слова, потішаючи штурмана, який вільно розмовляв по-іспанському, й викликаючи обурення молодшого радиста.

Том і сам не знав, подобається йому другий помічник чи ні. Він бачив, що більша частина команди має його за дивака.

Іноді, найчастіше вранці, він бував приємним і компанійським хлопцем, а іноді мовчки пив каву, засунувши стиснуті кулаки в кишені штанів. А одного разу він взагалі пож-

бував кухоль з кавою за борт, обернувся й пішов з містка вниз, не озвавшись ні до кого й словом.

Коли другому помічникові хотілось поговорити, то виявлялось, що язик у нього гострий і що він вміє тонко помічати смішні або негарні риси людської вдачі. Коли той починав говорити, Том почував себе якось тривожно, хоч йому й подобалось слухати помічника. Під час довгих вахт на містку Том добре вивчив усіх офіцерів і бачив, що характеристики, які він тепер чув, були майже завжди влучними.

Том помітив, що офіцери уникають другого помічника, а він в свою чергу не шукав їхнього товариства, відвідував офіцерський салон лише під час сніданку, обіду й вечері і ніколи не вештався вдень поблизу капітанського містка, як інші офіцери. Іноді Том бачив його в матроській їдальні за грою в шахи з ким-небудь з військових матросів. Здебільшого ж другий помічник сидів у своїй каюті. Там у нього була полиця з книжками, — Том бачив її крізь двері, — і він щось вивчав. Він розповів Тому, що спершу плавав матросом другого класу, потім вбився в офіцери і тепер у нього найкраща робота з усіх, які він перепробував, він і після війни не має наміру залишити її.

З першого погляду другому помічникові можна було дати щонайбільше років двадцять п'ять; це був вродливий хлопець з широким вилицюватим обличчям, каштановим чубом і високим чолом. Але подивитися уважніше — і стає зрозуміло, що він значно старший — років тридцяти п'яти, як не більше, думав Том. Помічник завжди мружився, ніби йому щось запорошило очі, шкіра під очима й під підборіддям здавалась червоною і висіла мішками, біля кутиків рота — глибокі зморшки. Здаля він виглядав набагато краще.

Вони вивчали іспанську мову щось з місяць, а потім другий помічник не витримав:

— Заради бога, Семафоре, давай-но зробимо перерву!

Більшість листів від Саллі здавались Томові занадто веселими, щоб заспокоїти його. Проте він бачив, що верф припала їй до смаку. Саллі надіслала йому фото: вона в повному спорядженні зварника — черевики, комбінезон, шкіряний фартух, рукавиці і маска. Він показав фотографію хлопцям — нехай посміються. Але в тому ж конверті було ще й інше фото — Саллі з новою подругою. Його він вже не показав нікому, бо дівчина, очевидно, була негритянкою; досі про це Саллі не згадувала. Том подумав, що їй слід було повідомити його про це, не гаючи: адже він міг несподівано завітати додому і побачити там кольорового хлопця. Господи, невже на всій верфі не знайшлося

жодної білої жінки, яку б вона могла запросити до себе в напарниці? Два чи три дні він носив фото в бумажнику, не наважуючись залишити його в своєму сундучку, а тоді порвав і викинув за борт. Проте він завжди чекав листів Саллі з нетерпінням. Мабуть, з півдюжини він одержить в Норфолку чи Бостоні, один чи два надкоженуть його десь в Кардіфі, Лондоні або Ліверпулі.

За літо й осінь вони перепливали Північну Атлантику п'ять разів. Літо принесло тумани з півночі, і корабель плавав немов у зачарованому колі: сіра завеса підступала мало не до самісінького поруччя, іноді минали не один день і не одна ніч, перш ніж у каравані можна було побачити сусідній корабель. В тумані кораблі, щоб не порушити стрій колони, кожні п'ять хвилин давали гудки. Чотири коротких і довгий. Пауза. Один довгий і чотири коротких. Четверта колона, шостий в ряді. «Ендрю Роджерс» на місці. Ще, ще й ще. Суцільне оглушливе виття гудків.

Іноді Том прокидався з таким відчуттям, ніби, нарешті, перестав боліти хворий зуб, і усвідомлював, що це мовчить гудок, бо туман, певно, зник. Проте туман мав свої переваги. Як тільки він зникав, кораблі каравану чітко вирізнялися на тлі неба. Есмінці й сторожовики одразу починали ганяти зигзагами навколо каравану на повній швидкості. І ось Том підхоплювався, холонучи й дослухаючись до далеких вибухів глибинних бомб. Вибухи дедалі гучнішали, ось уже наче вдарило молотом по корпусу корабля.

Том завмирав у чеканні. Може, їх відігнали. Може, це тільки комусь привиділось на якомусь з кораблів конвою. Це можливо. Іноді так і бувало. Іноді вибухи вщухали вдалині, і Том лягав, поволі заспокоюючись. Інколи ж — не дуже часто — несамовитий сигнал бойової тривоги розчиняв двері кубриків навстіж, виштовхуючи людей у проходи; у безладді й тисняві, натягаючи на бігу рятувальні пояси, вони кидались до містка й гармат.

І завжди під ногами повільно здригався корабель від роботи машини — «Ендрю Роджерс» вперто йшов уперед.

16

Джойс намагалась нічого не бачити й не чути, намагалась не думати про те, що конфлікт загострюється. Але вона скрізь помічала його — зустрічаючись з робітниками під час сніданку й в автобусі, що ходив між селищем Сан-Мартін та верф'ю, в розмовах у магазинах і навіть у пральні.

Одного ранку, зайшовши на кухню випити кави, яку Саллі звичайно залишала для неї

на плиті, Джойс, ще не зовсім прокинувшись, побачила на кухонному столі розгорнуту газету. Заголовок на півсторінки проголосив:

«Комітет з питань найму та звільнення вважає, що профспілки і керівництво верфі ставляться до робітників упереджено».

Нахилившись, щоб прочитати статтю, вона почула стукіт у двері. Це прийшла одна з дочок Бізлі.

— Ви вже не спите, Джойс? — спитала вона, зазираючи в кухню. — Татко сказав, щоб ви прийшли. Вип'єте у нас кави з булочками.

Сказавши це, дівчинка засміялась, зачинила двері, і Джойс побачила у вікно, як вона побігла вгору до зупинки шкільного автобуса. Одягнувшись, Джойс накинула на себе плащ і вийшла в сірий ранок. Стежкою, що звивалась по схилу горба, вона проминула евкаліптовий гай і вийшла на протилежний бік селища. Тут дахи будинків збігали вгору, наче приступки сходів, в небо здіймався ліс тонких залізних димарів, і дим з них повільно вплітався в туман.

На кухні в Бізлі було повно чоловіків і жінок у комбінезонах та спеціалках, бо всі прийшли сюди відразу ж після нічної зміни. Преподобний Бізлі, виймаючи з духовки на швидку спечені булочки, саме пояснював, що він господар не дуже вправний, а його дружина Дженет на роботі. Тим часом одна з жінок наливала каву. Всі говорили, не слухаючи одне одного і обмінюючись газетами. Нарешті, преподобний Бізлі підвівся і став біля столу, чекаючи, поки вщухне гамір. Потім він заговорив, заговорив так, як Джойс чула під час відправ у церкві, — гучно і переконано.

Ліга боротьби за поліпшення становища негрів надіслала йому цього ранку листа, в якому його просять негайно побувати на інших верф'ях і поговорити з людьми. Тому за кілька хвилин він залишить їх. Новина дуже важлива. Часу мало. Завтра вдень вони повинні піти делегацією — і всі ті, хто хоче піти з ними, — до профспілки і попросити, щоб відкрили двері для кольорових робітників у відповідності з рішенням Комітету в справах найму та звільнення. Він, Бізлі, закликає присутніх переказати своїм друзям, щоб вони приходили завтра після обіду.

— Це рішення — благословення господне, — проголосив він на закінчення. — Будемо сподіватися, що вони твердо дотримуватимуться його слова й духу.

— Амінь, — сказав якийсь чоловік, коли Бізлі замовк. — Правильно! — вигукнув другий. Інші почали питати про те, які наслідки матиме рішення Комітету в справах найму та звільнення.

— Я не юрист, — відповів Бізлі, — і не мо-

жу точно сказати, яке його юридичне значення; але комітет проголосив, що на верф'ях таки існує дискримінація, — звичайно, ми всі це знаємо, але зараз усі змушені будуть визнати це і обвинуватити компанії та профспілки в тому, що вони об'єдналися у цьому питанні. Комітет наказує компаніям відмовитись від дискримінації при наймі та оплаті праці. Він каже профспілкам, що вони повинні або розірвати угоди з підприємствами, які наймають тільки членів профспілки, або згодитись на повне й рівне членство всіх кваліфікованих робітників.

— А чого комітет думає домогтись цим? — спитав хтось. — Хіба це буде виконано?

— Сьогодні вранці я розмовляв по телефону з Сан-Франціско, з головою нашої Ліги. Навіть юристи, з якими радився комітет, ще не можуть сказати, що дасть цей наказ на практиці. — Преподобний зробив паузу, вдивляючись в обличчя навколо себе, і повів далі таким тоном, наче виголошував проповідь: — Я вірю, що Президентський комітет знайде потрібні законні шляхи. Ми молимося, щоб зацікавлені угруповання виявили високі моральні якості. Так. Ми молимося, щоб вони почули нас і, співчуючи, діяли людяно й справедливо. Ми всі об'єднуємось, об'єднуються всі наші люди, щоб закликати їх керуватися саме такими принципами.

Голос преподобного був зворушливо-урочистий. Слухаючи його, Джойс раптом згадала, як Чарлі сказав їй одного разу: «Преподобний іноді висловлюється так пишномовно, що й не зрозуміти». Вона збентежено опустила очі, почувавши себе винною в тому, що в такий час у неї могла виникнути подібна думка. Звичайно, Чарлі мав на увазі не зовсім це.

Джойс підняла очі, і коли її погляд зустрівся з поглядом преподобного, вона не змогла стримати усмішки. Він теж відповів усмішкою. Але вона з полегкістю побачила, що він не прочитав її думок. Його усмішка призначалась усім, хто був у кімнаті. Він простягнув до людей руки, але чоловік, який раніше вигукнув «амінь», зараз повторив ще голосніше:

— Амінь, браття, амінь.

Преподобний ступив до дверей. Йому треба їхати в Окленд, відвідати людей з Оклендської верфі, сказав він. Виходячи, він голосно нагадав:

— Обов'язково перекажіть своїм друзям, щоб приходили завтра в другій половині дня.

Увесь цей вечір на верфі тільки й говорили, що про постанову комітету. Але Сержант мовчав. Опівночі, коли вона йшла додому, біля прохідної стояли люди з надрукованим на ротاپринті листом Ліги бороть-

би за поліпшення становища негрів, що закликав кольорових робітників приєднатись до делегації, яка піде наступного дня до профспілки. Джойс ніяк не могла вирішити, іти їй чи ні. Вона завжди боялась ходити в спілку навіть для того, щоб заплатити внески, і зараз сама думка про те, щоб піти туди разом з іншими вимагати чогось, кинути виклик, знехтувати цією величезною мовчазною ворожнечою, викликала в неї жах. Однак те враження, яке справили на неї збори на кухні, її схиляння перед преподобним Бізлі, не дозволяло їй стати осторонь того, що відбувалось. Майже всю ніч питання, як їй повестись, не давало їй спати, і на ранок Джойс вирішила, що застудилась.

Але одразу ж після дванадцятої години, коли, як вона знала, додому мала повернутись Дженет, Джойс пішла до Бізлі, сподіваючись почути від Дженет, що та теж не йде. Дженет стояла біля плити, готуючи сніданок. Вона обернулась, глянула на Джойс з якоюсь дивною непевною посмішкою і кивнула:

— Так, я йду. — І додала: — Боюсь страшенно.

— І я, — сказала Джойс. Вона поснідала разом з подружжям Бізлі, після чого преподобний вийшов, щоб зібрати людей, які обіцяли прийти. Вони пішли до автобусної зупинки і звідти поїхали в Сан-Франціско.

Місто було сіре, холодне.

Це було те місто, яке Джойс бачила того вечора, коли вперше вийшла з Чарлі — старі, невиразні, похмурі будинки з високими східцями перед фасадом та наріжними баштами; в тумані вони ніби плакали. Те місто, про яке їй розповідав Чарлі, де голодні люди мерзли під дощем і сірими хмарами, що низько звисали над дахами. Це було Сан-Франціско, таке яскраве в сонячному сяйві, а зараз чуже й вороже. Коли Джойс підводила очі, то зустрічала погляд інших очей, що дивились на них з вікна бакалійної крамниці на розі, з вікна закусконої, повз яку вони проходили. В одному з під'їздів Джойс побачила в чорному дощовику з капюшоном полісмена, який дивився на них. «Ми схожі на похоронну процесію, — подумала вона. — Голови схилені, руки в кишенях, ми йдемо і йдемо сірою вулицею під важким ворожим небом».

Опускаючи очі, вона бачила попереду чийсь підбори, що розбризкували воду в калюжах.

Нарешті вони підійшли до будинку профспілки і з'юрмилися, дивлячись на вхід. Їх було не дуже багато, — Джойс розуміла, що преподобний цим засмучений, — чоловік п'ятдесят-п'ятдесят п'ять. Двері були зачинені, на східцях вартувало троє полісменів. Преподобний Бізлі та ще троє чоловіків з

комітету Ліги боротьби за поліпшення становища негрів піднялись на сходи, і на якусь мить Джойс побачила їх у широко відкритих зляканих очах Дженет. Ось уже вони розмовляють з полісменами, і один з полісменів зникає в будинку, грюкнувши за собою дверима. Його нема дуже довго; повернувшись, нарешті, назад, він простягає преподобному Бізлі папірця. Чоловіки з комітету і три полісмени, здається, про щось радяться, розглядаючи папірець. Потім преподобний, відкашлявшись, голосно каже:

— Друзі, начальник одніс до спілки наше послання. І голова спілки надіслав оцю відповідь. Зараз я її прочитаю:

«Це наша спілка, — почав він. — Ми не маємо наміру приймати їх у члени. Ми маємо право відмовити їм у прийомі до спілки, бо наше об'єднане керівництво забороняє нам приймати до профспілки негрів».

Запала тиша. Якийсь чоловік виліз на автомобіль і зробив фотознімок, освітивши їх спалахом магнітної лампи. Почулись поодинокі протестуючі вигуки, преподобний Бізлі звів руки, але перед ним став полісмен.

— А зараз досить! — закричав він. — Розійдіться! Більше нічого ми не можемо для вас зробити. А на вулиці повинен бути порядок. Проходьте. Проходьте!

Преподобний та інші чоловіки спустились униз і повели свою маленьку процесію назад. Трохи далі їхали поліцейські машини, стежачи за ними і підганяючи їх до трамвайної зупинки на розі.

І тільки тоді, коли автобус, яким вони повертались у Сан-Мартін, ішов уже по мосту, Джойс відчула себе в безпеці. Вона й Дженет дуже розвеселились, і навіть жартували з приводу всього, що відбулося. Джойс раділа, що пішла з Дженет і була хоч якоюсь, хай зовсім незначною мірою причетна до того, що здавалось їй неймовірно відважним вчинком.

Прийшовши на роботу, вона хотіла розповісти про все Сержантові. Вона сподівалася, що він дещо чув і почне розпитувати її, але сама ніяк не могла знайти зачіпку, щоб поговорити про подію.

Вони знов працювали між палубами, встановлюючи розпірки та консолі в холодильному відділенні судна. Більшу частину часу вони просто не могли розмовляти, навіть якби й хотіли, бо просто над їхніми головами на сталевій палубі гриміли пневматичні молоти клепальників. Під час перерви вони посідали там, де працювали, бо надворі лив дощ — усе ще лив — і хоч між палубами було страшенно холодно, зате сухо. Інші робітники позабивались у кутки або по-

сідали навпочіпки за переділками, намагаючись схватись од вітру.

Джойс налила чаю з термоса і, ковтнувши кілька разів, трохи зігрілась, але зуби її все ще цокотіли.

— Колись я думав, що ніколи не скаржитимусь, яка б холоднеча не стояла, навіть мріяв про те, щоб була холодна погода, — сказав Сержант. — А зараз почуваю себе так, наче ніколи в житті мені не було тепло.

Джойс догадалася, що він, очевидно, говорить про погоду на тих островах, де колись був, і згадала різні історії про те, що з ним там трапилося. Про Сержанта люди завжди що-небудь розповідали. То його поранило осколком бомби, то прошило кулеметною чергою, то він упав з вікна високого будинку. А в одній історії розповідалось, що на нього наїхав грузовик з білими матросами. І всі розповіді зводились до того, що він був при смерті, а лікарі скріпили його кістки срібним дротом. Коли він, було, сварився з майстром, десятником чи якимсь монтажником, товариші жартували: «Гляньте на Сержанта, усі дроти іскряться, наче стара індукційна котушка!» Іноді вона бачила, як він, піднімаючи який-небудь вантаж, раптом кривився, наче від болю. Правда, протягом тих місяців, що Джойс працювала з ним, вона не почула від нього жодного слова про його рану або про те, що з ним було на війні. Зараз, коли Сержант заговорив, Джойс подумала, що в них зав'яжеться розмова, і вона, нарешті, зможе розповісти те, що не дає їй спокою.

Але він їв свої бутерброди, пив каву і мовчав.

Лише наприкінці зміни, коли Джойс збирала інструменти, він раптом обернувся до неї й спитав:

— Чи багато людей ходило сьогодні до профспілки?

— Я... я не знаю. Казали, п'ятдесят...

— Ви були там?

Вона кивнула.

— Мабуть, усе священики та адвокати?

— Там був преподобний Бізлі. Хто всі інші — не знаю.

— Отже, з верфі було небагато! — вигукнув він. — П'ятдесят чоловік — це нічого не дасть. — І, нахилившись до неї, спитав: — А що сказав голова профспілки?

Джойс розповіла йому все, що пам'ятала, і після гудка, спускаючись слідом за Сержантом, чула, як він стиха повторював:

— Каже, мають право відмовити, бо це їхня профспілка, он воно як...

[Закінчення в наступному номері]

*З англійської перекладали
Микола ДМИТРЕНКО та Елла ПАСКЕВИЧ*

ВОВЧА ГОЛОВА

У ЗОДЕНБЕРГУ

На десятому кілометрі шосе, що веде з Гаммельбурга на північ, у лісову гущавину відгалужується нова дорога. Але її тут же перетинає смугастий шлагбаум і щит із зображенням вовчої голови. Озброєні вартові пильно перевіряють документи кожного, хто повертає сюди з шосе. Іноді до шлагбаума наближаються автомашини з особами, яких вартові, напевно, добре знають в обличчя. Тоді вони піднімають шлагбаум і виструнчуються перед такими гостями.

Це дорога на Зоденберг, до секретної військової школи західнонімецького бундесверу, емблемою якої стало зображення хижої вовчої голови з написом «VII інспекція індивідуальної боротьби». Коли розшифрувати цю туманну назву, можна дізнатися, що йдеться про школу диверсантів, щось

на зразок американських «рейнджерів». Начальник школи в Зоденбергу, колишній есесівський офіцер, а нині майор бундесверу Буссмер, вивчав цю справу в Сполучених Штатах, там, де готуються кадри для «безшумної війни». Про Буссмера кажуть, що він був одним з тих небагатьох офіцерів бундесверу, які за угодою між Пентагоном і боннським військовим міністерством пройшли в США повний курс підготовки «рейнджерів».

Тепер майор Буссмер готує в Зоденбергу кадри для «дня Х» — так тут іменують той день, коли західнонімецькі реваншисти мають розпочати здійснення своїх зухвалих погроз на адресу НДР та інших соціалістичних країн.

«Безшумно, мов тінь, слід підкрастися до прикордонника. І про-

Увага! Хижаки! Зображення вовчої голови якнайточніше відповідає призначенню боннських «рейнджерів».

тивник занадто пізно дізнається про небезпеку...»

Так починається одна з учбових інструкцій для вихованців майора Буссмера. Їх навчають актам диверсії і терору, навчають вбивати мирних жителів, отруювати джерела питної води, висаджувати в повітря мости, знищувати лінії зв'язку і електропередач...

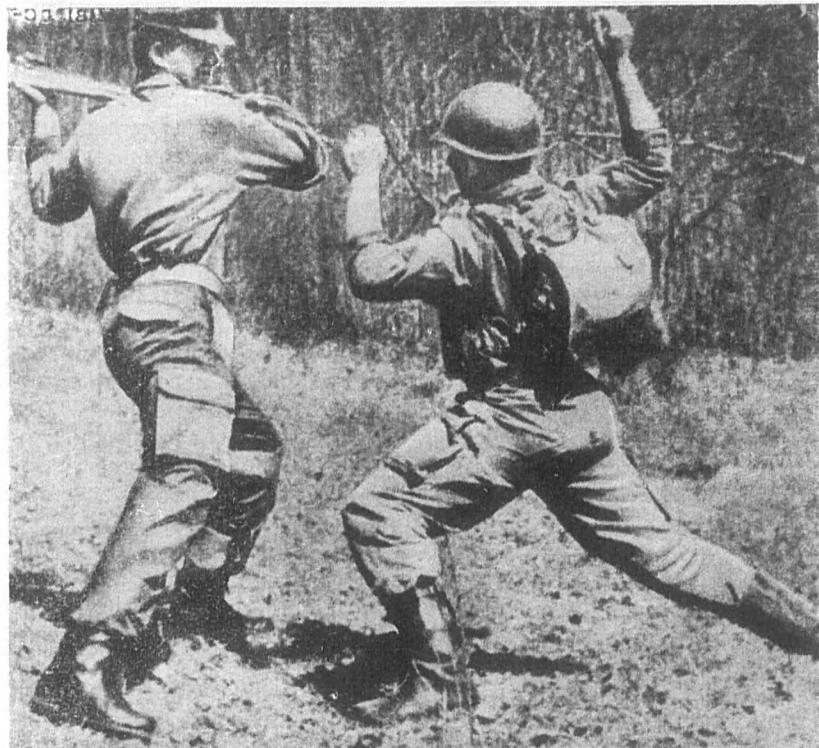
Техніці свого ремесла майор Буссмер навчався в Сполучених Штатах. Проте, так би мовити, підвалини цієї справи були закладені ще в гітлерівських військах і загонах СС. «Кинджал, багнет, отрута і зашморг з тонкого дроту — ось головна зброя солдатів безшумної війни» — цю настанову для його учнів повністю переписано з есесівських інструкцій, розроблених колись у гімлерівських штабах.

Майор Буссмер особисто підбирає слухачів для своєї школи. Перевага надається дітям колишніх есесівців та вихідцям із родин, що, як про це написано у відповідній інструкції з Бонна, «виявили свою відданість нації». Проте, це не заважає йому набирати до школи карні елементи, людей, здатних заради грошей на злочини.

Школа в Зоденбергу не єдиний такий заклад у Західній Німеччині. Виявляється, в боннському військовому міністерстві є спеціальний відділ, який носить назву «VII інспекція», і очолює його головний інспектор генерал-майор Візнер, також, звичайно, з колишніх гітлерівських офіцерів. Цей Візнер якось проговорився, що підготовка отих «рейнджерів» на боннський зразок ведеться вже досить широко. Причому навчання провадиться в спеціальних центрах й за межами ФРН. Військовий міністр офіційно затвердив оту емблему для загонів «VII інспекції» — зображення вовчої голови.

Хижаки з хижацькою емблемою навчаються своїй вовчій справі...

У лісі, який оточує школу, диверсанти і «тихі вбивці» набувають практичних знань.

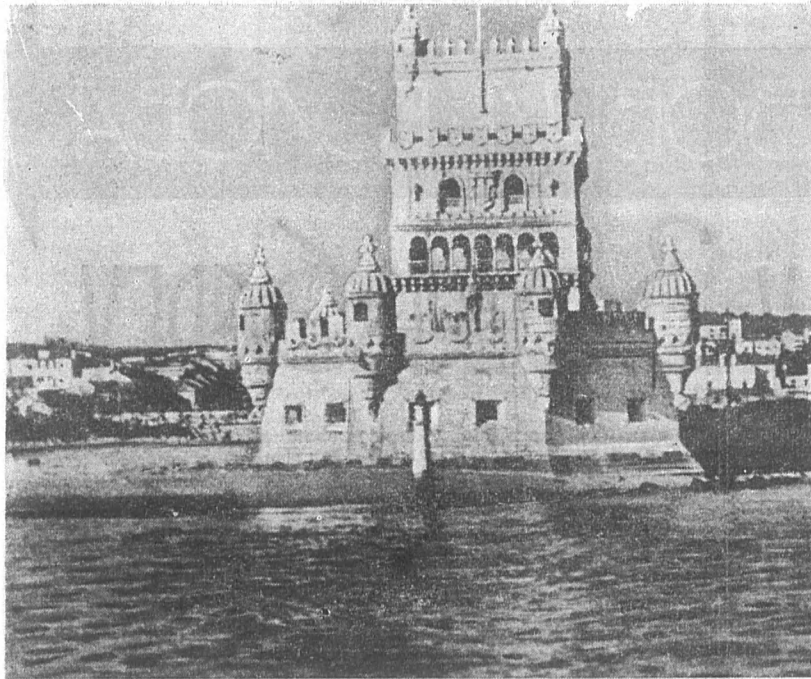

РОМАН ВЛАХ

День у Ліссабоні

У сиву давнину фінікіяни заснували на північному березі річки Тежу (Тахо) невеличке місто — колиску нової великої колонії. Згодом вони, — найславетніші мореплавці старовини, — змушені були піти звідси, а колиска разом з малям почала переходити з рук до рук, і багато води сплигло в Тежу, доки опинилась вона під владою португальців. Фінікійську назву Аліс-Уббо португальці змінили на Ліссабон.

Ліссабон — місто дивовижної краси. Недарма Олександр Гумбольдт називав його серед трьох найкрасивіших міст світу, поряд з Неаполем і Прагою. Особливо приємно дивитись на

Церква Дос Йеронімос — класичний твір середньовічної португальської архітектури.

місто з протилежного берега річки: воно розкинулось на семи горбах, мов на троні, у пишних шатах з довгим шлейфом білих будинків, що спадає до самої води.

Лауренкіно народився на річці, тут минуло все його життя, тут він і помре. Річка для нього — мати і дружина, рідний дім, навіть годинник, якого в нього немає і ніколи не буде. Старий знає: коли відплив оголює зелені від водоростей плити набережної, то це означає, що настав час вечірньої зміни, коли ж посвітліє та частина небосхилу, звідки тече ріка, і почнуть мерхнути зірки — зміні кінець, можна додому. В цей час повітря над річкою свіже й прохолодне, з

океану повіває вранішній бриз, але внизу, в трюмі пароплава «Санта-Ізабель» задушно, мов у пеклі. Дві доби тому пароплав приплив з Мозамбіку, і його трюми були до самого верху набиті мішками з кавою, а сьогодні на світанку останній з них має вже бути на березі. Чотирикутний люк у палубі відкритий. Біцепси у вантажника повинні бути міцні. І плечі, і спина. Позавчора підрядчик найняв на цю роботу його, Лауренкіно, бо він тягає мішки з кавою вже понад тридцять років. Руки в нього вмілі, але починають уже слабшати. А легені! Вони забиті кавовим порошком, що червонястою хмарою клубочиться у трюмі, — гострим дрібним порошком, од якого сльозяться очі, свербить у носі, кашель роздирає груди.

Лауренкіно підтяг мішок під люк, провів його погля-

дом. Ось мішок зник, і в люк на мить зазирнуло небо. Мабуть, добре там, нагорі, думає Лауренкіно, віє свіжий вітерець, і зірки вже почали бліднути. Скоро світанок, скоро прийде інша зміна. Скільки ще мішків доведеться перетягти? Двадцять, тридцять? Болить спина після недавнього запалення легенів, болять руки і ноги. Все болить. Позавчора підрядчик не зразу найняв його, вагався: адже скільки тут молодших, дужчих хлопців.

Лауренкіно знов дивиться

на небо. Ще з півгодини — і зміна. Він зійде на берег, помийється в річці, поснідає, а потім спати, спати до вечора. Тут знов подекують про страйк. Та він, Лауренкіно, не хоче страйкувати. Хай страйкують ті, в кого є тривалі контракти, а йому щотижня доводиться шукати роботи.

Лауренкіно скинув з напружених плечей останній мішок, підвів голову. З люка струменіло бліде вранішнє світло, по палубі тупотіли важкі кроки. Зміна. Ранок.

Промислові підприємства розташовані в східному районі, недалеко від порту. Їх багато — нафтопереробних, машинобудівних, хімічних, ремонтних заводів, різних фабрик, — всі вони чепурненькі, але невеличкі, здебільшого із застарілим устаткуванням. Хоч уряд ще п'ять років тому урочисто прокламував план модернізації промисловості, все тут залишилося без змін: хіба що устаткування постарішало ще на п'ять років.

Скоро шоста година ранку. Сонце вже зійшло над річкою, залило скісним промінням вузькі вулиці околиць. В заводські ворота вливаються потоки робітників.

Руки в кишенях, баскська шапочка низько насунута на лоб, — іде Маурікіо, зблідлий, худий. Два тижні просидів він у в'язниці, лише вчора його випустили. Вони страйкували в травні, шістдесят тисяч чоловік, вони вимагали вільних виборів... та що з цього вийшло? Уряд наказав: негайно повернутися до праці, інакше — вісім років ув'язнення. І наступного ж дня жандарми почали прочісувати весь Ліссабон — заводи, фабрики, порт, робітничі квартали. Він, Маурікіо, відбувся щасливо: під час страйку лежав у пропасниці, тому його покарали лише за участь у демонстрації. А інші? Маурікіо озирається довкола. Він не бачить ні Цезаря, ні Сільвію, ні молодого Фернандо, з яким рік простояв біля преса. Всі вони, певно, потрапили у зелені вагони без вікон.

Стрілка годинника наближається до шостої, і разом з нею по ліссабонських горбах, мов по східцях, піднімається вгору яскраве червоне сонце. Під його промінням все яскравіше виблискує срібляста Тежу. На хвилях її погойдується ціла флотилія легких «фрагаташ» —

Безробітний. Їх у португальській столиці багато.

рибальських човнів під червоними та жовтими вітрилами. Цілу ніч вони рибалили у відкритому океані і тепер повертаються з живими дарунками моря. На кормі одного з човнів сидить Жакінто, він роздивляється довкола заспанними, але веселими очима, милується своїм Ліссабоном, що постає перед ним, оповитий ранковим туманом. Щоранку бачить Жакінто звідси, з річки, своє місто, і ніяк не намилюється його красою.

Але попереду ще багато роботи: треба розсортувати рибу, а потім одвезти вилов на центральний рибний ринок Рібейра. Там завершуються трудові ночі Жакінто, і звідти починає свій довгий шлях риба, перш ніж потрапити на сковорідку споживача: оптові торговці та їхні агенти, перекупники із своїми агентами, дрібні торговці, нарешті, вуличні торговки рибою — «варінас». Натовп «варінас» з раннього ранку вирує на Рібейрі: молоді дівчата й літні жінки, всі, як одна, у бавовняних блузках, широких спідницях, вони гомонять, нетерпляче чекаючи «своїх» торговців. Серед них і наречена Жакінто Марія. Дівчина озирається довкола, бачить стару Гомес і мимоволі всміхається. Знову вона припленталась! А сьогодні ж буде, мабуть, спека. Я молода, але втомлююсь за день так, що аж плачу, надвечір насилу ноги пересуваю, а кошик з рибою, здається, важить цілу тонну. А старій Гомес торговець вже не хоче давати товар, бо в неї тепер часто немає грошей навіть на завдаток. Втім, сьогодні, мабуть, дасть, бо при мені вчора на товкучці Гомес продала єдину свою прикрасу — медальйон, який завжди носила на шиї. Тут Марія пригадала, як Гомес сиділа на товкучці, біля колодязю, зовсім знесилена, і розтирала руками свої литки, товсті, з синіми набряклими венами, при-

гадала її засмучене обличчя — і закусилу губу. Годі глузувати, і в мене скоро будуть такі ж ноги, і я буду задихатися на крутих сходах. Марія боязко підняла довгу спідницю, глянула на свої литки. Хвалити бога, поки що все в порядку. Вона зітхнула й почала взуватися, бо спеціальний закон забороняє «варінас» з'являтися у центральних кварталах столиці босоніж; носити ж туфлі не на роботі — такої розкоші Марія не могла собі дозволити.

На початку восьмої з бастіонів старовинної фортеці Кастело-да-Сан-Жорже злітають у блакить перші голуби і поважні павичі розпускають свої пишні хвости — роблять ранковий туалет. В цю годину прокидаються квартали багатіїв у Байші — нижньому місті — центрі Ліссабона.

Байша не зовсім правильно вважається найстарішою частиною Ліссабона. 1755 року місто було майже вщент зруйноване землетрусом страшної сили. Воно палало кілька днів, і навіть великі хвилі, які кидав на нього розгніваний океан, не здатні були загасити пожежу. Понад 40 тисяч душ загинуло під час цього стихійного лиха. «Що нам робити?» — запитав тоді безпорадний король Йосиф-Мануель у свого всевладного міністра Помбалю. «Поховати загиблих і нагодувати живих», — відповів той. Але Помбалю довелося зробити ще й третю справу — відбудувати столицю. Разом з найкращими архітекторами того часу він склав план нового Ліссабона, в результаті якого і з'явилася сучасна Байша: прямі, широкі вулиці, що перетинають одна одну під прямим кутом, монументальні споруди. Тоді ж був зведений і прекрасний королівський палац на березі річки (в ньому засідають тепер салазарівські міністри).

Безпосередньо за пала-

цом починається ліссабонське «сіті». Воно невеличке — всього три вулиці, проте назви їхні знаменні: Руа-Ауреа, Руа-да-Прата і Руа-Аугуста, тобто Золота, Срібна і Благородна.

Руа-Ауреа, Руа-да-Прата — дивні, смішні назви. Так думає Альвареш, дрібний банківський службовець, нудьгуючи цього ранку за гратчастим віконечком — на своєму постійному місці в одному з багатьох банків, розташованих у цьому районі. Альвареш розмірковує, чи вистачить йому грошей для того, щоб запросити сьогодні до кав'ярні маленьку чорнокошу Жулію з бухгалтерії. Руа-Ауреа... Золота вулиця. Золота для когось, та не для нього. Він бачить лише чуже золото, бо щодня підписує документи на великі суми — міняє гроші іноземцям. Неквапливо підходять вони до його віконця, неквапливо витягують великі бумажники, виймають з них чекові книжки. Цілий день перед його очима блискотить золото. Вони ліниво розписуються в банківській книзі своїми авторучками із золотими перами, авторучками, що коштують більше грошей, ніж він одержує за місяць роботи, і, пошмукуючи сигари, ціна яких дорівнює його, Альвареша, денному заробіткові, спокійно чекають, доки він напише розпорядження до каси. Але Альвареш сидить лише в бюро обміну валюти. А там, нагорі, в головному операційному залі в цей час обертаються векселі на мільйони ескудо, коносаменти на гори товарів, що тільки плывуть десь у трюмах пароплавів. Золото міняють на товар, товар — на золото, валюту — на валюту. Там справжня Золота вулиця, а він мусить ціліснінький день сидіти тут, за ґратами, а потім повертатися до брудного провулка, в старий будинок, де навіть нема водогону.

Альвареш увімкнув елек-

тричний вентилятор—ще ранок, а в банку вже задушно. І знову полинули дрімотні думки про всяку всячину, в тому числі і про те, що годину тому він підписав документи якомусь панові Роману Влаху з Праги. Дивне ім'я, дивна, далека країна, про яку він, Альвареш, ніколи й не чув. Та хто тільки не приїздить в Ліссабон!

Тим часом згаданий пан Роман Влах крокує Байшею, з цікавістю оглядає будинки, перехожих, котів, голубів, автомобілі, вітрини, дітей, все, що потрапляє в поле його зору. Він заходить до магазинів, заводить розмови з їх власниками. Всі вони в один голос скаржаться на те, що справи кепські: курс ескудо падає. До того ж, зараз «мертвий сезон» — заможні ліссабонці виїхали на курорти.

Полудень. В холі готелю «Метрополь» в затишних

Ліссабонські пралі.

кріслах розташувалось подружжя американців Куперів з Канзас-Сіті. Вони проводять свою відпустку в Європі, і ось уже чотири тижні знайомляться з чудесами Піренейського півострова. Мадрид, Севілья, Гранада, Барселона, Порто, Ліссабон, романтична Сьерра, бої биків, народні танці, задумливі очі андалузок.

Разом із саквояжем та кодаком Генрі Купер поклав на сусіднє крісло свої ноги. Йому жарко й нудно. Чортове пекло ця Європа влітку! Повсюди однаково некомфортабельні готелі, нескінченні картинні галереї, з кожної руїни тут роблять справжню сенсацію. А бої биків? Та звичайнісінький бейсбольний матч між «Канзас Рейнджерс» та «Оклахома Тайгерс» цікавіший за сто корид!

Полудень. Над містом тремтить розпечене повітря,

Бій биків.

небо якогось зловісного сірого кольору, навіть Тежу, здається, вповільнює свій рух. Байша вимерла — Ліссабон поринув у пообідню сіесту.

За старим валом дрімає

під пекучим сонцем Альфамма — квартал моряків і рибалок. Згаданий землетрус пощади його. Це справжній клаптик Африки на європейському континенті.

Якби я був художником,

то малював би тільки тут, в Альфамі. Я прагнув би передати всю чарівність тих вибілених вапном, вітрами й часом, висушених гарячим сонцем старих мурів, я малював би пласкі дахи, маленькі віконечка й ящики з квітами на них, і розвішану на мотузках білизну, і дітей, які зібралися тісною зграйкою на маленькому подвір'ї. Коротше кажучи, я намалював би все, що побачив у той післяобідній час в Альфамі, і фоном на моїй картині неодмінно була б соковита блакить Тежу. Та навряд чи моєму пензлеві вдалося б передати ту мальовничу, але страшну бідність, яка панує тут.

Десь близько четвертої кінострічка ліссабонського життя, що обірвалась опівдні, знову закрутилася, щоб зупинити свій рух десь уже далеко за північ.

О п'ятій «весь Ліссабон» збирається на Россію — міській «площі побачень». Людей, яких ви зустрічаєте тут, можна сміливо поділити на дві категорії: тих, хто поспішає, і тих, хто розважається. На Россію сила-силенна кав'ярень, проте їхні столики не стоять на тротуарах, як у Парижі, а ховаються в аркадах будинків. В кожній кав'ярні можна почути останні політичні й спортивні новини, обмінятись плітками, придбати фальшивий південноамериканський паспорт або інші не менш сумнівні речі. Там можна замовити чашечку запашної ангольської кави й сидіти над нею весь вечір, якщо, звичайно, у вас є на це час.

За маленьким алюмінієвим столиком в кав'ярні «Атлантик» сидить Антоніо Кунья. Перед ним — чашка кави, в зубах сигарета. Антоніо — агент ліссабонського представника бельгійської фірми Ламберт, що виготов-

Старий квартал Ліссабона.

ляє скляний посуд. Сьогодні він добре попрацював: пощастило укласти в Байша аж три угоди і заробити аж тридцять ескудо. Тридцять ескудо — це вже вистачить на сигарети, каву, недорогого вечерю й квиток на бій биків. Чудово! Сьогодні він уже більше не працюватиме, баста!

Огрядний чоловік біля стойки повільно озирається, його погляд ковзає по залу від столика до столика. Це Карлос Родрігес, в нього бразильський паспорт і чекова книжка Сан-Паульського банку в кишені. Під цим ім'ям він мешкає зараз у комфортабельному пансіоні, розмовляє виключно португальською мовою. Він не вперше у Ліссабоні, він вже був тут 25 років тому. Тоді він записався в готелі як Карл Роттер, торговець, проте у німецькому посольстві в його особі вітали штурмбанфюрера Карла Рентца. Тепер він знову побував у посольстві, де за ці роки майже нічого не змінилось. Щоправда з фасаду зняли орла із свастикию, проте всередині він зустрів старих знайомих, які потурбувалися про візу й запропонували йому залишитися в Ліссабоні, натякнувши, що він і тут може бути корисний. І тепер Родрігес-Рентц сидить за стойкою в кав'ярні «Атлантік» із склянкою віскі в руці й розглядає одвідувачів.

О пів на шосту з-за столика підводиться Олаф Йоргенсен і, похитуючись, прямує до дверей. Він перетинає Росцію й прямує далі вулицею, в яку заповзають уже перші вечірні тіні. Ця вулиця веде до гавані. Олаф сьогодні вільний: з його «Тромсе» зараз вивантажують нафту. Йоргенсен іде корабельною набережною, звідси королі проводжали колись у далеку подорож конкістадорів. Ось королівський палац, з вікон якого король оглядав Тежу, чекаю-

Сучасний квартал Ліссабона.

чи повернення своїх посланців, повернення з перемогою, з золотом. Трохи далі — Зернова пристань, ще далі — Цибульна, де в далекі часи швартувалися кораблі, що привозили східні прянощі... Але Йоргенсену до всього цього байдуже, він нікого не знає в цьому чужому місті, такий жаданий день на березі виявився довгим і нудним. Він іде далі й далі, і ось він уже в порту. Тут все майже як удома, і можна ще годинку-другу посидіти у маленькій портовій таверні.

Там я і зустрів його. З вулиці крізь відчинені двері й вікна віяв легкий вітерець, приносив запахи смоли, вугілля, заліза, водоростей і солі — запахи порту, що навівають приємні думки про далекі подорожі. Йоргенсен сидів за столиком на ма-

ленькому балкончику, з люлькою в зубах, — справжній морський вовк, сидів з виглядом людини, що припливла сюди тільки для того, щоб викурити люльку міцного «кепстену». Після другої склянки джину він звернув увагу на мене і ми навіть спробували побалакати, проте наш спільний норвезько-чеський словниковий фонд складався лише з п'яти слів. Втім, в його очах промайнуло щось схоже на цікавість, коли він довідався, що я чех. Певно, зустрітись у ліссабонському шинку із справжнім чехом було для норвежця подією екзотичною, принаймні, хоч буде що згадати про своє перебування в португальській столиці.

Цією зустріччю й завершився мій перший день у Ліссабоні.

Переклад з чеської

НА БАТЬКІВЩИНІ ГРАМШІ

Молодий Антоніо Грамші.

На острові Сардинія є невеличке тихе селище Алес. Воно зовні нібито нічим не прикметне, але ж тут 1891 року народився Антоніо Грамші, засновник Італійської комуністичної партії.

Грамші був сином бідного селянина. Долаючи великі труднощі, він став студентом університету в місті Туріні — промисловому центрі Італії. Там він зблизився з робітниками і незабаром очолив Турінські заводські комітети, що виникли тоді, як відгук на Велику Жовтневу соціалістичну революцію.

Після приходу фашизму до влади, у 1922 році, Грамші змушений був залишити Італію. Він жив у Москві, де працював у секретаріаті Комінтерну. У 1924 році Грамші повернувся на батьківщину і знову включився в революційну боротьбу. Через два роки його заарештували і засудили до 20 років ув'язнення. Зважаючи на рішучі протести світової громадськості, тяжкохворого Грамші перевели до лікарні, де він 27 квітня 1937 року помер.

Потрапити в Алес дуже просто. Досить виїхати з міста Сардори на шосейну дорогу, що веде до Орістано, а трохи проїхавши, збоцити з шляху праворуч, і за кілька хвилин перед вами вже околиці Алеса. Кожний житель охоче покаже будиночок, де народився і провів свої дитячі роки Антоніо Грамші. Це двопо-

верхова споруда, на якій у 1947 році, через десять років після його смерті, було встановлено меморіальну дошку.

З Алеса недалеко до містечка Санта-Луссурджу, куди маленький Грамші ходив до школи. Шкільну будову я знайшов швидко. Навпроти мені вийшов якийсь священик і ввічливо спитав, чим може стати в пригоді. Хвилину я вагався, але все ж таки сказав, що мені треба. Священик трохи

подумав, потім відповів, що, певна річ, він не належить до числа прихильників Грамші, але із задоволенням покаже мені все, що пов'язане з його іменем.

Я оглянув шкільне приміщення. Багато класів і кімнат збереглося тут в такому ж стані, як за часів Грамші.

Коли я повертався назад, то дізнався, що саме цією дорогою ходив Грамші до Кіларци, де жила потім його родина. За кілька

Вулиця в селищі Алес. Праворуч — будинок, в якому народився Грамші.

Меморіальна дошка на честь Грамші

Дівчата з північної Сардинії.

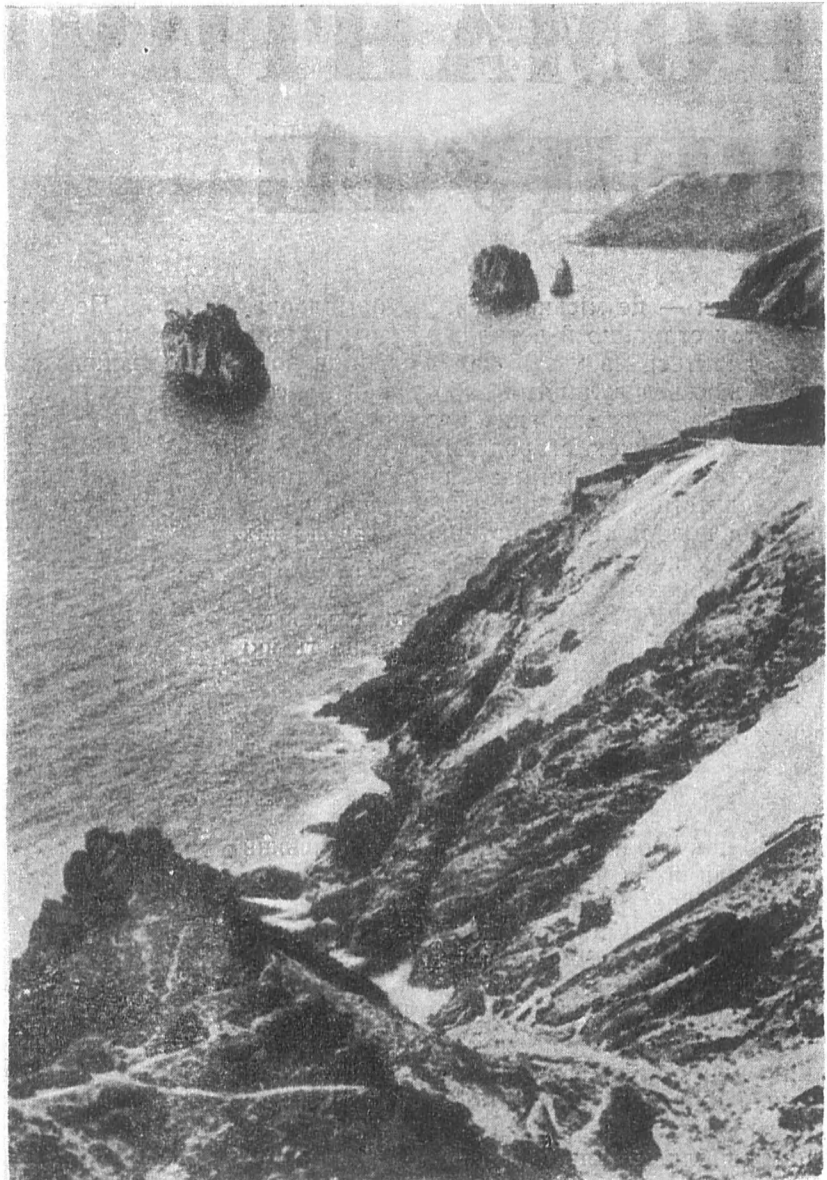
хвилини я вже був там. На перехресті запитав перехожого, де живуть сестри Грамші. Він не знав. Тоді я вирішив зайти в перший-ліпший будиночок. Так я й зробив. Яким же було моє здивування, коли стара жінка, до якої я звернувся, відповіла:

— Я Грацієла Грамші. Заходьте.

Я увійшов у будиночок, де познайомився ще з однією жінкою, Терезіною, ім'я якої добре відоме з «Листів із в'язниці» А. Грамші.

Передо мною пройшли місця, де жив видатний мислитель і борець. Пригадався уривок з його творів, в якому він змальовує своє дитинство.

«Я почав працювати, коли мені було одинадцять років і заробляв 9 лір на місяць, за ці гроші можна було купувати щодня лише одну хлібину. І це за десять

Куточок узбережжя Сардинії.

Сардинські селяни.

годин щоденної праці, включаючи півдня в неділю! Носив я речі, які важили більше за мене самого. Часто ночами я потай плавав од болю в тілі. Я пізнав

найбрутальніші сторони життя, мусив безперервно перемагати зло. Навіть моя мати не знала усього про моє життя і про всі поневіряння, яких я зазнав».

РОМАНТИЧНІ ВЕДУТИ

Ведуті — це міський пейзаж, намальований так старанно й детально, що людині, яка дивиться на нього, здається, ніби вона прогулюється вулицями зображеного міста, підходить до самісіньких палаців і храмів, торкається рукою стародавніх мурів.

Свою розповідь ми назвали «Романтичні ведуті» тому, що хочемо, щоб читач зробив подорож по чотирьох стародавніх містах, у яких він ніколи не був; злився з юрмами людей у мальовничому одязі й помилувався на твори архітектури, скульптури та живопису, нітрохи не схожі на ті, які оточують нині нас.

ПЕРСЕПОЛЬ

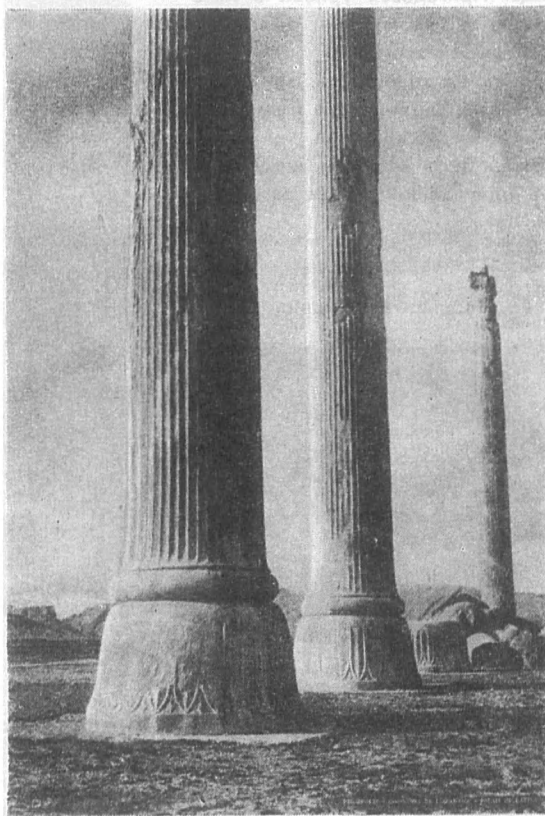
333 року до н. е. Александр Македонський розпочав похід на Схід. Покинувши завойований Єгипет, де підслеслив жерці оголосили його богом, він пройшов Сирію, перетнув Євфрат і Тігр і біля села Гевгамели в 331 р. до н. е. зустрівся з перським військом Дарія.

Персів було більше, ніж македонців, і вони мали досить грізну зброю: на флангах їхньої кінноти сурмили бойові слони, а в центрі війська гігантськими бронзовими серпами виблискували бойові колісниці, які врізалися у ворожі лави, чавили їх копитами коней, калічили укріпленими на колесах серпами.

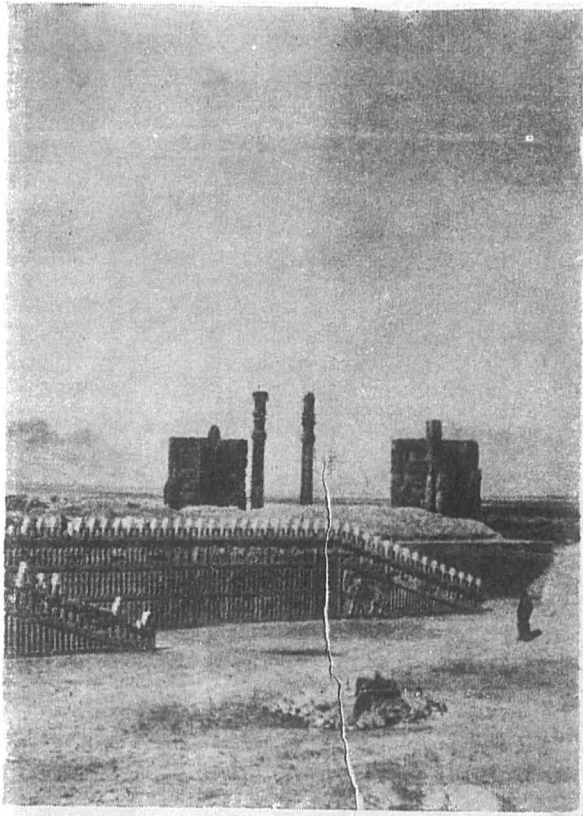
Та в Александра Македонського була набагато грізніша зброя — дисципліна. Виникувана прямокутником, македонська армія діяла злагоджено, мов одна людина, і Дарій не витримав її натиску, він утік, покинувши свою державу ворогові на поталу.

Переслідуючи ворога, Александр рушив углиб Азії. Він сподівався захопити Дарія в його столиці Персеполі. Персеполю греки взяли без бою, але перського царя там не було, він загинув під час втечі.

Зайнявши й пограбувавши палац Дарія, македонський цар наказав своїм сподвижникам зібратися в залі, де на підвищенні стояв священний трон перських володарів.

«Протоми» палацу в Персеполі.

Вокові стіни сходів зали для прийомів перського царя Дарія в Персеполі.

Банкет переможців тривав цілий день. Почало вже сутеніти, коли сп'янілий від вина й успіху Александр раптом заявив: «Для греків немає ненависнішого міста за столицю стародавніх царів Персеполь: звідси вирушали незліченні полчища ворогів, звідси розпочинали свої злочинні війни проти Європи спершу Дарій I, а потім Ксеркс. Щоб виконати свій обов'язок перед пам'яттю предків, це місто треба зруйнувати».

Стародавній історик оповідає:

«Цар перший підпалив палац, йому почали допомагати гості, слуги, наложниці. Великий палац було збудовано з кедрового дерева, він швидко загорівся, і пожежа поширилася за межі палацу. Коли це побачили воїни в таборі, розташованому неподалеку від міста, вони подумали, що палац загорівся випадково, й кинулися гасити, але, підійшовши ближче, побачили, що сам цар підпалює все, що ще можна підпалити. Виливши воду, яку вони принесли з собою, воїни й собі почали кидати у вогонь усе, що могло горіти».

Казна перського владика або, як він себе називав, «царя царів» була вщерть наповнена скарбами. «Загальна сума всіх податків, — пише Геродот, — які щороку надхо-

дили до казни, становила чотирнадцять тисяч п'ятсот шістдесят євбейських талантів». Євбейський талант — це 8,4 кг. Отже, Персія діставала приблизно 122 тонни золота на рік. Ця величезна сума свідчить також про розкіш палацу, в якому зберігалися незліченні скарби.

Влітку «цар царів» рятувався від спеки в гірській резиденції — Екбатані. Протягом кількох місяців щороку він пив воду з цілющого джерела в Сузах. Довго перський цар мешкав і в Вавілоні — найбільшому місті Стародавнього Сходу, але Новий рік Дарій зустрічав завжди в Персеполі.

Перси поклонялися світлу. Життя вони уявляли собі як боротьбу світла й темряви. Бог Ормузд, владика царства світла, уособлював у них добро й істину, а Аріман, владика пільми, — зло й оману. Новий рік святкували в день зимового сонцестояння, і він був святом народження світла.

На кам'янистій рівнині — безплідній, випаленій сонцем місцевості, яка оточувала Персеполь, — не було ні оброблених полів, ні сіл, ні селищ. Якби ворог обложив столицю Персії, він не мав би чим годувати свою армію.

Штучна тераса в формі прямокутника, на якій стояло місто, зі сходу впиралася у гірський схил, а з півночі й півдня була оточена глибокими видолінками. З четвертого, західного, боку викопали глибокий рів, а дно його утикали колами, схожими на вовчі ікла.

Над муром здіймалися вершечки зелених дерев. Серед безплідної кам'янистої рівнини це здавалося якимсь казковим видовищем.

Світло дає життя. Ті, що поклоняються Ормузду, повинні були копати канали, вирощувати дерева — одне слово, насаджувати життя. Штучний оазис Персеполя був символом перемоги життя над мертвою пустелею, світла над темрявою.

Задовго до початку свята в Персеполь переїжджав царський двір та маги-жерці, яким приписувалася надприродна сила. Потім прибували з дарами гості з близьких і далеких сатрапій. За мурами міста виростав барвистий табір-шатер: у священній столиці могли жити тільки вельможі, слуги й загін кінних охоронців.

Усе в цьому місті служило цареві й тільки цареві. Це було місто-палац, місто царських арсеналів, царських комор, царської казни.

В місті, присвяченому світлу, не було ні могил, бо смерть — це морок, ні храмів, бо світло не має тілесної оболонки і його не можна зобразити у вигляді якоїсь статуї чи ідола.

Ормузд був абстрактним богом, тому й

добро, яке він уособлював, було абстрактне. Воно не було добром для окремої людини, бо в деспотіях Стародавнього Сходу рільник, воїн, ремісник вважались всього-на-всього цеглинами, з яких було складено державну будівлю. Виходило, що добром та істиною визнавалося тільки те, що корисно цареві і його оточенню, а злом і оману — все те, що вороже їм.

В день свята процесія до схід сонця урочисто піднімалася широкими терасами на два марші до воріт Персеполя. Ворота охороняла царська гвардія та гігантські кам'яні бики з людськими головами. Кам'яні сторожі, які уособлювали силу й мудрість, стояли обабіч арки, крізь яку відкривався вид на палац, що складався з багатьох окремих будівель. З західного боку вони чітко вимальовувалися на тлі неба й на світанку здавалися синюваточорними.

Царський зал для прийомів — «ападану» — з трьох боків оточували портики. Вони стояли на високій платформі з обтесаного каміння. На рогах платформи височіли масивні цегляні вежі, які підкреслювали тендітність темно-сірих мармурових колон. Кожна з цих тридцяти шести колон заввишки з шестиповерховній будинок була така тонка, що, здавалося, ось-ось завалиться від власної ваги. На запаморочливій висоті колону увінчувала позолочена кам'яна «протома», яка складалася з двох бичахих тулубів, немов розрізаних на-двоє і прикладених один до одного. «Протома» мала дві голови, круті роги яких були повернені в різні боки, і чотири зігнуті передні ноги.

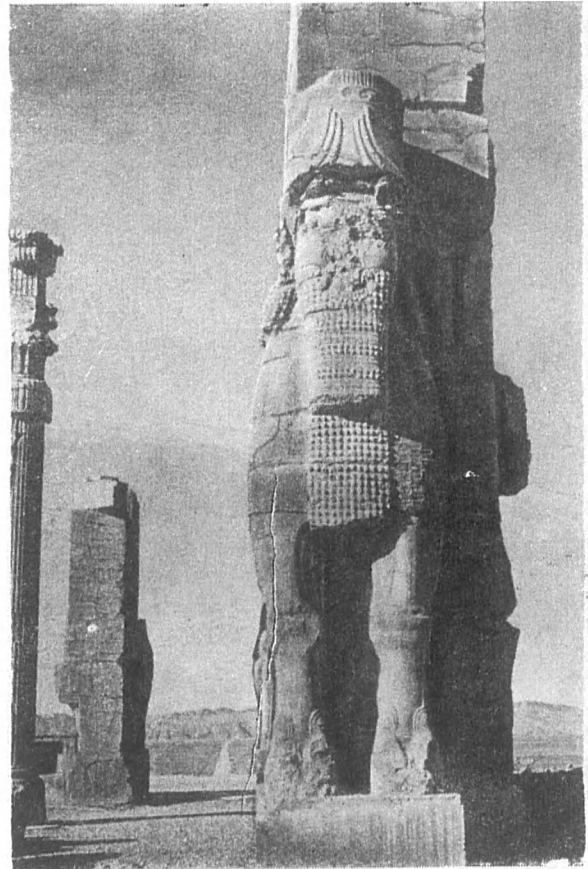
Бик у уяві персів був священна тварина — носій добра й символ сили. В Персеполі «протоми» тримали на собі кедрові балки даху.

Як і в інших східних деспотіях, перські архітектори прагнули звести велетенські будівлі, які пригнічували б людину. Та, на відміну од будівель Єгипту й Вавилону, де переважала мертва маса каміння або цегли, в Персеполі гігантська споруда була не суцільна, а розчленована колонами й пронизана світлом.

Головний вхід до «ападани» був розташований з боку міських воріт. Двомаршеві сходи у формі птаха, який летить, були такі похилі, що ними зовсім легко міг піднятися кінь: цар в'їжджав до «ападани» верхи.

На стінах сходів, на дверях і в стінних нішах збереглися рельєфи.

Ось цар у строгій, величній позі сидить на троні. Над ним оторочений китицями та бахромою балдахін із гаптованої тканини. Цар застигло дивиться вдалину, понад головами тих, хто стоять перед ним. Позаду, тримаючись за спинку трону, стоїть царев-

Руїни персепольського палацу.

вич, наслідник престолу. Внизу під ногами царя й царевича трьома рядами йдуть з дарами піддані, а над ними — крилатий диск, символ Ормузда. Це не бог сонця, як єгипетський Атон. Для персів сонце й місяць священні, бо вони випромінюють світло, але вони не боги. Бог Ормузд — саме проміння світла, бо це проміння добра.

Саме добро прославляє цар у своїх написах: «З ласки Ормузда спорудив я цю фортецю... Я збудував її досконалою і прекрасною, як він цього бажав... Нехай Ормузд боронить мене й мою фортецю».

На іншому рельєфі теж зображений цар, який урочисто крокує. Слуга з опахалом тримає парасольку в нього над головою, захищаючи царя від пекучого проміння сонця.

Царя Персії вважали володарем землі й води, та справжня влада належала не йому, а перебувала в руках його сатрапів і сімох вельмож, які складали царську раду. На відміну від єгипетських фараонів, влада Дарія була символічною, а сам цар не стільки правителем, скільки символом єдності держави, що простяглася від берегів Нілу аж до пустель центральної Азії.

Майстерна рука художника відтворила поважну поставу «царя царів», завитки його

го складної зачіски, м'які складки довгої одежі, коштовні прикраси на руках і шиї. А ось іще один рельєф: на ньому цар бореться з левом. Тіло тварини напружилось, як струна, зуби виширені, пазурі лапи вп'ялися в цареву руку. Але цар такий самий велично спокійний, як і на інших рельєфах. Він певен своєї сили й не сумнівається в перемозі над левом, так само як і над усіма ворогами.

В Персеполі скрізь наштотується на царя: цар на троні, цар гуляє, цар на полюванні, цар-герой... І навіть там, де його немає, він непомітно присутній.

Ось царські охоронці. Їхні зображення займають майже всі плити біля сходів, розташовуючись то довгою рівною лінією, то піднімаючись угору разом зі сходами. Їх було десять тисяч чоловік. Кількість ця ніколи не змінювалася: померлого або загиблого негайно замінювали іншим. Звідси й назва: безсмертні охоронці. Спис, прикрашений унизу срібним яблуком, правив для них за відзнаку й відрізняв од простих воїнів.

Нескінченні низки людей з приношеннями та дарами від двадцяти сатрапій прикрашають марші сходів і мури порталів Персеполя.

Ось мідяни у фетрових ковпаках зі стрічками, які спадають на плечі. На них довгі шкіряні штани, підперезаний поясом каптан з рукавами майже до колін, туго зашнуроване взуття. Вони тримають за повіді коней. За ними — мешканці Суз із левами. Далі — лідійці в довгій одежі з короткими рукавами, в кожного через ліве плече — щось на зразок шалі. Лідійці супроводжують царські колісничі. А ще далі — мешканці Согдіани з каракулевими баранами, напівголі індійці з посудинами, наповненими золотим піском, араби в широких бурнусах на чолі каравану верблюдів, кучеряві ефіопи... Перерахувати всіх учасників процесії, зображених на двохстах метрах сходів, просто неможливо.

Це всі ті, що приходили до Персеполя святкувати Новий рік — день народження світла.

Довго тривала церемонія привітання і прославлення «царя царів», а потім цар із почтом виходив через задній портик на терасу й звідти, поминувши потрійний пілон, простував до маленького залу.

Там за столом, у колі найближчих і найбільш знатних вельмож, розпочинався бенкет. На розкішно накритому столі сяяли рифлені ритони з головами левів на вино, пласкі чаші, оздоблені орнаментом, посудини з ручками у формі крилатих козлів, тарелі з тисненим орнаментом.

Завершувалося свято в тронному залі, де цар з'являвся після бенкетування.

Вздовж кожної стіни тронного залу стояло по десять колон з «протомами». Всіх колон було сто, і зал називався Стоколонним.

Як і палац перських царів у Сузах, палац у Персеполі будувала вся Азія. «Дерево, яке називається кедром, привезли з гір Лівану. Ассірійці доставили його до Вавилону. Дерево, що має назву яка, привезли з Гандари. Золото — з Лідії та Бактрії. Каміння, застосоване тут, привезли з Согдіани. Срібло й бронзу — з Іонії. Слонову кістку — з Ефіопії, Індії та Арахосії...» — оповідає стародавній напис.

З усіх чотирьох боків до тронного залу вело по двоє дверей з одвірками із чорного базальту. Одні двері призначалися для царя, другі — для його підданих.

Цар сидів на золотому троні в центрі залу. Широко розставлені колони не заступали його величну постать у розкішній одежі. На східцях трону стояло семеро вельмож, семеро головних радників, які оточували царя, подібно до того, як сім планет оточують сонце й відбивають його світло. Нижче стояли охоронці, позаду — носії опахал, а

Велетенський бонвал Баальбена. Реконструкція

навколо них почет. Барвистий одяг немов змагався з однотонністю архітектури. Чорний базальт одвірків, темно-сірий мармур колон, потемнілий від часу кедр перекрить, і серед цієї одноманітності — золото, яке вкривало «протоми» й виблискувало на кольоровому єдвабі драпіровок та придворних костюмів.

На царів знак до залу впускали посланців сатрапій. Вони дефілювали через увесь зал і, проходячи повз царя, низько вклонялися йому, відтак клали до підніжжя трону данину, зібрану за цілий рік.

Сп'янілий від перемог, Александр Македонський вважав себе богом. Розгромивши Дарію й окупувавши його країну, він віддав Персеполь на пограбування.

Та місто в пустелі, розташоване далеко від караванних шляхів, місто без храмів і статуй богів все одно свідчило про чужу велич і про чужу велику культуру. Александр ненавидів усе «чуже», усе, що він не міг зробити «своїм».

Він ненавидів безвольного Дарія, ненавидів персів за відсутність у них твердої влади, а їхня терплячість до чужих поглядів мала, на його думку, однакове коріння з порядками у їхній армії. А перські боги? Вони не схожі ні на самого Александра, ні на грецьких богів, ні навіть на богів Єгипту, котрі схилялися перед завойовником, бо світло теж ні на що не схоже. Їх теж треба було витравити з пам'яті людей.

Для Александра була чужою віра персів у боротьбу добра й зла.

І тому одного дня 331 року Персеполь було спалено. За кілька годин велике стародавнє місто перетворилося на купи руїн.

Нині, зливаючись із сходами природних терас, на кам'янистому ґрунті центрального Ірану збереглися хіба штучні тераси «ападан» та тронних залів. Уламки гігантських колон, одвірки й рельєфи стоять під голим небом, викликаючи подив у нечисленних мандрівників та туристів, які з великими труднощами добираються сюди з багатолюдного зеленого Шіраза.

БААЛЬБЕК

Споруда ця, на яку часу й праці затрачено, можливо, більше, ніж павіть на піраміду Хеопса, виросла в родючій місцевості між гірськими хребтами Лівану й Антілівану.

Колись тут жили фінікійські племена, які поклонялися богові Баалу, що означає «володар» або «владика». Головна святиня цього бога стояла на перехресті караванних шляхів, які вели з побережжя вглиб Сирії,

серед незліченних джерел, які б'ють з-під землі. Називалася вона Баальбек, що означає і «храм Баала», і «пан землі».

Баал вважався володарем сонця і води, його шанували не тільки фінікійці, але й багато інших народів Сходу, які займалися землеробством. Кожен із них мав свого бога сонця і вважав його Баалом.

Завоювавши Єгипет і Сирію, Александр Македонський прагнув поширити духовний вплив греків на підкорені країни. Одним із способів цього впливу було «об'єднання» богів.

На чолі своїх сподвижників Александр відвідав Баальбек. У древній святині він побачив гігантського боввана, з голови до ніг укритого листовим золотом. Круглу лису голову боввана увінчував чудернацький убір, оздоблений перлами та самоцвітами. В правій, піднятій догори руці він тримав батіг, у лівій — жменю колосся. Баал, бог сонця, був богом землеробства й тваринництва. Біля його ніг лежало двоє золотих биків.

На устах кумира грала усмішка, яка грецьким воїнам здалася безглуздою. Та Александр не був грек. Він був сином царя Македонії — країни, яку ще недавно вважали варварською. Сам Александр зовні прийняв еллінську культуру, але глибоко в душі й далі залишався варваром. Бовван, що на його честь тисячі прочан приносили жертви, жорстоко катували самі себе й один одного, був несхожий на грецьких богів, але не викликав у нього огиди. Александр сам вважав себе богом і, уподібнюючись до нього, звелів перейменувати Баальбек в Геліополіс, що означає «Місто сонця», а Баала перехрестити на Геліоса.

На місці святилища кровожерного Баала

Баальбек-Геліополіс. Руїни великого храму.

він наказав спорудити храм Геліоса, і греки почали будувати храм своєму життєрадісному та веселому богові, богові хліборобів та мореплавців, богові світла, тепла й родючості.

Можливо, що ще Александр, з його манією грандіозності, визначив незвичайні розміри майбутнього храму. Заготівля матеріалів і підготовчі роботи вимагали стільки праці, що контури гігантської споруди почали тільки вимальовуватися, коли до Сирії 60 р. до н. е. вступили римські легіони Гнея Помпея.

Уздрівши тисячні натовпи прочан—греків, сирійців, араміїців та мешканців прибережних міст, Помпей вирішив, що в інтересах римського панування треба це велике божество з грецького зробити римським, і Баал-Геліос негайно перетворився на Юпітера, головного бога римлян.

Помпей пожертвував великі гроші на будівництво храму. Юлій Цезар, щасливий суперник Помпея в боротьбі за владу над Римом, наслідував його приклад. Його дар Геліосові був набагато щедріший, бо Цезар прагнув завоювати популярність, протиставляючи себе Помпееві.

Імператор Август, який у всьому підкреслював, що він — наступник Цезаря, так само демонстративно обдарував Баальбек своєю щедрістю.

Приклад його наслідували й інші імператори. Особливо великий вклад у спорудження храму вніс Нерон. При ньому будівництво набрало небаченого розмаху й не припинялося аж до IV сторіччя, коли в Римі запанувала християнська релігія.

Для того, щоб потрапити до храму Юпітера, треба було піднятися найширшими в світі сходами. На кожнім із двадцяти семи східців, можна було вишикувати сто чоловік в один ряд. Сходи ці, здавалося, були розраховані на якихось гігантів, а не на звичайних людей, — такі вони були високі.

Вели сходи до дванадцяти десятиметрових колон з рожевого граніту, прикрашених капітелями з позолоченої бронзи. Це були Пропілеї — переддвер'я храму. В тіні дванадцятиколонного портика могло зібратися близько тисячі чоловік водночас.

Обабіч портика, мов вартові, стояли масивні вежі. В них не було ні вікон, ні якихось інших отворів. До глухих мурів веж були прибудовані пілястри, такі ж заввишки, як і колонни, і з бронзовими капітелями такої самої форми. Від цього Пропілеї здавалися ще ширшими й грандіознішими.

В самому Римі храми були без веж. Вежі Баальбека — данина традиціям Сходу й архітектурі Єгипту: вхід до давньоєгипетських храмів охороняли дві велетенські глухі вежі-пілони.

Біля веж портика збиралися філософи, й цілими годинами провадили диспути та розмови із своїми учнями. Це були греки або сирійці, бо римляни освітою нехтували. Забойовники, лихварі й адміністратори ненавиділи вільну думку. Багатство їм приносила не праця, а грабунки. Якщо їм потрібні були вчені, педагоги, поети, вони купували їх на острові Делос разом з іншими грецькими та сирійськими полоненими.

Вчені й філософи в Римі були здебільшого рабами, але тут, у віддаленій провінції, філософи користувалися повагою, і римські намісники всіляко протегували їм.

Дверима Пропілей з різьбленими наличниками, через які вільно можна було протягти чотириповерховий будинок, користувалися тільки жерці. Для простоліду було зроблено двоє інших, значно менших за розміром дверей, які замикалися бронзовими засувками. Головні ж двері не мали навіть стулок. Забобони були міцніші від замків: переступити священний поріг не смів ніхто.

Троє дверей вели в просторий двір чи скоріше «вестибюль» без даху. Двір був шестикутної форми, й уздовж кожної грані шестикутника стояли колонни з кольорового мармуру. Усіх колон було шістдесят, вони стояли двома рядами, утворюючи широкий шестикутний обхід. Завдяки незвичайній формі двору вони здавалися якимось кам'яним лісом.

Ніде, крім Геліополіса, римляни не будували ні дворів, ні залів такої незручної й дивної форми. Очевидно, колонни ці було поставлено на фундаменті, закладеному ще фінікійцями, бо зірка з шістьма променями та шестикутник вважалися магічними в багатьох народів Сирії й Палестини. В кутах шестикутника були тісні й темні сховища всілякого храмового начиння, а в гранях — приміщення для жерців, які провіщали майбутнє по нутрощах птахів. Римляни нічого не розпочинали робити, спочатку не повороживши. Вони вважали, що людина не владна над своєю долею, яка заздалегідь визначена богами.

Колись на цьому місці поклонялися Астарті — дружині Баала, та коли Баал став Юпітером, його дружина набула вигляду римської богині Венери. Шестикутний двір дістав назву двора Венери.

Звідси прочани потрапляли до головного двору храму або скоріше на широку бруковану площу, з трьох боків, у вигляді букви «п», оточену колонами. Колонни ці витесали з рожевого граніту в Єгипті, поблизу Асуану, морем привезли до Келісирії, а в Геліополіс доправили волами.

Глядач спочатку бачив фронтон із вісімдесяти чотирьох монолітних колон, але по-

тим помічав, іще один ряд таких самих колон у тіні галереї, яка оточувала двір. Рівномірний стрій колонад нагадував вишуканих для параду солдатів римського легіону.

Анфілада позаду галереї була оздоблена з казковою розкішшю. Її стіни, облицьовані кольоровим мармуром, були прикрашені незліченною кількістю ніш. Ніші були найрізноманітнішої форми: одні з наличниками, другі оточені різьбленими рамами, треті з фронтонами, четверті з якимись мармуровими сегментами, напівколонами, пілястрами, гірляндами, постатями міфічних істот.

У кожній ніші стояли скульптури. Тут були і шедеври грецького генія, і бліді копії із славетних оригіналів, і творіння єгипетських скульпторів, і бюсти імператорів.

Обличчя статуй і бюстів були звернені в центр двору, де височів гігантський кам'яний стіл, такий великий, що на ньому вільно вміщалося кілька туш биків.

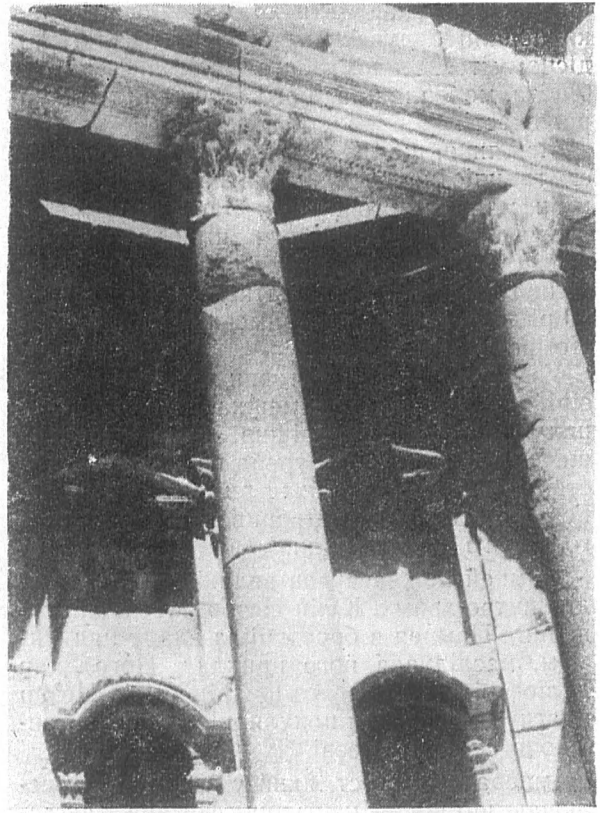
Двічі на день триста жерців у білих балахонах та високих гострокінцевих шапках на знак першосвященника в золотій тіарі й одязі пурпурового кольору, співаючи гімни, обводили навколо вівтаря прикрашених стрічками жертвених кіз, баранів чи биків. Потім тварин вели до басейнів, які були викопані обабіч двору й оточені мармуровими парапетами. Жертву тричі занурювали у священну воду на знак того, що тварина очищається від земної скверни. Після цього її можна було тягти по східцях вівтаря й під оглушливі звуки флейт та сопілок заколювати в ім'я бога сонця.

Тисячі прочан впадали в екстаз, як тільки з тварин бризкала кров. Вони зривали з себе одягу й починали шмагати себе батогами. Сириця врізалася в людське тіло, залишаючи на ньому невгасимі шрами, й закривавлені фанатики, неначе мертві, падали посеред двору.

Вважалось, що самокатування угодне Юпітерові.

Храм цього бога мав холодний і гордовитий вигляд. Здавалося, він здіймався над розпростертими тілами свій фронтон, і гігантські статуї, що стояли над ним, робили його схожим на корону. До храму вели велетенські сходи. Вони піднімалися на платформу або цоколь із тесаних кам'яних блоків. Три з них, відомі в давнину під назвою «трилітони», — «найбільші в світі», — вважалися священними, і їм поклонялися, як богам. Двадцятиметрові трилітони важили п'ятсот тонн кожен. Їх пересували кілька десятків тисяч чоловік за допомогою дерев'яних катків та канатів.

Храм оточували п'ятдесят дві колони, які переважають за своїми розмірами всі ко-

Баальбек-Геліополіс. Куточок «двору Венери».

лони в світі. Кожну з них могло охопити хіба п'ятеро людей, висота їхня сягала майже двадцяти метрів.

Кожна колона складалася з трьох полірованих гранітних циліндрів. Їх виточили на велетенських «токарних верстатах» у далеких каменоломнях, привезли по гірських дорогах. На цоколь їх поставили люди, озброєні тільки підйомами та канатами.

В стародавній Греції колони храмів Акрополя були розраховані на висоту людини, людина була мірилом навколишніх речей, і архітектор прагнув створити акомпанемент величі людського духу. А тут, у Баальбеці, колона набуває непропорціональних, колосальних масштабів. Вона лякає, пригнічує, змушує людину відчувати власну безсильність. Колона в розумінні архітектора — символ надлюдської сили, якою наділені тільки боги та імператори.

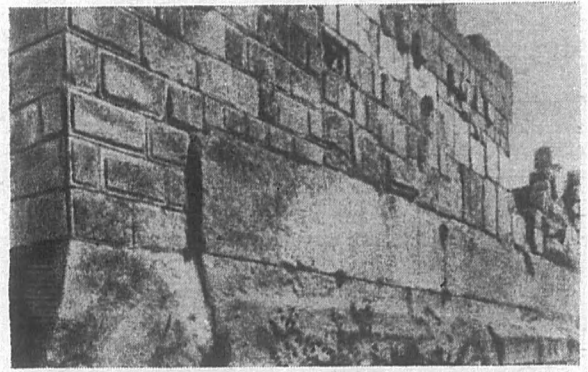
На запаморочливій висоті з колони на колону перекинуті мармурові балки, оздоблені різьбленими карнізами з мармуру. І знову вони несхожі на благородну просту карнизів Парфенона. Чим тільки вони не прикрашені — і вологрями у формі лев'ячих голів, і листям аканта, і подобою перлового намиста, і фігурами биків, які немов виходять із каменя, щоб підтримати навис-

лі над ними зубці та кронштейни. Це безглузде й непрошене марнування праці художників та каменярів, плоди якої ледь видно з землі.

Це кам'яне громаддя було уособленням Римської імперії. Воно здавалося таким же пригнічуючим, жорстоким і байдужим до людської долі, як Римська держава, котра зрівняла усіх своїх підлеглих у їхній безправності перед лицем імператорської сваволі. Це був пам'ятник абсолютній і нічим не обмеженій сваволі.

Позолочений бовван Юпітера всередині храму не здавався головним серед богів, як Зевс на Парфеноні або на Пергамському вівтарі. Він був відокремлений від решти богів, що стояли в дворі, так само, як імператор у своєму палаці на Палатинському горбі в Римі був відірваний від своєї країни. Те, що роль імператора богів відіграла статуя фінікійського Баала, який, по суті, випадково перетворився на Юпітера, теж було символічним. Владиками мільйонів людей ставали завдяки випадковому збігові обставин, внаслідок інтриг, змов, з волі гвардії, що збунтувалася. Життя імперії не залежало від того, кого доля піднесла на вершину людської могутності — аристократа чи колишнього солдата, корінного римлянина чи сірійця, великого філософа чи самодура, який ледве вміє читати. Всі вони одинаково правили державною машиною.

Юпітером великим і всеблагим Геліополітанським і далі залишався той самий бовван, якого колись побачив у Баальбеці

Баальбек-Геліополіс. «Трилітони» платформи великого храму.

Александр Македонський і назвав Геліосом. Його кругле безбороде обличчя, як і раніше, кривила безглузда посмішка, а біля його ніг, напруживши короткі шиї, як і раніше, стояли золоті бики; золотий батіг Юпітер, як і раніше, тримав у своїй правій руці. Римляни змінили тільки нечисленні аксесуари: в ліву руку бога вони замість колосся вкляли зображення блискавки, на його плечі й груди замість вільного фінікійського плаща надягли панцир римського легіонера, золоту одягу прикрасили рельєфами з головами римських богів, а на постаменті зробили напис латинськими літерами.

(Закінчення в наступному номері)

«Герой» міссісіпської історії — шериф Лоуренс Рейні. Зліва — його заступник Сесіль Прайс, а позаду — вся банда вбивць.

„44-а поправка“

Підкреслено зухвала поза. Ногу закинута на ногу, так, що перед самим об'єктивом опинився важкий чобіт. На обличчі презирлива посмішка. Рука тягнеться за черговою цигаркою...

А поруч — такі ж нахабні обличчя, такі самі розв'язні пози людей, які нічого не бояться, бо певні, що з ними нічого не станеться.

Важко повірити, що всі ці люди, а їх тут двадцяттеро, сидять на лаві підсудних. Вони мають відповісти за звіряче вбивство трьох молодих і чесних людей.

Це фото зроблене в маленькому американському місті Філадельфія (не переплутайте з іншою, великою і добре відомою Філадельфією) в штаті Міссісіпі, і зроблене воно перед тим, як усі двад-

цять учасників злочину, що сколихнув цілий світ, підвелися з лави підсудних і, весело посміхаючись, залишили зал місцевого правосуддя.

З ними сталося те, про що дуже відверто написав недавно американський журнал «Лайф»:

«Це вже перетворилося на звичну істину, що юстиція штату Міссісіпі ніколи не карає білого за вбивство негра чи того, хто симпатизує неграм...»

Тим часом варто докладніше познайомитися з молодчиками, які щойно залишили лаву підсудних. Зухвалий здоровань, який так зневажливо позує перед фотооб'єктивом, це — Лоуренс Рейні, шериф міста Філадельфія і ватажок місцевого Ку-клукс-клану, людина,

яка може беззастережно розпоряджатися життям чи не кожного мешканця міста, звичайно, за винятком осіб, причетних до тутешньої верхівки.

У Лоуренса Рейні дуже прикметна біографія. Кілька років тому, коли він був ще капітаном місцевої поліції, Рейні застрелив двох негрів, навіть не спитавши їхніх прізвищ...

Невдовзі прийшла «кара» за цей злочин: Лоуренс Рейні дістав підвищення по службі, його призначили шерифом Філадельфії.

Заступник Рейні — Сесіль Прайс, який на знімку сидить зліва, цілком гідний свого шефа. Він теж одного разу вбив негрівського юнака, що видався йому «підозрілим».

Шериф і його заступник озброєні великими револьверами 44-го калібру. Це для них не лише звичайна вогнепальна зброя. Лоуренс Рейні цинічно називає свій револьвер «44-ою поправкою до конституції США».

Річ у тім, що в різні часи до конституції Сполучених Штатів додавалися так звані поправки, які мали гарантувати різні права всім громадянам країни, незалежно від кольору шкіри, віросповідання, походження, майнового цензу тощо. Отже, всі ці поправки мають, нібито, забезпечувати й неграм ті самі права, якими користуються білі громадяни Сполучених Штатів. Але всі ці права залишаються на папері.

Лоуренс Рейні визнає лише одну «поправку» до конституції — свій револьвер.

Минулого року Рейні з Прайсом, очоливши зграю місцевих куклукскланівців, по-звірячому вбили трьох юнаків — білих Ендрю Гудмена і Майла Швернера та негра Джеймса Чені — активних борців проти расової дискримінації. Цей злочин так схвилював цілий світ, що президент США Джонсон змушений був віддати особистий наказ Федеральному бюро розслідувань розшукати убивць. Проте агентам ФБР, таким діяльним і швидким, коли йдеться про розслідування «антиамериканської діяльності», потрібно було цілих півроку, щоб виявити і заарештувати злочинців.

Лоуренс Рейні, його заступник Сесіль Прайс і вся зграя убивць опинилися на лаві підсудних. Але що з цього вийшло, ми вже напи-

Суддя мicle Картер вважає винну цієї зграї расистів ще не доведеною...

сали вище. На жаль, журнал «Лайф» дав цілком точну характеристику міссісіпському правосуддю...

Щоправда, справу про вбивство трьох молодих американців ще не закрито. «Велике журі» присяжних адміністративної округи — графства Нешоба має ще вирішити питання — визнати Лоуренса Рейні з його бандою винними в убивстві Гудмена, Швернера і Чені чи повністю виправдати їх.

Що ж до самих убивць, то їх анітрохи не лякає отой суд присяжних, адже за відповідними законами штату Міссісіпі, коли хоч один з дванадцяти присяжних не погодиться з рішенням, воно не може набутися чинності!

І тому Лоуренс Рейні, який і досі залишається на посаді шерифа, продовжує хизуватися із своїм револьвером на вулицях Філадельфії. Поплескуючи рукою по револьверній кобурі, він проголошує:

— 44-а поправка залишається в силі!

Місто Філадельфія, де сталася ця страшна трагедія — така прикметна для американської дійсності.

КАЛЕНДАР КОП ВСЕСВІТУ

СИЛА ЗВИЧКИ. Американець Антоніо Ділардо був засуджений на довічне ув'язнення за вбивство своєї дружини. Коли через 25 років його амністували, враховуючи зразкову поведінку, Ділардо відмовився вийти на свободу. Він пояснив, що дуже звик до тюремного життя.

НОВИЙ ЧЕМПІОН СВІТУ! 18-річний американський студент Ларрі Денхем встановив новий світовий рекорд для своєї, багатой подібними рекордами країни: він пробув під душем 24 години, перевершивши рекорд свого товариша по кімнаті Боба Пембертона аж на цілих вісім годин.

ПІД ЗАХИСТОМ ЗАКО-НУ. У Сан-Франціско недавно скасовано закон, який діяв тут 150 років. За цим законом, кожний каліфорнієць, щоб скористатися звичайнісінькою мишоловкою, повинен був мати мисливський квиток.

УВАГА ДО ПОКУПЦЯ. В одному з нью-йоркських магазинів покупцю, який спитав револьвера, запропонували замість нього міцну мотузку. Помітивши здивування покупця, йому вказали на об'яву, де повідомлялося, що в разі відсутності якогось товару, дирекція магазину пропонує шановним клієнтам відповідний заміник.

ЄВРОПЕЙСЬКА КУЛЬТУРА. За підрахунками статистиків, французи витратили минулого року на астрологів, ворожбитів та віщунів понад 650 мільйонів доларів. Це значно перевищує витрати держави на науку. В одному лише Парижі живуть і «практикують» більше десяти тисяч віщунів.

АРАБСЬКА ЛІТЕРАТУРА ІРАКУ

Сучасна література в Іраку, як і в інших арабських країнах, виросла на основі народної творчості і класичної спадщини — поезії доісламського періоду та багатой літератури епохи халіфатів. Імр-уль-Кейс, Антар, Лябід та інші прославлені майстри ранньої поезії в своїх свіжих, повних пахощів пустині касидах через віки пронесли до наших днів багатство і красу класичної арабської мови. Їх твори і сьогодні є зразковими з погляду чистоти мови.

Епоха розквіту середньовічної арабської держави — спочатку Дамаського, а потім Багдадського халіфатів — збагатила культуру арабів. Не було такої галузі людських знань, в якій не проявили б себе арабські вчені. На цей час припадає також надзвичайне піднесення арабської літератури. Особливо плідними для художників слова були роки правління династії Аббасидів (750—1055) — «золотий вік» арабської літератури. Центром культурного життя велетенської імперії був Багдад — столиця нинішнього Іраку. Він став, за словами одного арабського історика, «ринком, куди доставляли товари науки і мистецтва, де шукали мудрості, і чия оцінка вартостей була еталоном в усьому світі». Велику роль

у розвитку літератури і науки відіграла заснована халіфом Гаруном аль-Рашідом «Дар аль-хікма» — «Дім мудрості», своєрідна академія з багатою бібліотекою, відомою в усьому мусульманському світі. Басра і Неджеф — два інші міста Іраку — також були значними осередками науки і культури, вони славилися своїми філологами, що зробили великий внесок у вивчення арабської мови і поетики. В ці роки араби ширше знайомляться із стародавніми цивілізаціями перського, індійського, грецького та інших народів, а це сприяло розвиткові і збагаченню арабської культури взагалі і літератури зокрема.

Розквіт літератури в Багдадському халіфаті пов'язаний з появою цілого ряду поетів і прозаїків, творчість яких увійшла в класичну літературну спадщину арабських народів і є однією з головних підвалин сучасної арабської літератури. Серед цих письменників вирізняються поет-новатор, тонкий лірик, співець вина і утіх Абу-Нуvas і такий неподібний до нього аскет і проповідник «праведного життя» Абу-ль-Ата-хія; ще сьогодні популярні поетикласики Абу-ль-Аля аль-Маарі та аль-Мутанаббі.

Арабська література розквітала

і на далекому заході — в Андалузії, нинішній Іспанії.

Зачинателем арабської прози був аль-Джахіз, автор збірки нарисів «Книга про тварин». Видатний майстер аль-Харірі з Басри прославився своїми «макамами» — короткими веселими оповіданнями.

Розвиток арабської літератури перервали навали кочівників, що кілька разів спустошували землі халіфату. Роздрібнена в результаті цих воєн, арабська держава в XVI ст. стала здобиччю турецьких завойовників, панування яких принесло занепад арабській літературі.

Під впливом національно-визвольного руху в XIX ст. починається відродження арабської літератури. Спочатку вона розвивалася в старих класичних формах і жанрах, наслідуючи в усьому зразки літератури епохи халіфатів. Величезний вплив на дальший хід літературного процесу мала т. зв. «сірійсько-американська школа», що виникла серед арабських емігрантів в Америці. Потім її головні представники розгорнули діяльність в Сирії та Лівані. Вони сміливо виступили проти старих канонів і збагатили літературу новими жанрами, темами і художніми прийомами. 3

появою в Єгипті на початку 20-х років ряду письменників — т. зв. «єгипетських модерністів», які також виступили проти середньовічних пут, що сковували літературу, новий, сучасний напрямок в арабській літературі міцно утвердився. Єгипет став центром розвитку нової літератури. За ним пішли Сирія і Ліван. В інші арабські країни нові віяння доходили дуже повільно — цей процес, можна сказати, ще й досі не завершився.

В Ірак нове також прийшло пізніше. Коли в Єгипті, Сирії та Лівані вже в XIX ст. з'явилися перші ознаки літературного відродження, література Іраку цього періоду мало чим відрізнялася від літератури минулого століття. Письменники Багдада і Мосула творили в дусі старих традицій, наслідуючи твори середньовіччя, причому часто не кращі з них. Найбільш відомими з традиціоналістів того часу були Абд-аль-Гаффар аль-Ахрас (1805—1874) і Абд-аль-Бакі аль-Умарі аль-Фарукі (1789—1861) та їхні молодші сучасники Хайдар аль-Хіллі і Мохаммед Саїд аль-Хаббубі.

Більш оригінальною була літературна школа, що виросла в «святих» містах — Неджефі і Кербелі. Тут поети наслідували не тільки твори епохи халіфатів, а й доісламську бедуїнську поезію. Серед представників цієї школи особливо відзначався Ібрахім Табатабаї (1832—1901). Водночас у цих містах і далі культивувалась релігійно-містична поезія за середньовічними арабськими та перськими зразками.

Нове повільно входило у літературне і взагалі у суспільне життя Іраку. Кроком уперед було те, що поети наслідують уже не гірші зразки поезії періоду занепаду, а шедеври «золотого віку». Цілком традиційні формою, ці твори все частіше відображають сучасність. З цього погляду характерною є творчість талаановитого арахаїста Абд-аль-Мухсіна аль-Казімі (1865—1935).

Літературне відродження в Іраку теж пов'язане з національно-визвольною боротьбою проти іноземного панування. Спочатку боротьба проти турецьких гнобите-

лів, а після першої світової війни — проти англійських окупантів викликала до життя публіцистику, яка відіграла значну роль у пробудженні іракського народу і проклала шлях сучасній прозі. Серед видатних публіцистів слід передусім назвати аш-Шіразі, аш-Шабібі і аль-Хакісі. Пізніше виступив Ібрахім Саліх Шукур, пристрасний викривач англійських колонізаторів.

Великий вплив на літературу народів Сходу мали перша російська революція 1905 року і Великий Жовтень, що стали для поневолених народів символом боротьби за краще майбутнє. Національно-визвольний рух викликав піднесення літератури в усьому арабському світі. Хоч Ірак тільки починав творити сучасну літературу, але вже в першій третині XX ст. тут з'явилися два письменники — аз-Захаві та ар-Русафі, що стали гордістю не лише іракської, але й усієї арабської поезії.

Джаміль Сідкі аз-Захаві (1863—1936) народився в Багдаді в сім'ї муфтія. Він одержав добру освіту й замолоду займав ряд високих посад у рідному місті (член вченої ради, директор державної друкарні, член апеляційного суду тощо). Зв'язки його з арабським національно-визвольним рухом та прогресивними молодотурками викликали підозру у султанських властей.

Після молодотурецької революції аз-Захаві викладав мусульманську філософію і арабську літературу в Стамбульському університеті. Через хворобу він повернувся до Багдада, де також займався педагогічною і науковою діяльністю. Перед першою світовою війною був депутатом парламенту в Стамбулі. В післявоєнні роки король Іраку — ставленик англійських імперіалістів — хотів зробити з аз-Захаві придворного поета та історика, але той відмовився служити наймитові імперіалістів. В останні роки свого життя він одійшов від громадської діяльності, жив у бідності.

Аз-Захаві розробляв різні наукові і філософські проблеми і в історію Іраку увійшов як видат-

ний поет-філософ. Турецькі гнобителі та англійські колонізатори оголосили аз-Захаві «безбожником», цим самим намагаючись применшити вплив його ідей на народ. Більшість творів аз-Захаві розкидані по різних періодичних виданнях, і лише частина видана окремими збірками — «Вірші» (1909), «Рубайят аз-Захаві» (1924), «Душа» (1928) і «Краплини» (1934). Його перу належить прекрасний переклад рубайв Омара Хайяма, а також твори, написані перською мовою.

Його вірші енергійні і цілеспрямовані, хоч їм властиві й песимістичні нотки (поет тяжко хворів). Видатним твором аз-Захаві є поема «Повстання у пеклі» (1931), де показано Ірак під п'ятою англійських окупантів. Багато віршів поета глибоко емоційні, як, наприклад, «Смерть чужоземця», «На могилі доньки», «Справедливість». Про палку любов до своєї вітчизни він пише у вірші «Небо Іраку».

Аз-Захаві сміливо скинув пута старих канонів, які сковували поезію. У своїх віршах він не оспівує бедуїнське життя, верблюдів і т. ін., а звертається до тем сучасності, підносить соціальні питання. Але чи не найбільша його роль як новатора в галузі форми. Аз-Захаві використовує не тільки канонізовані в середньовічних трактатах розміри і способи римування, а шукає і знаходить нові. Іноді він пише просто білим віршем, дотримуючись лише ритму («Ба'д ал-фа'м», 1927). Тим часом старі арабські традиції вимагали, щоб вірш мав риму, а найбільш поширений жанр класичної поезії — касида — однакове римування в усіх рядках — незалежно від їх кількості.

Багаторічна діяльність Джаміля Сідкі аз-Захаві знайшла визнання в усьому арабському світі і послужила прикладом для багатьох арабських митців.

Другим родоначальником нової іракської поезії був Ма'руф ар-Русафі (1875—1945). Він народився у Багдаді, де і провів майже все своє життя. Працював заступником голови комітету перекладів при міністерстві освіти,

а потім був членом парламенту. Творчість поета, який теж порвав з середньовічними канонами, відіграла велику роль у формуванні передового світогляду багатьох письменників країни. Вже перелік тем його віршів свідчить, на чиему боці виступає автор. Він співчутливо показує злиденне життя знедоленого народу під гнітом феодалів та іноземних поневолювачів, рішуче підносить свій голос проти імперіалістів («Бідність Башіра», «Сирота на свято», «Мати сироти», «Хіба ти не бачиш?»):

«Доки ж ти будеш у полі
В люту спеку гнуть свою спину?
Щоб загребли, як раніш, чужі
руки

Плодів праці твоєї кращу
частину», — писав поет.

Характерний для нього вірш «Свобода» слова в Іраку», в якому з гнівним сарказмом, по-публіцистичному поет виступає проти місцевих реакціонерів і тих, хто порабському підкорялися іноземним гнобителям. Глибокі почуття любові до рідного краю звучать у віршах «Наша вітчизна», «Вперед, о араби!», «Тюрма в Багдаді». Проти імперіалістичних паліїв війни спрямована поезія «Хіба це політика?»

Ма'руф ар-Русафі — надзвичайно тонкий лірик. Як ніхто інший з арабських поетів він зміг передати красу рідного краю, переживання ліричного героя.

Він дотримувався переважно старих форм, але не нехтував і тим новим, що з'явилося тоді в арабській поезії. Мова його гарна, рельєфна і, будучи літературною, водночас досить проста, без зайвої орнаментальності.

Темпераментна, по-новому енергійна поезія ар-Русафі кликала до боротьби за краще життя і тому породжувала злобу і ненависть правлячих кіл Іраку, які робили все, щоб перешкодити поширенню його творів, заглушити його волелюбний голос, який прокував схід «яскравої зорі труда».

Гідно оцінив творчість ар-Русафі народ. Передові сили країни

справедливо називають його зачинателем революційної поезії Іраку і свято шанують пам'ять поета. Газета «Іттіхад аш-Шааб», орган Іракської компартії, писала, що це був «поет, який висловлював почуття свого народу, любив і оспівував свою країну, за що і зазнав гоніння, переслідувань, голоду; він говорив правдиві, мужні слова, і піднявся разом з народом на справедливую боротьбу за його визволення, проти імперіалізму, тиранії, деспотизму, брехні і лицемірства».

Прапор боротьби двох великих арабських поетів підхопили Мухаммед Мехді аль-Джавахірі і Мухаммед Саліх Бахр аль-Улюм, повівши за собою прогресивних іракських літераторів.

Не без впливу єгипетської літератури народжується в Іраку після першої світової війни і художня проза. Перші спроби були ще дуже недосконалі. Знайомлячись з творами кращих письменників Єгипту, а також з французькою і російською класичною новелою, іракські прозаїки поволі оволодівають цим важким жанром, а деякі з них пробують сили в повісті і романі. Добре написані роман Махмуда Ахмеда ас-Сейїда «Джалаль Халід», збірки оповідань Абд-аль-Хаккі Фаділя «Двоє божевільних», Анвара Шауля «Серед гамору міста».

В передвоєнні роки в іракській літературі визначилися три головні напрямки. Перший — прогресивна реалістична література, яка відстоювала права народу і кликала до боротьби за звільнення від соціального і національного гніту. Представники цього напрямку стояли за літературний розвиток на здоровому ґрунті класичної спадщини, але вони сприймали й те нове, що народжувалося в арабському мистецтві. До них належали найвидатніші письменники — аз-Захаві, ар-Русафі, Зу-н-Нун Аїюб, Абд-аль-Меджід Лютфі. Другий напрямок представляли відверті панегіристи королівського двору і англійських хазяїв, що були раді перенести в літературу найгірші прояви західноєвропейського декадансу. Третій напрямок (після другої світової війни його вплив занепадає)

створили переконані поети-архаїсти, які боролися за відродження стародавньої культури, ідеалізували старовину і релігію. Читачі їх цінили за вишуканість форми і палкий патріотизм. Звичайно, були й такі письменники, які заявляли, що вони служать «чистому мистецтву». Об'єктивно ж їхній відхід від боротьби приносив користь тільки ворогам іракського народу.

До другої світової війни — періоду, що завершив становлення сучасної арабської літератури в Іраку, поезія досягла високого розвитку і навіть перейшла кордони країни. У прозі, хоч її художня майстерність була ще невисока, в цей період освоюються жанри новели, повісті і роману. Розвивається також публіцистика.

Роки другої світової війни поклали початок новому станові розвитку сучасної арабської літератури, в тому числі іракської. Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу надала цій літературі виразно антифашистського характеру, викликала захоплення і симпатію серед арабів і породила надії на їх близьке визволення. В арабському світі відбувається згуртування прогресивних антифашистських сил: Центром цього об'єднання став орган Ліги боротьби проти фашизму, громадсько-політичний і літературно-художній журнал «Ат-Тарик», який почав виходити в Бейруті наприкінці 1941 р. під редакцією видатного ліванського письменника Омара Фахурі (1896—1946). Він згуртовував письменників-антифашистів усіх арабських країн.

Перемога Радянського Союзу у війні окрилила всі народи, що страждали під п'ятою колонізаторів. З новою силою полум'я національно-визвольного руху охопило Близький і Середній Схід. У Сирії і Лівані, в Єгипті і країнах Магрибу — скрізь піднімалися кращі сини арабського народу на боротьбу за визволення від ненависного ярма колонізаторів, за мир, проти спроб перетворення арабських країн на плацдарм імперіалістів для підготовки нової війни. Велику роль у розгортанні цієї боротьби відіграв журнал

«Ат-Тарик». Революціонізуючий вплив його поширювався на всі країни арабського світу. За великі заслуги у справі захисту миру журнал в 1950 році було нагороджено Золотою медаллю Миру.

Після другої світової війни нурсаїдівський режим запровадив у країні сваволю і терор. Найменший прояв незадоволення монархічно-деспотичний лад оголошував «комуністичною агітацією»; преса і видавнича справа опинились під суворою цензурою. Внаслідок переслідувань багато літераторів Іраку змушені були емігрувати. Але передові письменники, які міцно стояли на ґрунті реалізму, бачили, що народ не кориться колонізаторам і їх прислужникам. Глибоко в підпіллі діяла героїчна Компартія Іраку, вплив її поширювався дедалі глибше і ширше, невдоволення народних мас зростало. Все це додавало сил письменникам демократичного табору, і вони чи в себе в країні, чи в еміграції викривають несправедливий лад насильства і національної зради і закликають народ до боротьби за своє визволення.

14 липня 1958 року армія при повній підтримці народу змела ненависний «чорний режим». Ірак було проголошено республікою. З цією датою пов'язаний розквіт творчих сил багатьох молодих письменників і нові успіхи відомих митців старшого покоління, які з радістю стали в перші лави борців за нове життя. Чимало письменників повернулися на батьківщину і взяли активну участь у заснуванні прогресивних газет і журналів, у розбудові творчих організацій. На жаль, з 1960 року становище в країні різко змінилося. Під тиском внутрішньої реакції, яку підтримують імперіалістичні хижаки, уряд виявив нетвердість у проведенні внутрішньополітичного курсу в дусі ідеалів свободи і прогресу. Почалися жорстокі утиски демократичних сил, посипалися репресії на прогресивні видання, зокрема на органи комуністичної партії.

Таким є історичне тло, на якому розгортається сучасний літературний процес в Іраку. Літера-

тори згруппувалися в основному в ті ж три головні напрямки, що й до війни. В демократичному таборі виросла міцна група революційних письменників, що стала в авангарді прогресивних літературних сил, борючись за реалізм і народність.

Другий напрямок зараз складається з письменників-естетів, прихильників західного декадансу. Вони не розуміють життя і хотіли б сховатися від дійсності у хащах містики і формалістичного трюкацтва. Архаїчна ж поезія і взагалі занепадає.

В Іраку, як і в інших арабських країнах, поезія й досі найбільш поширена і популярна серед народу. Високохудожні поетичні твори насамперед передових письменників завоювали гучну славу. Прогресивні поети міцно стоять на позиціях реалізму і народності, їх твори пройняті високим патріотизмом і революційним духом. Тут вирізняються дві групи — прихильники класичної форми вірша і поетиповатори. Щодо мови, то поетів цих двох напрямків також можна поділити на тих, хто виступає за вживання в поезії тільки чистої літературної мови, і тих, хто використовує народно-розмовну лексику або й зовсім творить народною мовою. Літературна мова і діалект, які існують паралельно (це явище характерне для всіх арабських країн), досить відмінні, і неосвічені люди погано розуміють літературну мову. Проблема подолання двомовності викликала палку дискусію серед арабів.

Визнаним головою сучасної іракської поезії є Мухаммед Мехді аль-Джавахірі. Король Фейсал свого часу намагався зробити його придворним поетом, але аль-Джавахірі відхилив пропозиції двору, він ненавидить імперіалістів і їх вірного слугу — короля, всі його симпатії на боці поневолених.

Ідеї національного і соціального визволення захоплюють молодого поета, який стає активним борцем за свободу і щастя свого народу. Його муза пристрасно викриває мерзенних запродавців — феодалів і англійських колонізаторів та закликає трудящих до

боротьби за волю, за краще життя. Поет малює страхітливі картини поневірянь фелаків, їх бідність і безправ'я, і як контраст показує багатство і жорстокість експлуататорів. «Проклятий лад! Злочинний, гідкий лад!» — так називає він експлуататорський лад у вірші «Світ завтрашнього дня», висловлює віру в майбутнє визволення. Палкою любов'ю до народу сповнені касиди «Через десять років» (1931), «Рухаються могили» (1936), «Феодалізм» (1938).

Аль-Джавахірі присвячує свої вірші різним історичним подіям «Пам'яті вождя Абу-т-Тімна», (1946); «Брат мій Абу Джафар» (1948); «Привіт арабським військам у Палестині» (1948). Це прекрасні зразки громадянської лірики поета-патріота.

В тяжкі для нашої Батьківщини роки Великої Вітчизняної війни Мухаммед Мехді аль-Джавахірі написав широко відомі касиди про Севастопольську і Сталінградську битви, в яких прославляє героїзм радянських людей — захисників світла і прогресу. Він свято вірив у нашу перемогу.

Послідовна боротьба поета за мир, проти прогнилого режиму Нурі Саїда викликала ненависть до нього з боку монархічної кліки. Але ні тюрма, ні концтабір не зламали аль-Джавахірі.

Після 14 липня він стоїть у перших лавах борців за прогрес і демократію, за мир і соціальну справедливість. На Першому з'їзді письменників Іраку його обирають головою Співки іракських письменників; він відновлює видання закритої нурсаїдівцями газети «Ар-Рай аль-Амм».

Аль-Джавахірі — переконаний продовжувач традицій класичної арабської поезії, послідовник ар-Русафі. Його поезії написані чистою літературною мовою, сповнені пафосу і піднесення. Віртуозність форми, багатство і вишуканість мови зробили його твори видатним явищем арабської поезії. Творчість аль-Джавахірі значно вплинула на розвиток революційної поезії в арабському світі.

Служить народові і Мухаммед Саліх Бахр-аль-Улюм, який має звання народного поета, підтверджене усім його життям.

Народився він у 1912 році. Перші спроби молодого поета (почав писати з 12 років) витримані в дусі традиційної східної поезії. Однак уже в 1930 р. він створює поему, спрямовану проти короля і феодалів. Згодом двадцятирічного поета кидають до в'язниці.

До 14 липня 1958 р. Мухамед Саліх Бахр-аль-Улюм просидів у в'язниці більше дванадцяти років і п'ятнадцять років провів у заслання. Але і в кам'яних катівнях він продовжує боротись. Поступово йому відкриваються закони епохи, осяяної генієм Леніна. Поета надихнула історична перемога радянського народу над фашизмом. Величні касиди він присвячує Радянській Армії, а цілу серію поем — Великому Жовтню, в якому він побачив ясний дороговказ до визволення всього людства, в тому числі і свого народу. Велику касиду створив він про свого брата по перу Назима Хікмета.

14 липня поет зустрів захоплено. Він виступає по радіо, перед робітниками на вулицях і майданах Багдада, Кербели, Неджефа. Велику роль відіграв Бахр-аль-Улюм в організації Спілки письменників Іраку. Його було обрано головою Товариства ірако-радянської дружби.

У першу збірку Бахр-аль-Улюма «Іскри революції» (1959) увійшли поезії, написані протягом першого року після падіння монархії і головним чином присвячені цій події, а також боротьбі за мир.

Письменник і літературознавець Зу-н-Нун Айюб писав про поета: «Якщо аль-Джавахірі вважається першим серед поетів-класиків, то Бахр-аль-Улюм виступає в авангарді поетів, що висловлюють волю народу... Він справді народний поет».

Серед поетів-новаторів найвизначнішим є Абд-ель-Ваххаб аль-Баяті (народ. 1926 р.), відомий усьому арабському світові і далеко за його межами. Його перу належать збірки «Слава дітям і оливковим деревам» (1956), «Вірші у вигнанні» (1957), «Двадцять віршів з Берліна» (1959), «Слова, що не вмирають» (1960).

Твори його перекладалися на російську, китайську, болгарську, чеську і німецьку мови. Як людина передових поглядів, він зазнав переслідувань з боку реакційних режимів.

Перша збірка «Ангели і чорти», присвячена кохання і природі, зарекомендувала аль-Баяті як поета-лірика — чутливого і ніжного. Вона вийшла в Багдаді 1950 року.

Друга книжка «Розбиті глечики» (1954) уже відбиває еволюцію поета, який, залишаючись тонким ліриком, мужньо підносить свій голос проти імперіалістів та їх найманців. Аль-Баяті стає улюбленим поетом революційної молоді Іраку, висловлюючи її прагнення, ненависть до ворогів і палку любов до знедоленої вітчизни. Поезії його друкувалися у прогресивному журналі «Ас-Сакафа аль-Джадіда». У 1954 р. журнал було закрито, поета заарештовано, а будь-який інший орган преси навіть за згадку імені аль-Баяті конфіскувався. Поет був змушений емігрувати. Він повернувся на батьківщину тільки після 14 липня, активно включившись у громадське і літературне життя країни.

Провідні мотиви творчості аль-Баяті — батьківщина і боротьба за волю, за мир і щастя людей. Про що б не писав поет, у нього скрізь і завжди звучить глибока любов до батьківщини («Послання любові моїй дружині», «Пісня моєму синові Алі», «Зустріч із Аль-Маарі», «Я пишу із Москви»). Він оспівує не тільки іракських борців за краще майбутнє народу, а й тих, хто піднявся на справедливий бій на Кубі, в Алжирі, Іспанії, Конго; присвячує свої твори геніальному вождю світового пролетаріату Леніну, видатним діячам Димитрову, Кастро, космонавтам Гагаріну і Титову.

Є у аль-Баяті і вірші, позначені смутком і печалю, здебільшого написані на вигнанні. Зрозуміло, і особисте життя, і «чорний режим» в Іраку не раз давали привід для подібних настроїв. Проте письменник аж ніяк не песиміст. Адже в його творах образ «ночі» і «морозу» символізує безпросвітне життя народу, а улюблені символи — «світ-

ло», «сонце» відбивають палку віру поета в перемогу.

Деякі буржуазні схождознавці вважають твори арабських поетів-новаторів просто «імітацією західних форм», зокрема наслідуванням французької поезії. Безперечно, французький модернізм впливав на арабську поезію. Сліпі наслідування «модних» зразків з'явилися тут ще до першої світової війни, проте німеччини, позбавлені національних рис творіння епігонів не знайшли стежок до серця народу. Поезія ж аль-Баяті викликала захоплення і любов, бо письменник не служить «мистецтву для мистецтва, а його формальні пошуки насамперед обумовлені революційним змістом поезії. Він вчиться у своїх великих попередників — Маяковського, Хікмета, Вапцарова, Лорки, а також у рано загиблого туніського романтика аш-Шаббі (1909—1934), який виступав проти застарілих норм і канонів.

Для традиційної поезії характерні описовість, багатослів'я, філігранне відточення кожної деталі, «суворі» правила віршування, що часто заважають викласти революційний зміст у художньо досконалій формі. Все це зменшує силу впливу поезії на читача. Аль-Баяті уникає цих недоліків, бо, як і інші поети-новатори, виступає за використання різноманітних віршових форм, в тому числі і верлібру. Але застосування нової техніки не позбавило його віршів мелодійності, верлібр його напрочуд милозвучний.

Деякі дослідники називають аль-Баяті сюрреалістом. Фактично ж це поет-реаліст, душею і тілом зв'язаний з народом, він справжній національний співець, який висловлює «народні сподівання і мрії, кличе до боротьби. До речі, своє естетичне кредо він виклав у багатьох віршах, а в одному своєму виступі, опублікованому в газеті «Правда», ясно вказав, що всі його симпатії на боці соціалістичного реалізму.

Зараз аль-Баяті в розквіті творчих сил. Можна сподіватися, що його ліра порадує його шанувальників ще не одним шедевром.

Реалізм іракської прози своєрідний: хоч його з повним пра-

вом можна назвати критичним, все ж у ньому знаходимо багато рис європейського сентименталізму та романтизму. Це пояснюється відносною молодістю сучасної арабської прози, тим, що вона за короткий строк пройшла шлях, на який у Європі витратили століття.

Провідний жанр в іракській прозі — новела, а також роман.

Найстаріший іракський прозаїк Зу-н-Нун Айюб — автор романів «Доктор Ібрахім. Його життя і подвиги», «Трудящі», «Рука, земля і вода», «Забуті листи», тринадцяти збірок новел і багатьох статей, перекладач «Матері» М. Горького та «Батьків і дітей» І. Тургенєва. В період «чорного режиму» він був обраний членом Національних зборів від незалежних. Після розгону зборів Зу-н-Нун Айюб жив в еміграції у Відні.

Герої Зу-н-Нун Айюба — прості люди. Він розповідає про їх страдницьке життя, малює жахливі картини іракської дійсності, протестує проти безправного становища жінки, захищає її права, прославляє її благородство.

Роман «Доктор Ібрахім. Його життя і подвиги» (1940) розвінчує «вищі» верстви суспільства, буржуазних інтелігентів, які зраджують інтереси народу.

Зовсім інших представників освіченого класу бачимо в романі «Рука, земля і вода» (1948, в перекладі російською мовою — «Справа Маджіда Рахіма»), присвяченому боротьбі селян за землю, проти засилля феодалів. Головний герой твору молодий юрист Маджід Рахім разом із своїми друзями допомагає селянам одержати землю в оренду від держави. Феодали з допомогою чиновників беруть верх над селянським товариством. Хоч молоді патріоти й зазнали поразки, роман звучить оптимістично — селяни все ж таки пробудилися і, можливо, наступного разу переможуть.

В другій половині 40-х років

з'являється в Іраку нова школа новелістики, пов'язана з іменами Абд-ель-Маліка Нурі, Фуада ат-Текерлі, Джіяна і молодшої генерації прозаїків — аль-Джаві та Сафірі Х. Джамілі, на творчості яких явно позначився вплив Стейнбека, Сарояна, Камю. Ці автори звертають увагу на поглиблену психологічну розробку образів, динамізм діалогів, фабулу — просту, але напружену. Вони використовують діалект.

Глава цієї школи — Абд-ель-Малік Нурі — показує наростання революційних настроїв іракської молоді (збірки «Гімн землі», «Омар-бек»). Заслуга повоєнної школи іракських прозаїків полягає в тому, що їм вдалося намалювати соціальну картину сучасного життя країни. Однак вони не обмежилися лише показом злиднів і горя народних мас у місті і на селі; вони протестують проти таких порядків. Безнадія, яка відчувалася у довоєнних творах, поступається місцем закликів до боротьби. Велику допомогу арабським прозаїкам подає радянська література, позитивний приклад якої надихає їх, кличе до творчих пошуків.

Після 14 липня помітне піднесення публіцистики. Створено Асоціацію іракських журналістів. В жанрі публіцистики виступили Гаїб Фарман, Азіз Шеріф, Абд-ель-Маджід Лютфі, Азіз аль-Хадж та інші.

Слід відзначити тут працю відомого новеліста, перекладача творів Чехова, Шакіра Хасбака «Курди і курдське питання». Автор виступає на захист прав курдів Іраку.

Принципово нове в післявоєнні роки з'явилося в літературній критиці і літературознавстві. Раніше тут панував філологічний метод, а критичні статті мало чим відрізнялися від анотацій. До війни активно виступали А. аль-Кармелі, член трьох арабських академій, М. аль-Асарі, Р. Батті та ін.

Тільки за останні 10—15 років під впливом журналу «Ат-Тарик» в арабських країнах, у тому числі й Іраку, народжується нова критика, представники якої — Салах Халис, Алі Джавад ат-Тахір, Рафік Хільмі, Халед Салема, ас-Сайяб розглядають літературний процес з історично правильних позицій, захищають реалізм і народність, пропагують демократичну літературу.

Своїм завданням передова критика ставить боротьбу за зв'язок літератури з народом, за підвищення майстерності та естетичного рівня творів і одночасно виступає проти всього, що перешкоджає розвитку літератури, насамперед проти пережитків феодалізму, тобто відриву від життя, оспівування лише «доблесті феодалів, щедрості емірів і мудрості правителів»; проти згубного впливу Заходу — проповіді крайнього індивідуалізму, «чистого мистецтва», космополітизму тощо. Із сторінок прогресивних видань арабський читач знайомиться з літературою країн соціалізму і кращими творами західних письменників.

В Іраку створено Спілку письменників, яка об'єднує літераторів різних напрямків, головним чином молодь.

Таким чином здобутки арабської літератури в Іраку стали можливими насамперед завдяки її тісному зв'язку з національно-визвольним рухом. «Дух Ташкента», тобто рішення Ташкентської конференції літераторів країн Азії, зігрів іракських літераторів теплом і світлом дружби, наповнив почуттям відповідальності перед народом. Заклики Каїрської конференції письменників Азії та Африки знайшли палкий відгук у серцях письменників країни Тігру і Євфрату. «Чутливість до гніву і мудрості народу» — так визначено критерій для оцінки справжнього творця в декларації конференції.

Д О Р О Б О К ЕНЦИКЛОПЕДИСТА

Наша громадськість відзначає 75-річчя з дня народження і 50-річчя виходу з друку першої наукової праці члена-кореспондента АН УРСР, доктора філологічних наук, професора Київського державного університету П. М. Попова — ученого-синтетика, «багатостаночника» (за виразом академіка О. І. Білецького) або «наукового комбайна» на полі національної і світової науки (за висловом академіка І. К. Білодіда на останніх звітних зборах АН УРСР (1965 р.).

П. М. Попов — фахівець багатьох галузей знання: літературознавства, фольклористики, славистики, мовознавства, книгознавства, мистецтвознавства, історіографії, бібліографії. Вчений поєднує широту з глибиною. У

нього широта не йде за рахунок глибини.

Серед різноманітних інтересів ученого завжди займала значне місце проблема міжнародних культурних зв'язків — передусім літературних, але поряд з ними — і фольклорних, мистецьких, книгознавчих.

Вже в першій своїй студентській друкованій праці, яка вийшла друком у Києві рівно 50 років тому, а саме — на початку жовтня 1915 року, під назвою «Малонизвестное сочинение Иоанникия Галатовского», студент історико-філологічного факультету Київського університету вразив наукову громадськість не тільки знахідкою другого відомого примірника-унікума одного з кращих творів визначного українського письменника XVII ст.

Галатовського, але й майстерним виявленням його міжнародних, європейських джерел, зокрема виявленням впливу на Галатовського знаменитої угорської хроніки Бонфіна XV століття. З цієї хроніки Галатовський узяв мотив розмови відрубаної голови, пізніше використаний Пушкіним у поемі «Руслан и Людмила». Треба було прекрасно знати середньовічну літературу й латинську мову, мову науки того часу, щоб у цій величезній (на багато тисяч сторінок) книзі Бонфіна виявити ті місця, які привернули до себе увагу талановитого українського письменника.

Пізніше, після закінчення аспірантського стажу і вчених магістерських іспитів на розширеному пленумі I-го Історико-філологічного відділу Української Академії наук, будучи вже штатним співробітником цієї академії, П. М. Попов надрукував важливу статтю «Замітки до історії українського письменства XVII—XVIII ст.» (К., 1923). В цій статті молодий вчений виступив як полоніст, уперше ввівши до наукового вжитку невідоме доти польське видання праці видатного українського письменника XVII ст. Мелетія Смотрицького.

В 1924 році Україна урочисто святкувала 350-річчя українського друку (1574—1924). П. М. Попов виступив з багатьма друкованими працями, в яких заявив себе як учений-міжнародник, зокрема славист, у питаннях книгознавства. І досі зберігають своє значення такі його друковані праці, як: «Початки друкарства у слов'ян» (1924), «Слов'янські інкунабули Київських бібліотек» (1924), «Друкарство, його початок і поширення в Європі (XV—XVI вв.)» (К., ДВУ, 1925). Остання книга написана на основі тогочасних здобутків міжнародної, особливо

німецької, фахової літератури з історії початкового європейського друкарства. В 1926 році П. М. Попов видав цікаві фахові рецензії на видатні польські праці того часу: «До історії друкарства в давній Польщі» (рец. на Monumenta Poloniae typographica, Vol. I) і на серію статей відомого познанського професора Вітольда Клінгера «Z motuów wędrownych pochodzenia klaszyscznego». В останній праці П. М. Попов, перед тим міжнародник-книгознавець, перетворюється на міжнародника-фольклориста, дивуючи своїх вітчизняних і зарубіжних читачів глибиною ерудиції і широтою історико-культурних узагальнень.

Те саме треба сказати і про наступні праці П. М. Попова: 1. «Панегірик Крщоновича Лазарю Барановичу, невідоме чернігівське видання 80-х років XVII в.» (про нововідкриту автором видану в Чернігові книгу польською і латинською мовами, важливу з погляду історії польсько-українських зв'язків, як літературних, так і мистецьких). 2. «Революційна прокламація польських повстанців 1831 р. з згадкою про декабристів» та ін.

Одночасно П. М. Попов, видатний книгознавець, перетворюється в мистецтвознавця міжнародного значення. В 1926—1927 рр. він двома випусками видає велику працю «Матеріали до словника українських гравців», за яку одержав республіканську премію від Преміальної комісії Наркомосу УРСР і другу премію — від Президії АН УРСР. Ця визначна праця внесла в науку 1615 дотн невідомих гравюр українських майстрів XVI—XIX ст. (до Шевченка включно) і понад 100 невідомих дотн художників-рисувальників і гравців. Як визначили численні рецензенти цієї книги в СРСР, Поль-

щі, Чехословаччині, Франції, Бельгії та інших країнах, це дослідження зробило «справжній переворот» у вивченні української і загально-слов'янської графіки, дало тверду основу, на якій стало можливо будувати історію українського графічного мистецтва в його зв'язках не тільки з найближчими російським та білоруським мистецтвом, але і з західнослов'янським, німецьким, голландським, італійським (особливо венеціанським), румунським мистецтвом.

Розпочату так блискучо мистецтвознавчу працю міжнародного характеру П. М. Попов плідно продовжує і тепер. Пізніше він надрукував на сторінках газети «Радянська культура» (за 9-IV 1961 р.) цікаву статтю: «Сторінка дружби. Нове в історії українсько-польських мистецьких зв'язків», де робить припущення, що відомий у Польщі гравець Гжегож Левіцкі і український найвидатніший гравець XVIII в. Григорій Левицький — це одна і та ж особа, тільки в різні періоди свого життя, спочатку у Вроцлаві, потім у Києві.

Подібне ж разуче по своїй сміливості й глибині відкриття зробив П. М. Попов, опублікувавши вперше своє припущення, що найвидатніший гравець Німеччини (Аугсбург) і Литви (Вільнюс) Олександр Тарасевич це, власне, чудовий український майстер Антоній Тарасевич, який пізніше працював у Києві.

Подібних відкриттів П. М. Попов зробив десятки, і не всі вони ще навіть враховані й усвідомлені сучасними мистецтвознавцями.

Можна лише дивуватися, що водночас П. М. Попов виступає з дослідженнями міжнародних зв'язків і в ділянці основних своїх фахів — фольклористики та літературознавства. («К воп-

росу о путях развития эпоса восточных славян» К., 1958 та ін.).

В галузі літературознавства П. М. Попов видав багато статей, де в коло міжнародних зв'язків він вводить різні народи Заходу і Сходу. Це такі його оригінальні за темами статті, як: «Г. Сковорода за рубежем» (К., 1944), «Шевченко про Китай» (К., 1958) та інші. Цікаві статті вченого про зв'язки України з Румунією і Чехією: «З історії українсько-румунських літературних зв'язків» (К., 1956), «Видатний чеський фольклорист і етнограф» (К., 1957) (про Людвіка Кубу).

Багато потрудився П. М. Попов над вивченням міжнародних літературних, фольклорних, мистецьких і загальноісторичних зв'язків України й Росії з балканськими країнами: Албанією, Румунією та з народами Югославії.

Міжнародні інтереси П. М. Попова не обминули і творів класиків марксизму. Згадаємо, хоча б побіжно, кілька праць Попова у цій ділянці: «Енгельс про Ломоносова» (К., 1936), «Маркс і Енгельс про «Слово о полку Ігоревім» (К., 1938), «Маркс і Енгельс про фольклор». Бібліографія висловлювань» (К., 1938—1941), «Слово о полку Ігоревім» в оцінці Маркса і Енгельса» (К., 1959), «Власноручний конспект Ф. Енгельса про М. В. Ломоносова».

Вище ми характеризували П. М. Попова як дослідника міжнародних культурних зв'язків і як синтетика-енциклопедиста, інтереси якого сягають за межі окремих гуманітарних дисциплін. Але справа стоїть навіть ще ширше. Інтереси вченого сягають і в ділянку природничих наук, про що свідчать його праці: «Т. Шевченко і

О. Гумбольдт. (Із зв'язків поета з світовим природознавством)», «Т. Шевченко і К. Е. Бер».

У червні минулого (1964) року П. М. Попов на Берлінському Шевченківському симпозиумі виступав (заочно) з великою доповіддю німецькою мовою: «Ставлення Т. Г. Шевченка до корифеїв світової науки Олександра фон Гумбольдта та Карла Ернста фон Бера». Доповідь мала великий успіх і зараз друкується в працях Шевченківського симпозиуму в Берліні.

Цього року П. М. Попов знову повертається до своїх

міжнародних книгознавчих і літературознавчих інтересів. Днями вийшла з друку у видавництві «Наукова думка» велика колективна монографія «Книга і друкарство на Україні». Книга охоплює шість століть аж до сьогоднішніх днів. Керівником і редактором-упорядником цієї книги є П. М. Попов, йому ж належить 1-й розділ цієї книги про початок друкарства у слов'янських народів (XV—XVI ст.). Розділ написаний на основі найновіших даних у міжнародній науці.

Зараз П. М. Попов працює над цілком не розробле-

ною темою міжнародного характеру: «Гердер і його роль у розвитку російської і української науки та літератури».

Цей наш нарис далеко не вичерпує всіх праць вченого, бо наукових робіт, друкованих і підготовлених до друку, у П. М. Попова понад 300.

Слід було б видати окремою збіркою праці П. М. Попова про міжнародні культурні зв'язки, які мають особливе значення для сучасності.

А. ТРИПІЛЬСЬКИЙ

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

АНОНІМНІ ЛІКАРІ. В західнонімецьких газетах нещодавно з'явилась рубрика «Хворі дають поради». Починаються поради звичайно так: «Візьміть сто грамів деревію та тридцять грамів цвіту арніки...» Хто дає поради від імені анонімних хворих—невідомо, але в більшості випадків вони шкідливі. Шоправда лікарі застерігають проти цієї «журнальної терапії», але газети не звертають жодної уваги на їх протести. Власті теж мовчать. Якщо в ФРН медичні поради дозволяється давати різним чаклунам та спіритам, чому їх не можуть давати хворі?

ГЕТЬ САНТИМЕТРИ! Як відомо, в недалекому майбутньому Англія має перейти до метричної системи мір та ваги. Консервативна газета «Дейлі експрес» виступає як запеклий ворог цього заходу. Нещодавно вона писала з цього приводу, між іншим, таке: «Наполеон нарешті взяв реванш за Ватерлоо. Наша промисловість змушена буде перейти на ту прокляту десяткову систему, що її нав'язала Європі французька революція».

ДВА БАНКЕТИ. З нагоди одруження власниці лондонського косметичного салону для собак міс Енн Сеймур з сером Ендрю Джічестером, було дано два банкети—один для людей, а другий—для хвостатих клієнтів. Чотириногі одержали паштети, курячі

кістки, по келиху шампанського. Меню для гостей, що належали до роду людського, було значно скромніше.

«СЮРПРИЗИ» СПАДКОЄМЦЯМ. Відомий в Марселі багатий купець Леон Ділла врізав дуба. Спадкоємці зітхнули з полегшенням, та їх чекали неприємні «сюрпризи». Першими жертвами небіжчика були двоє урядовців, що провадили інвентаризацію майна померлого—обидва дістали тяжкі поранення од вибуху бомби, покладеної Леоном Діллою в одну з валізок. Автомобіль небіжчика був замінований разом з гаражем, а кімнати його квартири—просто начинені вибухівкою. Найбільших втрат—1 убитий і 3 поранених—спадкоємці зазнали, відкриваючи сейф з цінними паперами.

БРЕХТ НА АНГЛІЙСЬКІЙ СЦЕНІ

Національний англійський театр (який дає вистави в приміщенні «Олд Вік») показав лондонцям нову постановку п'єси Бертольта Брехта «Матінка Кураж та її діти». Це перша професійна постановка на англійській сцені всесвітньовідомого твору Брехта.

Розповідаючи про нову роботу Національного театру, рецензент журналу «Іластрітед Лондон ньюс» Дж. Тревін високо оцінив режисуру Вільяма Гаскіла.

«Сподіваюсь, колектив Національного театру розуміє, — пише Дж. Тревін, — що, поставивши цю п'єсу, він віддав шану пам'яті Брехта».

Рецензуючи спектакль, Дж. Тревін схвально відзивається не лише про режисуру, а й про гру виконавиці ролі матінки Кураж англійської актриси Медж Райєн та виконавиці ролі Катерини артистки Лінн Редгрейв. Особливо відзначає рецензент декорації спектаклю, виконані художником Дж. Гербертом.

Сцена з спектаклю «Матінка Кураж» в Національному театрі. Ліворуч Медж-Райєн в ролі старої Кураж.

АНГЛІЯ

Видатний англійський актор і режисер Лоуренс Олів'є розпочав зйомки фільму «Отелло» за трагедією Шекспіра. Нещодавно актор виступив у цій ролі в театрі.

Лоуренс Олів'є розповів журналістам, що його новий фільм буде самостійним твором, а не екранізацією театральної вистави.

АРГЕНТИНА

Відомий кінорежисер Леопольдо Торре Нільссен знімає викривальний фільм про підпільну фашистську терористичну організацію «Такуара», яку очолюють гітлерівці, що знайшли собі притулок в Аргентині.

Увесь час на адресу режисера та інших учасників фільму надходять погрозові анонімні листи. З цього приводу Нільссен заявив:

«Кожна чесна людина в нашій країні повинна взяти участь у боротьбі з фашистським підпіллям. Хай цей фільм буде моїм внеском і внеском моїх товаришів у цю важливу справу».

БЕЛЬГІЯ

В приморському курортному містечку Хойст відбувся міжнародний фестиваль гумору за участю артистів естради і художників-карикатуристів з багатьох країн світу. Характерно, що тематика фестивалю мала досить виразне політичне забарвлення. Більшість творів було присвячено актуальним політичним проблемам, зокрема, темі боротьби проти загрози війни.

ДАНІЯ

Датський режисер Карл Дрейер має намір зняти фільм «Медей». Задум екранізувати старогрецький міф винин у нього давно, але лише тепер, у 76-річному віці, Дрейер приступає до його здійснення.

На роль Медеї він запросив відому грецьку співачку Марію Каллас.

Марія Каллас.

ІТАЛІЯ

Цікаве відкриття зробив директор бібліотеки в Падуї Клаудіо Беллінаті. Під час реорганізації бібліотеки він знайшов досі невідоме видання «Пекла» — першої частини «Божественної комедії», датоване 1472 р. Літературознавці вивчають текст знахідки, з'ясовують, чи справді це видання не ввійшло до жодної бібліографії творів Данте.

* * *

На батьківщині Федеріко Фелліні — в місті Риміні відбудеться кінофестиваль, присвячений творчості цього видатного італійського кінорежисера. За планом організаторів фестивалю, він має стати широким міжнародним форумом для обговорення творчості Фелліні.

* * *

Надзвичайно жваві відгуки викликало повідомлення про творчі плани Роберто Росселіні. Видатний кінорежисер заявив, що вирішив відіняти цілком присвятити

ЯН ГУС ОЧИМА ХУДОЖНИКІВ

За постановою Всесвітньої Ради Миру і ЮНЕСКО, цього року весь світ вшановує великого сина чеського народу Яна Гуса — ідейного натхненника національно-визвольного руху в Чехії XV ст.

550 років минуло відтоді, як Ян Гус загинув на вогнищі, відмовившись зректися своїх поглядів.

З приводу ювілею у празькій Віфлеємській каплиці, де виголошував свої проповіді Ян Гус, була влаштована присвячена йому виставка.

Перше зображення Яна Гуса знаходимо в старовинному рукописі хроніки 1423—1433 р., що належить перу очевидця смерті Гуса, писаря Ульріха Ріхенталя. Художник зобразив момент відлучення Гуса від церкви, його смерть та розвіяння попелу над Рейном.

Ілюстрації до «Йенського гуситського Кодексу», переданого в дар чеському народові у 1951 році президентом Німецької Демократичної Республіки В. Піком, відносяться до XVI сторіччя. На 118 сторінках кодексу — 120 малюнків, виконаних різними художниками. На виставці експонуються «Прповідь Гуса», «Смерть Яна Гуса», «Жижка на чолі повстанців».

Але найвиразнішими є малюнки, вміщені у Літомежицькому канціоналі

Ювілейна медаль роботи скульптора Іржі Прадлера, випущена цього року в Чехословаччині.

«Смерть Яна Гуса» («Йенський гуситський Кодекс»).

(1510—1514). Майстерність їх творця, на думку чеської критики, залишилась неперевершеною.

Згодом в історії Чехословаччини настає період, коли все пов'язане з ім'ям Яна Гуса, нещадно знищується.

Лише в другій половині XIX ст. в чеському мистецтві знову з'являється безсмертний образ Гуса. У 1867 році в журналі «Квети» був опублікований малюнок відомого чеського художника Йозефа Манеса. Потім на великій картині Вацлава Брожіка у 1883 році ми знову бачимо героїчну постать Гуса.

І, нарешті, образ Яна Гуса увічнений у двох пам'ятниках — Франтішка Білки в Коліні та Шалсуна у Празі.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ТВІР ПРО 20 ЛИПНЯ

Про змову 20 липня 1944 року — невдалий замах на Гітлера — в Західній Німеччині написано чимало книг і досліджень. Всі вони, за деякими винятками, мають одну і ту саму тенденцію: зобразити липневі події як антифашистський рух. Але, як відомо, учасники змови не мали нічого спільного із справжнім антифашистським рухом в Німеччині. Навпа-

ки, вони боялися цього руху, і в їхні плани зовсім не входило покінути із злочинною гітлерівською системою, припинити війну тощо.

І ось тепер до багатьох книг про 20 липня приєдналась ще одна, цього разу художній твір, роман відомого письменника Ганса Гельмута Кірста «Повстання солдатів».

Назва твору не відповідає істинно-

му характерові зображуваних у творі подій. Адже замах 20 липня 1944 року був організований представниками вузької касты офіцерів-дворян. Солдатську масу було ізольовано від підготовки замаху на Гітлера.

Кіріст і сам спростовує назву свого твору. На сторінках його роману досить колоритно зображені головні організатори змови — полковник фон Штауфенберг, Шуленбург, Бракведе та інші офіцери. І письменник мимоволі визнає, що саме цими людьми й обмежувалося коло тих, кого він називає «солдатами». Лише один «нижчий чин» з'являється в романі. Це ефрейтор Леман, що виготовив бомбу, якою змовники мали вбити Гітлера. Але керівники змови боялися й

цього єдиного представника солдатської маси, не довіряли йому.

Письменник правдиво зображує атмосферу тривоги, безнадії, взаємного недовіря, яка панувала тоді в таборі гітлерівської верхівки, ворожість і підозріливість у стосунках між армією і СС, між генералітетом і оточенням Гімmlера.

Це перший художній твір про події 20 липня, твір, в якому неправильна історична концепція автора поєднується однак з окремими правдивими сторінками, що дають можливість краще зрозуміти і оцінити становище в гітлерівській Німеччині в ті дні, коли долю війни було вже вирішено героїчними перемогами Радянської Армії.

«ДІВЧИНА Й РУШНИЦІ»

У новому фільмі молодого французького режисера Клода Лелуша «Дівчина й рушниця» йдеться зовсім не про війну. Це історія чотирьох юнаків і дівчини, які, підпавши під вплив гангстерських фільмів, роздобули зброю і вирішили й собі стати гангстерами. Спочатку хлопці провадять у Булонському лісі посилені тренування: вчать влаштовувати засідки, практикуються в прийомах даюдо тощо. Ці епізоди, зняті із справжнім гумором, досить вдало па-

родіюють відповідні кадри різноманітних бойовиків, що затопили екрани Заходу. Нарешті хлопці переходять до дії. Вони мріють викрасти славетну Бріжітт Бардо, щоб отримати за неї викуп. Але їхній план зривається. Замість знаменитої зірки екрана до їх рук потрапляє її дублерка, дуже схожа на Бріжітт. А далі починається трагедія. Через незначний випадок розпочавши на вулиці стрілянину, хлопці ненароком вбивають поліцейського і кількох перехожих.

Кадр з фільму «Дівчина й рушниця».

себе роботі над короткометражними фільмами. Він має намір створити новий для Італії жанр художньої, ігрової короткометражки.

ІСПАНІЯ

Син відомого кінорежисера Луїса Бунюеля Хуан Луїс повідомив, що його батько вирішив залишити роботу в кіно після закінчення зйомок фільму «Чернець». За свою довголітню діяльність Луїс Бунюель зняв 50 фільмів.

НДР

«Тріумфальна подорож», «Величезний успіх», «Блискавичі відгукні» — такими цілком заслуженими заголовками характеризує німецька преса результати гастрольних поїздок берлінської «Коміше опер» по європейських країнах. Внаслідок цих гастролей театр здобув славу одного з кращих оперних колективів сучасності. Як повідомив художній керівник «Коміше опер» Вальтер Фельзештейн, театр одержав запрошення на гастролі з шістнадцяти різних країн. Зокрема, «Коміше опер» запрошено на цілий театральний сезон до Венеції.

* * *

Премією імені Лессінга — вищою відзнакою для драматургів і театральних критиків — відзначено Райнера Керндля, Гергарда Ренча і професора Арміна-Герда Кунгоффа.

Пієси Р. Керндля «Тінь дівчини» і «Його діти», присвячені важливим проблемам сучасного життя, були поставлені в багатьох театрах республіки. Широко відомі в НДР критичні статті і книги з питань театру Г. Ренча. Його перу, зокрема, належить ґрунтовне дослідження театральної діяльності Бертольта Брехта і творчого шляху створеного ним театру «Берлінер ансамбль».

Третій лауреат — Армін-Герд Кунгофф — нагороджений премією за книгу «Драма Вільяма Шекспіра», до речі, відзначену також премією Міжнародного шекспірівського комітету.

ФРН

Відомий кінорежисер Рольф Тіле повідомив про свій намір екранізувати твір Бонначчо «Денамерон». Він

заявив, що суворо додержуватиметься тексту цього прекрасного твору.

Тіле тримає похи що в секреті імена головних виконавців, але запевняє, що це будуть кращі кіноактори Західної Німеччини та інших європейських країн.

ПОЛЬЩА

Нещодавно професор Самюель Фішман знайшов у Парижі цілий ряд нових матеріалів і документів з часів перебування Адама Міцкевича у Франції. Серед них два досі не відомих листи поета; в одному з них Міцкевич звертається до міністра тодішнього французького уряду з пропозицією скласти каталог слов'янських рукописів, що зберігаються в паризькій Королівській бібліотеці.

Професор Фішман знайшов також листи, написані польськомовним поетом Петром В'яземським та іншими російськими письменниками.

ТАНЗАНІЯ

В місті Дар-ес-Саламі створено державну кіностудію, яка має вже цього року випустити перший документальний фільм про шлях Танганьїки до незалежності. Працюють на новій студії місцеві кіномитці, які протягом року навчалися в Німецькій Демократичній Республіці. Обладнання для студії надійшло з НДР і Чехословаччини.

ТАІТІ

Тут відкрито музей Гогена. Як відомо, художник провів на острові кілька років. У музеї зібрана велика кількість оригінальних творів Гогена, речі, якими він користувався, одяг, щоденники, а також монографії, присвячені його творчості.

ТУНІС

В столиці країни — місті Тунісі відбувся семінар для молодих театральних режисерів африканських країн. Видатні театральні діячі Європи — Пітер Брук, Жан Вілар, Джоан Літтлвуд та інші читали лекції для учасників семінару, керували їхньою практичною режисерською роботою.

Жан Вілар заявив, що познайомився в Тунісі з багать-

А потім, у паніці стріляючи вже наосліп, вони вбивають одне одного. Дівчина залишається сама.

Рецензуючи роботу Лелуша, кінокритик Ж. Садуль пише, що цей «фільм застерігає молодь від надмірного захоплення гангстерськими

кінострічками, «вестернами» та романами «чорної серії», які правили героям фільму за біблію.

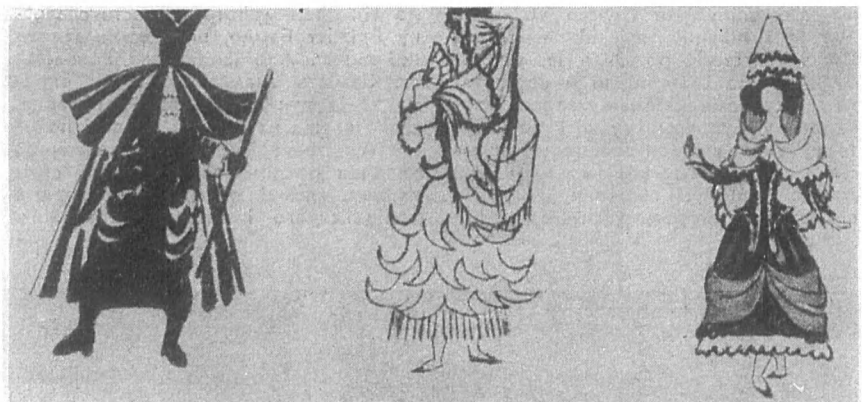
Не досить узяти в руку відгнєпальну зброю, щоб стати хазяями світу. Пригоди таких банд завжди: кінчалися погано».

ПІКАССО І ТЕАТР

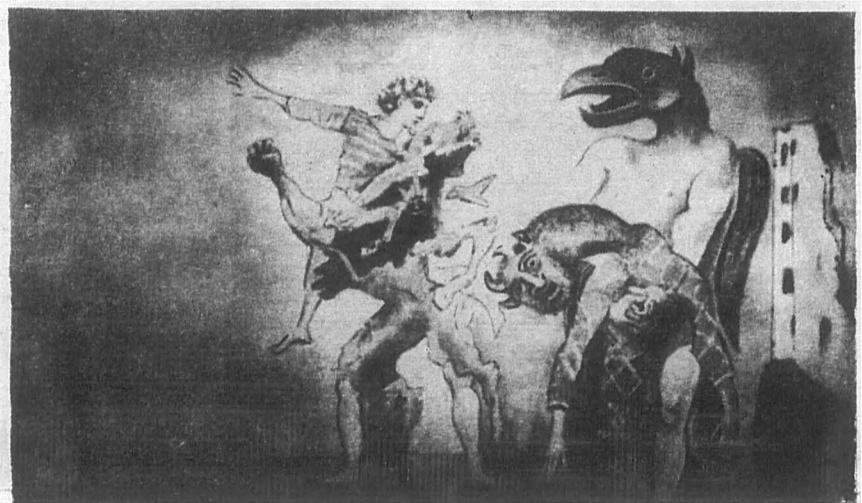
З 22 червня по 15 вересня в Тулузькому музеї експонувалася велика виставка «Пікассо і театр». Вона викликала жвавий інтерес у численних любителів мистецтва, бо досі ця сторона творчості великого художника була майже зовсім невідома. На виставці були представлені малюнки й ескізи декорацій, близько двох десятків ранніх і нових полотен Пікассо, а також фотографії і документи. Всі ці твори були зібрані з багатьох музеїв світу і приватних колекцій. Так, наприклад, після 35-річної перерви в

Європі знову експонувався шедевр голубого періоду Пікассо «Життя», привезений із Клівленда. Велике враження на одвідувачів виставки справили театральні завіси, виконані Пікассо для балетів: «Парад» (1917), «Трикутний капелюх» (1919), «Блакитний поїзд» (1924) і «14 липня» (1936).

Крім цього, Пікассо надіслав на виставку близько 60-ти досі не відомих ескізів декорацій і костюмів до класичного іспанського балету М. де Фалья «Трикутний капелюх».

Пікассо. Ескізи костюмів до балету «Трикутний капелюх» (1919).

Пікассо. Завіса до спектаклю «14 липня» (1936).

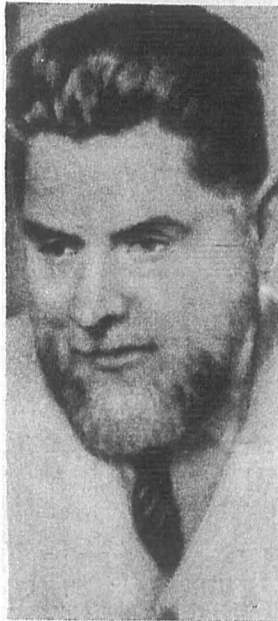
БАРД ВОГНЯНОЇ ЗЕМЛІ

Про цю людину Пабло Неруда колись сказав: «Щоб обняти Колоано, треба мати руки довгі, як ріки, або бути вихором що огорнув би його всього, разом з бородою»...

І от відомий чилійський письменник - комуніст Франсіско Колоано — в редакції словацької газети «Культурни живот». Цікаво й докладно він розповідає про свою творчість, про сучасну чилійську літературу, серед представників якої такі ушавлені письменники як Пабло Неруда, Габрієла Містраль, Мануель Рохас.

«В центрі уваги наших письменників, — каже Колоано, — тема боротьби широких народних мас за поліпшення своєї долі».

На запитання, чи відчувається вплив інших латиноамериканських літератур на творчість письменників Чилі, Колоано відповів: «Ні, такий вплив не помітний. Кожна з сусідніх літератур пройшла свій власний шлях розвитку, має свій характер, свої риси. У Чилі читають і Мігеля Анхела Астуріаса з Гватемали, і мексиканця Карлоса Фуентеса або Алехо Карпентьєра з Куби чи Жоржі Амаду з Бразилії. Але про

Франсіско Колоано.

безпосередній вплив навряд чи можна говорити.

Зовсім інша справа з європейською літературою. Спочатку у нас дуже популярною була іспанська література, потім французька, англійська і російська. До останнього часу захоплювалися у нас і провідними північно-американськими письменниками, а тепер наші літератори частенько наслідують італійців».

Про себе і свою творчість Колоано сказав: «У 1964 році мені було присуджено Національну премію за літературну творчість. Це найвища відзнака для письменника в нашій країні. Мені вже 55 років, і ця нагорода багато важить для мене. Я написав три романи і три збірки оповідань, одну п'єсу, за якою потім в Аргентині був поставлений фільм. Мої книги розповідають про людей найсучовішого краю моєї батьківщини, що живуть у Патагонії та на Вогняній Землі».

Твори мої перекладені кількома мовами — англійською, шведською, французькою. У російському перекладі вийшла збірка оповідань «Вогняна Земля».

КАРТИНИ ЕПОХИ НЕОЛІТУ

Про цікаві знахідки у мармурових гротах Ескуріала, що лежать на відстані 130 км від Ліссабона, — малюнки палеозойської ери, вік яких, на думку співробітника французького національного центру досліджень Глорі, становить близько 20 000 років, — повідомляє інформаційний бюлетень ЮНЕСКО.

Грот Ескуріал було виявлено зовсім випадково під час розробки мармурового кар'єру. Робітники знайшли тут багато черепків, кісток, черепів. Вивчення цих знахідок дало підстави віднести їх до епохи неоліту.

Дальші систематизовані пошуки, які провадилися під керівництвом ученого Ліссабонського університету Фаріка де Сантоса, завершилися відкриттям настінного розпису.

Більшість знайдених малюнків — це зображення голів звірів, людських силуетів з пташиними головами, людських облич, увінчаних головними уборами, дуже схожими на ті, що їх носять зараз представники африканських племен.

Ці рисунки нагадують мистецтво верхнього палеоліту. Дослідження гроту триває.

ма обдарованими людьми, які, на його думку, здатні вже найближчим часом піднести театральне мистецтво Африки на рівень сучасних вимог.

УГАНДА

Вперше в історії цієї країни, яка майже 70 років була англійською колонією, створено національний театр. Він буде одночасно і театальною школою, в якій навчатиметься обдарована молодь. У виставах театру школи братимуть участь і викладачі, і учні.

ФРАНЦІЯ

Парижський тижневик «Експрес» вмістив статтю, в якій розповідається про стан видавничої справи у Франції.

Автор статті висловлює занепокоєння з приводу того, що останнім часом у країні видається величезна кількість непотрібних книжок, і деякі серії, як наприклад «книшеньова книжка», витісняють серйозні видання. В статті наводиться і такий факт: як виявилось, 58% французів ніколи в житті не заходили до книгарні.

ШВЕЙЦАРІЯ

В країні має відкритися театр, який даватиме вистави німецькою, французькою, англійською та італійською мовами за участю митців з відповідних країн.

Керівники нового театру мають намір таном влаштувати в його стінах широкі дискусії з питань сучасного театального мистецтва, запрошуючи для участі в них провідних митців і критиків з різних країн.

ШВЕЦІЯ

«Інгрід Бергман знову зніматиметься в кіно», — пишуть шведські газети, спростовуючи чутки про те, ніби ушавлена актриса вирішила залишити роботу в кіно й цілком присвятити себе театрові. Найближчим часом Інгрід Бергман почне зніматися у шведському фільмі за новелою Мопассана «Намисто», який ставитиме режисер Густав Моландер.

Сцени з спектаклю «Весілля».

ТЕАТР БЕЗ ЗАВІСИ

Всі три вистави Варшавського Повсехного театру, показані в Москві і в Вільносі, відбувалися без завіси. Глядач, зайшовши в зал, одразу ж бачив на сцені єдину декоративну установку чи

то для драми Виспянського «Весілля», чи для інсценізації двох уславлених прозових творів — «Злочину і кари» Достоевського і «Провесни» Жеромського.

Коли в сучасному театрі

немає завіси — то це, звичайно, річ не випадкова. Глядачеві пропонується в такому разі певна творча заявка, конкретна декларація якихось більш загальних принципів мистецької діяльності.

При нагоді варт подумати, навіщо театр взагалі використовує завісу. Очевидно, для того, щоб створити повнішу ілюзію на сцені. Заради життєподібності сценічної дії театр приховує від глядача всю підготовку до неї, так би мовити свою «кухню» (зміну декорацій, перестановку меблів, установку світла і т. д.).

Коли ж театр свідомо усуває завісу, коли він не боїться показати присутнім в залі деякі свої виробничі секрети, то тим самим він майже завжди говорить глядачеві: пам'ятай, ти перебуваєш саме в театрі. В театрі, в якому життя не наслідуються, а образно перетворюється на

сцені за допомогою всіх могутніх засобів її впливу.

Відмова Повшехного театру від завіси одразу ж заявляє відвідувачеві, що він прийшов у Театр з великої літери, театр який не згодний бути лише додатком до життя і літератури.

І водночас Повшехний театр у своїй роботі неподільно пов'язаний саме з великою літературою. Достоевський, Виспянський, Жеромський — ці літературні вершини різних періодів громадського життя різних народів, — саме та література, яка своїми масштабами тяжіє над можливостями театру, з якою важко конкурувати творчій винахідливості його діячів — режисерів, художників, акторів. Бо хіба ж не легше, маючи справу з такими авторами, відступити перед могутністю їх слова і стати на шлях чисто літературного театру, театру, що своїми засобами лише популяризує і роз'яснює глядачеві уславлені на весь світ книжки? Така культурно-освітня діяльність драматичної сцени сама по собі в достатній мірі благородна і не може викликати будь-яких заперечень. Але Варшавський Повшехний театр став явно на інший шлях.

Написана 1900 року широко відома драма Виспянського «Весілля» — складний і глибокий мистецький твір. Її автор — видатний польський поет, драматург, художник і режисер, реформатор сучасної йому сцени — всією своєю воїстиною «енциклопедичною» діяльністю пропагував на початку XX століття ідеї т. з. «Театру Величезного», тобто монументального театру народної теми, коріння якого сягають драматичної спадщини великих польських революційних романтиків XIX віку Міцкевича і Словацького.

Саме громадська тема творчості «краківського поета» Виспянського вирізняла його з модерністського угру-

повання письменників т. з. «Молодої Польщі», яке діяло під проводом реакційного декадента Пшибишевського. Виспянський переріс різного гатунку ніцшеанські переспіви в ідеях модерністського «вождя» та інші впливи кінця минулого століття, характерні для тогочасної краківської літературної школи. Він залишився до наших днів втіленням її здорового демократичного напрямку.

У «Весіллі» Виспянський гостросатирично виступив проти своїх же колег з «Молодої Польщі», талановито засудивши на сцені їх демагогічну «народність» і фальшиве месіанство. (Адже чекання на містичне чудо відродження батьківщини насправді лише прикривало громадське безсилля та історичну безперспективність польської шляхетської інтелігенції).

Приводом для створення знаменитої п'єси була подія, яка сталася 1900 р. в підкраківському селі Малі Броновиці. Приятель Виспянського поет Люціан Ридель одружився з селянською дівчиною Ядвігою Миколайчиківною. Весілля відбулося на селі в хаті старшої сестри Ядвіги, яка за десять років до того вийшла заміж за краківського художника і письменника Володимира Тетмайера. Виспянський був серед гостей на весіллі Риделя, де відбувалося своєрідне «єднання» молодопольської музи з народом. Кілька днів тривала гучна старосвітська гулянка, на яку були запрошені мало не всі околишні селяни.

Вся ця демагогічна демонстрація «національної єдності» надихнула Виспянського на створення гострого памфлету, яким і стала його уславлена п'єса.

Видатний драматург не обмежився у «Весіллі» побутовим протиставленням двох несумісних соціальних середовищ. Весілля Риделя дало

Виспянському матеріал для політичного узагальнення цієї скромної події, для філософських роздумів про історичне майбутнє поневоленого польського народу.

В другій дії п'єси на весіллі з'являються привиди — постаті з історичного минулого Польщі, яким так милувалася націоналістична інтелігенція. Під впливом вина, нескінченних танців та еротичного збудження на сцені прокидається «нескорений дух» польської шляхти. Внаслідок весільних нічних галюцинацій Господар (письменник, що оселився на селі) починає закликати селян до повстання проти загарбників. Селяни збігаються озброєні косами, готові до дії, і раптом разом з політичними «вождями» з краківських кав'ярень поринають... у загадковий летаргічний сон. В цьому сні всі присутні здатні лише на сомнамбулічне продовження весільного танцю.

Так в романтичній формі, що наслідує заповіді «Театру Величезного», Виспянський образно висміює в своїй п'єсі «громадську летаргію» одірваних від народу тогочасних «лицарів національної ідеї».

Незважаючи на виразну сатиричну спрямованість «Весілля», Виспянський назвав свою п'єсу драмою. (З точки зору сучасного літературознавства жанр твору найбільш вдало можна було б визначити як трагікомедію). Бо громадське безсилля свого середовища Виспянський відчуває «кров'ю серця», його душевний біль проступає крізь гротескову загостреність п'єси, сповнює її ліричним емоційним напруженням. Цей біль найвиразніше доносять гіркі слова протагоніста п'єси Поета, який каже Молодій, що справжня Польща існує лише в серці її синів, а не в демагогічних закликах красномовців. Адже Виспянський не міг побачити в то-

гочасній польській дійсності тих світлих, історичних перспектив, здійснення яких прийшло після революційних подій. До речі, після революції 1905 року і участі в ній польської інтелігенції на території Російської імперії, Виспянський змінив свою думку. В розмові з Гжимало-Седлецьким він сказав: «У «Весіллі» я звинуватив поляків у духовному маразмі, в нездатності до дії. Тим часом громадськість Крулевства своєю революційною активністю, своєю енергійною боротьбою довела, що я помилявся».

Для Повшехного театру «Весілля» не сучасна п'еса, якою вона була під час гучної прем'єри в Кракові 1901 р., а класичний твір, одна з вершин польської класики. І сучасне трактування п'єси театром визначається більш як півстолітнім досвідом історії. Ось чому режисер Адам Ганушкевич акцентує саме сатиричні елементи п'єси.

Віршована драма Виспянського майже вся побудована на коротеньких уривчастих діалогах, ритм яких визначає весілля, його танці, рух, зміни пар. Поет використав тут форми діалога, характерні для краківського народного лялькового театру, т. зв. «шопки краківської» (певного відповідника українського «вертепу»). Дійові особи ніби «виносяться» на сцену буйним весільним виром, — як ляльки, що їх вільно викидає з-за ширми схована за нею рука людини. І фінальний мертвий танок знов-таки викликає асоціацію з неживими ляльками, позбавленими серця, душі і почуттів.

Образно «шопківську» інтерпретацію п'єси підказує перш за все ритм прекрасного поетичного вірша Виспянського. На польській сцені давно вже існує т. зв. краківська традиція постановки «Весілля», яка підкреслює походження його форми від

народного лялькового театру.

На сцені Повшехного театру глядачеві відразу ж впадає в око цілком конкретне, майстерне і барвисте відтворення краківської «шопки» (художник Адам Кильян). Давня краківська традиція постановки «Весілля» дістала своє послідовне сучасне завершення на варшавській сцені.

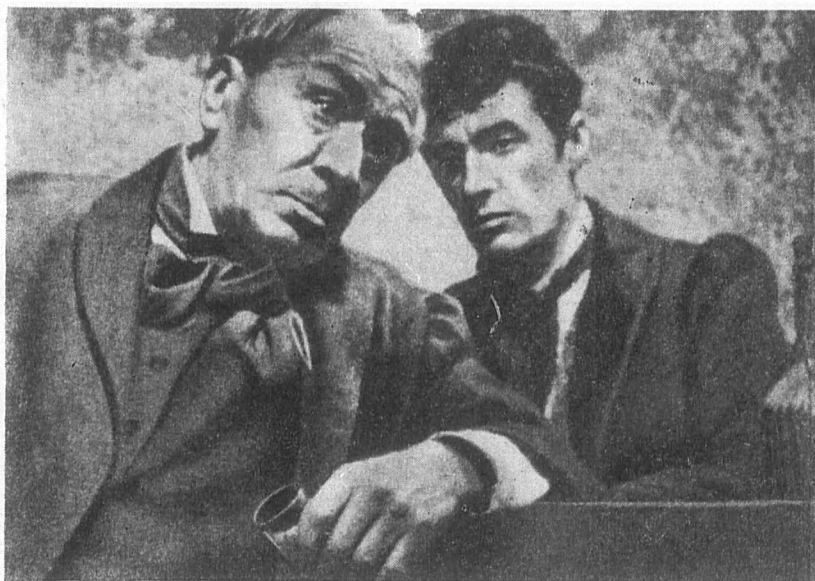
Всередині іграшкового двоповерхового будиночка з характерними гострими вежами і уподібною до людського обличчя банею, крутиться маленьке колесо, яке безперервно вивозить на сцену дійових осіб. Рух цього колеса візуально передає шалений вир весілля. Рідко можна зустріти в театрі таке органічне поєднання ритму мізансцен і віршованого слова. Театр без завіси плодотворно заявляє про свої права. Декларативна театральність режисерського розв'язання вистави переконує з самого її початку.

Стилізація вистави під лялькову не є для Повшехного театру самоціллю. Вона виникає з гострого сучасного розуміння ідеї п'єси. «Ляльковою комедією» є всі ці розваги з сільськими дів-

чатами, переодягання в народні костюми, «павине пір'я» псевдонаціональної романтики. Асоціативний образ, накреслений в тексті Виспянського лише пунктиром, дістає конкретне живописне втілення на сцені театру.

Засади сценічного відтворення краківської «шопки» позначаються, звичайно, і на грі виконавців. Певні згущені фарби неминуче виникають з лаконічної, «лялькової» характеристики дійових осіб. Селянські фольклорні мотиви п'єси (елементом яких є і яскрава підкраківська говірка) набирають на сцені особливо колоритного забарвлення. І протиставлена селянам манірність краківських інтелігентів підкреслена різкими, часом карикатурними фарбами.

Але саме тут слід сказати про дивовижно вміло знайдену міру театральності, властиву цій талановитій виставі. В ній актори грають на сцені не ляльок, а людей, що обернулися на ляльок, людей, які внаслідок певних фальшивих обставин втрачають свою людську психічну багатогранність. Цей тонкий нюанс рятує виставу. Без неї ідейний зміст п'єси

Сцена з спектаклю «Злочин і кара». Мармеладов — артист Юліуш Луцевський, Раскольников — Адам Ганушкевич.

Виспянського був би, можливо, принесений в жертву спокусливому, але безплідному формалістичному прийому.

Втім складна багатопланова п'єса Виспянського не піддається чисто сатиричному розв'язанню. Коли численні діалоги й невеликі ансамблеві сцени створюють уже досить ясну сатиричну картину броновицького «карнавалу», на весілля приходить Рахела — дочка шинкаря. З її появою вступає в дію другий, фантастичний план п'єси. Провінціальна декадентська Рахела в розмові з Поетом (який іронічно каже про неї, що вона «поезією просякнута») екзальтовано благає його запросити на весілля всі «диди, квіти, кущі, громовиці, дзвони, співи» і обіцяє прислати в хату солом'яний чохол, у який в садку загорнений трояндовий куш.

Солом'яні чохла, в які у Польщі загортають трояндові кущі, після дощу нагадують фантастичні, схожі на людські, постаті. Є навіть спеціальний малюнок Виспянського, на якому зображені примхливо вигнуті солом'яні чохла на трояндах краківських бульварів.

Коли весілля вже в розпалі, обіцянка Рахели здійснюється. В хаті з'являється Солом'яний Чохол, який провіщає появу багатьох нових гостей — тих, кого присутні бачать у своїх снах. Тут у персонажів і починається галюцинація. Саме в цих сценах — ключ до фінального сомнамбулічного танцю, бо індивідуальне безсилля кожного з персонажів, які зрадили свої ідеали, породжує загальне громадське безсилля цілої соціальної верстви. Саме ці сцени дають право сатиричній п'єсі Виспянського називатись драмою (до речі, реальні персонажі названі автором на титульному листі п'єси просто «особами», а фантастичні — «особами драми»).

В цих сценах ліризм Виспянського досягає найбільшої сили (якщо інтерпретувати п'єсу, як «трагікомедію», то ці сцени повинні мати трагедійний характер).

Але загалом правильна тенденція Повсехного театру посилити сатиричний план п'єси призвела до надмірного збіднення драматичної її частини. Тут театр без завіси переступив, на жаль, дозволені межі. Ще прекрасно зроблена поява Рахели. Маленьке коло встигає обернутись разів п'ять під час її невеликого вступного монолога. Постать Рахели, яка відповідно, то зникає, то з'являється на сцені, одразу ж надає спектаклю особливої тривожної динаміки, провіщає несподіваний поворот подій.

Невдала лінія вистави починається з появи Солом'яного Чохла. Сама по собі його постать не може викликати заперечень — це звичайний селянський парубок в домотканій одежі, підперезаний поясом із соломи.

Але справа в тому, що в постановці Ганушкевича сам Солом'яний Чохол «грає» всіх привидів, які з'являються протягом дії на сцені. Це порушує не тільки багаторічну традицію постановок «Весілля», а й звичайну логіку: адже в кожного з гостей галюцинація викликає якийсь свій образ, не схожий на інші. Селянка Марися, наприклад, бачить свого померлого нареченого, пам'ять якого вона зрадила, вийшовши заміж. Консервативному журналістові ввижається історична постать — королівський блазень Станчик, який був у той час у Кракові символом політичного протесту. Поет розмовляє з уславленим героєм Грюнвальдської битви лицарем Завішою Чорним і так далі.

Особливо важливим є видіння Господаря — він бачить постать польсько-українського пророка, міфічного

козака Вернигори, який від часів розквіту романтизму уособлював у польській літературі месіянські національні сподівання. Привид Вернигори і пробуджує забуті надії Господаря, який починає закликати селян до повстання. Чому ж уся ця галерея витворів суб'єктивної фантазії кількох різних людей втілюється на сцені однією і тією самою конкретною постаттю?

Ця помилка режисера Ганушкевича зроблена свідомо. Йдеться про вищезгадане послаблення драматичного аспекту п'єси заради посилення аспекту сатиричного. Але тут театру без завіси явно зрадило почуття сценічної правди. Можливо, в задумі актор, що грає Солом'яного Чохла, мусив засобами лише внутрішньої техніки виразно перевтілюватись на сцені в усі ці різні образи. Це річ можлива в театрі, особливо романтичному, але виконавцю Янушу Буковському таке завдання безперечно не по силі. Цією загалом наївною матеріалізацією привидів театр збіднив трагікомедію Виспянського, пішов проти її органічної природи. Сумнівне новаторство вступило в даному разі в конфлікт з літературним першоджерелом.

Проте ця вада з лишком компенсується у фінальній частині п'єси. В майстерних сценах істеричного піднесення, яке охоплює озброєних косами краківських модерністів і селян на світанку, коли вони чекають на Вернигору, який удвох з Архангелом мусить повести їх на штурм Вавельського замка, органічно і переконливо сплелися обидві течії, які створюють неповторний чар п'єси.

«Весілля» Виспянського, попри всю виняткову трудність постановки його, все ж таки твір драматургічний, призначений для сцени. Куди важче створити драматичну виставу на основі ро-

ману «Злочин і кара». І тим приємніше констатувати, що в цьому спектаклі Повсехний театр досягнув цілковитого успіху, секрет якого — саме в сміливості театру, в його дерзаннях, в його вірі в безмежну владу сцени.

Зазначимо відразу: ортодоксальним літературознавцям інсценізація Повсехнього театру (автори Зігмунд Хюбнер і Адам Ганушкевич) може видатися навіть блюзнірською. «Злочин і кара» Достоевського показані на сцені без участі Свидригайлова, Дуні, Катерини Іванівни, Лужина, Лебезятникова. Без малярів, яких помилково обвинувачують в убивстві, і без міщанина, який переслідує своїм підозрінням Раскольников. Разуміхін на сцені позбавлений самостійної теми — це просто один з товаришів героя. Єдиний епізод за участю Мармеладова — лише експозиція образу Соні. Власне, з основних дійових осіб роману на сцені залишилися тільки Раскольников, Соня і Порфирій Петрович. Хіба можуть вони втричі відтворити поліфонічний роман Достоевського, донести хоча б його основну тему?

Вистава Повсехнього театру переконливо доводить, що можуть. І навіть навпаки, зосередження всієї уваги на цих трьох персонажах — незаперечне достоїнство спектаклю. Власне, увага зосереджена на самій лише постаті Раскольникова. І Соня, і Порфирій Петрович — тільки необхідні доповнення до неї. На сцені Повсехнього театру великим планом іде монолог Раскольникова, доведена в своєму напруженні до стану, так би мовити, «сценічного екстракту». А весь реальний фон з його критичним підтекстом, який і доносить до читача в значній мірі антибуржуазність гуманізму Достоевського, замінений у виставі специфічними, чисто

театральними ефектами. Хіба можлива це річ? Чи можуть майстерно зображені в декорації пригаслі ліхтарі на петербурзьких вулицях замінити нам розповідь про страшну життєву трагедію Катерини Іванівни? Виявляється, що можуть... на сцені. Бо Театр з великої літери має свої неповторні засоби впливу, які можуть змагатися з наймайстернішим і найглибшим психологічним описом.

Можливу суперечку з приводу інсценізації розв'язує звичайно в першу чергу образ Раскольникова.

Раскольников Адама Ганушкевича образ надзвичайно органічний. Він небагатослівний, але навіть в його мовчаннях весь час відчувається жорстока душевна боротьба. Талановитий актор вже на початку вистави показує на сцені замученого, загнаного Раскольникова. Вся його поведінка, кожен рух і погляд красномовніші за детальні біографічні розвідки. Саме у такої, доведеної до граничного відчаю людини, могла з'явитися дика, несприродна ідея вбивства. Сліпий анархічний протест проти нестерпної жорстокості суспільства створює в голові Раскольникова хворобливу патологічну концепцію «права на злочин».

Але реальне здійснення злочину руйнує всі його хиткі теоретичні підвалини. Проти жорстокості кровопролиття повстає і державний апарат в особі Порфирія Петровича (артист Юзеф Перацький) і звичайна, проста, «неромантична» людина Соні (артистка Зоф'я Куцувна) і, що найголовніше, — нормальне людське ество самого вбивці. Саме той факт, що суспільство довело здорову обдаровану людину до злочину, і є найголовнішим обвинуваченням цьому суспільству в творі Достоевського. Театр наочно відтворює поступовий крах патологічної «теорії»

Зоф'я Куцувна в ролі Соні в спектаклі «Злочин і кара».

Раскольникова. Це і становить основний ідейний стрижень вистави. Наслідки злочину, душевна розплата за нього цікавить театр, по суті більше, ніж причини його виникнення. Тому можна принципово погодитися з влученням всього того потворного фону, який роз'яснює ці причини в романі. Активне гуманістичне заперечення звірства варт визнати не менш доцільним, ніж критичне з'ясування причини його появи. Саме тому можна сказати, що театр Повсехний створив сучасну виставу, яка справедливо відзначена першою премією на загальнопольському фестивалі російських і радянських п'єс у 1964 році.

І цілком вже сучасною можна назвати форму цієї своєрідної сміливої постановки. На ній виразно позначився вплив нових мистецтв ХХ віку, так би мовити дочірніх муз театру — кіно, радіо й телебачення.

Від мистецтва радіо безперечно запозичений, наприклад, прийом тонкого звукового супроводу вистави. Глядач весь час чує гомін тогочасної петербурзької вулиці. Кіно і телебаченню завдячує вистава май-

стерно скомпанованими «кадрами», віртуозною багатоплановістю і рідким у театрі умінням у збільшеній формі показати глядачеві якусь дрібну деталь. Вміле використання світла дозволяє, наприклад, показати на великій сцені лише дві мокрі руки Раскольников, вимиті після сцени убивства. (Принагідно зауважимо тут, що Ганушкевич певний час був головним режисером Варшавського театру телебачення). Взагалі освітлення у виставі виконує функції декорації. В єдиній декоративній установці, яка образно відтворює загальну атмосферу брудних і задимлених «третіх» петербурзьких дворів, де животіє міська біднота (художник Кшиштоф Панкевич), освітлення тієї чи іншої частини сцени знаменує зміну місця дії. Жалюгідна кушетка, що стоїть праворуч, читається як закуток Расколькова, а таке ж убоге ліжко зліва сприймається вже як кімната Соні.

Ганушкевич сміло поєднує найрізноманітніші режисерські засоби впливу на глядача. Цілком умовно, наприклад, показано на сцені вбивство Альони Іванівни. Раскольников, стоячи за добрих чотири метри від неї, замахується сокирою, і в цю мить з постаті його жертви, яка навіть не падає на землю, просто знімається світло. І поряд з цим у сценах повернення після вбивства Раскольников довго мие сокиру і руки у відрі із справжньою «натуральною» водою. Таке поєднання умовно узагальнених і мало не натуралістичних прийомів виглядає органічним, бо виникає з продуманої чіткої образної концепції вистави, якій властива своя неповторна театральність.

Не лише ідейне, а й мистецьке споріднення роману і вистави вирішило її успіх. Мовою сучасного театру успішно відтворено один з

Сцена з спектаклю «Провесна». Цезар Барика — Адам Ганушкевич.

найвизначніших творів світової літератури.

На жаль, цього не можна сказати про постановку інсценізації «Провесни» Жеромського.

В цьому спектаклі режисер (Адам Ганушкевич) вдався спочатку до звичних прийомів літературного театру. І саме перша дія, зроблена в літературному ключі, найбільше задовольняє глядача. Читання текстів від автора персонажами п'єси з поступовим переходом до дії — чи не найправильніший шлях для інсценізації цієї публіцистичної в своїй основі повісті. На початку вистави можна пробачити і сценічно наївне відтворення революції за допомогою... світла. В літературному театрі можливий і такий скромний варіант.

Але в другій дії (сцени в маєтку Вельославських) на сцену цілком несподівано вступає Театр з великої літери, ще й до того у своїй наївно-декларативній, примітивній формі. Кароліна, наприклад, кидає уявним курам уявне зерно. Конюх вво-

дить уявного коня і довго «розігрує» його присутність на сцені. Іполит і Цезарі сідають на лавку і «грають» їзду на бричці. Всі ці учнівські умовні прийоми мають виразно комедійне забарвлення.

Тут, знову-таки зрозумілі найщиріші ідейні наміри театру, який прагнув сатирично висміяти польський шляхетський двір, його архаїчний побут і фальшиві лицемірні звичаї. Бажання законне, але аж ніяк не вмотивоване змістом повісті. Зіткнення героя твору Жеромського — молодого Барики з продажною психологією паразитарного шляхетського середовища — глибоко драматична подія в його житті. Барика кохає Лауру Кошенецьку, і Лаура кохає його. І критична гострота змальованих подій в тому й полягає, що, щиро кохаючи бідняка Барика, Лаура свідомо і з власної волі продається багатому і осоружному Барвицькому. Для Барики це серйозний життєвий удар. І ставлення Барики до закоханої в нього Кароліни теж значно складніше і людяні-

ше, ніж у виставі. На сцені ж Повсехного театру ми бачимо суто фарсову історію про любовні пригоди молодого хлопця з легковажними дамами. Навмисна комедійна симетричність мізансцен мусить показати цілковиту рівнозначність залицянь Барика до обох жінок. Така собі жвава мазурка із зміною партнерки... Лаура, до того ж, без найменшої логічної потреби скидає посеред сцени сукню і протягом цілого епізоду дефілює перед глядачем в чорній комбінації... І в самогубство Кароліни просто неможливо повірити в цій атмосфері водевільних стосунків. У Жеромського взагалі всі події в маєтку незрівнянно складніші й глибші, і глибша перш за все критична спрямованість їх відтворення. Жеромський гнівно засу-

джує те, з приводу чого театр дозволяє собі тільки легенько пожартувати.

Третя дія вистави звучить уже в правильнішому літературно - публіцистичному сценічному ключі. Тут використані справжні матеріали судових процесів над комуністами і запозичені Жеромським документальні дані про економічний стан країни та її населення. Спірною може здатися лише відмова театру від знаменитого фіналу «Провесни», в якому Барика разом з комуністом Люлеком іде в лавах робітничої демонстрації. Ця справжня ідейна кульмінація повісті поступилася місцем у виставі інтимному зверненню Барики до пам'яті померлої матері, якій він присягається усе життя боротись за правду і справедливість.

Складається враження, що театр підійшов до інсценізації повісті Жеромського без чітко виробленої сучасної ідейної концепції. Звідси виникло, як нам здається, певне здрібнення теми фальшивої провесни, теми глибокого розчарування в реальній дійсності новонародженої польської буржуазної республіки, яка є лейтмотивом цього видатного літературного твору.

Театр без завіси шукає. Він знаходить і втрачає, помиляється і перемагає. Але він не знає спокою, живе справжніми творчими тривогами. Показані в Радянському Союзі вистави свідчать, що Варшавський Повсехний театр — талановитий і активний колектив, який вже заслужено вважається одним із кращих театрів столиці Народної Польщі.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

ЖИТТЯ НАВПАКИ. В чикаго засновано досить дивний клуб. Його члени мають робити все навпаки. Замість «Добрий день» вони мають говорити «До побачення», стариків вони кличуть малюками; коли лягають спати, натягують на себе пальто і капелюх тощо. За найменше порушення цих правил, винні негайно виключаються з клубу.

ЗЛОДІЙ ПЛАТЯТЬ ЗАЗДАЛЕГІДЬ. Житель Лондона Ян Джілкайст подав заяву про встановлення в його квартирі телефону. В рубриці формуляра, де треба зазначити фах, Джілкайст написав: «Злодій». Через кілька днів він одержав листа, в якому було сказано: «Завтра вам буде встановлено телефон. Однак, з огляду на ваш фах, ми змушені просити вас внести заставу в сумі вартості телефонного апарата, а також підтвердити вашу згоду сплачувати абонементну плату наперед».

КОЛИ КОМАНДА «ГОРИТЬ». Футбольна команда пожежників міста Ніцци була піддана критиці у пресі

за неспортивне поведіння: коли пожежникам загрожує неминуча поразка на полі, вони удають, ніби одержали виклик на пожежу і, перервавши гру, кидаються до машин...

НАДДЕТЕКТОР. На зміну горезвісному «детектору брехні» в США прийшов зовсім новий прилад, який, за твердженням його винахідників, дає точні відомості про думки і наміри випробуваної особи. «Інфрачервоний сенсор» — так названо новий прилад — вмонтовується в сидіння стільця. Він чутливо реагує на рух людини, яка сидить на цьому стільці, і на підставі цього, нібито, може повідомляти про її думки і наміри.

НАД ДАХАМИ ПАРИЖА

Сторіччя революції 1789 року у Франції вирішено було відзначити великою Всесвітньою виставкою. У 1885 році оголосили конкурс на кращий проект споруди, що становила б собою емблему цієї виставки. Жюрі одержало 700 проектів, з них на розгляд було відібрано лише 18, а 12 червня 1886 року остаточно затвердили проект башти інженера Ейфеля.

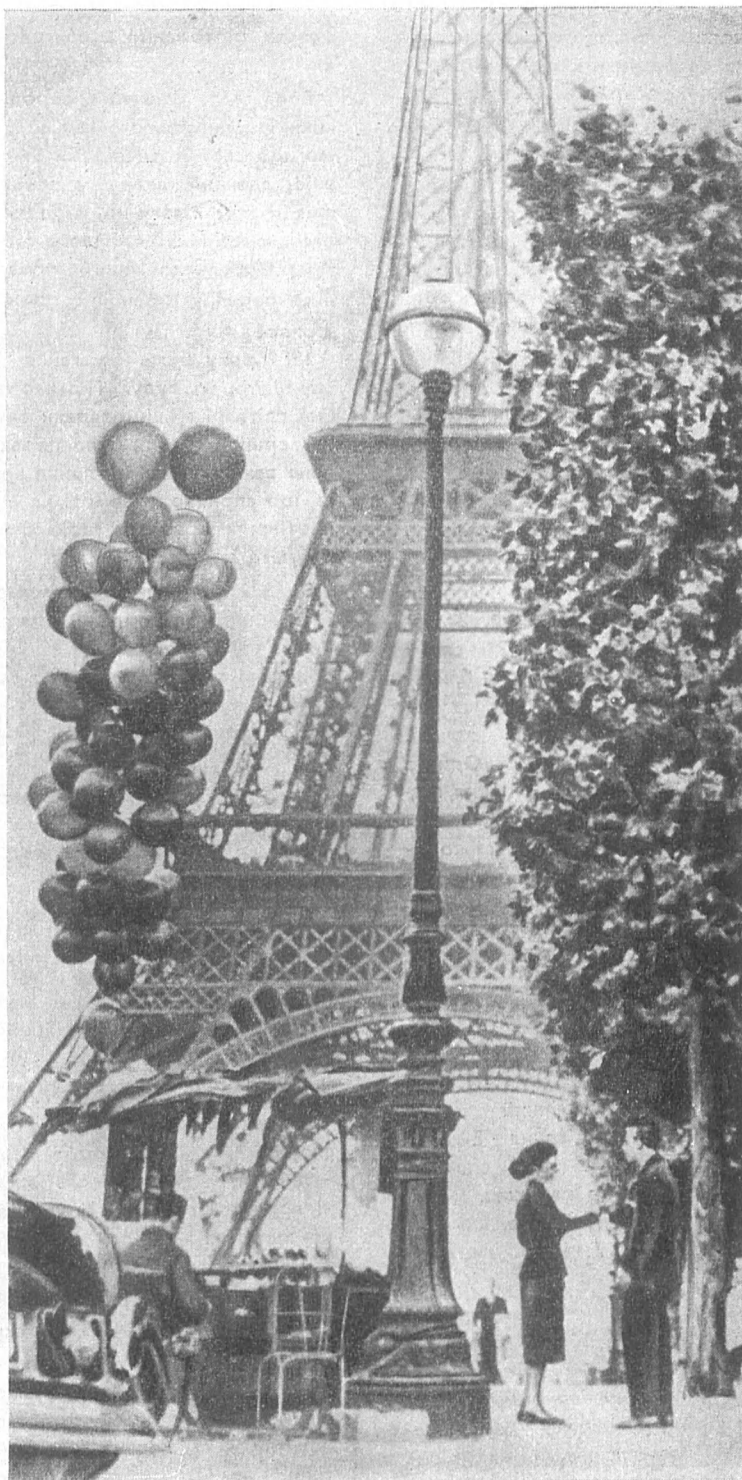
Син колишнього наполеонівського солдата Гюстав Ейфель народився 1832 року в Діжоні. На час створення башти він вже був відомим інженером-будівельником, якого назвали «королем металеві арматури». За проектами Ейфеля було збудовано чимало металевих споруд у Франції та за її межами, особливо мостів-віадуків. Під його керівництвом здійснювався монтаж каркаса статуї Свободи в Нью-Йорку. Помер Ейфель 1923 року.

Металева башта була задумана Ейфелем як символ XIX століття—віку залізниць, гігантських сталевих мостів, доменних печей, металургії. Висота її мала дорівнювати 300 метрам, тобто сумі висоти найбільших споруд Парижа. В конторах Ейфеля в Кліші над грандіозним проектом працювало 400 інженерів. Потрібно було 15 тисяч сталевих частин, два з половиною мільйони болтів. І ось, 26 січня 1887 року, на Марсовому полі почалося будівництво.

Ейфель мав дуже мало прихильників. Навколо його проекту точилася запекла боротьба. Загальновизнаною була думка, що ця дивовижна металева конструкція в самому серці Парижа спотворює місто. Натовпи розгніваних

парижан приходили на Марсове поле, щоб висловити своє обурення. Будівництво доводилося вести під наглядом поліції. Діячі літератури і мистецтва, преса теж висловлювалися проти цього проекту. У газетах з'явилася петиція

з вимогою припинити спорудження «потворної» башти. Десятки відомих людей поставили під нею свої підписи, серед них: композитор Гуно, письменники Гі де Мопсан, Олександр Дюма та інші. До них приєднали свої голоси ін-

Влітку біля підніжжя Ейфельової башти.

женери і вчені, що вважали невірними розрахунки Ейфеля і пророкували катастрофу. Але Ейфель не здавався і будівництво продовжувалося.

Слід віддати належне професійним здібностям, мужності та енергії будівників — вони працювали по 10—11 годин на добу. Більшість робіт виконувалась тоді вручну. І треба зауважити, що за весь час будівництва не трапилося жодного нещасного випадку.

Перший поверх заввишки в 57 метрів був завершений в березні 1888 року. Його платформа, за розрахунками Ейфеля, могла витримати вагу в 40 разів більшу, ніж сама споруда.

31 березня 1889 року монтаж був остаточно закінчений. Будівництво тривало 2 роки, 2 місяці і 2 дні. В цей весняний день близько 100 видатних осіб Парижа на чолі з Ейфелем вперше почали підйом на вершину башти. Один з них, боячись запаморочення, піднімався із зав'язаними очима. Ліфтів ще не було, а пішки подолати 1710 сходинок нелегко. Полівина учасників підйому залишилася на першому поверсі, 40 піднялося до другого, а вершини досягло лише 20 чоловік. Видовище, що відкрилось перед ними, було грандіозне.

15 травня об 11 годині 30 хвилин відкрився публічний доступ до башти. Сподівання Ейфеля справдилися повністю: споруда завоювала серця парижан. Спочатку одвідувачі піднімалися сходами пішки. Пізніше були встановлені ліфти.

За час свого існування Ейфелева башта стала місцем встановлення своєрідних «рекордів». Так, у 1891 році паризький булочник Дорнон піднявся по її сходах на ходулях. Інший «чемпіон» спустився з першого поверху на велосипеді. Але башта має також і сумну славу. Вона стала зручним місцем для тих, хто вирішив покінчити рахунки з життям.

У перші роки свого існування Ейфелева башта не мала практичного застосування. Але пізніше, з розвитком радіо і телебачення башта, перетворилася на прекрасну антену. Її народження

просто випередило розвиток науки.

Вона стала колискою аеродинаміки і французького радіо. Відомо, що своїми дослідженнями Ейфель вніс значний вклад в розвиток авіації, яка тільки-но народжувалась. Наприкінці минулого століття з Ейфелевої башти провадилися перші у Франції спроби радіопередач.

1909 року були намагання демонтувати споруду. Під час першої світової війни, завдяки антені на вершині башти, було перехоплене важливе повідомлення ворога, що сприяло перемозі на Марні. Париж врятував свою башту, а башта врятувала Париж.

В 1922 році радіо Ейфелевої башти передало перший концерт. Через три роки Едуард Белен провадив тут свої дослідження з телебачення.

Раніше на вершині башти завжди майорів триколірний прапор Франції. Полотнище розміром 1,5 на 4,5 метрів підняв сам Ейфель в день відкриття ажурної споруди.

Під час паризького повстання проти гітлерівців, 24 серпня 1944 року, флотський офіцер Барб'є з трьома матросами за 18 хвилин піднялися на башту, щоб піднести французький прапор — символ здобутої перемоги над фашизмом.

Тепер на вершині грандіозної споруди розміщено радіо- і телеантени, прожектор, метеорологічні прилади, вимірювачі радіоактивності, прилади для визначення атмосферного забруднення.

На платформах розміщені ресторани, численні бари і кіоски з сувенірами.

Теперішня висота Ейфелевої башти разом з надбудовами становить 326,75 метри. Її вага 7500 тонн, з них 7000 припадає на металеву частину. Кожні 7 років башту фарбують. На це витрачається близько 40 тонн фарби. При сильному вітрі амплітуда коливань вершини досягає 12 сантиметрів.

Кожний день до 5000 одвідувачів піднімаються на вершину Ейфелевої башти. У 1963 році заготовлена рекордна цифра—2 мільйони чоловік.

З ПРИСТАВКОЮ ДОДОМУ. Одна побутова паризька фірма, яка досі забезпечувала своїх клієнтів кваліфікованими кухарями, офіціантами, музикантами та іншою обслугою, повідомила тепер про новину: вона може також надіслати додому поета, який читатиме власні вірші.

ПОТІК ОСВІДЧЕНЬ ЗРОСТАЄ. Понад двісті листів з пропозиціями про одруження вже надійшли з різних кутків світу на адресу англійської дівчини-«гіганта» Енн Роустон, чий гвардійський зріст — 2 метри 11 сантиметрів — був зменшений нещодавно на 28 сантиметрів. Хірурги клініки в Освестрі провели серію оригінальних операцій, що полягали у вкороченні кісток ніг дівчини; внаслідок цих операцій Енн «зменшилася» до 1 метра 83 сантиметрів. Тепер лікарі вивчають можливості вкорочення її непомірно довгих рук.

СЛОВНИК. Американський психолог д-р Едвард Хеллмен провів дослідження, маючи на меті встановити, які слова найчастіше вживає середній американець. Виконавши разом з колективом своїх помічників низку експериментів та підрахунків, д-р Хеллмен склав список, куди увійшли слова: «гроші», «купити», «рахунок», «застрахувати».

КЛАСИЧНА ВВІЧЛИВІСТЬ. «Клуб чоловіків» у Нью-Йорку, на прапорі якого написано «Ввічливість перш за все», вимагає від своїх членів, щоб, розмовляючи з жінкою по телефону, вони обов'язково знімали капелюх.

АГЕНТ

№ 146

«Операцію Ельстер» гітлерівська розвідка готувала дуже старанно. Метою її було з'ясувати дійсний стан науково-дослідної роботи в галузі атомної енергії в США, ознайомитися з проектами, розрахунками й планами виробництва атомної зброї, організувати групи «п'ятої колонії» з прогітлерівських елементів і за їхньою допомогою знищити головні підприємства атомної військової промисловості і запаси радіоактивних матеріалів.

Гітлерівські верховоди покладали на «Операцію Ельстер» великі надії, бо вже раз, у 1943 році, американці викрили нацистських агентів — учасників подібної операції «Пасторіус».

Виконання такого важливого завдання нацисти доручили своєму найдосвідченішому агенту № 146.

Щоб уникнути долі своїх попередників, які поводитися на американській землі надто легко, не дотримуючися елементарних правил конспірації, агент № 146 заявив, що йому потрібен помічник-американець, який добре знайомий з новими танцями і модними пісеньками, а також умів би добре грати в бейсбол. Цей американець мав би супроводжувати агента доти, поки той налагодить відповідні зв'язки.

Гестапівці й працівники гітлерівської розвідки обшукали всі нацистські в'язниці та концентраційні табори. Дуже важко було серед можливих кандидатів у зрадники знайти охочого. Та нарешті один зголосився: Вільям Кертіс, або просто «Білл», родом з Бостона, мати — німкеня, батько — американець. Коли в 1939 році почалася війна, Кертіс заприятелював з німецькими моряками з пароплава «Пауліна Фредерік», який не міг вийти із США. Він пив з ними за «блискавичну допомогу» і радів, коли німці називали його Вільгельмом. Капітан пароплава влаштував зустріч Кертіса з німецьким консулом у Бостоні, старим агентом Канаріса, доктором Шольцем, і той досить швидко завербував Білла. Пізніше Кертіс як випускник американської

морської школи плавав на транспортних, що перевозили зброю до Великобританії. Після повернення з чергового рейсу він завжди інформував про все доктора Шольца. Коли Сполучені Штати вступили у війну, Кертіс втік до Ліссабона, там він звернувся до німецького консула й за його допомогою виїхав до Німеччини. Закінчивши есесівську школу, він став якимсь гітлерівським чиновником в окупованій Гаазі. Саме його порекомендували помічником агентові № 146.

«Останній вечір перед від'їздом з Німеччини ми з Біллом провели в берлінському готелі «Фюрстенгоф», — згадував агент № 146. — Перед цим я склав іспити з радіопередачі й прийому в Гамбурзі, опановував мікрофотографію, навчився розпізнавати типи літаків і суден. Мені не дозволяли робити жодних записів, і я вчився зберігати різні відомості в голові. Знав напам'ять весь ключ для розшифровки коду. В Берліні, в поліцейському управлінні на Александерплац мене вчили, як слід займатися контрабандою, красти, брехати, переховуватись від поліції. Мені передавали свій досвід злочинці, зломщики нас вчили відкривати сейфи, вікна, двері й шафи».

Хоча Білл і значився як агент № 146/2, але справжня мета усієї операції йому не була відома. Агенти мали з собою 60 тисяч доларів готівкою, алмазів на суму 100 тисяч доларів, автомати, боеприпаси, радіопередавач, фотоапарати й безбарвне чорнило. З Кіля через океан їх мав переправити підводний човен U-1230 — одна з останніх моделей піратського флоту адмірала Деніца. Продуктів і пального човен мав на 4—6 місяців. Командир підводного човна, який один з усього екіпажу знав про справжнє завдання агентів, одягнених у форму морських офіцерів, дістав наказ за будь-яку ціну уникати зустрічей з противником.

У ніч з 14 на 15 жовтня 1944 року, саме під час раптового на-

льоту британських бомбардувальників на Кіль, підводний човен U-1230 залишив свою базу. Найближчим пунктом призначення був військовий порт Хортен у Норвегії. Звідти підводний човен вийшов у простори Атлантичного океану.

«Ми пливли на глибині 80 метрів і робили 50 миль на день. Коли до американського берега лишилося чотири дні плавання, я одержав з Берліна кодовану телеграму: «Є серйозні підстави вважати, що противника буде попереджено про наші наміри. Поводьтеся за власним розсудом». Без вагань я надіслав відповідь: «Ми пристанемо до берега в іншому місці». Біллу я про це нічого не сказав. Ми пливли до Франчмен Бей, майже на самому кордоні з Канадою. Вхід до затоки охороняв легкий есмінець... Ми пройшли під ним і дочекались ночі. Коли американські берегові дозори не спали, вони б могли нас легко виявити. За таке «несення служби» їх потім було віддано до суду. Гроші та інші речі ми склали в два чомоли і пересіли у надувний гумовий човен. Була ніч з 29 на 30 листопада, 23 години 2 хвилини, коли ми пристали до піщаного американського берега, щоб не вдовзі зникнути в північній темряві лісу».

Гітлерівські агенти тоді ще не знали, що їхня доля залежала від чотирнадцятирічного Джоні С. Міллера, який повертався по шосе додому. Раптом хлопчик побачив перед собою двох дивних чоловіків з чомоданами, вдягнутих лише в легкі демісезонні пальта, хоча йде сніг; не мають на голові капелюхів, які тут всі звичайно носять. Юний Міллер не полінувався й попрямував по слідах незнайомих, аж поки не вийшов на берег. Тоді він вирішив повідомити про цих двох найближче поліцейське відділення. Черговий поліцейський, якого хлопець розбудив, посміявся з нього. Але малий виявився упертим. Вже опівночі він знайшов відділення служби державної безпеки. Та й тут наслідок був такий самий: ніхто йому не йняв віри, і комісар по-батьківськи порадив хлопцю, щоб він краще добре вчився в школі.

Отже, гітлерівським шпигунам пощастило. Спочатку вони їхали на попутних машинах, потім найняли таксі, дісталися у найближче місто, звідти першим же поїздом — до Портленда і далі до Бостона — на батьківщину Кертіса. На вокзалі вони вирішили поспіяти, і саме тут вони знову мало не стали жертвою випадку. На запитання офіціанта, який саме хліб подати до сніданку, вони не знайшлися, що відповісти: жоден з них не знав, що наприкінці війни в США випікали п'ять видів хліба!

Коли вони, нарешті, потрапили до Нью-Йорка й оселилися в готелі, Білл одержав свою першу винагороду в розмірі 5000 доларів і почав поступово розтринькувати ці гроші в барах і ресторанах. Проте агент № 146, тепер, за документами, морський капітан Едвард Грін, 33 років, уродженець Бріджпорта, що через хворобу вийшов на пенсію, не гаяв марно часу. Він писав листи на конспіративні адреси до Іспанії та Португалії, а також на адреси полонених американців до Німеччини. Звичайно, німецька розвідка заздалегідь ретельно вивчила листи цих полонених, дізналася про їхні сімейні зв'язки та симпатії, уточнила певні біографічні дані, нахили, особливої характеру тощо. Так Червоний Хрест став посередником у зв'язках агента № 146 з нацистською розвідкою в Берліні. Між рядками звичайного тексту він вписував безбарвним чорнилом відповідні повідомлення. Крім того, він користувався також і радіопередавачем. За три дні, яких вистачило Біллу тільки на те, щоб розтринькати 1500 доларів, агент № 146 передав в ефір цілий ряд важливих даних. Передачі його тривали не більше 3—4 хвилин. А щоб запеленгувати таємний радіопередавач, на той час треба було близько десяти хвилин.

«Одного вечора, — продовжує свої спогади агент № 146, — я повернувся до готелю, де ми жили разом з Біллом, і довідався від швейцара, що Білл ще вранці вийшов. Як виявилось через хвилину, разом з ним зник і мій чемодан з усіма грошима, радіопередавачем й іншими речами. Крім пістолета та близько 300 доларів грошей в кишені в мене не залишилося нічого. Треба було приймати якісь рішення. Насамперед я змінив своє ім'я і став Джеком Міллером. Потім мені спало на думку, що коли Білл вирішив залишити місто, він має їхати залізницею. Я поїхав на вокзал, але Білла там не було. Тоді я подався до камери схову і відразу ж побачив там свій чемодан. Перед самим відходом одного з вечірніх поїздів я прибіг захеканий до віконця камери й попросив видати мені чемодан, вдаючи, ніби розшукую по кишенях загублену квитанцію. Я докладно описав службовцю свій чемодан, а коли той побачив в моїх руках ще й ключі від нього та квиток на поїзд, то легко погодився видати його без квитанції».

Тепер настала черга Білла шукати нацистського агента з чемоданом. Тим більше, що своїм зникненням з готелю він автоматично позбавлявся другої половини обумовленої винагороди у 10 тисяч доларів. В одному з нічних барів Білл випадково натрапив на свого товариша дитячих років Тома Уоренса, двічі пораненого демобі-

лізованого офіцера американської армії. Вони добре відсвяткували свою зустріч. Білл не тільки багато пив, але й багато розповідав про себе. І хоча Уоренс спочатку вважав ці п'яні теревені про підводний човен за жарт або пусті хвастощі, він усе ж таки вранці, отямившись, пішов і повідомив про все Федеральне бюро розслідувань. Таким чином, за день до різдвя Білл опинився за ґратами.

Той факт, що в Нью-Йорку спокійнісінько живе небезпечний гітлерівський шпигун, був сигналом тривоги для всіх підрозділів служби державної безпеки у цілому штаті Нью-Йорк. Агенти поліції взяли під суворий нагляд всі готелі, обшукували ресторани, бари, вокзали. Були виставлені патрулі на всіх шосейних дорогах.

Про агента № 146 Кертіс розповів усе, що знав: це високий на зріст (190 см) посивілий чоловік атлетичної будови, який вільно розмовляє англійською мовою з деяким північним акцентом; він любить біфштекси, п'є віскі, і, коли розраховується з касиром, завжди встромляє руку в ліву верхню кишеню піджака, де тримає гроші, бо ніколи не носить бумажника.

Агент № 146 поки продовжував залишатися в Нью-Йорку. Його давній приятель ще з довоєнних часів, перуанець Паоло Санті, надав йому свою квартиру на 11 поверсі в будинку № 20 на 44-й стріт. Звідти він передавав в ефір свої повідомлення, встановив зв'язок з німецьким агентом, жителем Нью-Йорка Брауном, який працював на Канаріса ще з 1938 року. Браун свого часу одержав від німців 65 тисяч доларів й відкрив на ці гроші контору по продажу нерухомого майна. Використовуючи свої особисті й ділові зв'язки, Браун познайомив агента № 146 з декимися особами, які мали пряме відношення до американського атомного проекту «Манхеттен». Від цих людей гітлерівський шпигун дізнався чимало цікавого. Він, наприклад, довідався, що два до-

свідчені офіцери провадять таємничі польоти в Арізоні на літаку В-29 з надзвичайно важким вантажем. Що частина ріки Оук Рідж, в штаті Теннесі, була терміново переведена у нове русло, щоб забезпечити водою для охолодження велику шестиповерхову споруду, де розмістився атомний реактор.

Одночасно за допомогою зашифрованої публікації в газеті агент дав вказівку німецьким розвідникам у Південній Америці, щоб вони негайно прибули до Нью-Йорка, попередивши в такий самий спосіб про свій приїзд.

Був останній день 1944 року. Агент № 146 підійшов до кіоска на Таймс-сквер, купив кілька південноамериканських газет, а отриману здачу поклав звичним рухом до верхньої кишені піджака. Коли він попрямував далі, з ним порівнявся якийсь чоловік і попросив вогню. Той вийняв запальничку, і, коли сигарета зажеврила, біля нього опинився ще один чоловік. За якусь мить агент № 146 відчув на своїх руках сталеві наручники.

На початку лютого гітлерівський шпигун став перед військовим трибуналом. Смертний вирок мав бути виконаний протягом 96 годин. Але тут надійшло повідомлення про кончину Рузвельта. Це дарувало засудженому ще 4 тижні життя, бо під час національного трауру в США заборонено провадити страти. Новий президент — Гаррі Трумен замінив смертний вирок шпигунові ув'язненням. Після десяти років перебування в фортеці Алькатрас шпигуна, за клопотанням західнонімецького генерального консула в Сан-Франциско Шейнбаха, було звільнено й вислано з США до ФРН. В Західній Німеччині агента № 146 зустріли з усіма почестями. Справжнє прізвище його Еріх Гімпель, цивільна професія — інженер-електрик.

(За матеріалами зарубіжної преси)

ТЕЖ БІЗНЕС. «Найвдачніше поле діяльності для нас — це подружжя невірності», — заявив голова спілки приватних детективів ФРН. — Коли якийсь бізнесмен мусить, наприклад, поїхати до Рима в справах своєї фірми у супроводі однієї або більше секретарок, це коштуватиме ревнивій дружині близько 6000 марок, зате вона отримає найповнішу інформацію про поведінку свого чоловіка».

МІНЯЮ КОПІЮ НА ОРИГІНАЛ... В лондонській газеті «Івнінг стандарт» нещодавно з'явилося таке оголошення: «Міняю написаний маслом портрет Гітлера на живу горилу або якусь іншу мерзоту».

Лише в такий спосіб, по товстому канату можна дістатися до монастиря,

Єжи КНАБЕ,

польський журналіст

ДЕБРА ДАМОС

У центрі Абіссінського нагір'я, поблизу шляху, що веде з Аддіс-Абеби до Асмари, привертає до себе увагу незвичайне плато: воно нагадує горщик, перекинутий догори дном. Його верхня частина — невелике плоскогір'я, оточене з усіх боків тридцятиметровим урвищем. Це і є Дебра Дамос. Тут розмістився один з численних монастирів Ефіопії. «Дебра» означає «храм», — це слово часто зустрічається в абіссінських географічних назвах — Дебра Маркос, Дебра Ліванос, Дебра Сіна тощо.

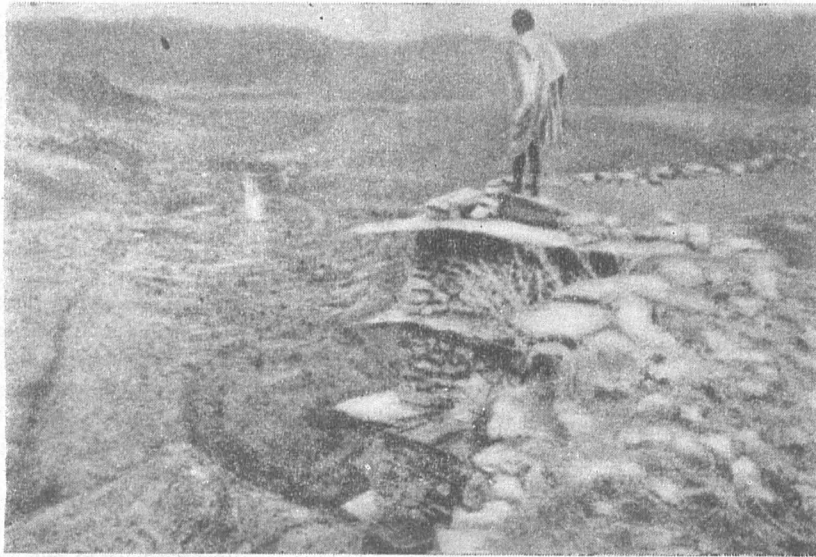
Християнство в Ефіопії почало поширюватися з IV століття нашої ери, зустрічаючи шалений опір з боку прихильників ісламської віри. Цей безперервний натиск ззовні обумовив оборонний характер монастирів. Їх будували серед неприступних скель, на вершинах узгір'їв та на островах озера Тана.

Дістатись до Дебра Дамос досить важко. Сюди веде лише одна звивиста стежка, що петляє серед каміння, відшліфованого стрімкими гірськими потоками. Вона й приводить до підніжжя цього дивного узгір'я. Під узгір'ям — селище, подібне до сотень інших в Абіссинії, — округлої форми хати, збудовані з тонких евкаліптових стовбурів, селяни, вбрані в плаhti, що колись були білими.

А з вертикальної скелі вільно звисає плетений шкіряний канат. На висоті приблизно двадцяти метрів, посередині стрімкої стіни — малі дерев'яні ворота. Вони ведуть до монастиря Дебра Дамос.

Отже, єдиний шлях сюди — через канат. А видертися по цьому канату на таку висоту — справа зовсім нелегка. Вона вимагає певної вправності і неабиякої фізичної підготовки. До Дебра Дамос чомусь заборонено входити жінкам і озброєним чоловікам.

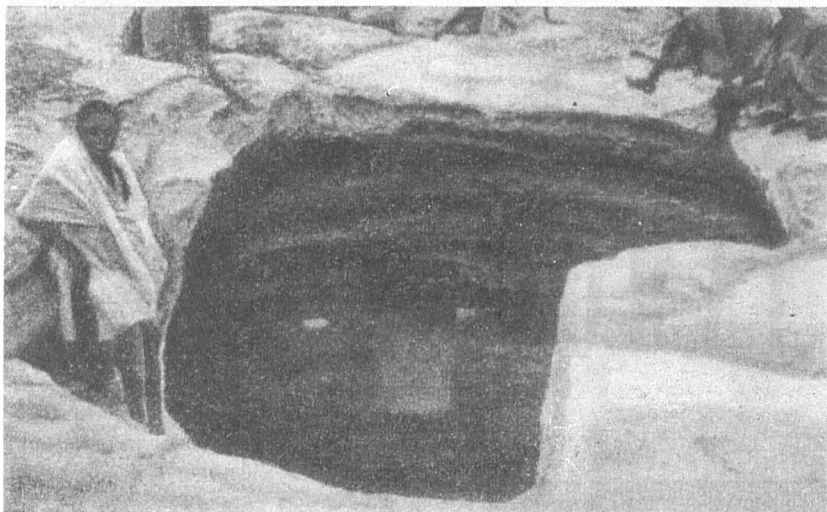
Від брами по самому краю скелі веде в гори вузька стежка.

З високої скелі, на якій стоїть монастир, відкривається широкий краєвид.

Монахи перед головним будинком монастиря.
Залиті водою підземелля таємничого походження і невідомого призначення.

На великому плато розташувалося ще одне селище. Це власне і є монастир. Поміж хатами пасуться корови, — кожна з них привели сюди, коли вона ще була маленьким телятком. Хатки і церковки споруджено з камення. Монастир має чимало стародавніх священних книг, розкішно ілюстрованих і оправлених в дерево. Деякі з них мають величезні розміри і важать десятки кілограмів. Сторінки площею з квадратний метр списані біблійними текстами.

Ігумен монастиря або гечі, як його тут звуть, благочестивий старець із сивою бородою і шоколадною шкірою, показує зіпсований вже транзисторний радіоприймач. Виявляється, що той, хто його подарував ігумену, не пояснив, як користуватися ним. Нещасний приймач грав, доки не перегорів...

Ігумен, як і всі інші, також змушений виходити з монастиря по канату, але з єдиним привілеєм: його при цьому ніхто не повинен бачити. І тому разом з ним завжди піднімають і опускають спеціальну заслону, що ховає благочестивого отця від цікавих очей...

В Дебра Дамосі можна побачити різних монахів, тут і побожні старці, що не розлучаються з багато інкрустованими дерев'яними хрестами, і хворі на проказу, і молоді хлопці, що, як білки, сновігають по вхідному канату. Професія духівника надзвичайно популярна в Ефіопії. Майже кожний п'ятий житель цієї країни — служитель культу.

Нам розповіли, що монастир Дебра Дамос існує вже близько півтори тисячі років і заснував його, нібито, святий на ім'я Арагус.

— Як же він дістався сюди вперше?

Нам пояснили, що для святих таких труднощів не існує...

Біля виходу ми побачили цілий комплекс видовбаних в скелі будинків, зараз залитих водою.

— Хто це збудував?

— Ніхто. Так воно й було.

— Це неймовірно! Висічені сходи і склепіння...

— Господь бог, — звучить у відповідь.

— Але чим?

— Як то, чим? — дивується проповідник. — Звичайно, молотком!

ХТО ТАКІ

ЕЛЬ МОЛО?

Північна частина Кенії — не дуже сприятливий куточок землі для людини. Жодна рослина не витримує тут пекучого африканського сонця. В цій зоні немає й тварин, лише в каламутних водах озера Рудольфа живуть нечисленні породи риб.

І ось на північно-східних берегах цього озера оселилося плем'я ельмоло, напевне, одне з найдивовижніших на всьому африканському континенті. Етнологам досі не вдалося ще встановити спорідненості цього племені з іншими народами Східної Африки. Мешкають ці люди в жалюгідних хижах, зліплених з сухого листя прибережних пальм, каміння, викинутих на берег дерев. Їдять ельмоло лише саму рибу. Про м'ясо, молоко, овочі або фрукти в цих місцях ніколи навіть не чули.

Залишається загадкою, як взагалі можуть існувати люди в таких умовах, позбавлені — протягом кількох поколінь — найнеобхідніших для життя продуктів.

Плем'я ельмоло увесь час катастрофічно зменшується кількісно. Воно тепер скоротилося до 200 осіб, причому ці люди перебувають у стані повного фізичного виснаження.

Уряд Кенії намагається переконати нарешті членів племені залишити свою безплідну пустелю, щоб уникнути його повного вимирання. Незабаром, згідно з урядовим планом, люди з племені ельмоло будуть одержувати продовольство, необхідне для існування, але регулярна доставка його в цей ізольований район дуже утруднена. Тому проблема — бути чи не бути племені ельмоло — все ще залишається відкритою.

На фото: жінка з племені ельмоло.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

ЧИ ЗАГИНУТЬ ПОМПЕЇ ВТРЕТЄ? Італійська преса з тривогою констатує, що місту Помпеї загрожує третє цілковите знищення. Як відомо, уперше його зруйнував землетрус у 63 році н. е., потім у 79 році місто засипала вулканічна лава під час виверження Везувію. З XVIII століття в Помпеях провадяться розкопки, місто стало єдиним у своєму роді природним музеєм і головним джерелом відомостей про життя стародавніх римлян. Зараз Помпеям загрожує руйнування внаслідок того, що італійський уряд асигнує надто мізерні суми на утримання міста-музею.

«ПЕНТАБОНН». Поблизу Дуйсбурга (ФРН) швидкими темпами споруджується новий комплекс будинків, у яких розміститься міністерство оборони Західної Німеччини. Місцеве населення вже дало влучну назву цим будинкам: «Пентабонн»...

ВЕСІЛЛЯ В ПЕЧЕРІ. Один італійський дослідник відсвяткував недавно своє весілля в печері поблизу Трієста на глибині 134 метри. Туди спустилися також священник і свідки. За оltар правив скелет печерного ведмеда, який жив близько 10 000 років тому.

ЛЮБОВ І БІЗНЕС. Італійські бізнесмени вирішили трохи заробити на такій, здавалося б, неприбутковій справі, як любовні листи. В Мілані почали виробляти спеціальний ароматний поштовий папір. Для освідчення признається папір з пахощами фіалок, а для повідомлень про розрив — із запахом цибулі.

«Ви задушіте її!» — волав Джонні!..

**Сумне
життя
„зірок“**

ВЕСІЛЛЯ У ЛОКОНВІЛІ

Наречену довели до сліз...

Щоб бути визнаною «зіркою» на небосхилі мюзик-холу чи кіно, треба мати тисячі, а ще краще — сотні тисяч «фанів». Цей неписаний закон діє в сфері так званої «видовищної індустрії», що приносить великі прибутки власникам фірм грамзапису, продюсерам та антрепренерам «вільного світу». Для того, щоб пластинки Елвіса Преслі чи Вайнса Тейлора розходилися мільйонними тиражами, а кінофільми за участю Бріжітт Бар-

«Фани» влаштували справжню облогу храму божого.

до чи Софії Лорен дивилися мільйони глядачів, створюється культ цих «зірок», а також якась особлива атмосфера хворобливого азарту. За допомогою безсоромної реклами та гри на низьких інстинктах і смаках мобілізується справжня армія несамовитих шанувальників-«фанів» (скорочення від слова «фанатик»). Дарма, що в такий спосіб обкрадаються і спотворюються сотні тисяч юних душ, що певна частина західної молоді одвертається від реального життя і поринає у світ химерних пристрасстей. Зрештою, це влаштовує володарів капіталістичного Заходу.

Сотні тисяч юнаків та дівчат, що перетворилися на «фанів» — жертви видовищного бізнесу. Та його жертвами часом стають і самі «зірки». Про це свідчить, наприклад, історія одруження «бога» твіста Джонні Холідея із співачкою Сільвією Вартан.

Сталося, як то кажуть, те, що мало статися. Джонні покохав Сільвію. Сільвія покохала Джонні. Вони вирішили одружитися. Своє кохання вони старанно приховували од всюдисущої жовтої преси та фанатичних поклонників. Шлюбну церемонію вирішили провести в маленькому французькому селі Локонвілі, у вузькому сімейному колі.

Та коли наречені прибули до Локонвіля, там їх уже чекав три-

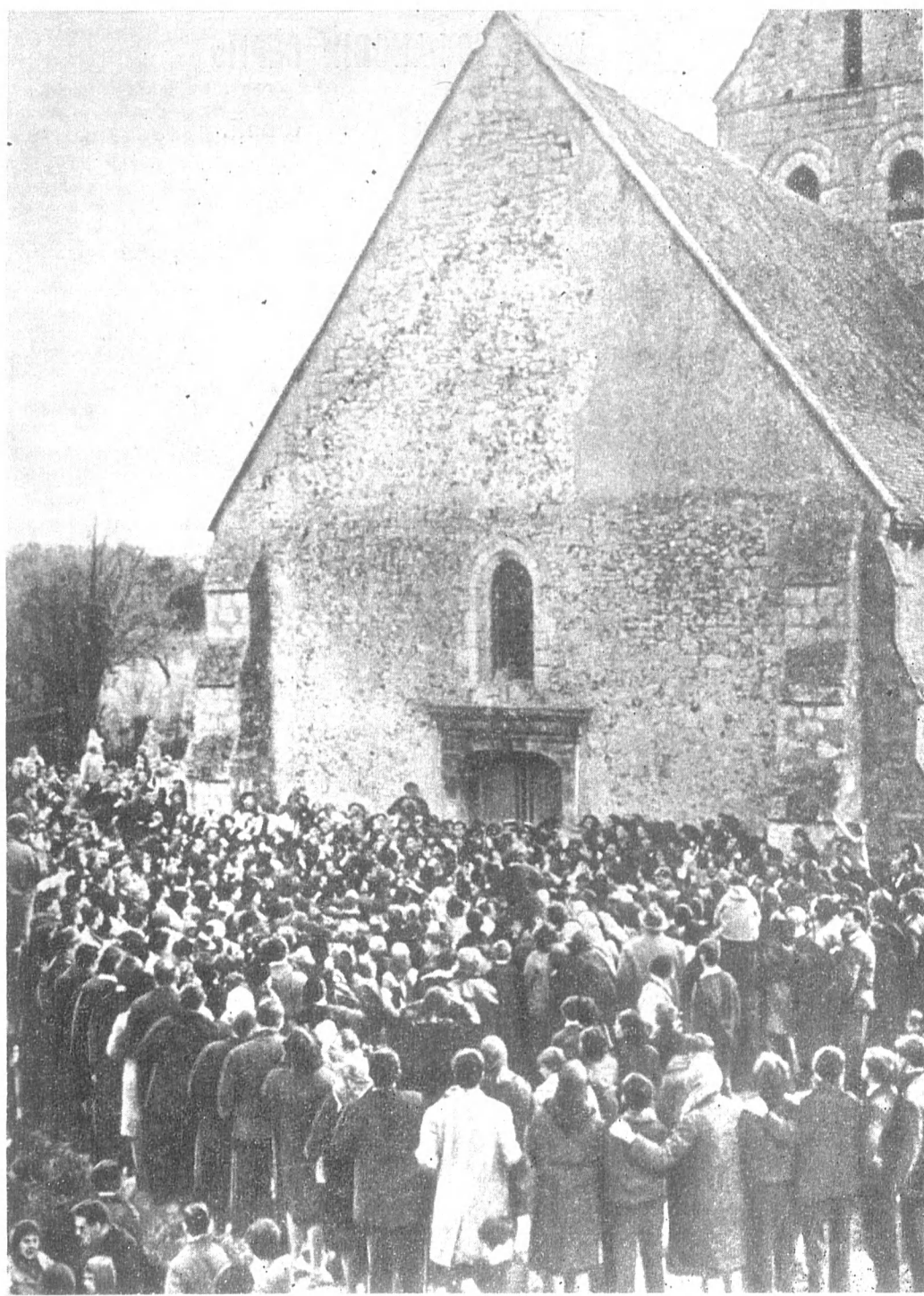
тисячний натовп «фанів», що з'їхалися з усіх кінців Франції, а також чималий загін журналістів. Від мерії, де реєструвався шлюб, до церкви, де мало відбутися вінчання, лише сто метрів, та Сільвії і Джонні здавалося, що вони ніколи не подолають цю відстань. Щільний натовп заповнював вулицю. Поліція була безсила. Охоплені екстазом, «фани» розлучили наречених. «Ви її задушите!» — волав переляканий Джонні.

Нарешті якось пробилися до церкви. Весільне вбрання нарече-

ної перетворилося на лахміття. Вона заливалася слізьми. Джонні показав кореспондентові журналу «Парі-Матч» синці на ногах. Той старанно занотував і цей факт. До церкви «фанів» не пустили. Та вони влаштували справжню облогу храму божого. Здичавілі молодики ломилися в двері, зазирали у вікна. Після закінчення шлюбної церемонії молодому подружжю довелося втекти службовим виходом.

Наступного дня вся бульварна преса смакувала сенсаційні подробиці весілля у Локонвілі.

Натовп шанувальників і репортерів прорвав поліцейський кордон.

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

У «ЦЕЛОФАНОВІЙ СЕРІЇ»

Максим Рильський. Поезії.
Варшава, 1965 р.

Томики польської «Бібліотеки поета» виходять у целофанових обгортках. Тому в поточній мові та навіть і в друковій за ними установилася назва «целофанової серії». Є в цій серії Кохановський і Міцкевич, Словацький і Норвід, Стафф і Тувім, Броневський і Івашкевич, Сафо і Гете, По і Лорка, Аполлінер і Чаренц, Блок і Квасимодо, Петрарка і Пастернак, Рембо, Хлебніков... Є багато такого, до чого ми ще не дійшли в наших видавничих планах. Більшість книжок — вибране того або іншого поета. Часом це окрема збірка або один твір («Демон» Лермонтова). Зрідка — антологія («Грецька муза», «Римська муза»). Іноді поетові присвячено кілька книжок (Норвідові — три, Бодлерові й Каспровичу по дві). Вийшло в цій серії тим часом 75 збірок. 74-та з них присвячена Максимові Рильському. Це перший і поки що єдиний з українських поетів, що потрапив до «целофанової серії».

Польською мовою Рильський виходить не вперше. Чотири роки тому на сторінках «Всесвіту» (1961, №4) я мав нагоду рецензувати збілочку, що вийшла тоді. Збілочка була маленька, давала дуже фрагментарне уявлення про

поетову творчість, і я наприкінці рецензії висловив припущення, що це тільки початок ознайомлення польського читача з поезією Рильського. Так воно й вийшло: збірка, яку почали готувати ще за життя Максима Тадейовича, з'явилася за рік по його смерті.

Різниця між книжкою 1961 р. і нинішнім виданням дуже відчутна. Там було 19 віршів, тут — 134. Видання 1965 року вийшло в супроводі вступної статті, автор якої Флоріан Неуважний — україніст, відомий і у нас. Йому ж належить вибір поезій та примітки до них. Редагував переклади

поет Влодзімеж Слободнік. Як перекладач і редактор української поезії він виступає не вперше. Свого часу за його редакцією вийшов вибраний Шевченко, — про це видання теж була мова на сторінках нашого журналу. Редактор фігурує в збірці водночас і як найпродуктивніший перекладач: Слободнікові належить переклад 26 речей — такої кількості не дав ніхто інший з перекладачів, що беруть участь у збірці. А цих учасників маємо 27: Т. Бохенський, З. Брауде, Д. Вавилова, Ю. Вачкув, Т. Голлендер, Є. Гординський, Е. Житомирський, А. Каменська, Л. Левін, С. Є. Лець, Є. Литвинюк, І. Марош, Б. Остроменцький, Л. Пастернак, С. Поллак, М. Рачкевич, В. Слободнік, Е. Слободнікова, А. Слуцький, А. Стерн, С. Струмф-Войткевич, Ю. Тувім, Т. Хрощелевський, І. Шенфельт, М. Юрковський, К. А. Яворський, М. Яструн. У своїй рецензії на видання 1961 р. я висловлював побажання, щоб поезія Рильського знайшла одного чи небагатьох захоплених прихильників, що прийняли би її духом, відчули б якусь спорідненість із нею. Цього не сталося. Кожен учасник видання переклав по кілька речей, чи то на пропозицію редактора, чи, в кращому разі, з власного вибору, керуючись особистими уподобаннями.

Редактор використав усі переклади попередньої збірки з одним винятком: вірш «Збирають світлі, золоті меди», який раніше йшов у перекладі Т. Голлендера, для нинішньої збірки переклав Є. Гординський. Переклав у всякому разі точніше за свого попередника, у якого друга строфа була досить невиразна. Але віршовою технікою новий переклад поступається перед давнішим. Шкода, що зроблено тільки одну заміну: заміни чи принаймні виправлення вимагали

ще кілька давніших перекладів. Досить згадати «У теплі дні збирання винограду» в невдалому перекладі Т. Бохенського. Навряд чи варто було замовляти А. Каменський переклад поезії «Перед пам'ятником Міцкевича». Переклад її добрий, але не кращий, ніж у В. Броневського (збірка його перекладів «Мої поетичні приязні», 1960 р.). Цей переклад і слід було б вмістити, як свідчення дружби двох видатних поетів.

Що можна сказати про вибір? Загалом кажучи, він добрий. Добре, що упорядник вийшов за межі десятитомника і включив кілька поезій, які не ввійшли до цього занадто скупого «канону». Треба б було таких поезій дати більше. Та й взагалі, звичайно, хочеться, щоб вибір був ще ширший. Шкода, що до збірки не потрапила лірична поема «Крізь бурю й сніг», шкода, що нема тут «Другого рибальського послання», «Листа до загубленої адресатки» і т. д. А от рання, дитяча лірика, що представлена кількома віршами, — без такої розкоші можна було б обійтись. Але куди легше вимагати поширення обсягу, аніж перекладати. Отже будьмо задоволені з того, що є, — все-таки творчість нашого поета репрезентована досить повно й в усіх її аспектах.

Одне треба таки зауважити: вірш «Синя далечінь» слід було дати повністю, так, як він надрукований у збірці тієї самої назви.

Який рівень уміщених у книжці перекладів? Цілком зрозуміло, що в роботі такого масштабу, та ще виконаної таким великим і різnorodним колективом перекладачів, і переклади мусили вийти різної якості. Більшість уміщених у збірці віршів перекладена добре. Є переклади просто-таки бездоганні. Як приклад такої віртуозної інтерпретації можна взяти сонет «Коли ўсе в тумані життєвому». Зрештою, це й не дивно, бо під перекладом підписаний Мечислав Яструн, один з найвидатніших сучасних польських поетів, блискучий перекладач. Але й він утримувався на такому рівні не в усіх чотирьох віршах, які переклав. Особливо шкода, що, перекладаючи вірш «Я натомився од екзоти-

ки», М. Яструн надто віддалився від ритмічного рисунку первотвору. Щоправда, завдання його було дуже складне: де ж у польській мові взяти дактилічні закінчення? Але якось важко впізнати у вільному вірші перекладу ажурну тканину оригіналу.

Не завжди щастить перекладачам із сонетами. Дехто дозволяє собі пільги — різні рими в катренках. А інколи, як наприклад у сонеті «Епоху, де б душею відпочить» (переклад А. Стерна), система римування дуже вигадлива, але не сонетна. Навіть знаменитий сонет на захист сонета (адресований А. Малишкові) Л. Левін переклав, не дотримавши сонетного римування. Чи варто захищати сонет, одночасно розхитуючи його закони?

Взагалі в збірці не завжди зберігається правило — перекладати поета засобами його власної поезики. М. Рильський у переважній більшості своїх поезій — визнаний майстер класичних форм, прихильник канонічних ритмів і точної рими. А тут навіть у перекладі того вірша, де поет згадує таких читачів, що

«...сором перед ними.

Коли у віршеві кульгають бідні рими»,—

навіть у тому перекладі (В. Слободніка рима таки накульгує (miernych—cztery).

В українському віршуванні чергування чоловічих і жіночих закінчень — річ найзвичайнісінька. Для віршування польського це вже справа складніша, у польських словах наголос на передостанньому складі, отже для чоловічих закінчень треба добирати тільки однокладові слова. Хто хоче, той так і робить: так М. Яструн переклав згаданий уже сонет для цієї збірки, так Тувім перекладав колись навіть «Євгенія Онегіна». Але хто не хоче завдавати собі зайвої мороки, той тримається традиційної для польської поезії одноманітності жіночих закінчень. Обидва шляхи можливі. Одного тільки не вільно робити—змішувати довільно ці обидва способи, перекладати одну строфу, чергуючи різні закінчення, а другу — на самих тільки жіночих римах. Саме так перекладено, наприклад,

вірш «Студений вітер б'є в холодні вікна». Це вже недбальство, що межує з технічною невправністю — річ неприпустима в перекладі саме такого бездоганного майстра, як М. Рильський.

Щодо змістових компонентів, то в основному точність їх передачі досить значна, із цього погляду переклади не викликають якихось поважних заперечень. Де-неде випаде якась яскрава деталь оригіналу, і її шкода, але це втрати, неминучі в віршованому перекладі. Проте трапляються дрібні випадки, коли перекладач спотикається, або не зрозумівши змістового нюансу оригіналу, або не знайшовши відповідного способу його відтворення. Ось, приміром, вірш «Я пам'ятник собі поставив нетривалий» у перекладі Є. Гординського. Там поет наводить звернені до **незацікавлених** нащадків зневажливі слова **байдужого** дослідника, який про поета

«...скаже: жив; писав; приймав хвали й образи;

А втім, ніколи нам не бракне диваків».

Гординський перекладає:

«...скаже: жив і **творив**: образи й хвали

Приймав — таких диваків я знаю сотню».

Ясно, що слово «високого штилю» «творив» замість «писав» тут зовсім не на місці, становлячи виразний дисонанс у своєму стилістичному оточенні.

Не обійшлося, на жаль, і без перекладацьких анекдотів. Обмежується одним — належить він, хоч як це дивно, самому редакторові. Вірш «Невчасна лірика» М. Рильський, як відомо, закінчує російською приповідкою «Делу время, а потехе час», яка в його перекладі має такий вигляд: «Годину втісі, а роботі час». В. Слободник сприйняв «годину» як синонім слова «год» і переклав так: «Рік маеш утіхи, а праці — годину». Не багато міг би напрацювати поет, дотримуючись так інтерпретованої народної мудрості!

Вступна стаття Ф. Неуважного написана з добрим знанням справи, дає необхідні відомості про життя і творчий шлях М. Рильського. Автор знає матеріал і вміє ці свої знання викласти. Окремі

дрібнички, щоправда, викликають сумнів. Надто вже традиційними, як далекий відгомін давніх вульгарно соціологічних поглядів, видаються вболівання автора над «книжністю» поезії Рильського, особливо ранньої. Це питання явно вимагає перегляду.

Або коли на стор. 14, говорячи про збірку «Троянди і виноград», критик хвалить поета за те, що той у цій збірці «відійшов від надмірної орнаментики, досяг більшої точності в будові вірша»; то нічого, крім здивування, така похвала викликати не може. Невже до цієї збірки у Рильського була така вже невиразна будова вірша, що він аж тепер, наприкінці свого творчого шляху, мусив її «уточнити»? І де ж у нього був той надмірний орнаменталізм, якого він так щасливо позбувся

на старості літ? Боюсь, що це похвала, позбавлена конкретного змісту.

Дрібні неточності можна було б знайти і в примітках, і в датуванні: чому, напр., «Поет» датований 1925 роком, коли під віршем стоїть виразна дата — 26 лютого 1928 р.?

Але досить уже чіплятися до дрібниць. Краще, звичайно, якби їх не було. Та не в них суть. В рецензованій збірці польські аматори поезії знайдуть корисні відомості про нашого поета, знайдуть багато добрих перекладів. Для популяризації української поезії в Польщі ця збірка становить важливий крок. У цьому її вага. За це й належить від нас подяка її упорядникам і перекладачам.

Григорій КОЧУР.

В БОРотьбі ЗА ШЕКСПІРА

Вільям Шекспір. (Наукові дослідження).
Іноземна філологія. Випуск І. Видавництво
Львівського університету, 1964.

Світова шекспіріана неосянжа, і потік її не вичерпується з плином часу, бо ніколи не зникав, та мабуть, і не зникне інтерес до творчої спадщини великого англійського драматурга, а боротьба за неї триватиме доти, доки існуватиме поділ суспільства на класи.

Тож і не дивно, що саме Шекспіру присвячено перший випуск збірника «Іноземна філологія», який віднині буде видавати щотири рази на рік Львівський орден Леніна державний університет ім. І. Франка. Адже і вийшов він у ювілейному шекспірівському 1964 році.

В збірнику 15 статей літературознавців Львова, Києва, Одеси, Дніпропетровська — творчий внесок науковців України в неосянжне море шекспіріани. І питання, що в них розглядаються, різноманітні й цікаві.

Про боротьбу трьох напрямків — марксистського, прогресивно-буржуазного та реакційного — в

сучасному англійському шекспірознавстві дізнається читач із статті І. Симоненко, якою відкривається збірник. Відмінність позицій різних шкіл сучасного англійського шекспірознавства Інна Симоненко простежує не тільки шляхом аналізу теоретичних їх засад, але і на конкретному, яскравому і всім

зрозумілому прикладі — на інтерпретації «Гамлета».

При всій розбіжності поглядів на цю трагедію англійських критиків-марксистів А. Кеттла (він вважає провідним конфліктом трагедії внутрішній конфлікт Гамлета-принца з Гамлетом—людиною Відродження, гуманістом) і Дж. Ліндсея (який вважає провідним конфлікт суспільний), — їх поєднує одне — обидва говорять про реальні, часом та суспільними умовами породжені конфлікти, тоді як сучасна буржуазна, так звана, «нова критика» вбачає в «Гамлеті» зіткнення абстрактних символів, в даному разі символів життя і смерті, при чому, наприклад, на думку У. Найта, світ здорового життя втілено в «симпатичних» образах Клавдія, Полонія, а Гамлет — «геній, пройнятий ідеєю зла», посланець смерті, що блукає в гущі життя, прагнучи зруйнувати «здоровий порядок речей».

Так, виходячи з конкретного прикладу, дослідниця показує дуже актуальний політичний сенс тих реакційних експериментів, що їх проводить над творчістю великого гуманіста «нова критика» в особі У. Найта, О. Кемпбелла, Т. С. Еліота та інших теоретиків «автономності» законів мистецтва від політики й життя.

В статті показано, що для літературознавців-марксистів (Р. Фокс, Дж. Ліндсей, Уест) Шекспір є не лише національною реліквією, а й активним співучасником сучасного літературного процесу, зразковим майстром створення реалістичних, типових, в розвитку, суперечностях розкритих характерів. А разом з цим — і співучасником боротьби англійського народу за мир і демократію.

У своїй, як завжди багатій новим матеріалом, ґрунтовній і цікавій статті «Шекспір в сучасному французькому театрі та в театральній критиці» проф. Т. Якимович показує відсталість і реакційність сучасної офіційної французької шекспіріани, що й досі копірсається в «антистретфордівських» теоріях, або намагається довести зв'язок «Гамлета» з окультними доктринами.

Але Шекспір насамперед драматург, його царина — сцена. І саме

тут іде найзапекліша боротьба за його спадщину.

- Бажаючи використати авторитет драматурга, теоретики французького модерністського театру проголошують творчість великого реаліста одним з етапів виникнення, позбавленого всякого сенсу «театру абсурду» (Йонеско, Беккет і т. д.).

Проте сучасна прогресивна драматична критика Франції відстоює справжнього Шекспіра, і постановки його п'єс не випадково викликають палкі дискусії. Адже Шекспір «розцінюється, здебільшого, як сучасний поет, автор гостро-актуальний для нинішньої Франції і з літературної і з політичної точки зору».

І це не випадково. Як справедливо відзначає Т. Якимович, періоди захоплення Шекспіром завжди збігаються у Франції (можна додати: і не лише у Франції) з періодами інтенсивного піднесення демократичної думки, боротьби за принципи народного театру і реалізму. Саме цей процес розпочався у Франції в післявоєнні роки і триває досі. Одним з найцінніших здобутків боротьби за демократію в галузі культури є діяльність Національного народного театру в Парижі, поява «драматичних центрів» та талановитих провінціальних театральних колективів. Про роботу цих театрів, про роботу «драматичних центрів», про їх постановки, де воскресає справжній Шекспір, Шекспір для народу, про їх талановитих режисерів-новаторів розповідає далі автор цієї цікавої статті.

Солідна наукова база, глибоке знання матеріалу відчувається і в статті М. Шаповалової, присвяченій одному з найскладніших питань — естетичним поглядам Шекспіра. Дослідниця показує, що його міркування про мистецтво йшли в загальному руслі боротьби діячів Відродження за теорію реалістичного мистецтва і визначалися характером тогочасної ідеологічної боротьби, насамперед — прагненням захистити передову культуру Відродження від наступу войовничої моралі пуритан. Шекспір завжди пам'ятає про громадське значення мистецтва, про його вплив на людей.

Всі ці твердження М. Шаповалова демонструє на багатому матеріалі, підкреслюючи при цьому, що поняття вірності природі ніколи не усвідомлювалося великим драматургом як зовнішня правдоподібність, бездумне копіювання природи; Шекспір вважає, що митець може і повинен створювати більш яскравий і довершений образ дійсності, одночасно відкидаючи й прямолінійно-моралізаторський принцип.

Стаття закінчується цілком обґрунтованим висновком, що Шекспір «не був байдужим до теоретичних проблем художньої творчості, багато думав над природою мистецтва, відстоював принципи реалізму, мав стійкі естетичні переконання і з них виходив у своїх творах».

Власне, з думки про обумовленість у Шекспіра людських пристрасей зовнішнім світом починає свою статтю про роль особи і народу в історичних хроніках Б. Шайкевич. Стаття носить полемічний характер. Автор її виступає проти тих викривлень та помилок у тлумаченні ролі народу в історичних хроніках Шекспіра, на які хибують роботи Б. Городецького («Драматургія Пушкіна», «Пушкин и театр»), «История русской литературы» (вид. АН СССР, 1953) та посібники К. Ляхотської і В. Фролова («Пушкин в школе», М. 1956), де йдеться про нібито нікчемну роль народу в «Хроніках» і доводиться, ніби історія Англії в зображенні Шекспіра сприймається як історія династій.

Аналізуючи «Річарда II» та «Річарда III», Б. Шайкевич рішуче спростовує цю, вже давно відкинуту радянським шекспірознавством думку, і переконливо доводить, що причиною загибелі героїв цих п'єс є у Шекспіра саме негативне ставлення до них народу. «Шекспір уперше в історії світової літератури показав народ, як велику гуманну, справедливую силу, що творить історію, визначає долю окремих осіб», справедливо зауважує дослідник.

Група статей збірника присвячена лексико-стилістичним особливостям творів Шекспіра. Про труднощі, що їх становить для пере-

кладача шекспірівська гра слів, розповідає Д. М. Вавринюк, про народний склад мови блазня з трагедії «Король Лір», про високу художність, правдивість і складність цього чисто народного образу йдеться в статті Ю. Новікова. Правда, щодо проблеми зникнення цього персонажа після III дії трагедії варто було б додати, що сучасне шекспірознавство висунуло цікаву гіпотезу його зумовленості чисто технічними причинами. Адже в трупі Бербеджа постійних акторів було тільки 12, і часто одному з них доводилось виконувати по дві ролі. Є підстави гадати, що виконавець ролі блазня грав також роль Корделії, отже в IV та V дії блазня бути не могло.

Детально аналізуючи лексичні засоби вираження філософського змісту поняття «людина» («тап») у трагедії «Гамлет», Б. Князевський показує, як наповнюється воно у Шекспіра новим гуманістичним змістом, відповідним до поняття про людину у передовій філософській думці Відродження, змістом, що включає поняття розуму, інтелекту й тілесності.

Редакція правильно зробила, вмістивши до збірки дві статті, присвячені гумору Шекспіра. Перша з них — стаття Д. Вавринюк «Засоби гумору в комедіях Шекспіра» — свідчить про добру обізнаність автора з цим питанням. На вдало дібраних прикладах вона показує різноманітність характеру гумору великого драматурга, — від тонкого дотепу до грубуватого жарту, — що служить не лише сатиричним цілям, але є також виявом ренесансної життєрадісності. Автор приходить до висновку, що «гумор ситуацій — засіб чисто сюжетний, він не є домінуючим в комедіях Шекспіра, хоч і займає значне місце. Справжня суть його комедій полягає головним чином у розкритті характерів». Цікавий у статті розгляд образів шекспірівських блазнів, Фальстафа. Хочеться, проте, зауважити, що, звернувшись тільки до Фальстафа «Віндзорських жартівниць», Д. Вавринюк зводить і збіднює цей образ.

З Фальстафом, як основним об'єктом дослідження, зустрічаємось і в статті С. Чернявської «Про гумор Шекспіра». Щоправда, з зара-

хуванням «Генріха IV» до жанру трагедій, а Фальстафа — до числа блазнів та дурнів важко погодитись, але стаття ще раз демонструє надзвичайне багатство й різноманітність Шекспірових прийомів та засобів у жанрі комедії.

Яскравий слід залишив Шекспір в творчості найвидатніших письменників усіх народів. І ряд дослідників цілком закономірно звертаються до цієї проблеми.

Про інтерес та любов до англійського драматурга Т. Г. Шевченка розповідається в статті Ф. Білецького. Автор показує, що для великого українського поета Шекспір був справжнім зразком майстерності, художнім критерієм при оцінці творів його сучасників і друзів. Правда, мабуть, не варто було так ретельно захищати Шевченкове порівняння Шекспіра з Марком Вовчком, та це, зрештою, не головне. Тут зроблено спробу виявити сліди ідейно-художньої спорідненості поетів, показати наслідки навчання Шевченка у Шекспіра. Думка, що масові сцени «Гайдамаків» сягають своїм корінням до історичних хронік, бо головним тут є не історія королів та полководців, а історія народу — рушійної сили історичного розвитку суспільства — безумовно заслуговує на увагу.

На жаль, не всі статті цього розділу вдалі. Хоч І. Вікторовська («Английские романтики о Шекспире») і дає досить докладний переклад поглядів на великого драматурга Колріджа і Лемба, Шеллі і Байрона, Хезлітта і Кітса, та матеріал цей має об'єктивістський характер, оскільки автор не оцінює цих поглядів з точки зору марксистського літературознавства. Є в статті й методологічна помилка: І. Вікторовська ставить усіх англійських романтиків — прогресивних, як Байрон та Шеллі, і реакційних, як Колрідж, — в один ряд, хоч сам матеріал, навіть в межах її викладу, наشتовкує на відповідні висновки.

Навряд чи можна погодитись і з І. Гузар, яка вважає, що творчість Шекспіра стає з часів Гете «невід'ємною частиною німецької реалістичної літератури» (ст. 102). Можна і слід говорити про вплив

Шекспіра на німецьких письменників XVIII ст., та стати частиною німецької літератури Шекспір не міг. В статті зроблено наголос на тому, що Гете наслідував мовно-стилістичні засоби Шекспіра. Це, безумовно, правильно, але слід було ставити питання ширше: Гете навчився у Шекспіра і манери побудови сюжету, і засобів характеристики персонажів, гостроти колізій, створення характерів та показу їх взаємодії, їх зіткнення в процесі життя і боротьби. І, головне, історичного підходу до зображеної дійсності.

Цікаве порівняння творчості Шекспіра з творчістю Джона Мільтона робить Є. Бортник. Відзначаючи всю протилежність світоглядів та творчих методів двох найбільших англійських поетів XVII ст., він указує на їх спільність у плані ширшому, ідейному. Це — неадекватність до феодальної реакції, критика окремих пороків буржуазного ладу, віра в людський розум та силу людини, погляди на виховну роль мистецтва.

З статті К. Шахової читач довідується, якою плідною була праця над Шекспіром і для великого угорського поета Шандора Петефі. «Образи поезії Шекспіра стали для Петефі органічною частиною його власного образного світосприймання», — твердить дослідниця. І вона розглядає різні аспекти роботи Петефі над Шекспіром, причому найважливішими вважає не формальні чи сюжетні запозичення, а надзвичайну, «воістину шекспірівську» силу почуттів, з якою молодий автор створює своє, оригінальне.

В статті подано детальні відомості і про діяльність Петефі — перекладача Шекспіра. Цікаві міркування автора про причину, що спонукала Петефі звернутися насамперед до перекладу «Коріолана», п'єси, що довгий час вважалась «антидемократичною». К. Шахова переконливо доводить, що поет-революціонер Петефі уже тоді зумів інакше прочитати цю п'єсу і побачив у ній саме те, що бачать і сучасні радянські дослідники — показ конфлікту між народом і аристократичною верхівкою. Можна додати — і показ трагедії ге-

роя, що знехтував інтересами своєї батьківщини. Торкаючись перекладу «Коріолана», К. Шахова порушує широкі питання про особливості художнього перекладу взагалі.

Завершується збірник статтею М. Соколянського, який робить спробу розібратися в такому складному й запутаному питанні, як оцінка Шекспіра Бернардом Шоу. Стаття ця — удача автора насамперед тому, що підходить він до питання з правильних методологічних засад, розглядаючи оцінки Шекспіра великим англійським гумористом в тісному зв'язку з періодом їх виникнення, в залежності від фактів англійського театрального життя. В світлі такого історичного підходу стає зрозуміло, що «антишекспірівські» виступи Шоу продиктовані не антипатією до великого драматурга, а конкретними завданнями часу — боротьбою Шоу за новий театр з одного боку, і обуренням його з приводу того опошлення Шекспіра, що мало місце на англійській сцені та в англійській буржуазній критиці кінця XIX ст.

Показано і закономірність переходу Шоу до відвертого захисту Шекспіра в період першої світової війни, коли, розпрощавшись із своїми фабіанськими ілюзіями, Шоу уже не маскує своїх симпатій до творчості великого драматурга і з об'єкта для атак перетворює її на зброю в боротьбі з утилітаризмом своєї доби. Можна погодитись з остаточним висновком статті: «Ненавидячи те суспільство, в якому він жив, Бернард Шоу боровся і з кумірами цього суспільства. Але він ніколи не закликав скинути Шекспіра з корабля сучасності» й невтомно боровся за живого Шекспіра». Шекспірівські традиції живуть і в творчості самого Шоу.

Про широкий діапазон інтересів українських дослідників Шекспіра, про плідність їх праці над творчістю великого драматурга свідчить виданий Львівським університетом Шекспірівський збірник.

Перший крок «Іноземної філології» безумовно вдалих.

Н. МОДЕСТОВА.

ГЕТЬ КОРИСНІ ПОРАДИ!

«Щорічний бюлетень для покупців» користується широкою популярністю серед населення. В ньому ви знайдете поради і на всі випадки життя — все, що стосується домашнього господарства, економіки, комерційних справ, громадянського права, ринку, суспільствознавства, природознавства, фізики та інших економічних і науково-пізнавальних дисциплін.

Статті, які ми друкуємо, — це цінний матеріал, який може служити компасом у житті для школярів та студентів. Ці статті допоможуть вам орієнтуватися в лабіринті прилавків великих та малих крамниць. Бюлетень навчить вас розпізнавати товари високої якості».

«Щорічний бюлетень для покупців».

Чи відновить Кендіс свою душевну рівновагу і заспокоїться, якщо я відвезу її до Австралії? Втім поки що рано про це говорити. Зараз нас мучить питання про придбані нещодавно шведські тенісні м'ячі. Я наважився спуститися в підвал. Кендіс була там. Вона стояла навколішки перед пральною машиною, наповненою шведськими тенісними м'ячами, і мало не плакала.

— Що з тобою? — спитав я, взявши її за руку.

— О Чарлі, невже я помилилася? Невже? Трохи подумавши, я сказав:

— Ти ж регулярно читаєш «Щорічний бюлетень».

Вона одвернулася.

— Але ж там сказано, що ці шведські тенісні м'ячі можна мити в пральній машині й сушити в автоматичній сушці. Мушу я спробувати чи ні?

Ще минулого тижня я виявив, що в праль-

ній машині погано діє фільтр. Ми мили новий синтетичний килимок, що його Кендіс придбала, не заглянувши до цього авторитетного щорічника, і килимок обліз — з нього зійшов весь ворс. Але Кендіс не можна винити, вона і без того вкрай змучена, бо отруїла собі легені надмірним вживанням аерозольних пульверизаторів для фарбування волосся (дивись стор. 15 щорічника), а до того ж, зіпсувала собі губи «незмивною» помадою (див. стор. 17) — тепер вони в неї завжди хворобливо сухі й порепані.

— Я не звинувачую тебе, Кендіс, — кажу я. — В усьому винне виховання, яке дали тобі в тому шикарному аристократичному коледжі для дівчат.

Я дивлюсь на її золотаве волосся, в якому виблискують скалки залізного колчедану.

— Невже я помилилася? — шепоче вона. — Якби в школі я не витратила марно час на читання Геродота, Сен-Сімона, Рільке, намагаючись пізнати психологію душі людської й вивчити закономірності історичного розвитку суспільства, я не була б зараз така необізнана й непрактична в справах домашнього господарства...

І в очах її тьмяно блиснули контактні лінзи, які вживаються замість окулярів (стор. 50 щорічника). Я схопив свою кохану за руку, і ми подалися з нею до павільйону, де продають морозиво. Там ми з'їли по дві порції цього продукту (хоч він і має, як відомо, згубні для здоров'я домішки).

Однак і після цього ситуація не змінилася.

Ні, немає в нашому неспокійному світі справжніх радощів і взагалі він руйнується на очах. Неможливо зберегти душевну рівновагу, коли з усіх боків тобі загрожує небезпека. Візьмімо хоча би приклад з будильником. «Купуючи, перевірте, як він дзвонить», — сказано в щорічнику. Я перевірів. В магазині будильник дзвонив як слід. Та наступного ранку вдома він заревів, як надзвуківий реактивний бомбардувальник.

Кендіс дуже рознервувалась, а сусіди поскаржилися в поліцію.

На сторінці 143 бюлетень рекомендує електричний ключ для відкриття консервних банок, але, коли ним оперуєш, металевий

пил потрапляє в середину банки. А на стор. 178 описується зручна швейна машина з пристроєм для художньої вишивки. Машина вишиває однак те, що хочеться їй, а не її власниці. Звичайно, ці речі ми вже купили.

«Немає підстав вважати, що регулярний перегляд телевізійних програм псує зір», — читаємо в щорічнику. (Але чому вони нічого не пишуть про те, що ці програми — образа для людської гідності?). Ось реклама «Бездоганного приладу для смаження грінків», що забезпечує «рівномірно підсмажені грінки і працює протягом багатьох років». Я придбав його, і тепер регулярно підсмажую власні пальці, а про грінки тільки мрію. Купив я також і нейлонові простирала, опис яких поданий на сторінці 211, але вони весь час сповзають з ліжка. Купив я і нове чорнило, яке сохне так довго, що літери моїх листів проступають крізь конверти...

«Статистика твердить, що біля п'яти мільйонів дівчат не обідають, а споживають натомість легкі закуски, п'ють безалкогольні напої, їдять смажену картоплю, піріжки, бутерброди, цукерки і вафлі», — сказано в бюлетені. Хто вони, ці дівчата? Як їх звуть? Як познайомитися з ними? Як вони поведуться, споживаючи цю «апетитну на вигляд їжу сумнівної якості»? Кендіс хоче надіслати їм яловичини в коричневій упаковці. Наш холодильник повний цього м'яса (втім він працює ненадійно, а тому м'ясо потроху підсмажується в ньому при перепадах температури).

Щиро признатись, я перебуваю зараз у стані нервового напруження через те, що відчуваю: щось зіпсувалося в сучасній Америці! Мабуть, я таки подамся до Австралії, бо хоч тютюн, яким я набиваю люльку, і визнали на ярмарку в Коннектікуті найчистішим від домішок свинцю і миш'яку, але срібний посуд ми чистимо порошком, до складу якого входить сіль ціаністого калію, а апельсини купуємо підкрашені фарбою, перегнаною з бітумінованого вугілля. З моєї парової праски б'є фонтаном гаряча вода, а смітєпровід в кухні не пропускає навіть картопляного лушпиння. Мій магнітофон то завиває, мов п'яний, то тремтить і гуркоче. Або отой кислотний розчин — разом з брудом він змиває глазуровану поверхню кухонної раковини, ванни та вбиральні, а якої шкоди завдає людському здоров'ю — про це і подумати страшно! В проміжку між подвійними шибками наших вікон завжди стоїть туман, бо вони немилосердно пітніють, а міль і таргани тепер точать молоточки в піаніно. Мій снігоочисник потужністю в три кіньські сили вже зіпсувався. Повернувшись додому після першого ж випробування, я був схожий на лапландця. Тепер мій автомобіль похований під сніговими кучугурами, яблуні потонули в снігу, а Кендіс щоразу

прокопує собі стежку до хвіртки лопатою. Та мені зараз не до неї, — я пишу листи, гнівні листи до фабрикантів, до федеральної торговельної комісії, до національного бюро в справах поліпшення комерційної діяльності, до генерального прокурора штату Нью-Йорк, як це і рекомендує робити «Щорічник». Світ, в якому я живу, розвалюється, тріщить, протікає, зморщується, гине, божеволіє, викривається страшною пліснявою.

«Найскладнішою справою для покупця стає не вибір фасону взуття, хоч саме про нього ви думаєте в першу чергу, а обрання такого взуття, яке б не деформувало ноги», — пише «Щорічник». — Втім будьте обережні і тоді, коли вибираєте сорочки, не забувайте, що вони жовтіють після першого ж прання!

А наша вогнестійка лікувальна білизна і передусім ті стьобані костюми на нейлоновій підкладці, які від вогню плавляться й прилипають до шкіри! А погані фарби! А велосипеди з педалями жалюгідної конструкції! А синтетичні простирала нестандартного розміру, млинки для кави, що псують аромат напою, дорожні праски, які небезпечно брати в руки! А настільні вентилятори, од гуркоту яких люди глухнуть; електричні бритви, що подразнюють шкіру шиї, годинники, що продаються по астрономічній ціні й зупиняються на другий день!

О благородний «Щорічнику для покупців», ти навчив мене, як розпізнавати погані товари й дуті ціни, не потрапляти на гачок реклами, як протистояти безмежному шахрайству американської економіки.

«Хороша ресора мусить бути безшумною або майже безшумною. Спробуйте натиснути на неї в спокійній обстановці». Авжеж. Ви не заперечуватимете, якщо я візьму її з собою в ліфт, а ви, продавець універмагу, причинете двері? Але ж чого ви посміхаєтесь? Міцність махрових рушників рекомендується перевіряти шпилькою. «Встроїть шпильку в петлю на рушнику і легенько потягніть її до себе». Із шпилькою напереваги я посуваюсь вглиб відділу, де продають рушники, немов солдат, що йде в атаку. В універмазі я схилився над портативним холодильником, розглядаючи через лупу ванночку для льоду. І виявив, що процес замерзання відбирає надто багато часу. Тоді я швидко знімаю ковпачок з очей мого мисливського сокола Х'юго. Бо ті, хто випускає холодильники сумнівної якості, мусять понести за це якусь кару. Лети, Х'юго, тримай курс на Айову, туди, де виготовляють ці нікчемні прилади. Дивіться, як він ширяє!

Ідьмо, Кендіс, дозволь забрати тебе звідси, їдьмо, і не турбуйся про речі. Ми не будемо їх пакувати, бо єдине, що я візьму з собою, — це сокола Х'юго.

З англійської переклала М. ГРІНЧАК

Жарти на кожному кроці

ХВАЛЬКУВАТИЙ ГЕНЕРАЛ

Старий генерал розповідає про одного із своїх предків:

— А під час останнього хрестового походу він виграв бій лише завдяки своєму холонокровному командуванню артилерією...

Тут його обірвав один із слухачів, зауваживши, що порох в той час ще не був винайдений.

— Знаю, знаю, — відказав старий, — але справа була так: з однієї висоти він спрямував на сарацинів шість гарматних стволів, і коли сарацини побачили стволи, ці телепні, гадаючи, що порох вже винайдено, розбіглися, як зайці.

ЩО КРАЩЕ ПИТИ?

Два приятелі випивають в кафе.

— Уяви собі, — каже один, — вчора, вперше за 20 років нашого подружнього життя, дружина пожурила в мене чайником за те, що я надто пізно повернувся з кафе. Твоя дружина так ніколи не чинила?

— Ні, — відповів другий, — ми вдома п'ємо лише каву.

НІМЕЦЬКА АКУРАТНІСТЬ

Пан Біттерауф надіслав листа до адресного столу: «Прошу повідомити адресу фройляйн Бузель. Гроші за довідку додаю».

Йому відповідають: «Фройляйн Бузель мешкає по вулиці Асізельвег, 5. Гроші за довідку не було додано».

Пише Біттерауф: «Дякую за довідку. Гроші тепер покладено».

Відповідає довідковий стіл: «При цьому повертаємо гроші. Довідки видаються безплатно».

НІЖНІСТЬ ЗА ГРОШІ

Він скаржиться:

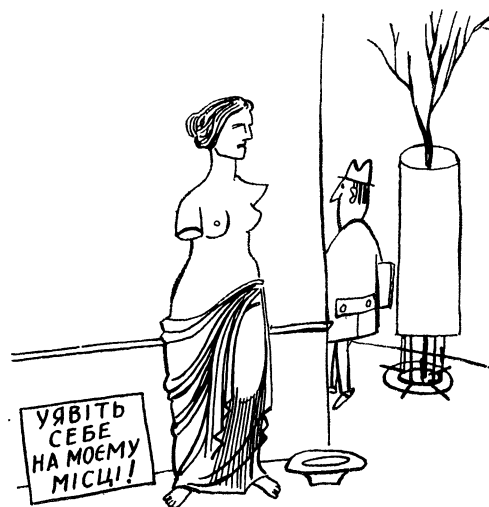
— Ти буваєш ніжна зо мною, лише коли тобі потрібні гроші!

— І, по-твоєму, це буває дуже рідко? — запитує вона.

ВАЖКИЙ ДЕНЬ

— Коли женитися в п'ятницю, це дійсно на нещастя?

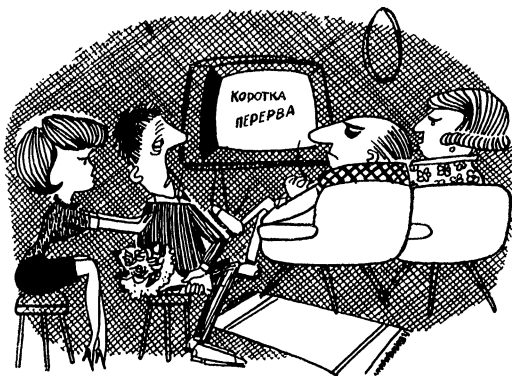
— Звичайно, чому п'ятниця має становити виняток?

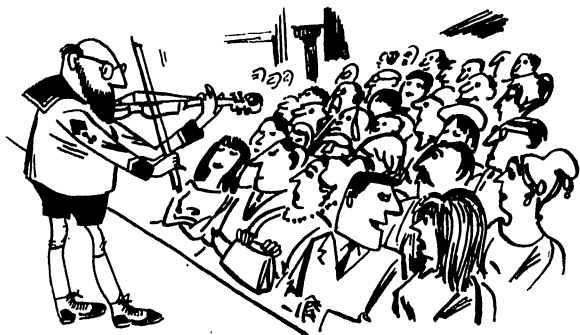
Двобій.

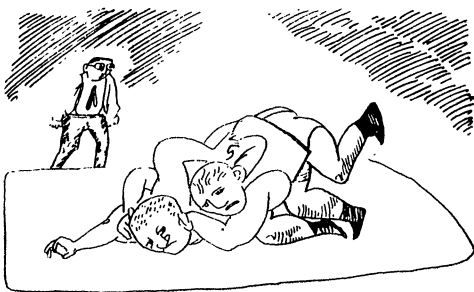
— Амаліє, поважай Женевську конвенцію, бачиш — білий прапор.

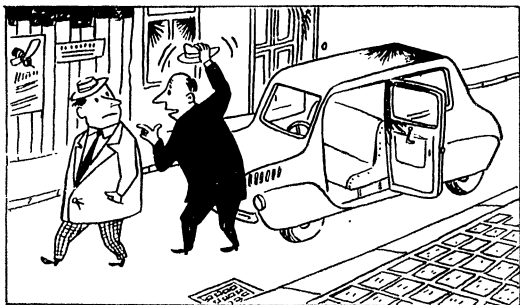
— Ну, нарешті, тепер ти можеш попросити моєї руки!

— Ніяк не хоче вгамуватися на тому, що він уже не вундеркінд...

— Відповідай швидше, позичиш мені дві сотні до першого?

— Прошу прощення! Чи не можете ви одійти трохи вбік, заборонено сигналізувати!

Вона:

— Як тобі не соромно так довго сидіти в кафе! Я всю ніч не заплющила очей!

Він:

— А ти гадаєш, я заплющував?

— Здоров, Стево, давно ми з тобою не бачились! Здається, ти дуже змінився.

— Вибачте, але я не Стево, а Марко.

— Ти диви, ім'я теж змінив!

Два новоодружених діляться враженнями:

— Моя дружина щодня готує мені на сніданок якусь нову страву.

— А моя ще вигадливіша, щодня дає нову назву тій самій страві.

— От коли б кожній людині платили стільки, скільки вона варта.

— Щодо мене, то я ніколи б не погодився працювати за таку малу платню.

— Івіце, скажи нам, як утворюється роса?

— Земля обертається і пітніє від зусилля.

— Скільки вам років?

— Я побачила світ 20 років тому.

— А скільки до того були сліпою?

— Ваша дочка надзвичайно схожа на вашу дружину.

— Так, вона почала говорити вже в шість місяців.

Один молодий письменник скаржиться другому: — Просто жах! Що не надійшло у видавництво, все повертають назад.

— А зі мною такого ніколи не трапляється.

— Як же ти цього домагаєшся?

— Дуже просто. Я не пишу зворотної адреси.

— Мої вірші тепер читають вдвоє більше людей, ніж раніше...

— Поздоровляю, я й не знав, що ти одружився.

Едгар давно мріяв придбати папугу. І ось на аукціоні він побачив свою мрію і перший запропонував 20 шилінгів. З іншого боку запропонували 30, і так продовжувалося доти, поки він не отримав свого птаха за 90 шилінгів.

— Дорогувати він мені дістався, — сказав Едгар пізніше аукціонеру, — сподіваюсь, що він хоча б добре розмовляє?

— Будьте певні, це ж він набавляв проти вас ціну...

— Я переконаний, що вже десь бачив вас.

— Цілком можливо, я там інколи буваю.

— Поїзд запізнюється вже на 30 хвилин, і про нього все ще нічого не відомо! — галасує на вокзалі Ціппендорн. — Для чого, власне, залізниця затверджує розклад руху, коли вона не дотримується його?

— Але, пане, — заспокоює його службовець, — як би ви довідалися, на скільки поїзд запізнюється?

— Цього коня ви можете купувати цілком спокійно, — він абсолютно здоровий.

— Охоче вірю, інакше він навряд чи дожив би до такого віку...

Після зіткнення двох автомобілів обидва водії чекають на поліцію. Один з них виймає пляшку віскі і тремтячою рукою простягає другому:

— Ковтніть після такого потрясіння...

Той одпиває і повертає пляшку:

— А ви?

— Вип'ю теж — після проби крові...

— Хелло, Джон, як справи?

— Одружився минулого тижня.

— Можна ще поздоровляти?

— Якби ви були моїм чоловіком, я б вам дала щурячої отрути! — кричить пану Мюллеру його сусідка.

Мюллер у відповідь:

— А я б її випив, коли б ви були моєю дружиною.

— Це правда, що директор Шлеймбейсер сидить у тюрмі?

— Так.

— Але ж він говорив, що переїздить до свого брата.

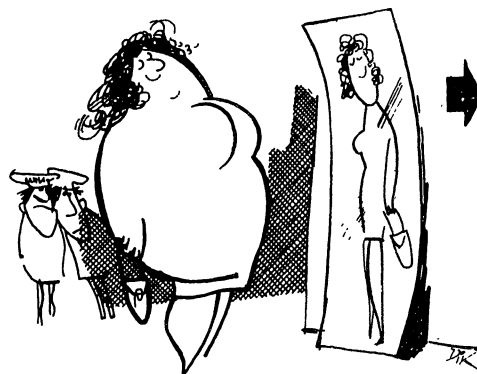
— Вірно. Його брат теж сидить.

ПЕРУКАРНЯ

Ділема.

ПЕРЕД КРИВИМ ДЗЕРКАЛОМ

— Стоїть тут з учорашнього ранку...

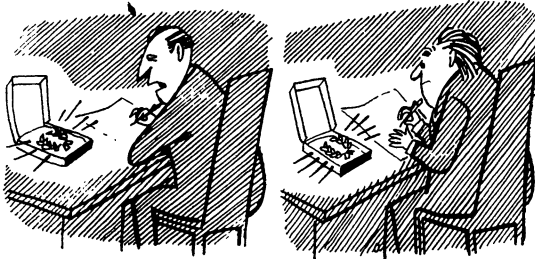

Генеральне прибирання в квартирі.

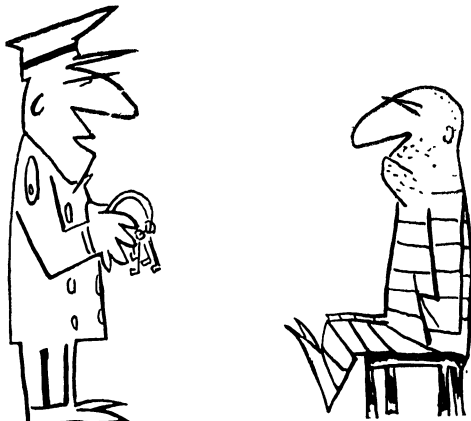
— У мене таке відчуття, що нас знімають на кіноплівку...

ПІСЛЯ ОТРИМАННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ ПРЕМІЇ

— Тепер я вже не можу писати будь-що!

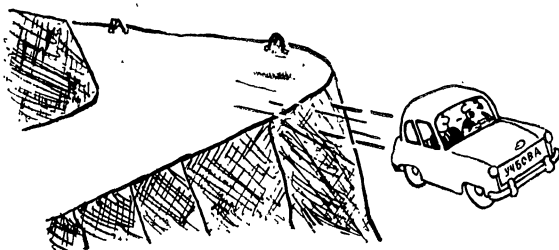
— Тепер я вже можу писати будь-що!

— До вас на побачення прийшла дружина.
— А що, судовий вирок вимагає й цього?

— Я забув попередити вас, пане лікарю, що не вмію читати.

— А що слід робити тепер?

Відомий письменник опинився за столом поряд з однією балакучою дамою, яка одразу ж запитала:
— Яку манеру писати ви вважаєте найкращою?
— Зліва направо,— спокійно відповів письменник.

— Я така нещасна,— скаржилась фрау Купке своїй сусідці,— з кожним днем я все більше переконауюсь, що мій чоловік одружився зі мною лише заради грошей.

— Що ж,— відказує сусідка,— ви можете втішатися тим, що він не такий ідіот, як здається...

— Пане Фреліх, чому ви такий засмучений?
— Мій пес утік.
— Дайте оголошення в газеті.
— Безглузда порада. Хіба ж собаки читають газети?

— ...а коли один порошок не допоможе, через три години прийміть ще одну дозу, коли й вона не виявить дії, через три години — повторіть. Ну а там уже й ніч скінчиться...

— Татусю, що то за гіташка? — запитує маленька Ерна.

— Не знаю, дитинко.
— А чому ж ти не запитав про неї, коли був маленький?

Адвокат запитує клієнтку:

— В чому полягає основна причина вашого бажання розлучитися?

— Я стомилася від постійної самотності, пане адвокате...

— Мені здається, лікарю, що ви виписали моєму чоловікові не ті ліки. Згідно з вашим рецептом, він повинен під час спазмів шлунку випити чарку коньяку.

— А що ж вас бентежить?
— Раніше спазми у нього були раз на тиждень, а тепер — кілька разів на день.

Відвідувач:

— Пан генеральний директор вдома?

Порт'є:

— Ні, але при добрій поведінці його чекають додому через рік...

— Тут були страшенні протяги, я завжди застужувався!

ДБАЙЛИВА ДРУЖИНА

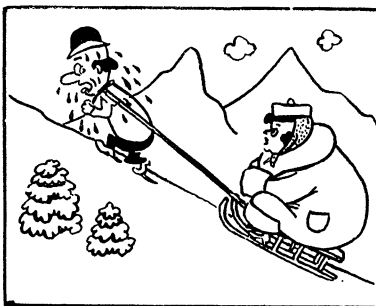
— Сподіваюсь, пане лікарю, що він незабаром знову зможе підписувати чеки?

— Скільки рибин ти піймав минулої неділі, Арнольде?

— Шість, моя люба.

— Я так і знала, що цей власник крамниці — шахрай: він вимагає грошей за вісім!

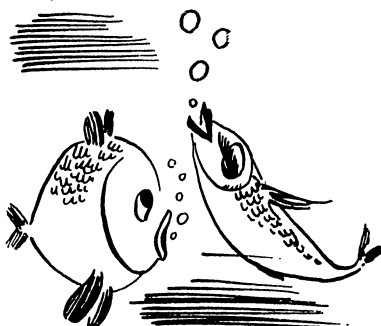
— Але ж Ебергардте! Лікар приписав твоїй маленькій киці зимовий спорт.

— Я — фрау Бергер. Протягом тижня я працюватиму тут замість свого чоловіка. Хочу, нарешті, дізнатися, хто працює більше — я чи він!

— Я змушений заборонити вам палити і пити вино. Принаймні доки ви не заплатите мені за лікування.

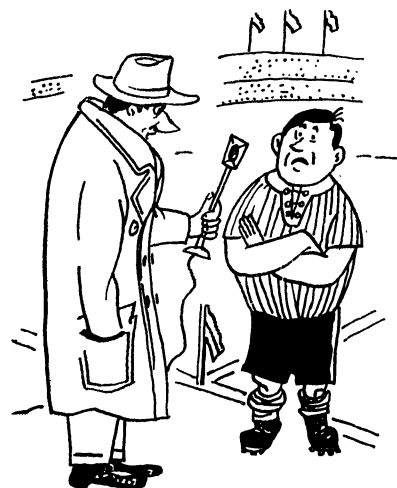

— Кажуть, ти розлучилася з чоловіком!

— Так, бо не люблю риби...

Справжній друг.

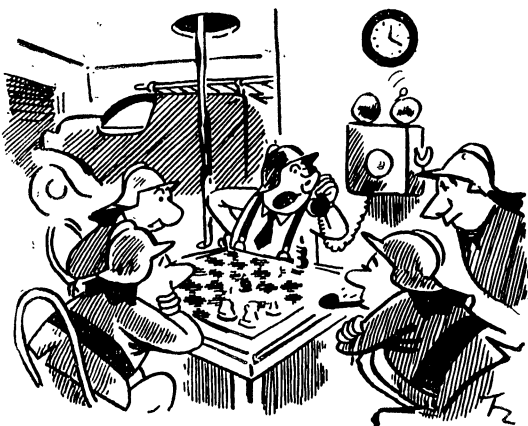
— Суддя просить, щоб ви вели репортаж трохи повільніше — ми не можемо так швидко бігти...

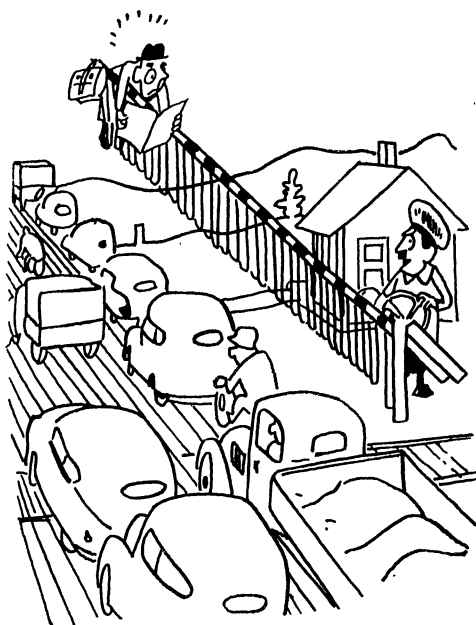
— Я вважаю, що ця картина «Абсолютно ніщо» — найкраща з твоїх робіт!

СЛУШНЕ ЗАПИТАННЯ

— Що? Горить? А ви не пробували водою?

— На жаль, вам доведеться зачекати, поки прийде наступний поїзд.

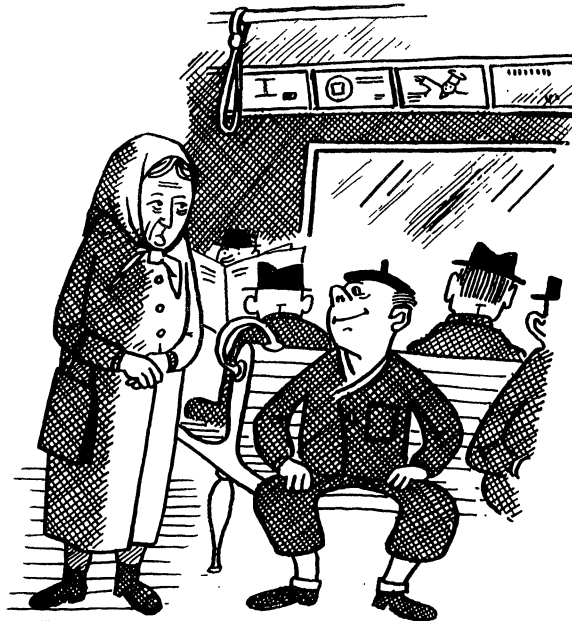
— Як це трапилося, обвинувачений, що під час пограбування магазину ви взяли малоцінні речі, а до каси не доторкнулися?

— О, пане суддя, тепер ще й ви починаєте про це! Дружина й без того не дає мені спокою через цю дурість.

Щочетверга в приймальні лікаря-терапевта зустрічаються дві літні дами. Якось одна з них не прийшла. Коли через тиждень вона знову з'явилася, друга радісно привітала її:

— Рада бачити вас знову, а я вже думала, чи не захворіли ви?

МИЛА ЦІКАВИСТЬ

Бабусю, розкажіть мені, якою була молодь у давні часи!

НЕРІВНИЙ ШЛЮБ

— Завжди думає лише про ігри. Знав би це раніше, нізащо б не одружувався з нею!

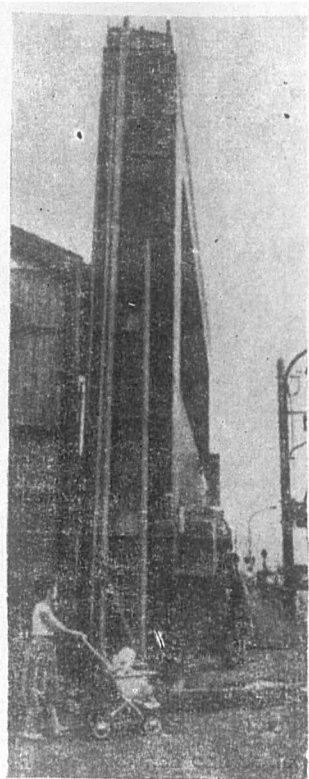
— Коли б операція виявилася необхідною, у вас знайшлися б кошти оплатити її? — обережно запитав лікар у хворого.

— А коли б коштів не знайшлося, — не менш обережно перепитав хворий, — була б тоді операція необхідною?

Кінь і віслик посперечалися. Кінь хвалився своїм шляхетним походженням і доблесним минулим:

Віслик вислухав і сказав:

— Все це нічого не варте базікання. Рано чи пізно машини витіснять всіх коней до останнього. Віслики ж будуть завжди...

РЕКОРД ТІСНОТИ

Найвузчий будинок світу збудовано в Токіо. Земельні ділянки в цьому місті коштують тепер так дорого, що будівельники намагаються використати кожну смужку землі. Про «зручність» цього будинку досить виразно свідчить друге фото.

БІБЛІОТЕКА В КИШЕНІ

Всі 24000 сторінок багатотомного словника вдалося зняти на плівку розміром 5x5 сантиметрів. Такого неймовірного зменшення досягнуто за допомогою найновішої апаратури та нових фотоматеріалів. Зберігання друкованих текстів на мікроплівці має величезне значення для збирання інформації і для архівної справи.

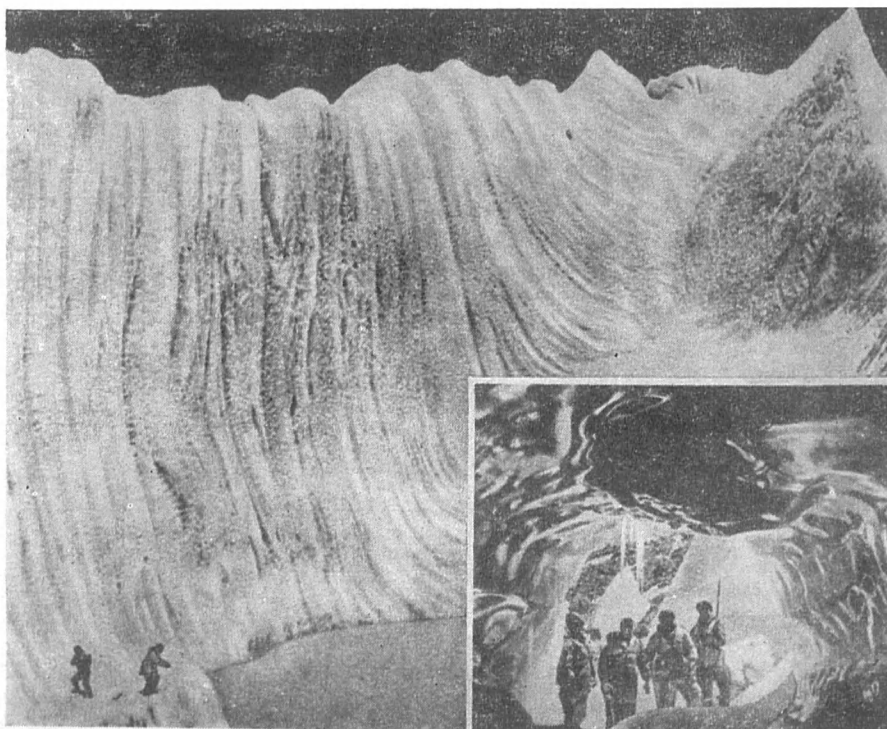

НЕЗВИЧАЙНА ПРИКРАСА

Чи залишилося ще на світі щось таке, чого б ніхто не колекціонував? У Дюссельдорфі засновано «Спілку збирачів сигарних етикеток». На кожній сигарі, як відомо, є паперове кільце з гербом фірми. Такими колечками можна прикрасити альбом і навіть... сукню.

ПЕРЕМОГА НАД ВЕЛЕТНЕМ

В Гімалаях налічується одинадцять гірських вершин понад 8000 метрів. На всіх уже побували люди, тільки вершина Шіша Пангма залишалася нескореною. Недавно група альпіністів перемогла і цього велетня.

У видавництві «Веселка» вийшли та виходять з друку нові переклади книжок зарубіжних письменників, що призначаються для маленьких читачів:

КОВНАЦЬКА М. Пластусеві пригоди. Переклад з польської Грицька Бойка.

«Пластусеві пригоди» — це продовження книги «Пластусевий щоденник», що вийшла у 1962 році. В ній розповідається про дальші пригоди пластилінового хлопчика та його маленької хазяйки Тосі.

ПАРКА Г. і АРДЖІЛІ М. Пригоди Цвяшка. Переклад з італійської Зинаїди Пенюк.

Хто такий Цвяшко? Чому в нього таке незвичайне ім'я? Та тому, що й сам він незвичайний: Цвяшко — залізний хлопчик. Не дивина, що п'є він не молоко, а мастило, побиває одним щиглем славетного чемпіона Розбийноса і сміливо залазить у пашу левам, які бояться поламати зуби об його залізну голову. Про веселі Цвяшкові пригоди і розповідається в книзі.

ПОЛЬ ДЕ КРАЙФ. Ловці мікробів. Переклад з англійської Володимира Дорощенка.

Автор — сучасний американський письменник — розповідає про великих подвижників науки, що, ризикуючи власним життям, невтомно полювали на мікроскопічних убивць — мікробів.

ПРУС Б. Сирітська доля. Переклад з польської Марії Пригари.

До збірки ввійшли оповідання «Міхалко», «Сирітська доля», «Гріхи дитинства». У них йдеться про трагічну долю дітей у старій Польщі.

САБО М. День народження. Переклад з угорської Семена Панька.

Героїня повісті — дівчинка Борі Іллеш — нетерпляче чекає того дня, коли їй сповниться чотирнадцять років, бо сподівається, що до неї, нарешті, будуть ставитись, як до дорослої. Та коли настав довгожданий день, Борі переконується, що нічого не змінилося; її, легковажне дівчисько, що тільки думає про розваги, не хоче працювати й допомагати матері, ніхто за дорослу, а тим більше за самостійну, не вважає. І тільки коли життя ставить перед Борі перше випробування, коли дівчинка стикається з першими труднощами, вона починає розуміти, що насправді означає бути дорослою.

ЮНКЕ А. Футбольна команда «Хлопці Півдня». Переклад з іспанської Петра Соколовського.

«Хлопці Півдня» — це назва дитячої футбольної команди одного з передмість Буенос-Айреса. Про їхні пригоди й незгоди, поразки та перемоги і йдеться в книзі.

ЧАПЕК К. Казки. Переклад з чеської Петра Козланюка.

У збірці казок видатного чеського письменника Карела Чапека розповідається про бідних і багатих людей, про жебраків і волоцюг, про жандармів та грізних суддів. Правда в казках скрізь: у симпатії та співчутті письменника до бідних людей, у вірі в доброту та чесність трударів, у показі дружби людей з тваринами й птахами. Книгу ілюстрував автор та його брат Йозеф Чапек.

«Весь мир» (на українском языке)

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат К-3-44-85, відділи: К-3-20-82.
Видавництво «Радянський письменник».

Рукописи обсягом до друкованого аркуша не повертаються.

БФ 31884. Підписано до друку 17. IX. 1965 р. Формат паперу 60×92 Фіз. друк арк. 20.
Умовних друк. арк. 20. Тираж 35.147. Ціна 60 коп. Зам. 03866.

Видавництво і комбінат друку «Радянська Україна». Київ, Брест-Литовський проспект, 94.

Предплачуєте

ЖУРНАЛ

// BEECBIT //

НА 1966 ПИК

ПЕРЕДПЛАТНА ЦІНА:

на рік 7 крб. 20 коп.;

на півроку 3 крб. 60 коп.;

на 3 місяці 1 крб. 80 коп.

Ціна окремого номера журналу 60 коп.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЮТЬ БЕЗ ОБМЕЖЕНЬ МІСЦЕВІ ВІДДІЛИ «СОЮЗДРУКУ», ПОШТОВІ ФІЛІЇ, АГЕНТИ ЗВ'ЯЗКУ, ЛИСТОНОШІ ТА ГРОМАДСЬКІ УПОВНОВАЖЕНІ

ГОТІВКОЮ ТА НА ВИПЛАТ.

4463

ВЕГЕВІТ

ІНДЕКС 74089

1965

ВЕГЕВІТ

ЦІНА 60 КОП.